Мүң бир гиҗе

САЙЛАНАН ХЕКАЯЛАР

«ТҮРКМЕНИСТАН» НЕШИРЯТЫ
АШГАБАТ — 1978

МУҢ БИР ГИЖЕ

«1001 гиҗәниң» Европада пейда болан махалындан бәри ики йүз йылдан-да көпрәк вагт гечди, эмма ол хенизе ченли-де өзүниң леззетиня йитирмән гелйәр. Шәхризаданың мешхур эртекилери ялы хөвес билен окалян гызыклы китап дүнйә эдебиятында аз-аздыр. Онуң гахрыманларындан бири шадыян, пәхимли Алетдин, батыр хем дүнйәден хабардар Синдбад, мекир хем догумлы Далиле огланлыкдан бәри бизиң ядымызда бар. Яшымыз долушанда болса, бизи өз ашыгына өлинчә вепалы болан эдеп-экрамлы гыз Азизаның образы өзүне есир эдйәр, «геплемезек» деллек болса гүлдүрип хезил берйәр.

«1001 гиҗәниң» иң говы хекаятларында сени өзүне чекйән зат нәме — сюжетиниң гызыклылыгымы, фантазияның реал хакыкатлар билен ажайып суратда сазлашып гитмегими, орта асырдакы Арап Гүндогарының шәхер дурмушының җанлы шекиллерими, ген-энайы юртларың я-да эртекилерде херекет эдйән гахрыманларың башдан гечирйән вакаларының җанлы хем айдың беян эдилишими, умумы ягдайларың психология тайдан эсасландырылышы билен үнделйән пикирлериң аныклыгымы — муны айтмак аңсат дәл. Эртекилериң дили-де өрән оңат, ширин хем батныклы, хер хили кемтерликлерден халас. «1001 гиҗәниң» иң оңат эртекилериниң гахрыманларының херсиниң өз геплейиш айратынлыгы, херсиниң өз геплейши. өзлериниң гелип чыкан социал гатлакларына лайык болан сөз байлыгы бар

Хакыкы халк дөредиҗилигиниң хер бир өнүми ялы, «Муң бир гиҗәниң-де» халк ичинден дөрән хекаятлары зәхметкеш көпчүлигиниң умыт-ислеглерине, мырат-максатларына бап гелйәр

Шу хәсиетлериң хеммесиниң утгашмагы «1001 гиҗәниң» өчмез шөхрата эе болмагыны үпҗүн этди. бирентек языҗы хем шахырларың дөредиҗилигине оңайлы тәсир этмегине шерт дөретди «1001 гиҗәниң» өйкүнҗеңлери хем-де оны хорматлайҗылар Руссияда-да, Гүнбатар Европада-да өрән көп Пушкин арап эртекилерине ёкары баха берипди.

«1001 гиже» нәме, ол ниреде хем нәхили дөреди?

«Муң бир гиҗәниң» өзи, хер гүн агшам бир гызы янында ятырып, эртеси-де оны өлдүрйән бирехим Шәхрияр патыша хакындакы хекая аркалы бирлешдирилен арап эртекилериниң йыгындысыдыр. Ахырсоңунда, Шәхрияр патышаның раятында башга гыз галмансоң, онуң везириниң гызы Шәхризада гезек гелйәр Шәхризада өз җаныны халас этмек үчин оңа гызыклы эртекилер айдып бермәге башлаяр-да, даң атансоң, эртекини иң бир гызыклы еринде гутарман гойяр Патыша болса эртекиниң ызыны диңлемек үчин Шәхризаданы өлдүрмеги индики дандана гойяр Агшам

дүшенсоң, Шәхризада өңки эртекини тамамлап, икинҗи эртекини айдып бермәге башлаяр-да, ене оны иң гызыклы еринде гутарман гойяр. Шейлелик билен, патыша 1001 гиҗәниң гечении дуйман галяр. Шәхризада шол дөврүң ичинде Шәхрияра үч огул догруп берйәр, шонуң үчинем Шәхрияр патыша өз огулларының энесини өлдүрип билмейәр.

«1001 гиҗе» хекаяларыны өз ичине алян эртекилер йыгындысының бизиң элимизе дүшен китабының башыны башлаян хем онуң соңуны аяклаян эртекиниң манысы шейледир.

Шәхрияр хем Шәхризада хекаятының ичине гиризилен эртекилер китабы барадакы илкинҗи язув маглуматыны биз X асырда яшан арап эдебият сынчысы ан-Нәдимиң эсерлеринде тапярыс. Бу адам ол китабы көпден бәри билинйән, оңат таналян эсер дийип суратландыряр. Барып шол заманларда-да бу йыгындының арап топрагында дөрейшиниң тарыхы ятдан чыкарылып, ол парсчадан терҗиме эдилен дийлип хасапланян экени. Ёкарда ады тутулан сынчының гүррүң эдйән «Мүң гиҗе» атлы эртекилер йыгындысының составы хем мазмуны бизе белли дәл, эмма эртекилериң башыны башлап, соңуны аяклаян хекаят онда-да бар экени.

Йыгындының улалып кәмиллешмеги ондан бейләгем довам эдйәр. Дүрли дөвүрлерде онуң ичине дүрли жанрдакы, дүрли социал чыкышдан тәзе-тәзе эртекилер гиризилип дурлупдыр. Илки билен хүнәрли эртекичилер, соңа бака китап сөвдагәрлери эртекилери язып алып, «1001 гиҗе» ады билен көп йыгындылары яйрадыпдырлар. Йыгынды өзүниң гутарныклы гөрнүшине XIV—XVI асырларда Мүсүрде эе боляр, онуң эдеби редакциясы болса хас соңракки дөвүрлерде амала ашырылан болара чемели. Шоңа гөрә-де, йыгындыдакы эртекилериң айры-айрылыкда илкинҗи гөрнүшиниң ниреде ве хачан дөрәнлигини кесгитлемек сынанышыгы баша барҗак зат дәл.

Шейлелик билен, «1001 гиҗе» йыгындысы белли бир авторың я-да дүзүҗиниң эсери дәл; ол халкың дөреден эсеридир. Эртекилериң сюжетлери гадым заманлардан белли болуп, гадымдан бәри-де арап фольклорының генҗи-хазынасы болуп гелипдир.

«1001 гиҗәни» барланында, хер бир эртекини айратынлыкда алмалы боляр, чүнки олар өзлериниң мазмуны боюнча бири-бири билен багланышыклы дәл. Йөне вели кәбир эртекилериң умумы сыпатларының бардыгыны-да гөрмек боляр. Бу болса олары, хич болманында, дөрән вагты боюнча хем-де дөреден социал гатлаклар боюнча шертлейин топарлара бөлмәге мүмкинлик берйәр

Фантазия элементлерини хас гүйчли йүзе чыкарян ве адамларың арасындакы ишлере ишеңңир гатнашян фантастики җандарлары өз ичине алян хекаялары «1001 гиҗедәки» иң гадымы эртекилериң хатарына гиризмек герек. Мысал үчин, «Балыкчы хем җын» хакындакы, «Гара агач ат» хакындакы хекаялары иң гадымы эртекилер топарына гиризмек болар. Бу хекаятлар «1001 гиҗәниң» иң ирки йыгындыларына гирип, эдеби тайдан тимарлана-тимарлана, китапдан-китаба гечип гелен болмага чемели. Шол топара гирйән эртекилериң белли дережеде тапавутланян дили-де, оларда гөчүрип язан адамлар тарапындан гиризилен бөлек-бүчек гошгуларың көп болмагы-да шу пикириң догрулыгына шаятлык эдйәр.

Арапларың орта асырдакы сөвда шәхериниң яшайыш дурмушыны суратландырян хекаялары хас соңкы дөвүрлерде дөрән эртекилер топарына гирйәр. Адатча ол новеллалар адамларың башдан гечирен вакалары билен чылшырымлашдырылан бир булашык сөйгиниң тарыхы эсасында дүзүлйәр; онда херекет эдйән адамларың аглабасы сөвдагәрлер ве сенетчилер болуп дуряр. Шу топара гирйән эртекилериң дили-де, стили-де фантастики эртекилериңкиден хас йөнекей, эмма велин оларда-да бөлек-бүчеклейин алнан гошгулар көп болуп, ене-де маңысы боюнча галапын сөйги дуйгуларыны аңладян гошгулардыр.

Шу йыгында гиризилен шол хили шәхер хекаяларының иң говы нусгаларындан бири-де «Ашык хем магшук хакында» хекаят, «Нуретдин билен

Шемсетдин хакындакы» хекаяты өз ичине алян «Үч алма» хекаясы, шонуң ялы-да «Күйки хакындакы» хекаятың ичине гирйән хекаялар кимин эртекилердир.

Галыберсе-де, «1001 гиҗәниң» хас соңкы дөврлерде дөрән эртекилер топарының бири мекирлик-алдавчылык жанрындакы эртекилер болуп, олар соңкы гезек Мүсүр редакциясы билен тимарланып, Мүсүрде хем йыгында гиризилипдир. Бу эртекилер хем шәхер илатының ичинде дүзүлипдир, йөне велин оларда овнук хүнәрментлериң, гүнлүкчи ишчилериң ве онда-мунда ишләп, габат гелен газанч билен гүн гөрйән гарып-гасарларың дурмушы суратландырыляр. Оларда гүндогарың феодаллар шәхериндәки әзилен гатлакларың гөркезйән гаршылыклары хас айдың беян эдилйәр. Мекирлик хәсиетиндәки эртекилериң айратынлыгы хәкимиет башында дурянларың ве руханыларың иң бир масгарачылыклы ягдайда суратландырылып гөркезиллйәнлигинден, кинаялы сөзлер билен дузаланылянлыгындан ыбаратдыр. Ол хили хекаятларың сюжети, галапын халатда, диңе бир таланчылык максады билен дәл, эйсем көпленч масгараламак ниети билен эдилйән бичак чылшырымлы алдавчылыклар эсасында дүзүлипдир. Мысал үчин, баш чыкарып болмажак чылшырымлы херекетлерден долы «Делиле Мекир хем Алы Зейбак каирли хакында хекаят», шонуң ялы-да «Алетдин Абуш Шамат хакында эртеки», «Абу Кир хем Абу Сир хакында эртеки», «Маруф эдикчи хакында эртеки» мекирлик хакындакы эртекилериң аҗайып нусгасыдыр.

Шу сыпатдакы хекаялар «1001 гиҗәниң» язувлы йыгындысына гөс-гөни эртеки айдыҗыларың дилинден язылып алнып гиризилипдир ве шол язып алан адамларың галамы астында диңе аз-овлак тимарланыпдыр. Озалы билен, хекаяларың шивелерден хем-де геплениш өврүмлеринден долы лексика гурлушы, текстиң гөйә шәхер мейданында диңленип язылан ялы, җанлы хем шувлумли диалоглар билен байлашдырыланлыгы ёкардакы айдыланлара шаятлык эдйәр.

Башдан гечирилен вакалара дегишли хекаялар өзлериниң мазмуны боюнча-да, стили боюнча-да «1001 гиҗәниң» иң гымматлы бөлеклериниң бири болуп дуряр.

Асыл чыкышы боюнча эдеби эртекилер дүйбүнден башга түйсли боляр. оларың аглабасы узак, олары ёкарда агзалып гечилен топарларың хич бирине-де гиризмек болмаяр. Оларың иң говы нусгаларындан бири «Деңизде гезен Синдбад хакында хекаятдыр».

Хайсы топара дегишли болса-да, ол эртекилериң өзи белли бир социал ягдайдакы адамларың арасында дөрәпдир ве озалы билен шоларың өз араларында хас гиңден яйрапдыр. Бу барада «1001 гиҗәниң» голязмаларының биринде гөчүрип язан адамың эден беллиги-де шаятлык эдйәр:

«Эртеки айдыҗы эртекини диңлейҗиниң кимдигине лайыклыкда айдып бермелидир. Эгер диңлейҗилер гарамаяк адамлар болса, онда ол йөнекей адамлар хакындакы хекаялары айдып бермелидир — бу хекаялар китабың башындадыр (мекирлик жанрындакы эртекилер болмага чемели. — М. С.), эгер ол адамлар хәкимдарлар топарына дегишли болса, онда ол патышалар хем-де батыр пәлванларың арасындакы сөвешлер хакындакы хекаялары айдып бермелидир — бу болса китабың ахырындадыр».

Эртекини дөреден адамлар диңе бир онуң тематикасыны дәл, эйсем хекаяты беян этмегиң стилини ве сөз дүзүлишлерини хем кесгитлейәрлер. Хәкимдарларың хем эмелдарларың көшги-эйванларында бассыр телим гүнләп диңленҗек, өзи-де батырман гочулара дегишли романлар ве фантастики эртекилер шол топардакы адамларың халаяны болмак билен, чиширилен белент рухлы әхеңи саклап, улы ызачекилмелерден хем-де көпленҗиси өвүт-үндев хәсиетли гошгулардан алнан бөлеклерден долы боляр.

Бай сөвдагәрлериң хем хүнәрментлериң арасында халанылян шәхер новеллаларында-да гошгы көп душ гелйәр, йөне вели бу ерде оларың башга хәсиети бар, олар өвүт-үндев хәсиетли дәл-де, көпленч хыҗув-гыҗылма

хэсиетинде боляр Онуң ялы эртекилерде, дүзгүн болшы ялы, хекаятлары биринжи топарында гезе илмейэн уятсызлыклар хем ёк дэл.

Мекирлик-алдавчылык хэсиетли эртекилер дүйбүнден башга рухда эсасландырылыпдыр Шэхер новеллаларындакы узага чекйэн сөйги гүррүңлери мекирлик, алдавчылык хакындакы эртекилерде гысга, дегерли диалоглар билен чалшырыляр Гошгулардан алнан бөлеклер оларда тас ёк диймек болжак — базарларда ве арзан баха кофеханаларда гысылышып отуран гарып-гасарлар үчин поэзия билен дүшүндиришиң гереги ёк болмага чемели Олар шадыян, гараголчулыклы гүлкүнч эртекилери халаярлар.

«1001 гиже» эртекилер топлумыны эмеле гетирйэн эсасы хекая топарлары шу хилидир.

Шэхризаданың эртекилерине өз дөрэн ериндэки дүрли социал гатлакларда дүрли назарлар билен гарапдырлар Халкың арасында ве өңдебарыжы интеллигенция топарларында эртекилере шу гүне ченли-де улы сөйги билен гаралян вагтда, мусулман алым-филологлары олара элмыдама терс гараярдылар. Ёкарда ады тутулан библиограф ан-Надим барып X асырда «1001 гиже» эртекилери «сувук хем тукат» язылыпдыр диййип. йигренч билен айдяр, хас соңраккы яманлайжылар болса олары ахлаксыз хем зыянлы хасап эдйэр Эмма булар ялы болгусыз гүррүңлер арап эртекилериниң бүтин дүнйэде мешхур болмагына пэсгел берип билмеди XVII асырдан башлап, бу эртекилер дүнйэниң биретек диллерине терҗиме эдилйэр ве окыжыларың арасында улы үстүнлик газаняр

Шэхризаданың эртекилери биринжи гезек, гөс-гөни арапчадан рус дилине Октябрь революциясындан соң терҗиме эдилди Шу сетирлериң авторы тарапындан терҗиме эдилен ве «Гижелериң» эсасы текстиниң хеммесини өз ичине алян шол терҗимэниң секиз томлугы академик И Ю. Крачковскиниң редакциясы билен 1929—1938-нжи йылларда чап эдилип чыкарылды Терҗимечи хем редактор өз гүйчлериниң етдигиче, эртекилериң маны тайдан-да, стиль тайдан-да арапчасына якынлыгыны сакламага чалышдылар Диңе айратын халатларда, оригиналы болшы ялы гечирмегиң өзи рус эдеби дилиниң нормалары билен бир ере сыгышмадык вагтда, ол принципден ыза чекилмели болды Мысал үчин, гошгуларың терҗимесинде, арап гошгы дүзүлиш кадаларына гөрэ хөкманы болан, өзи-де бүтин гошгуда яңңыз болмалы капыядан боюн гачырмалы болды Гошгының диңе дашкы гөрнүши хем-де ритми сакланылды.

Чап эдилйэн шу йыгынды үчин секиз томлук неширдэки эртекилериң иң говулары сайланып алынды Оларың аглабасы шэхер новеллалары хем -де мекирлик-алдавчылык хэсиетиндэки эртекилердир.

Шу китап нешир эдилмэге тайярланылан вагтда, эртекилериң терҗимеси гайтадан гөзден гечирилди Өзалкы эсасы йөрелгэни үйтгетмезден, терҗимечи дилини еңиллешдирмэге, герекмез харпхорлукдан ве дүшүнмеси кын болан идиомалы җүмлелерден халас болмага чалышды

М. САЛЬЕ

МҮҢ БИР ГИЖЕ

ШӘХРИЯР ПАТЫША ХЕМ ОНУҢ ДОГАНЫ ХАКЫНДА ХЕКАЯТ

Күлли әлеми ярадан гудратлы Аллатагаланың ат--овазасы беленде галсын, пыгамберлериң пыгамбери, бизиң солтанымыз хем алыхезретимиз Мухаммеде салават айдалың! Оңа алланың өзи керемини әчилсин хем тә кыямат-магшар гүнүне ченли белент ат-оваза берсин!

Ондан соң болса, хакыкатда, адамың өзүнден озалкы несиллериниң башларындан нәхили вакаларың гечендигине гөз етирип хем өвренип билмеги үчин, онсоң-да өтен-геченлер хакдакы таглыматлара хем-де олара нәмелер боландыгына чуңдан душүнмек билен адамың гүнә этмекден сакланмагы үчин, озалкы несиллер хакындакы роваятлар соңкулара өвүт-несихат

болуп галыберипдир. Гадымкылар хакындкы роваятлары соңраккы халклара сапак болар ялы этмеги башарана берекелла!

«Мүң бир гиҗе» диен хекаялар-да, онуң ичиндэки бады белент намалар хем өвүт-үндевли гүррүңлер-де шол хили роваятлардыр.

Халк роваятларында гадым заманларда болан, бирвагтлар гечен хем биреййэм өтүп гиден затлар хакында гүррүң берйэрлер (Аллатагала болса пынхан сырлы затлардан хасам хабарлыдыр хем хеммеден пэхимдардыр, онуң шан-шөхраты агдыкдыр, первердигэрликде хем сахылыкда оңа тай ёкдур, ол мерхеметлидир хем рехимдардыр); гадым заманларда хем гечмиш асырларда йүзлерче йыл мундан озал, Хиндистан хем Хытай велаятларында лек-лек гошунлы, везир-векилли, саклавлы-перрачлы бир патыша боланмыш. Сасан[1] тайпасындан болан бу патышаның ики оглы бар экен: улусы кемсиз етишен улы адам экени, кичиси болса хениз яңы җахыл чыкан йигит экени; огулларының икиси-де батыр хем пэлванмыш, йөне кичисинденем улусы хас эдермен экени. Шу болушда-да ол өз юрдунда патыша болуп, өз раятларына адыл хэкимлик эдипдир, шонуң үчинем онуң топрагындакы хем патышалык эдйэн ериндэки илат оны говы гөрйэр экен, онуң адына-да Шэхрияр патыша диерлер экени; онуң өзүнден кичи доганына болса Шахзаман патыша диерлер экени, ол хем парсы Самаркандына патышалык эдер экени. Оларың икиси-де өз ерли-еринде яшап йөрен экени, хер хайсы өз патышалыгында яшап, өз раятындакы илатың үстүнден йигрими йыллап адалатлы хэкимлик сүрүп, бол-телкилик хем шадыянлык ичинде яшапдыр. Шейдип яшап йөркэлер, оларың улусы бир гүн өз инисини гөреси гелипдир-де, оны гидип алып гелмеги өз везирине буйрупдыр. Везирем онуң буйругыны берҗай эдип, ёла рована болупдыр-да, тэ Самаркант шэхрине саг-аман барып етйэнчэ ёл йөрэпдир. Онсоң ол Шахзаманың хузурына барып, патышаның саламыны говшурыпдыр хем-де оны өз доганының гөреси гелендигини хем онуң өз янына гелип гайтмагыны ислейэндигини хабар берипдир; Шахзаман хем разылык билдирип, ёл шайыны тутупдыр. Ол өз чадырларыны ёла чыкармагы, дүелериң, гатырларың, хызматкэрлериң хем нөкерлериң ёла утрама тайяр болмалыдыгыны буйрупдыр, өзи гелйэнчэ, юрда хэкимдарлык этмеги болса өз везирине табшырыпдыр, өзи болса чыкыпдыр-да, өз доганының шалык эдйэн велаятына бакан уграпдыр. Эмма гиҗэниң яры боланда, көшгүнде бир задыны ядындан чыкарып гайдандыгы бирденкэ ядына душүпдир-де, ызына доланыпдыр,

[1] Мифики болуп галан Сасан патышаның я-да Сасанидлериң несиллери III—VII асырларда Эйранда хэкимлик эдипдирлер. Шахрияр патышаның олара сайылмагы шахырана анахронизмдир, онуң ялы затлар «1001 гижеде» башга-да аз дэл.

гелип көшге гирип гөрсе, аялы өзүниң гулларындан бири болан бир гара гул билен өз дүшегинде гуҗаклашып ятан экени. Шахзаман патыша бу ахвалаты гөренде, онуң гөзлериниң өңи гараңкырап, депе сачы сых-сых болупдыр-да, өз янындан: «Мен хениз шәхерден чыкманкам, бейле-бейле затлар болян болса, эгер мен эсли вагт доганымыңкыда саклансам дагы, бу әтеңенәлет хелей гөр нәмелер эдердикә!» дийип, ичини геплединдир. Ол гылыҗыны сырагада, оларың икисини-де шол ятан ерлеринде чапып өлдүрипдир, ондан соң болса шол сагадың хем шол минутың өзүнде ызына хырра өврүлип, ене ёла дүшмели дийип буйрук берипдир хем тә өз доганының болян шәхерине барянча, эгинмән ёл йөрәпдир. Шәхере якынлашан вагтында болса, өзүниң гелйәндигини доганына хабар бермек үчин өңден чапар иберипдир, онсоң Шәхрияр хем онуң өңүнден чыкыпдыр, бичак бегенип, гуҗак ачып саламлашыпдыр. Доганының хорматына бүтин шәхери безәпдир, онуң билен отурып, шадыян гүррүң эдипдир, эмма Шахзаманың вели аялының эден этмиши ядына дүшүп дурансоң, ол бичак тукат болупдыр, йүзи саралыпдыр, бедени говшап ысгындан гачыпдыр. Улы доганы онуң бу хили ягдайыны гөрен вагтында, ол өз юрдундан хем патышалыгындан айра дүшени себәпли тукатланяндыр өйдүп, гелсоңа азар бермәйин дийипдир-де, ондан хич бир зат сорашып-да дурмандыр. Эмма соң, башга бир гүн улы доганы инисине: «А-хов доган, гөрйән вели, сениң бедениң говшап, ысгындан гачып, йүзүңем саралыпдыр-ла?» дийипдир. Шахзаман болса оңа: «Доганым, мениң йүрекде дердим бар» дийип җогап берипдир-де, аялының этмиши барада өзүниң чекйән дердини оңа айтмандыр. Онда Шәхрияр оңа: «Гел икимиз ава-шикара гидели, белки, сениң гөвнүң ачылып шатланарсың» дийййәр. Эмма Шахзаман гөвнемәндир, шонуң үчинем онуң доганы ава еке гидипдир. Патышаның көшгүндәки җайларын бага бакан ачылян пенҗирелерем бар экени, Шахзаман шол пенҗирелерден середип отырка, гөрсе, бирденкә көшгүң гапылары ачыляр-да, ол ерден йигрими гырнак билен йигрими гул чыкяр. Онуң доганының аялы-да шоларың арасы билен гелйәр экен, өзи-де тапылгысыз гөзеллиги хем зыядалыгы билен олардан айыл-сайыл тапавутланып дуранмыш. Олар сувлы ховзуң башына гелипдирлер-де, эшиклерини чыкарып, аял-эркек гатышып отурыпдырлар велин, бирденкә патышаның аялы: «Ай, Масуд!» дийип гыгырыпдыр. Ине, онсоң гара гул аңырдан гелйәр-де, оны гарса гуҗаклаяр, патышаның аялам оны гуҗаклаяр. Онсоң гул онуң билен биле ятяр, бейлеки гул-гырнаклар хем олара эерип шейдйәрлер, олар өпүшйәрлер хем гучушярлар, сыпалашярлар хем ойнашярлар, тә гүн яшара голайлаянча, айшы-эшретде болуп кейпден чыкярлар Патышаның иниси бу затлары гөренден соң, өз-өзүне: «Эгер валла, бу

шермисарлыга гаранда, мениң башымдакы күлпет хас еңил!» дийип ичини гепледипдир, шондан соң онуң габанҗаңлыгы-да, гайгы-гуссасы-да айрылыпдыр. «Бу асла мениңкиңем чени дәл!» дийип, өз-өзүне гөвүнлик берип, иймән-ичмән йөрмесини-де бес эдипдир. Ондан соң доганы авдан гайдып гелипдир, олар саглык-аманлык сорашыпдырлар, онсоң Шәхрияр патыша өз доганы Шахзаман патышаның йүзүне середип гөрсе, онуң гайгы-гуссасы айрылып, реңки дүзелип, йүзи гызарыпҗык дуранмыш, озал хич зат иймейән болса, инди беренини ялмап отырмыш. Шондан соң онуң улы доганы Шахзамана йүзленип: «А-хов, доган, илки гөремде сениң йүзүң саралып дурды, инди болса сениң реңкиң дүзелип, йүзүң гызарыпҗык дур. Саңа нәме болан болса айдып бер ахырын» дийипдир. Шахзаман: «Мениң гам-гусса дүшмегимиң себәби хакында дийсең, мен ол догруда саңа айдып берейин, эмма реңкимиң ерине гелип, ганымың йүзүме чыкмагының себәбини айтмакдан вели мени халас эт» дийип җогап берипдир. Онда Шәхрияр: «Илки билен сен гөркүң үйтгәп, халдан дүшениң себәбини айдып бер, менем эшидейин» дийипдир.

«Билер болсаң, доганым — дийип, Шахзаман гүррүң бермәге башлапдыр: — Сен өз везириңи мениң ызымдан иберен вагтыңда, мен ёл шайымы тутуп, эййәм шәхерденем чыкып уграпдым вели, өзүмиң саңа совгат гетирмекчи болан гөвхерими ядымдан чыкарып, көшкде галдыраным ядыма дүшәйди. Онсоң мен шол гөвхери алмак үчин, көшгүме доланып барамда, өз аялымың гара гул билен дүшегимде биле ятаныны гөрдүм-де, олары өлдүрдим, онсоң шонуң пикирини эде-эде сениң яныңа гелдим. Ынха, мениң гөркүмиң үйтгемегиниң хем халдан дүшмегимиң себәби; мениң реңкимиң дүзелип, ганымың йүзүме чыкмагының себәбини велин сен сорама, менем айтмайын».

Эмма инисиниң бу сөзүни эшиден Шәхрияр патыша: «Алланың хакы үчин, эгер валла, нәме үчин ганың йүзүңе чыканыны айдып бер!» дийип өзеленипдир. Ине, онсоң Шахзаман өзүниң гөрен затларының хеммесини оңа гүррүң берипдир. Ол вагт Шәхрияр өз доганы Шахзамана йүзленип: «Муны өз гөзүм билен гөрмек ислейәрин!» дийипдир. Онда Шахзаман оңа: «Ава-шикара гидйән дий-де, мениң болян отагымда гизленип отур, онсоң сен гөзүң билен гөрерсиңем, хеммесине гөзүңи етирерсиңем» дийипдир.

Онсоң Шәхрияр патыша шол сагадың өзүнде ава гидйәнлигини җар этдирипдир, онуң гошуны-да чадырларыны алып шәхерден чыкыпдыр, олар билен бирликде патышаның өзи-де чыкыпдыр, эмма соңундан ол бир чадырың ичине гирипдир-де: «Мениң яныма хич ким гирмесин!» дийип, хызматкәрлерине буйрук берипдир. Онсоң ол дашкы сыпатыны үйтгедипдир-де, огрынча көшге доланып гелип, өз доганының болян ота-

гына гирипдир; онсоң багдан тарапкы пенҗирәниң агзында бирселлем отурыпдыр велин, ынха, бирденкә бир топар гырнак, оларың арасында-да патышаның аялы, гуллар билен биле бага гирип башлапдыр; онсоң олар тә икинди намазының азаны айдылянча, Шахзаманың гүррүң берен ишлерини эдипдирлер. Шәхрияр патыша бу ягдайы гөзи билен гөренсоң, онуң хушы башындан учуп, гөзлери губарлапдыр, шонуң үчинем ол өз доганы Шахзамана йүзленип: «Тур, хәзириң өзүнде гидели, бизе патышалыгам герек дәл, хәкимдарлыгам, тә өзүмизиң башымыза дүшен шу ишиң башга бириниңем башына дүшенини гөрйәнчәк гидели отуралы! Бейле ягдайда яшанымыздан өленимиз говы!» дийипдир. Ине, онсоң олар гизлин гапыдан чыкыпдырлар-да, гиҗе-гүндиз диймән, ёл йөрәпдирлер, шол гидип барышларына-да шор деңзиң янындан акян бир чешмәниң гырасында, отлуҗак ерде гөгерип отуран бир агаҗың үстүнден барыпдырлар. Олар шол чешмеден сув ичип, дынч алмага отурыпдырлар. Гүн яшан чагында, деңиз бирденкә толкун атып башлапдыр, онсоң онуң ичинден түвелей ялы узын сүтүн ёкары галып, асмана улашыпдыр-да, буларың отуран ериндәки отлуҗага бакан гайдыпдыр. Ики доган муны гөрүп, бичак горкупдыр, олар горкуларына хәлки агаҗың үстүне чыкыпдырлар (агач болса бичак бейик экени), ине, онсоң олар соңунуң нәме болҗагына гарашып отырлар экени. Бирденкә гөрселер, оларың гаршысында узын бойлы, әпет келлели, дөши гапак ялы җын пейда болупдыр, онуң депесинде болса бир сандык бармыш. Ол җын деңизден чыкып гелип, ики доганың мүнүп отуран агаҗының ашагында дүшләп отурыпдыр-да, сандыгың агзыны ачып, онуң ичинден бир гапырҗак чыкарыпдыр, ол гапырҗагы-да ачыпдыр велин, онуң ичинден, шахырың айдышы ялы, тәзе доган гүн кимин ялбырап отуран инче билли овадан гелин чыкыпдыр. Хава, Атыйя шахыр ол гөзели шейле аҗап суратландырыпдыр:

Шугласы түм гиҗе даңлар атырар,
Нуры дагы гүлгүн реңге батырар.

Чар көшеден гүн доган дек җемалы —
Гөк деңзе гарк болар йылдызлаң салы.

Ялдырап чыканда, ил хөвесдедир,
Ынс-җынс бейхуш, мелул, хассадыр.

Гөзүнде йылдырым, отлар чакдырар,
Гөз яшлардан баран силлер акдырар[1].

Онсоң җын ол гелне гарап: «Эй, асыллы перизат, той гиҗеси огурлап алып гайдан гөзелим, мениң биразаҗык ятасым

[1] Китабың ичиндәки гошгы сетирлерини терҗиме эден Сапаргелди Аннасәхедов.

гелйәр!» дийипдир-де, келлесини ол гелниң дызының үстүнде гоюп ука гидипдир; яңкы гелин ёкарсына серетсе, агаҗың үсгүнде ики саны адам отыр экен. Агаҗың үстүнде отуран патышалары гөрен гелин, җының келлесини дызының үстүнден айрып ерде гоюпдыр-да, агаҗың ашагында өр туруп дуран еринден ики доганың икисине-де: «Бу җындан горкмаң-да, ашак дүшүң» диен ышарат эдипдир. Олар болса: «Алланың хакы үчин сен бизе азар берме, бизи бу беладан халас эт!» дийип, оңа җогап берипдирлер. Эмма гелин олара: «Эгер ашак дүшмесеңиз, мен җыны оярарын, онсоң ол икиңизиңем җаныңызы демиңиз билен биле согруп алар» дийипдир. Ине, онсоң олар горкуларындан ашак, ере дүшүпдирлер-де, ол гелниң янына барыпдырлар велин, ол гелин оларың өңүнде чиң аркан ятыпдыр-да: «Гелиң, өзем гатырак басың, болмаса-да хәзир җыны оярарын» дийипдир. Шәхрияр патыша горкусындан яңа өз доганы Шахзаман патыша йүзленип: «Доганым, сен бу аялың өзүңе буюрян задыны берҗай эдевери!» дийипдир. Эмма Шахзаман оңа: «Этмерин! Илки билен сен эт!» дийип җогап берипдир. Олар шейдишип бири-бирине гөз үмләп, ышарат эдип, чекелешмәге дурупдырлар велин, яңкы аял олара: «Бу нәме болдугы? Гөрйән велин, сиз гөз гыпышярсыңыз-ла! Эгер сиз яныма гелип, шу иши этмесеңиз, мен җыны оярарын!» дийип азм урупдыр. Ине, онсоң, ики доганың икиси-де җындан горкуларына буйругы берҗай эдипдир, олар ишлерини битиренлеринден соң болса, ол аял: «Бәриңизи бакың!» дийипдир-де, голтугының ашагындан гапҗыгыны чыкарып, онуң ичинден дүр монҗугы ялы эдилип йүпе дүзүлен бәш йүз етмиш йүзүк чыкарыпдыр-да: «Сиз бу йүзүклериң нәмедигини билйәңизми?» дийип сорапдыр. Олар: «Ёк, билемзок!» дийип җогап берипдирлер. Онда ол аял: «Шу йүзүклериң эелериниң хеммеси җының шахының үстүнде мениң билен сизиң эден ишиңизи этдилер. Сизиңем хер хайсыңыз маңа бир йүзүк бериң» дийипдир. Ине, онсоң ики доганың хер бири өз бармагындан бир йүзүк чыкарып, ики йүзүги оңа берипдир, онсоң ол аял шейле дийипдир: «Бу җын мениң тоюм тойланып дурлан гиҗеси огурлап алып гачды-да, мени бир гапырҗагың ичине салды, ол гапырҗагы-да сандыга салды. Ол сандыгың дашындан еди гулп асып беркитди-де, мени мөвч уруп ятан деңзиң дүйбүне ташлады, эмма велин, эгер аялың гөвни бир зат ислесе, оны хич бир задың горап саклап билмеҗекдигини җын билмейәр экени. Бу барада шахырларың бири, ине, шуны айдыпдыр:

Ынанжанлык этме аял янында.
Хергиз дурабилмез әхт-пейманында.

Кә багышлап, кәтә берер азарын.
Эмма азгынлыкдан эдйәндир барын.

Сөйдүм дийр, яландан көп чекер зары,
Көйнегне чыкандыр яланың шоры.

Яландан башга-да түкенмез ойны,
Юсубам хорланып, буруңды бойны.

Атамыз адамы аздырып хичден,
Ховенемиз ковдурыпды бехиштден.

Башга бириси болса шейле дийипдир:

Эй ышкың ёлуны терк эден гэда,
Мениң кылан ишим язгарма жуда

Селле оранып ашыклыгың матасын,
Менем кылдым эрлер кылан хатасын.

Ышк бир гызамыкдыр, хеммэ дең болар,
Онуң өргүнинден сыпмак гең болар».

Бу аялың айдан сөзлерине патышаларың икиси-де хайран галып, бири-бирине: «Бу жыны дийсене, мунуң башына дүшен зат бизиңкиденем бэшбетер экени! Мунуң ялы зат хениз хич кимиң башына дүшен дэлдир!» дийшипдирлер.

Онсоң олар шол сагадың өзүнде ол аялың янындан айрылып гидип, Шэхрияр патышаның шэхерине гайдып барыпдырлар; патыша өз көшгүне гирипдир-де, өз аялының-да, гулларың-да, гырнакларың-да — барысының келлесини кесип ташлапдыр.

Шондан соң Шэхрияр патыша хер гиже бир гыз алып башлапдыр-да, эл дегмедик гызы бир гиже янында сакланындан соң өлдүрип ýграпдыр, шейле ягдайың өзи үч йыллап довам эдипдир.

Шонуң үчинем адамлар дат-перят эдип, өз гызлары билен шэхерден чыкып гачыпдырлар, ине, онсоң шэхерде эре ярарлы екеже-де улугыз галмандыр.

Ине, онсоң патыша өз везирини чагырып, шол адата гөрэ, өзүне гыз гетирип бермеги буюряр велин, везирем чыкып, гыз гөзлемэге башлаяр, эмма ол гыз тапып билмэнсоң, патышаның өзүне жеза берериндеи горкусына, суссупес, лапыкеч халда өз өйүне баряр. Патышаның везириниң болса ики гызы бар экени: улусының ады Шэхризада, кичисиниң ады хем Дүнйэзада экени. Везириң улы гызы хер хили китаплары, сене язгыларыны, гадым заман патышаларының дурмушындан хем өтен-гечен халкларың роваятларындан язылан затлары көп окаяр экени, онсоң-да ол гыз гадымы халклара, озалкы патышалара хем шахырлара дегишли болан сене язгылы китапларың мүңлерчесини йыгнанмыш диййэрлер. Ине, шол гыз хем атасына айданмыш: «Гөрйэн вели, сен бир зады гайгы эдип гам-гусса чекйэрсиң, нэме үчин сен гайга галып аладаланып отырсың? Бу барада кимдир бири шей дийипдир ахыры:

Кимде-ким хесрете батар,
Дийиң оңа: «Бу хем өтер!

Шат гүнүң яшышы ялы,
Ятар гайыңам шемалы».

Везир өз гызындан бу хили сөзлери эшиденинден соң, патыша билен өзүниң арасында нәме-нәмелериң боландыгыны башдан-аяк айдып берипдир. Шәхризада болса: «Алланың хакы үчин, атам, сен мени шол патышаның элине бер, онсоң мен я-ха дири галарын, я-да мусулман гызлар үчин гурбан болуп, олары патышаның газабындан халас эдерин» дийип дызапдыр. Онда везир: «Алланың хакы үчин, сен өз-өзүңи бейле ховпуң үстүнден элтиҗи болма!» дийип гыгырыпдыр. Эмма Шәхризада: «Ёк, бу хөкман шейле болмалыдыр!» дийипдир. Онда везир: «Өңем бир дайханың өкүзи билен эшегиниң башына дүшени сениңем башыңа дүшер өйдүп горкярын» дийипдир. «Оларың башына дүшен зат нәме?» дийип, Шәхризада сорапдыр.

ӨКҮЗ БИЛЕН ЭШЕК ХАКЫНДА ХЕКАЯ

«Билер болсаң, гызым, бир бай сөвдагәр бар экен — дийип, везир гүррүң бермәге башлапдыр: — Онуң сүри-сүри малы бар экен, онуң аялы хем чагалары-да бар экен, онуң өзи Аллатагаланың гудраты билен, малларың хем гушларың дилини-де билйән экени. Ол сөвдагәр бир обада яшаяр экени, онуң гапысында болса өкүзи хем эшеги бар экени. Бир гезек өкүз эшегиң ятагына барып гөрсе, онуң ятагы сырылып-сүпүрилип хем сувлапып гойлуп, ап-арассаҗа болуп дуранмыш, эшегиң ахырында болса эленип арассаланан арпа, өйделен саман бар, эшегиң өзи болса аркайын чәшерилип ятанмыш, дынч алярмыш диййәр, өзи-де кәвагт бир иш чыканда, хоҗайын оны мүнйәр дийәймесең, ол эшегиң эдйән иши ёкмуш, хоҗайын мүнүп гиден вагты-да кән эгленмән, деррев гайдып гелйәр экени. Гүнлерде бир гүн өкүзиң эшеге айдан сөзлерини хоҗайын эшидипдир: «Сениң багтың гетирипдир! Мениң ядап сүтүним сүйнйәр, сен болсаң ятырсың, өзүңем эленен арпа иййәң, саңа говы серелйәрлер, диңе кәвагт хоҗайын сени мүнүп, бир ере барып гайдяр, мен вели өмүрбакы ер сүрмели, дегирмен айламалы». Эшек хем оңа шейле җогап берипдир: «Сени мейдана экидип, бойнуңа боюнтырык атарлар вели, сен йыкыл-да ятыбер, урсаларам турма я-да туран бол-да, ене ятыбер. Онсоң сени ызыңа, ятагыңа гетирерлер-де, нойба берерлер вели, сен оны иймегин, яландан сыркавлап болгун-да, бир гүн, ики гүн я-да үч гүнләп хич зат датман, отдан-сувдан кесилгин, ине, онсоң агыр зәхметденем дынарсың, дынҗыңы-да аларсың». Сөвдагәр болса буларың гүррүңини диңләп дуран экени. Ине, онсоң өкүзи иш-

ледйән адам онуң агшамкы от-иймини гетирип беренде, өкүз чала дадыпмы-датманмы, гараз, иймән сакланыпдыр. Эртеси ирден хызматкәр өкүзи ер сүрмәге экитмәге гелсе, өкүзиң иймән-ичмән ятаныны гөрүп: «Вах, дүйн өкүз ише ярамады диййдим-ле, җанавар нәсаглан экени!» дийип гынаныпдыр. Онсоң ол хызматкәр сөвдагәриң янына барыпдыр-да: «Баяр ага, өкүз ише яранок: ол өтен агшам иймини-де иймәндир, асыл агзына зат алмандыр» дийип хабар берипдир. Сөвдагәр болса бу затлардан эййәм хабардар болансоң, оңа: «Бар-да, өкүзе дерек эшеги экит, онуң билен узынлы гүн ер сүр» дийипдир. Агшама голай, эшек узаклы гүн ер сүрүп геленден соң, өкүз онуң янына барып, бу гүн өзүни агыр зәхметден дындаран оңат маслахаты үчин оңа хошаллык билдирипдир, эмма эшек оңа хич хили җогап бермәндир, өз эденине өзи бичак өкүнипдир. Эртеси гүнем ол дайхан гелип, эшеги алып гидип, онуң билен агшама ченли ер сүрүпдир, эшек бойнуның йүзүни сыпҗырык-сыпҗырык этдирип, өлер ялы ядап гелипдир. Өкүз болса онуң кешбине гөз гездирип, ене оңа хошаллык билдирипдир хем-де оны тарыплапдыр, эшек болса ичиниң янгынына: «Мениң агынап ятмакдан башга ишим ёкды, эмма өз яңралыгымдан зыяна галдым!» дийип хайкырыпдыр. Соңундан болса: «Билер болсаң, өкүз дост, мен саңа элмыдама түйс йүрекден маслахат берйәндирин; бизиң хоҗайынымызың айданларыны мен өз гулагым билен эшитдим: «Эгер өкүз бейдип галман ятҗак болса, онда оны гассаба элтип бериң, гой, оны өлдүрсин, хамыны-да чарык болар ялы эдип кесишдирсин» дийди. Сениң җаныңа хайпым гелйәр, шонуң үчинем саңа өңүнден дуйдурян. Ынха, ягдай-а шейле!» дийипдир.

Өкүзем эшегиң бу айданларыны диңләп, оңа хошаллык билдирипдир-де: «Эртир мен олар билен ише чыкарын!» дийип, өз өңүнде гойлан от-иймлериниң хеммесини ийипдир, хатда ахырың дүйбүнде галан чыр-чыршак галындыларыны-да дили билен ялап чыкыпдыр. Хоҗайын болса бу гүррүңлери-де долы эшиден экени. Эртеси гүн догансоң, сөвдагәр өз аялы билен сыгыр ятагының янына гелип отурыпдыр, дайхан хем гелип, өкүзи ятакдан чыкарыпдыр; өкүз өз эесини гөрен бадына, өзүниң кеселден гутуланыны билдирҗек болуп, гуйругыны җайтардыпдыр-да, ичинден үйтгешик сес чыкарып, аягалдыгына җыртлап урапдыр, сөвдагәр болса оңа гүле-гүле, йүзин йыкылыпдыр. «Сен нәмә гүлйәң?» дийип, аялы ондан сорапдыр. «Мен бир зады гөрдүмем, эшитдимем, эмма бу сырымы ачып билҗек дәл, мен оны айдайсам, хөкман өлерин» дийип, сөвдагәр өз аялына җогап берипдир. «Сен эгер өлйәнем болсаң, оны маңа хөкман аян этмелисиң хем-де нәме үчин гүленлигиң себәбини айтмалысың!» дийип, аялы өз диенини тутупдыр. Эмма сөвдагәр: «Мен бу сыры ачып билмерин, себәби мен өлүмден горкярын» дийип җогап берипдир. Аялы болса:

«Сен, белки, маңа гүлйәнсиң!» дийип хеңкирип башлапдыр-да, тә ол боюн болуп, гайгы-гама батянча азар берип бизар эдипдир, шондан соң ол чагаларыны янына чагырыпдыр хем-де өлмезинден өң весъетнама яздырып, шол сыры аялына аян эдип, онсоң өлмек үчин казыны хем шаятлары чагыртмага адам иберипдир. Онуң өлүмине разы болмагының себәби ол аялыны чын ашыклык билен сөййәр экени, үстесине-де ол аял онуң өз дайысының гызыды[1] хем чагаларының энесиди. Сөвдагәриң өзи болса инди йүз йигрими яшыны долдуран адамды. Ондан соң ол сөвдагәр өзлериниң ковум-гарындашларының хем-де шол көчеде яшаян адамларың барысыны чагырдып, шу хекаяты олара гүррүң берипдир, үстесине-де өз сырыны аян эден вагтында өзүниң өлҗекдигини айдыпдыр. Шонда йыгнанан җемагатың хеммеси онуң аялына йүз тутуп: «Алланың хакы үчин, сен бейтме, өз әриң хем сениң чагаларың атасының өлмезлиги үчин, бу пәлиңден гайт» дийипдирлер. Эмма аялы: «Тә айдянча, ондан эл чекмерин! Өлсе, гой өләйсин!» дийип хеңкирипдир. Онсоң хич ким сесини чыкармандыр. Онсоң ол сөвдагәр тәрет кылып гелмек, соңундан-да сырыны ачып өлмек үчин мал ятагына бакан мейдана чыкяр. Сөвдагәриң бир хоразыдыр элли саны товугы бар экени, ондан башга-да ене бир ити хем бар экени. Сөвдагәр өз итиниң хораза кәйәп гыгыряныны эшидипдир. Ит хораза: «Сен нәме гудураярсың, бизиң эйәмиз өлҗек болуп йөр ахырын!» дийипдир. Онда хораз: «О нәме үчин?» дийип сорапдыр. Ит бүтин ахвалаты башдан--аяк гүррүң берипдир, хораз болса гыгырып айдыпдыр: «Эгер валла, бизиң баяр атамызың акылы ёк! Ынха, мениң элли саны хелейим бар, эйдип бириниң гөвнүни тапян, бейдип бирине яранян, гараз, угруны тапярын. Бизиң хоҗайынымызың болса диңе екеҗе аялы бар вели, ол шонуңам угруны тапып биленок. Бир дессе тут чыбыгыны алагада, хелейини чолаҗа тамың ичине элтип, тә өлинчә я-да дагы-дувара шонуң ялы зады сорамарын дийип пушман эдинчә сайгыласа болмаярмы!»

Сөвдагәр болса хоразың ите йүзленип айданларыны эшидип дуран экени — дийип, везир өз гызы Шәхризада гүррүң бермек билен, оңа: — Эгер гулак асмасаң, шол сөвдагәриң өз аялына гөркезен ойнуны менем саңа гөркезерин» дийипдир.

«Ол нәме оюн гөркезипдир?» дийип, Шәхризада өз атасындан сорапдыр.

Онсоң везир гүррүңини довам эдипдир: «Ол бир дессе тут чыбыгыны кесип алыпдыр-да, чола тамың ичинде йыгшырып гоюп, соңундан аялына: «Бәрик гел, шу тамың ичинде мен саңа барысыны айдып берейин-де, илиң гөзүне гөрүнмәнем өле-

[1] Араплар гадымы адат боюнча гызы өз доганогланына я-да дайысының оглуна әрe берер экенлер, шоңа гөрә-де «агам гызы» я-да «дайым гызы» диен йүзленме арап эртекилеринде көп габат гелйәр.

йин» дийип, оны шол чолажа тама элтипдир. Аялы тама гирен бадына, сөвдагәрем ишиги ичинден илдирәгеде, оны шейле бир сайгылап башлапдыр вели, аялы өзүнден гидере гелип: «Вай, айтма-лей!» дийип гыгырыпдыр. Ондан соң аялы онуң элинден-аягындан огшап, тоба-пушман эдипдир хем әри билен биле даш чыкыпдыр, онуң гарындашлары-да, йыгнанан җемагат-да бегенипдирлер, шондан соң болса олар тә өлинчәлер урушман-сөгүшмән, өрән оңат дурмушда яшапдырлар».

Атасының бу сөзлерини эшиденинден соң хем, везириң гызы шол бир диенини гайталап: «Мениң ислейән задым хөкман болаймалыдыр!» дийипдир.

Онсоң везирем гызының шайыны тутупдыр-да, оны Шәхрияр патышаның янына экидипдир. Шәхризада болса өзүнден кичи аял доганына геп өвредип, оңа шейле дийипдир: «Мен патышаның янына бараньмдан соң, сениң ызыңдан адам иберип чагырдарын, сенем гелерсиң-де, патышаның менлик ишини битирип, гөвүн солпусындан чыканыны аңланыңдан соң, маңа: «Җан доганҗыгым, бизиң билен бир мейдан гүррүң эдиш-де, укусыз гиҗәни гысгалдар ялы, бизе гызыклыҗа бир зат айдып берсене» диен болгун, онсоң менем сизе бир зат айдып берерин велин, шонуң өзи-де Алланың көмеги билен бизиң башымызы азат эдер, эншалла».

Ине, онсоң Шәхризаданың атасы өз гызыны патышаның янына алып барыпдыр, патыша-да оны гөрүп бегенипдир хем-де: «Ери, сен маңа герек заады гетирдиңми?» дийип сорапдыр.

Везирем: «Хава» дийипдир.

Шәхрияр патыша Шәхризаданы өз янына алмакчы боланда, гыз аглан болупдыр; шол вагт патыша: «Саңа нәме боляр?» дийип, ондан сорапдыр.

Шәхризада болса: «Эй, патышахым, мениң бир гыз җигим бар, мен шонуң билен хошлашмак ислейәрин» дийипдир.

Шондан соң патыша Дүнйәзаданы чагыртмак үчин онуң ызындан адам иберипдир, ине, онсоң олам гелип, аял доганыны гарса гуҗаклапдыр, соңундан болса гат-гат көрпәниң гырасында отурыпдыр. Шондан соң Шәхрияр патыша Шәхризаданы өз ыгтыярына алыпдыр, бирвагтдан соң олар өзара гүрлешмәге башлапдырлар; шол вагт Дүнйәзада өз доганына йүзленип: «Алланың хакы үчин, доган җан, гиҗәниң укы тутмаян сагатларыны гызыклыҗа гечирмек үчин, бизе нәме-де болса бир зат айдып берсене» дийипдир.

«Эгер мерхеметли патышамыз ругсат этсе, баш үстүне, җаным билен айдып берерин» дийип, Шәхризада җогап берипдир.

Укусы тутман, бикарар болуп отуран патыша бу сөзлери эшидип, гызыклы гүррүң диңлеҗегине бегенипдир хем ругсат берипдир.

ТӘҸИР ХЕМ ҸЫН ХАКЫНДА ХЕКАЯТ

БИРИНҸИ ГИҸЕ

Шэхризада айдып башлапдыр:
«Шейле бир гүррүң бар, багтыяр патышахым, мен айдайын, сизем диңләң: тәҗирлер арасында бир тәҗир болупдыр, ол бичак бай боланмыш хем-де хер дүрли ерлерде бичак көп затлары өврүп-чөврер экени. Бир гезек ол алгысыны йыгнамак үчин хайсыдыр бир юрда угранмыш вели, ёлда бичак гаты ыссылапдыр-да, бир агаҗың саясында отурып, хорҗунының гөзүнден бир дөвүм чөрек хем хурма чыкарыпдыр-да, чөрек билен хурма иймэге башлапдыр. Ол хурманы ийип, шэнигини зыңып гойберипдир велин, бир гөрсе, онуң гаршысында узын бойлы, эли-де ялаңач гылычлы бир җын дуранмыш.

Ол жын тәжириң алкымына дыкылып барыпдыр-да: «Тур ериңден, сен мениң оглумы нәдип өлдүрен болсаң, менем сени шейдип өлдүржек!» дийипдир. «О нәхили мен сениң оглуңы өлдүренмишим?» дийип, тәжир ондан сорапдыр. Жын оңа: «Сен яңы хурманы ийип, шәнигини зыңаныңда, ол мениң оглумың петекесинден дегди вели, оглум шол пурсатда өлди ятыберди» дийип жогап берипдир. Онда тәжир: «Эй, Аллахым, биз сениң өз ыгтыярыңдадырыс хем ахырында сениң дергәхиңе доланып бармалыдырыс!—дийип голун серипдир. — Бейик хем белент Аллатагаладан башга гүйчли хем гудратлы бир кимсе ёкдур! Эгер мен сениң оглуңы өлдүренем болсам, атанлыкда өлдүрендирин. Сен мени багышла!» Эмма жын: «Ёк, мен сени хөкман өлдүрмелидирин» дийип, тәжириң эзенегинден дартагада, ере йыкыпдыр-да, оны чапмак үчин гылыжыны белент гөтерипдир. Тәжир аглап: «Эй, Аллахым, саңа сыгындым!» дийип сесленипдир-де, ызындан хем бир нама айдыпдыр:

Пелек бир эмринде дурмаз: кә забун, кә парахатдыр,
Дурмушам өвсер шонуң дек: кә матам, кә-де рахатдыр.

Эй пелекден дат кылан эр, бол мукыт, айтсам, гөнимдир:
«Диңе деңли-дережели мертлере такдыр ганымдыр.

Көп гөренсиң, бады хазан гүвләп гелер, солар гүллер,
Шонда даргтларың диңе ёгынын эгйәндир еллер.

Көп гөренсиң, умман үзре толкун ятар, мейит йүзер,
Дүйплери болса мержендир, гуввас болуп салсаң гүзер.

Эгер пелек газап эйләп, окун атса мениң сары,
Гөзүм яшлы, багрым башлы — чексем түкенмез азары,

Онда билгин: йылдыз көпдүр — санасаң согабы кәндир,
Йөне шолар гөрүнсин дийп, ай билен гүн тутуляндыр.

Баг ичинде дарагт битмиш — инче, ёгын, гарры, яшы,
Эмма мыдам иймишлисин гөзләп тапып атяс дашы.

Гүнүң дүзкә яйнап гездиң, месликде сүрдүң дөвраны,
Пелек чархын терс айлар дийп гынамадың эзиз жаны».

Тәжир бу наманы айдып гутаран бадына, жын оңа: «Сен гепиңи азалт! Эгер валла, мен сени хөкман өлдүржек!» дийипдир. Онда тәжир айдыпдыр: «Билер болсаң, жын, мениң иле бергим көп, мениң пулум хем көп, онсоң-да мениң чагаларым бар, аялым бар, илиң гоян затлары-да бар. Өйүме барып гайтмага ругсат бер, мен хер киме бермели бергими берейин, онсоң мен йылың башында сениң яныңа гайдып гелейин. Мен өзүмиң гайдып гелжегими Алладан ант ичип вада берйән, онсоң сен мени нәме эдесиң гелсе эдибер. Мениң саңа шу айдянларымың догрулыгына-да Алланың өзи шаятдыр».

Ине, онсоң җын оңа касам этдирипдир-де, оны гойберипдир, тәҗирем өз юрдуна доланып барып, өзүниң киме нәме бергиси болса үзүп, эхли этмели ишлерини эдип гутарыпдыр. Бу затларың барысы билен ол өз аялыны хем чагаларыны хабардар эдипдир; онсоң весъетнама яздырыпдыр, өзи-де машгаласының арасында йылың аягына ченли яшапдыр-да, ондан соң тәрет кылып, өзүниң кепен донуны голтугына гысып, машгаласы, гоңшулары хем эхли доган-гарындашлары билен хошлашып, гөвнемесе-де, чыкып уграпдыр. Ызындакылар алазензеле болшуп аглашыпдырлар, гыгырышыпдырлар. Эмма тәҗир тә шол җеңңеле етйәнчә гидип отурыпдыр, гидип отурыпдыр (шол гүн болса тәзе йылың башы экени), ине, онсоң ол өз башына дүшен ахвалата гынанып аглап отырка, бирденкә онуң янына бир гаррыҗа гоҗа гелипдир, онуң янында болса бойны зынҗырлы бир кейиҗеги бар экен. Ол гоҗа гелип, тәҗире салам берип, оңа узак өмүр дилег эдип, соңундан болса: «Бу ерлери арвах-җынларың меканы ахыры, нәме үчин сен бу тайда еке өзүң бейдип отырсың?» дийип сорапдыр. Онда тәҗир җын билен өз арасында болан ахвалаты оңа айдып берипдир, яңкы кейиҗекли гоҗа муңа хайран галып: «Үстүмде Алла бар, иним, сениң өз вадаңа вепалылыгың, хакыкатдан-да, улы хормата мынасып экени, сениң берен гүррүңиңем түйс хайран галдыряр, онуң өзи гөзүң габагының ичине иңңе билен язылан болаянлыгында-да, тәлим аляңлар үчин өвүт болуп билерче бар!» дийипдир.

Ондан соң ол гаррыҗа гоҗа тәҗириң гапдалында отурып айдыпдыр: «Үстүмде Алла бар, иним, шол җын билен сениң нәхили болушяныңы гөрйәнчәм, мен сениң яныңдан айрылып гитҗек дәл!» Ине, онсоң ол онуң янында шол отурышына-да отурыпдыр, онсоң икиси гүррүң эдишип башлапдыр. Тәҗириң янында кейиҗегиң эеси отырка-да, ол улы гайга батып, бичак горкуп, әҗир чекип отуран экени. Бирденкә оларың янына ене бир гоҗаман гарры гелипдир, онуң янында болса ики саны гара тазысы бар экени, ол хем гелип саламлашыпдыр. Аманлык-саглык сорашандан соң, ол гарры: «Бу ерлер арвах-җынларың меканы ахыры, сиз бу тайда нәме ишләп отырсыңыз?» дийипдир. Оңа хем болан ахвалаты башдан-аягына ченли гүррүң берипдирлер. Бу гоҗа отурып отурманка, оларың янында үчүнҗи бир гоҗа пейда болупдыр, онуң янында болса ала-мула гатыры бар экени. Бу гоҗа хем олара салам берип, бу тайда нәме үчин отурандыкларыны сорапдыр, оңа-да хеммесини башдан-аягына ченли айдып берипдирлер (муны гайталап отурмакдан болса пейда ёк, эзиз агалар), онсоң ол хем ашак отурыпдыр. Ине, бирденкә чола мейданда бичак улы түвелей туруп, онуң тозаны ал-асмана гөтерилипмиш, тозан ятышансоң, гөрселер, ол түвелейиң өзи шол гүррүңи эдилйән җын болуп чыкыпмыш, онуң элинде шол яланач гылыҗы бармыш, гөзлерин-

ден болса от сычраярмыш. Ол жын аңырдан геле-гелмәше, тәжириң элинден чекип сүйрейәр-де: «Тур ериңден, сен мениң йүрегимиң өркүни, эзиз баламы нәдип өлдүрен болсаң, менем сени шейдип өлдүрҗек!» дийип арлаярмыш. Ине, онсоң тәжир хоркулдап хем мөңңүрип агламаға башлапдыр, онуң янындакы үч гожаның үчүси-де хоркулдап хем мөңңүрип агламага башлапдыр.

Онсоң гаррыларың биринжиси, хәлки яны кейижеклиси бейлекилерден сайланыпдыр-да, жының элинден огшап: «Әхли жын патышаларының башларының тәжи сен! Эгер мен өзүмиң шуҗагаз кейигимиң башына дүшен затлары саңа гүррүң эдип берсем, мениң шол хекаятымы-да сен гызыклы дийип хасап этсең, шонда сен шу тәжириң бир катра ганының үчден бирини мениң үчин багышлап билермиң?» дийипдир. Онда жын: «Боляр, гожа. эгер сениң айдып берҗек роваятың мениң гөвнүме гең-гызыклы зат болуп гөрүнсе, онда мен ол тәжириң ганының үчден бирини саңа багышлайын» дийип жогап берипдир.

«Билер болсаң, шу кейик мениң дайымың гызы, жан-жигерим, гөз-гуванжым — дийип, гожа гүррүң бермәге башлаяр. — Бу хениз яш гызка, мен муны гелин эдинип алдым, шейдибем мунуң билен отуз йыла голай әр-хелей болуп яшадык, эмма мундан асла чага өнмеди; онсоң башга бир хелей алдым вели, ол маңа бир огул догруп берди, йүзи он дөрди гижәниң айы кимин, онуң гөзүниң-гашының оваданлыгы-да дүнъе малына барабарды! Ол улалып-өсүп, он бәш яшына етди, шол вагтлар хем мен айры бир шәхере гитмели болдум, өзүмем хер дүрли харытлар алып гитдим. Мениң дайымың гызы шу кейик болса яшлыгындан башлап жадыгөйлиги хем гөзбагчылыгы өвренипди. Ине, онсоң мен гиденимде, бу кейик ол огланы гөле сыпатына өврүп, онуң энеси бичәрэнем сыгыр эдипдир-де, олары чопана гошуп гойберипдир. Мен, арадан бирентек вагт гечен-ден соң, гиден еримден доланып гелип, өз оглумың хем онуң энесиниң ниредедигини сорасам, дайымың гызы: «Сениң аялың-а өлди, оглуңам гачып гитди, онуң нирә гиденинем мен билемок» дийип жогап берди. Ине, онсоң мен арлы йыл, тә Аллатагаланың бейик байрамы — Гурбан байрам гелип етйәнчә, йүрегим гайгы-хасрат ичинде, гөзлеримден сил кимин яш дөкүп отурдым. Гурбан байрамы геленде болса, чопаны чагыртдым-да, бир семиз сыгыр алып гелмеги буюрдым. Чопанам семиз бир сыгры алып гелди (ол сыгыр болса мениң соңкы алан гырнагым экен, оны, ынха, шу кейик жадылапдыр), мен болсам бу затлардан бихабар, сыйымы чызңап, элиме пычагымы алып, ол сыгры өлдүрмәге чагландым велин, сыгыр бичәре бар-бар багырып хем мөңңүрип агламага дурды; мен муңа хайран

галдым, асла йүрегим авап, хайпым гелди. Онсоң мен оны өлдүрмэми гойдум-да, чопаны чагырып: «Маңа башга бир сыгыр гетирип бер» дийдим. Эмма дайымың гызы: «Ёк, сен шуны өлдүр! Бизде шундан говы хем шундан семиз сыгыр ёк!» дийип хеңкирди. Онсоң менем ене шол сыгры өлдүрмекчи болуп, онуң янына бардым велин, ол ене аглап башлады, онсоң мен оны өлдүрип соймагы чопаның өзүне табшырдым. Чопанам сыгры өлдүрип, хамыны сойды вели, ондан не эт тапды, не-де яг — хамыдыр сүңкүнден башга хич зат тапмандыр. Мен ол сыгры өлдүрениме соң пушман этдимем велин, соңундан мениң пушман эденимиң пейдасы болмады, онсоң мен оны шонлугына чопаның өзүне бердим-де, оңа: «Маңа бир семиз гөлэни гетирип бер!» дийип буюрдым. Чопан болса маңа өз оглумы гетирип берди. Гөле мени гөрен бадына, дызынып багыны үзди-де, мениң яныма ылгап гелип, аглая-аглая, маңа ойканмага дурды. Мениң оңа хайпым гелип, ене чопаны чагырдым-да: «Сен бу гөлэни гой-да, маңа бир сыгыр гетирип бер» дийдим. Эмма дайымың гызы, ынха, шу дуран кейик, мениң үстүме хеңкирип: «Шу гүн хөкман шу гөлэни өлдүрмек герек, бу гүн хайыр-сахават хем садака эдилйэн, диңе иң говы малларың өлдүрилйэн гүни, бизиң малларымызың арасында болса шу гөледен говы хем семиз малымыз ёк!» дийди.

«Сениң эмриң билен өлдүрилен сыгрың нэхилидигини бир гөр — дийип, мен муңа айтдым. — Нэхили алданандыгымызы гөрйэң герек, оны өлдүрмекден чигит ялы-да пейда болмады, мен оны өлдүрениме пушман эдип аңырсына етип билемок, инди бу гезек сениң айданыңа гулак габардып, бу гөлэни өлдүрҗек дэл». Онда мениң дайымың гызы: «Кераматлы хем мерхеметли эзиз Алланың хакы үчин шу мукаддес гүн сен шу гөлэни хөкман өлдирсиң, эгер-де өлдүрмесең, онда сен мениң эрим дэл, менем сениң аялың дэл!» дийип гыгырды. Мен онуң бу зейилли аграмлы сөзлерини эшидип, мунуң максадының нэмедигине-де дүшүнмэн, элиме пычагымы алдым-да, гөлэниң янына бардым...»

Шэхризадаң гүррүңи шу ере геленде, эййэм даң атып, хова ягтылып башлапдыр, шол зерарлы-да ол өзүне ыгтыяр эдилен гүррүңи соңламан бес эдипдир.

Онда онуң гыз җигиси: «Җан доганым Шэхризада, сениң бу хекаятың не бейле гызыклы, ширин хем аҗайып гүррүң экен!» дийипдир.

Онда Шэхризада: «Эгер патышахымың рехими билен өлмэн, индики агшама етмек несип этсе, сизе шонда айдып берҗек хекаятым бу гүнкиң дагың чеңи-чакы хем дэлдир!» дийипдир.

Шол вагт патыша хем өз янындан: «Эгер валла, бу гызың гүррүңиниң соңуны диңлэп гутарянчам, оны өлдүрмэйин!» дийип ичини гепледипдир.

Онсоң олар бу гиҗәниң даң чагыны эртире ченли гучушып-гуҗаклашып гечирипдирлер, эртирден соң болса патыша өзүниң диван ишлерини берҗай этмәге гидипдир, везири болса онуң янына голтугы кепенли гелен экени. Ондан соң патыша иш кесипдир, перман эйләпдир, гүнүң ахырына ченли этмели ишлерини эдип сакланыпдыр, везире болса хич хили буйрук хем бермәндир, везирем муңа бичак гең галыпдыр. Ондан соң болса диван вагты тамам болуп, Шәхрияр патыша дынч алмак үчин өз җайына гайдыпдыр.

ИКИНҖИ ГИҖЕ

гелип етенде, Дүнйәзада өз доганы Шәхризада йүзленип: «Җан доганҗыгым Шәхризада, тәҗир билен җын хакындакы гүррүңиң соңуны айдып берсене!» дийипдир.

Онда Шәхризада: «Эгер патышахым ругсат берсе, баш үстүне, җаным билен айдып берҗек-ле!» дийип җогап берипдир.

Патыша хем: «Айдыбер!» дийипдир.

Ине, онсоң Шәхризада хем айдып башлаяр:

«Хава онсоң, багтыяр патышахым, адалатлы хөкүмдарым, мениң гулагыма гелип етишиче, ол гоҗа шол гөләни өлдүрмекчи боланда, йүреги толгунып агзындан чыкара гелипдир-де, чопаны чагырып: «Бу гөләни экит-де, малларың арасына гойбер» дийипдир. (Бу затларың барысыны ол гоҗа шол җына гүррүң берйәр экени, җынам онуң бу гең гүррүңини хайран галып диңлейәр экени.) Онсоң кейигиң эеси гүррүңини довам эдипдир: «Хава, онсоң җынларың шахыншасы, хут шейле хем болды, мениң дайымың гызы, ынха, шу дуран кейик мениң эдйәнлерими гөрүп хем сынлап дуршуна: «Өлдүр гөләни, ол семиз гөле!» диййәрди. Эмма оны өлдүрмек мениң үчин гаты агыр дегйәрди, шонуң үчинем мен чопана гөләни экит дийдим, чопанам оны алып гитди.

Эртеси гүни болса, мен отыркам, бирденкә чопан яныма гелйәр-де: «Баяр ага, мен саңа хош хабар айтмага гелдим, сен оны эшитсең бегенерсиң, йөне хош хабар гетиреним үчин, маңа-да бир сөйүнҗиҗик бермели боларсыңыз» диййәр. Менем оңа: «Боляр» дийдим. Онсоң чопан айтды: «Тәҗир ага, мениң бир гызым бар вели, яшлыгындан җадыгөйлиги өвренипди, оны ол бирвагтлар бизиң өйүмизде болан бир гарры кемпирден өвренипди. Ине, онсоң дүйн, сен маңа шол гөләни экит диениңден соң, менем оны өйүмизе алып бардым вели, гызым ол гөләни гөрди-де, бирден ики элини йүзүне тутуп аглады, соңунданам җак-җак гүлди-де: «Ай, кака, эгер сен бейдип, мениң үстүме ят эркек кишилери алып гелйән болсаң, онда сениң яныңда мениң хич бир гадыр-гымматымың ёк болдугы боляр!» дийди. Мен: «Ханы, бу тайда ят эркек киши бармы, онсоң-да сен нәме үчин бир аглап, бир гүлүп отырсың?» дийип

сорадым. Онда гызым маңа: «Сениң яныңда дуран гөле бизиң баярымызың оглы ахыры — дийип җогап берди. — Оны җадылапдырлар, өзи-де оны энеси билен бирликде, атасының бейлеки аялы җадылады. Ана, мен шонуң үчин гүлдүм. Агланымың себәби болса, мунуң атасының дүйнки сыгыр дийип өлдүрени шу йигидиң энесиди, мен шоны ятлап агладым». Мен гызымың бу айданларына хайранлар галдым, ине-де, гүнүң догарына мәхетдел, мен бу ахвалаты саңа хабар бермәге гелдим».

Чопаның айдан бу хабарыны эшидип, ынан, җынларың шасы, мен бегенҗимден хем шатлыгымдан яңа шерапсыз серхош болуп, чопаны яныма алдым-да, онуң өйүне бардым вели, онуң гызы маңа тагзым билен салам берди, эглип элимден өпди, гөлеҗик болса мениң яныма гелди-де, маңа гысмылҗырап хем ойканҗырап башлады. Онсоң мен: «Сениң бу гөле хакында айдян затларың догрумы?» дийип, чопаның гызындан сорадым. О гыз болса: «Хава, баяр ага, бу дуран гөле сең өз оглуң хем өз йүрегиңден өнен эзиз перзендиң» дийип җогап берди. Онсоң мен: «Эй, нәзенин гыз, эгер сен муны ынсан халына өврүп билсең, мениң бар-ёк малым, эхли эмләгим сениңки болсун, сениң атаң бакып йөрен маллары-да, хеммеси сизиңки болсун» дийдим. Онда гыз йылгырды-да: «Эй баяр ага, мен пула гөз гыздырян дәлдирин, мен бу юмшы диңе ики шерт биленем берҗай эдерин: биринҗиден, мени шу оглана әре бериң, икинҗиденем болса, бу огланы җадыланың өзүни җадыламага хем оны бендиван этмәге маңа ыгтыяр бериң, ёгсам ол мениң өзүми бендиван эдер» дийди.

Чопаның гызының айдан бу сөзлерини эшидип, ынан, җынларың шасы, менем оңа шейле дийдим: «Сениң бу айдянларың үстесине-де, хәзир сениң атаң элиндәки мал-мүлкүң хем барысы сениңки болар. Мениң дайымың гызы хакындакы айданың болса, сенден онуң ганыны сораҗак адам болуп билмез».

Мен шейле диенимден соң, чопаның гызы еринден турагада, бир җам сувы алды-да, дога окап, сува дем салмага дурды, ондан соң болса: «Эгер сени гудратлы Аллахымың өзи гөле эдип ярадан болса, онда сен шу кешбиңи үйтгетмән сакла, ёк, эгер сен җадыланан болсаң, онда сен бейик Аллахымың эмри билен, озалкы кешбиңи кабул эт!» дийди-де, яңкы җамдакы сувы гөләниң үстүне серпип гойберди велин, яңкы гөле дуран еринде силкинди-де, бирденкә адам болды дуруберди. Менем онуң үстүне гуҗак ачып топулдым-да: «Алланың хакы үчин сен маңа айдып бер, мениң дайымың гызы саңа хем сениң энеңе нәме-нәмелер эден болса, барысыны айт!» дийдим. Ине, онсоң олам өзлерине эдилен затлары айдып берди. Шол вагт мен оңа: «Эй, оглум, өзүңи беладан халас эден хем сениң хак-хукугыңы гайтарып өзүңе берен бендәни Аллатагаланың өзи саңа миессер этди» дийдим.

Эй, жынларың шахыншасы, шондан соң мен чопаның гызыны шол оглума әбердим, ол болса мениң дайымың гызыны, ынха, шу кейиги жадылады-да: «Мен оны, хер ничигем болса, оңат кешбе өврүрдим, онуң гөрки-де йигренжи дәл, өрән овадан жанавар» дийди. Онсоң чопаның гызы ниче гүнлер хем гиҗелер, ниче гиҗелер хем гүнлер, тә Алланың өзи оны өз янына алынча, бизиң билен биле яшады, ол арадан чыкансоң болса, мениң оглум Хиндистан велаятларына, ягны сениң иш салышян тәжириң яшаян ерлерине гитди. Шондан соң менем ынха, дайымың гызы шу кейиги алып чыкдым-да, өз оглума нәме боландыгыны билмек үчин сер салып, юртдан-юрда айланып йөршүмди велин, такдырым мени шу ере гетирип, ынха, бир аглап отуран тәжириң үстүнден әлтди. Ине, мениң хекаятым».

«Бу өрән гең гүррүң, шонуң үчинем мен бу тәжириң ганының үчден бирини саңа багышлаярын» дийип, жын оңа жогап берипдир.

Ондан соң икинжи гарры, хәлки ики тазылы гожа бейләк чыкыпдыр-да, жына йүзленип: «Эгер мен өзүмиң ики доганымың, ынха, шу ики тазының башындан гечен ахвалаты айдып берсем, сенем мениң бу гүррүңими хас гызыклы хем гең гөрмели зат дийип хасапласаң, онда шу тәжириң гүнәсиниң үчден бирини мениң үчин багышлармың?» дийипдир. Жынам оңа: «Эгер сениң гүррүңиң хас гызыклы хем хас гең гөрмели зат болса, онда, гой, сениң диениң болсун» дийип жогап берипдир.

«Билер болсаң, эй, жынларың хөкүмдары — дийип, гожа гүррүң бермәге дурупдыр: — Ынха, шу ики тазың икиси-де мениң доганым, менем буларың үчүнжиси. Бизиң атамыз өленде, бизе үч мүң динар[1] галдырыпды. Онсоң мен сөвда этмек үчин өзүме бир дүканжык ачындым, мениң доганларымың-да хер хайсы бир дүканжык ачынды. Эмма мен дүканда узак отурып билмедим, себәби мениң улы доганым, ынха, шу тазыларың бири, өзүнде бар затларың хеммесини мүң динара сатды-да, пулуна хем хер хили гечгел харыт алып, башга юрда гитди. Бүтин бир йыллап ондан хабар болмады. Ине, онсоң бир гүн мен дүканымда отыркам, яныма бир гедай гелди. Мен оңа: «Алла көмек этсин!» дийдим. Эмма ол гедай мениң янымдан гитмән аглап дуршуна: «Сен мени эййәм ядыңдан чыкарайдыңмы бейле!» дийди велин, мен оңа өврүлип серетсем, ол мениң доганым болса нәтжек! Онсоң мен тарса еримден туруп, онуң билен гөршүп саламлашдым, оны дүканың ичине салып, оңа нәме боландыгыны сорадым. Эмма ол: «Сен сорама! Пулларым-да гитди, багтымам ятды» дийип жогап берди. Он-

---

[1] Динар — алтын пул. XII—XV асырларда Мүсүрде хер динар такмын бәш алтын манат хасапланяр экени.

дан соң мен оны хаммама элтдим, өз эгин-эшиклеримден берип гейиндирдим, онсоң өз өйүме алып бардым. Шонда мен өз дүканымың доланышык пулуны хасаплап гөрдүм велин, гөрсем, мен эййәм бир мүң динар пейда газаныпдырын, диймек, мениң маям ики мүң болупдыр. Мен бу пулы доганым билен пайлашдым-да, оңа: «Бар, хамала, сен сөвда-сыяхат үчин хич ере гитмән экениң-дә» дийдим. Ине, онсоң мениң доганым пулы алды-да, ене өзүне дүкан ачынды.

Шондан соң ай гечди, гүн гечди, гиҗелер өврүлди, ынха, бир гүн мениң икинҗи доганым, шу итлериң бейлеки бири, өзүниң бар-ёк задыны сатышдырып, айры юрда сөвда-сыяхата гидермен болды. Биз оны гойбермеҗек болуп, хер нәче җан этсегем — болмады. Ине, ол хем бир топар харыт алды-да, сыяхатчылар билен ёла дүшди. Ондан хем бүтин бир йыллап хабар-хатыр болмады. Ине, онсоң ол хем бир гүн, өзүнден улы доганының болшы ялы болуп, мениң яныма гелди. Мен оңа: «А-хав, доган, мен саңа гитме дийип, шубела ялбармадыммы нәме?» дийдим. Ол болса аглап: «Нәдейин ахыры, җан иним, тәлейимде бар экен-дә, ынха, инди мен түйс гарып галдым, җүбимде көр көпүгим галмады, өзүмем ялаңач галдым, эгнимде көйнегимем ёк» дийди. Ине, онсоң, эй, җынларың шасы, мен оны-да хаммама экидип, өз эгин-башларымдан тәзелерини сайлап, оны гейиндирдим, ондан соң икимизем дүкана барып ийдик-ичдик, соңундан болса мен оңа: «Эй, агам, мен хер гезек тәзе йылы габатлап, өз дүканымың маясыны хем гетирен пейдасыны хасаплап гөрйәрин. Ынха, бу гезегем хасаплап гөрерис, нәче гирдеҗи гирен болса, хеммесини икимиз дең пайлашарыс» дийдим. Ине, онсоң, эй, җынларың шасы, мен хасаплап гөрдүм велин, ики мүң динар болуп чыкды, яраданың өзүне йүз-мүң шүкүр эдип, оңа алкышлар окадым! Онсоң мен ол пулуң мүң динарыны доганыма бердим, өзүме галаны-да мүң динар болды, шондан соң болса доганым хем өзүне дүкан ачынды, шейлеликде, биз энчеме гүнлери яшап гечирдик.

Арадан бирнәче вагт геченсоң, мениң доганларым яныма гелдилер-де, өзлери билен бирликде мениңем сөвда этмек үчин чет юртлара сыяхата гитмегими иследилер, эмма мен оларың диенини этмедим, «Мен гидип пейда гөрер ялы, сиз сыяхата гидип озал нәме гөрдүңиз?» дийдим-де, оларың гепине гулак хем асмадым гезибердим. Шейдибем, биз өз дүканларымызда алыш-бериш эдип галыбердик. Йөне велин мениң доганларым мени сөвда-сыяхата экитҗек болуп, хер йыл маңа ялбардылар, эмма тә алты йыл гечйәнчә оларың диенине разылык бермедим. Диңе алты йыл геченсоң, мен тейахыр разылык бердим. Шонда мен олара: «Доганларым, менем сизиң билен биле гидейин велин, йөне сизиң нәче пулуңызың бардыгыны бир хасаплап гөрелиң» дийдим-де, оларда хич задың галмандыгыны билдим. Олар пейда гөренлеринден-ә гечен, асла эхли күй-

-пикирлерини гара бокурдакларына, пьянчылыга хем кейп чекмэге берип, бар затларының ёгуна чыкыпдырлар экен. Шейле-де болса мен олара ягшыдан-ямандан зат айтман, сесими-де чыкарман, өз дуканымың затларыны хасап эдип гөрдүм, онсоң өзүмде галан-гачан харытларың хеммесини пула өврүрдим, шондан соң гөрсем, мениң алты мүң динарым бар экени. Мен муңа хезил этдим, онсоң пуллары ики дең пайладым-да, доганларыма: Ынха, үч мүң динар, үчимизиң арамызда бары шу пул, ине, шу пул биленем биз сөвда эдерис» дийдим. Галан үч мүң динары болса мен гөмүп гойдум, себэби озал гиденлеринде доганларымың гедай галышы ялы, мениң хем гедай галаймагым мүмкинди, шоңа гөрә-де, үч мүң динары гөмүп гойсак, биз гайдып гелемизде ене дукан ачынып билерис дийдим. Мениң доганларым муңа разы болды, онсоң мен оларың хер хайсына мүң динар бердим, өз элимде-де мүң динарым галды. Онсоң биз өзүмизе герек харытлары сатын алдык, ёл шайымызы тутдук. Онсоң кирейне гэми тутундык-да, оңа затларымызы йүкледик. Ине, биз бир гүн йөредик, ики гүн йөредик, бир ай йөредик, ахыры өз харытларымыз билен бир шэхере барып етдик. Биз сөвда эдип, бир динарымызы он динар этдик. Ине, онсоң биз ол ерден уграмакчы боланымызда, деңзиң якасында үсти-башы сал-сал болуп дуран бир гыза габат гелдик. Ол гыз мениң элимден өпүп: «Эй, ягшы йигит, сен хайыр-сахават эдип билмезмиң, сениң эден ягшылыгыңы менем ерде гоймарын, гайтарарын» дийди. Менем оңа: «Мениң халаян задым хайыр-сахават этмекдир, сен ызына гайтармасаңам, мен саңа көмек эдип билерин» дийдим. Онда ол гыз маңа: «Ягшы йигит, сен мени өзүңе аял эдип ал-да, юрдуңа алып гит. Мен өзүми сениң ыгтыярыңа берйэрин, сен мени хорлама, маңа ягшы ниет билен гара, себэби мен ягшылык хем хормат эдилйэнлериң хилиндендирин, онсоң менем саңа ягшылык эдерин. Мен сени хич вагт алдава салмарын, хатыржем болайгын» дийди. Мен гызың айдан бу сөзлерини эшиден бадыма, йүрегим оңа майыл болды, кераматлы хем мерхеметли Аллатагаланың өзи калбыма саландыр-да, мен ол гызы алагада гейиндирдим, безэп-беследим, гэминиң үстүнде оңа юмшак дүшек дүшэп, ер салып бердим, оңа улы хормат хем хызмат этдим. Ондан соң биз ене аңырлыгына ёла рована болдук, онсоң йүрегимде улы сөйги ояныап, мен бу гызың хак ашыгы болдум. Гиҗеде-гүндизде онуң янындан айрылмадым. Мен бу гызы өз доганларымданам говы гөрдүм. Оларам кемсиндилер. Мениң багтымың гетиришине-де, мениң байлыгымың артышына-да, харыдымың көплүгине-де оларың гөзи гитди. Бизиң пулумызы гөрүп, гөзлерине укы гелмеди. Ине, онсоң доганларым шейтан пэлине гидип, мени өлдүрип, пулларымы алмагың кастына дүшүпдирлер, олар бири-бирине: «Гел шу доганымызы өлдүрели, онсоң онуң эхли пулы бизе галар» дийип диллешипдирлер. Ине, онсоң

мен өз аялымың янында уклап ятыркам, олар мениң яныма гелипдирлер-де, икимизем бирликде гөтерәгеде деңзиң ичине ташлап гойберипдирлер. Шол вагт хем мениң аялым укудан оянып, бир силкиненде, аял җына өврүлди-де, мени гөтерип, бир ада элтип, сувдан чыкарды. Ондан соң ол бирентек вагтлап гөзден йитди-де, даңа голай мениң яныма доланып гелип айтды: «Мен сениң аялың, шонуң үчинем, гудраты гүйчли Аллатагаланың эмри билен, сени өлүмден халас эдип алып чыкдым. Билер болсаң, мен мусулман җындырын. Мен сени гөрен бадыма, Алла хатырына түйс йүрекден сөйдүм, мен болсам Аллахыма хем онуң ресул пыгамберине тен берйәндирин, Аллахымың өзи оңа керемини эчилсин хем нуры-рахметини сачсын! Мен сениң яныңа, шол илки гөрен вагтыңдакы ялы, гыз кешбимде гелдим, сенем мени өзүңе аял эдинип алдың, ине, онсоң менем сени сувда гарк болмакдан халас этдим. Йөне велин доганларыңа мениң гахарым гелди, шонуң үчинем мен олары хөкман өлдүрмелидирин». Мен онуң бу айданларыны эшидип хайран галдым, өзүмем онуң бу эден ягшылыгына көп хошаллык билдирдим-де: «Йөне велин мениң доганларымы өлдүрсең-э болмаз!» дийдим. Ондан соң мен өз доганларым билен арамызда болан ахвалатларың хеммесини башдан-аяк оңа айдып бердим. Ол мениң айданларымы эшидип: «Мен шу гиҗе оларың янына учуп барып, оларың гәмисини гарк эдип, өзлерини-де хеләк эдерин» дийди. Мен оңа «Алланың хакы үчин, сен бейтме!» Ягшылыга яманлык хер кишиниң ишидир, яманлыга ягшылык әр кишиниң ишидир!» диен тымсал бар ахыры. Хер задам болса, олар мениң доганымдыр» дийдим. Эмма ол җын: «Мен олары хөкман өлдүрмелидирин!» дийип, шол бир айданыны айтды дурды. Менем оңа ялбармага дурдум, онсоң ол мени учурып экитди-де, эдил өз өйүмиң депесинден дүшүрди. Менем ишигими ачып гирдим-де, шол гөмүп гоян пулумы чыкардым, онсоң ене харыт сатын алдым, тәзеден дукан ачындым-да, улы илиң парахатчылыгыны дилег эдип, дуканҗыгымы йөредип башлабердим. Ине, онсоң агшам өйүме гелсем, ховлымда ики саны тазы даңылгы дур, ынха, шу тазылар. Олар мени гөрен батларына, ерлеринден туруп, боюнларыны буршуп агламага башладылар.

Мен аңк-таңк болуп, әйләме-бейләме гарамага хем етишмәнкәм, аялым маңа: «Бу тазылар сениң шол доганларыңдыр» дийди. Мен ондан: «Булары ким бейдип гойбердикә?» дийип сорадым. Онда аялым: «Мен өз аял доганымы чагырып гетиртдим, ол хем булары шейдип гойберипдир, инди булар он йылдан бәрде адам кешбине өврүлип билмезлер» дийди. Ынха, булар он йылдан бәри шу хили ягдайда болуп геленлеринден соң, инди булары озалкы кешплерине гетиртмек үчин шол аялың янына гидип баршымды велин, шу ерде-де бу тәҗире габат гелдим, ол хем өз башына дүшен зады айдып берди велин, тә

сениң оңа нәме эдениңи гөрйәнчәм, бу ерден гидесим гелмеди. Ынха мениң гүррүңим».

Ондан соң җын: «Сениң бу айдан задың өрән гең зат, шонуң үчинем мен бу тәҗириң гүнәсиниң хем ганының үчден бирини саңа багышлаярын» дийипдир.

Ондан соң үчүнҗи гоҗа, гатырың эеси орта чыкып: «Мен саңа буларыңкыданам гең ваканы айдып берейин, эгер гөвнүңден турса, эй, җынларың шасы, сен бу тәҗириң галан гүнәсини хем ганыны мениң үчин багыш эйле» дийипдир, җынам: «Боляр» дийипдир.

«Билер болсаң, эй, җынларың тәҗи-солтаны — дийип, гоҗа киши айдып башлапдыр: — Ынха, шу дуран гатыр мениң аялымды. Мен бир гезек сыяхата гидип, йылбойы өйүмде болмадым. Онсоң ишлерими гутарып, ызыма гайтдым-да, бир гүн гиҗәниң бирвагты өйүме доланып гелдим. Гелсем, мениң аялым бир гара гул билен чолашып ятан экени. Олар гүрлешип, гүлшүп-ойнашып. өпүшип-гучушып, кейп эдишип ятырлар. Аялым мениң геленими гөрди-де, хасыр-хусур еринден турды, сувлы күндүги элине алагада, бир зат-бир затлары пышырдап, сува дем салды. Ол: «Өз кешбиңи үйтгет-де, ите өврүл!» дийди-де, яңкы күндүкдәки сувы мениң үстүме серпип гойберди. Менем шол сагадың өзүнде ите өврүлдим, ана, онсоң аялым мени өйден ковуп гойберди. Менем хоблудан чыкдым-да, гидибердим, шол гидишиме-де эт сатан гассабың дүканының гапысына бардым. Ине, онсоң мен шол ерде сүңк-саңк гемрен болуп йөрдүм велин, эт дүканының эеси мени гөрди-де, өз янына чагырып, өйүне алып барды. Гассабың гызы мени гөрениңден ики элини йүзүне тутуп: «Кака, сен эркек киши билен гелйәрсиң-де, оны бизиң янымыза гетирйәң-ле!» дийип кәйинди. Гызың атасы: «Ханы, бу тайда эркек киши бармы нәме?» дийип геңиргенди. Онда гызы: «Ынха, бу гетирен итиң эркек киши ахырын, оны өз аялы җадылапдыр, ислесеңиз, мен оны өңки кешбине гетирип билерин» дийди. Атасы өз гызының бу айданларыны эшидип: «Алланың хакы үчин, гызым, сен оны халас эт!» дийип ялбарды. Ине, онсоң ол гыз сув күйзеҗигини алды-да, бир затлар пышырдап, сува дем салагада, маңа: «Сен хәзирки кешбиңи озалкы гөрнүшиңе өвүр!» дийди-де, сувы мениң үстүме серпип гойберди велин, мен озалкылыгым ялы адам болдум дурубердим. Мен ол гыза алкыш окап, элинден өпүп: «Өз аялымың мени җадылайшы ялы, сенем оны маңа җадылап берсене» дийип ялбардым. Онсоң ол гыз маңа шол сувдан бир җамҗагаза гуюп берди-де: «Аялың уклап ятан вагты барагада, шу сувы онуң үстүне серпип, пылан зат бол диерсиң вели, онсоң ол сен нәме бол дийсең болар дурубир» дийди. Ине, онсоң менем шу сувлы җамы алдым-да, аялымың уклап ятан вагтыны аңтап бардым

хем җамдакы сувы онуң үстүне серпип гойберип: «Бу кешбиңи ташла-да, гатыра өврүл!» дийдим вели, ол дессине гатыр болды дуруберди; онуң нэхили гатыр боландыгыны болса ынха өз гөзүң билен гөрүп дурсуң, элем җынларының шасы-солтаны, ине, мениң гүррүңим».

Җын гатыра бакып: «Догрумы?» дийипдир.

Гатыр болса «Догры» диен терзде баш атып: «Хава, Аллахымдан ант ичйэрин, бу мениң башымдан гечен затларың хекаяты, хеммесем догры!» диен гөрнүшде ышарат эдипдир.

Үчүнҗи гоҗаның хекаятындан соң, җын хайран галмак билен титрэп-силкинҗирэп, тэҗириң гүнэсиниң үчден бирини шол гоҗа үчин багышлапдыр...»

Шэхризада гүррүңиниң шу еринде, даң саз беренсоң, өзүне ыгтыяр эдилен мөхлетиң гелип етени зерарлы, сөзүни бес эдипдир.

Шонда онуң кичи аял доганы: «Доганҗыгым, Шэхризада, сениң хекаятың гөр нэхили гызыклы хем ширин экени, сениң сөзлериң шекерден ширин, балдан датлы, өзи-де гөр нэхили якымлы» дийипдир.

Онда Шэхризада: «Эгер патыша хезретлери рехим эдип, саг-аман галсам, мениң сизе индики гиҗе айдып берҗек затларым мунуң чени-чакы хем дэлдир» дийип җогап берипдир.

«Догруданам, бу хекаят бичак гызыклы, мунуң тэ соңуны эшидйэнчэм, бу гызы өлдүрмеҗегиме Алладан касам эдйэн!» дийип, патыша өз янындан ичини гепледипдир.

Ондан соң гиҗэниң галаныны олар гуҗаклашып-гучушып гечирипдирлер. Эртирден соң болса патыша өз адаты ишлерини берҗай этмэге диван җайына гидипдир, патышаның серкерделери-де, везир-векиллери-де гелип, диван җайы адамдан хырын-дыкын долупдыр. Ине, онсоң патыша арз-шикаятлара гарап, киме темми берйэр, кимсини ише беллейэр, кимсини айырйар, бир заады макуллаяр, бир зады гадаган эдйэр, перман чыкаряр... Иш вагты гутарансоң, диван даргаяр. Шэхрияр патыша хем дынч алмак үчин өз җайына гайдяр. Агшам дүшүп, гиҗе якынлашан махалда, Шэхрияр патыша везириң гызы билен гучушып гөвүн солпусындан чыкыпдыр.

ҮЧҮНҖИ ГИҖЕ

гелип етенде болса, Шэхризаданың җигиси Дүнйэзада: «Җан доганҗыгым, дүйнки гүррүңиңи соңласана!» дийип ялбарыпдыр.

Шондан соң Шэхризада: «Баш үстүне, җаным билен айдып берерин! — дийип, патышадан ругсат алып, гүррүңини довам эдипдир. — Хава онсоң, багтыяр патышахым, мениң эшитмишиме гөрэ, үчүнҗи гоҗаның гүррүңи җының гөвнүне бейлеки икисиниң гүррүңинден-де хас гең гөрнүпдир-де, җын түйс хай-

ранлар галып, геңиргенмекден яңа титрәп-силкинҗирәп: «Тәҗириң галан гүнәсини-де сениң үчин багышлаярын хем оны өлдүрмән гойберйәрин» дийипдир. Онсоң тәҗирем ол гоҗа кишилере көп-көп алкыш окап, миннетдарлык билдирипдир, гоҗаларам онуң азат боланына бегенип, гөзүң айдың дийип мүбәреклəпдирлер, шонлук билен хер ким өз юрдуна гайдыпдыр. Йөне велин балыкчының әртекисиниң янында буҗагаз дагы хич задам дәлдир».

«Онуңкы нәхили болупдыр?» дийип, патыша гыздан сорапдыр.

БАЛЫКЧЫ ХАКЫНДА ХЕКАЯТ

Багтыяр патышахым, мениң эшитмишиме гөрә — дийип, Шәхризада айдып башлапдыр: — бир балыкчы бар экен, онуң яшы-да бәри-бәрлерде дәл экени, өзүниңем аялы хем үч оглы болуп, гарып халда яшаяр экени. Өзи-де онуң балык тутян торуны хер гүнде хөкман дөрт гезек сува ташламак эндиги болуп, шондан үйтгемеси болмаз экени. Ине, онсоң ол бир гүн гүнортанлар ава чыкып, деңзиң кенарына барыпдыр-да, себедини ерде гоюп, эл-аягыны чызңашдырыпдыр-да, деңзиң гырасындан гирәгеде, торуны сува ташлапдыр. Торы сува оңат батянча гарашып, багыны бир ере җемләп дурансоң, тора аграм дүшенини аңлап, оны чекип чыкармага сынаняр велин, башартмандыр. Онсоң ол торуң багыны элинде

саклап, кенара чыкыпдыр-да, ере газык какып, торуң йүпүни шоңа баглапдыр. Соңра эшиклерини айрып, сува чүмүп, торуң төверегини сермелешдирмәге дуряр. Ол шейдип, тә торы чыкарянча гайрат эдипдир. Ондан соң ол торы сувуң йүзүне чыкарып биленине бегенип, хайдан-хай сувдан чыкып, эшиклерини гейәгеде, торуң янына гелип гөрсе, онуң азап эдип чыкараны харам өлен эшек экени, үстесине оңа торуны-да йыртдырыпдыр. Бу ягдайы гөрен балыкчының гахары гелип, гайгы хем гынанч билен: «Белент мертебели хем гудратлы Аллахымың өзүнден өзге гүйч-де ёк, кувват-да! Хакыкатдан-да, мунуң өзи өрән гең гөрмели ныгмат!» дийипдир-де, бир газал айдыпдыр:

Эй, рызкын ковалап өтен бичәре,
Эзелдир — берилмез эмеле-тәре.

Асман ак патракдыр, деңиз толкунар,
Тамакин балыкчың гөвни галкынар.

Умман гирер, бакмаз ховп-хатарына,
Умытлы гөз дикер атан торуна.

Гиҗәни өйүнде бигам өтүрен,
Җаның эшрет хем рахада батыран

«Балык бишир» дийип буйрар гулуна,
Балыкчыдан сатын алдыр пулуна.

Шүкр эделиң ол керемли рахмана.
Бирге берип, бирге бермез сувхана.

Адалат сендедир, асман шалыгы —
Бири тутуп, башга иер балыгы!»

Соңра болса өз-өзүне: «Хайдабер, балыкчы! Эгер гудратлы Алланың өзи ислесе, хөкман рехнет инер!» дийип, ене бир бейт айдыпдыр:

Башыңа иш дүшсе, әйлеме пикрин,
Гиҗе-гүндиз кылгыл эренлер шүкрүн.

Кәйинмегил сарпаң тутган бендее,
Зар боларсен бир бетлагам гендее».

Ондан соң ол торундан эшеги чыкарып ташлапдыр-да, торы сыкып кепедипдир, торы сыкып боланындан соң болса, яңадандан язышдырып, ене деңзиң гырасына гирипдир. «Я бисимилла!» дийәгеде, торы гайтадан сува ташлапдыр. Торы сува батянча гарашыпдыр, онсоң торы агралып, өңкүсинденем хас гаты илишипдир, балыкчы болса бу сапаркы дүшен зат хөкман балыкдыр дийип ойланыпдыр-да, ене хәлкиси ялы, онуң йүпүниң уҗуны газыга даңып, эшиклерини чыкарып, сува гирипдир хем-де тә торы илишен задындан сыпдырянча, сувуң ичинде хысырданып серменипдир. Шейдип, торы тә кенара чыкарянча, азап эдип зәхмет чекипдир. Чыкаранындан соң гөрсе, то-

ра дүшен зат ичи лайдан хем чәгеден долы хум ялы улы күйзе экени. Муны гөрен балыкчы гынанып-гынанып, шу наманы айдыпдыр:

«Зулмуң бес эт, залым пелек!
Рехмиң индер, ишим телек!

Гөзлейип тапман несибим,
Бош галдым, чыкмаз хесибим.

Гөге галды көп наданлар,
Хар болупдыр эзиз җанлар».

Ондан соң балыкчы ене торуның сувуны сыкып хем арассалап, бейик мертебели Аллатагаладан өтүнч сорап, үчүнҗи гезек деңзиң гырасындан гирип, үчүнҗи гезегем торуны сува ташлапдыр. Торы сува батянча гарашандан соң, торы агралярвелин, оны чекип чыкаряр, чыкарандан соң гөрсе, онуң ичиндәки күйзе дөвүги, айна дөвүги, гаты сүңк ялы затлар экени. Балыкчы муны гөренде, аңырдан хыңзап гелен гахарына бәс гелип билмән аглаяр-да, шу наманы айдяр:

«Биалач сен: япышсаң-да, айлатдырмаз пелек чархы,
Билмиң билен, зоруң билен рызкың асла этмез пархы.

Озал башда сечилендир ягшы-яман хеммәң пайы,
Кемтер берсе бу паныда, боллук болар җеннет җайы.

Пелек мыдам зиреклериң бойнун бурар, билин эгер,
Нәмынасып дейюслара багт гүлер, дегим дегер.

Абрай билен өлен ягшы, ынсан мунда геда болса,
Гулатының гүни гелип, лачын перден җыда болса.

Мертебели мерданлары хора гоймак гылыгыңдыр,
Сүтемкәрлер пенҗесинде зора гоймак билигиңдир.

Гуртлар-гушлар рызкын ызлап, гиҗе-гүндиз җепададыр,
Байхатына өзи гелер, иер ятар, сапададыр».

Ондан соң болса балыкчы башыны галдырып, йүзүни асмана тутупдыр-да: «Эй, худайым, мениң өз торумы гүнде диңе дөрт гезек сува ташлаяндыгымы сен билйәрсиң ахырын, мен болсам оны эййәм үч гезек ташладым, эмма элиме дүшен зат болмады. Эй, худай җан, шу гезек бери мениң рысгымы ибереївери!» дийип, худая налыш эдипдир.

Шондан соң балыкчы Алланың адыны ят эдип, торуны сува ташлап, онсоң торы сува батянча гарашыпдыр-да, агралансоң чекипдир велин, оны чыкарып билмәндир, гөрсе, торы сувуң ашагында бир зада чолашан экени. Онсоң балыкчы: «Алланың бир өзүнден башга гүйч-де ёкдур, кувват-да!» дийип гыгырыпдыр-да, шу бейди айдыпдыр.

Түйкүрсең йүзүне шундек дурмушың —
Гедайлыкда хорлан худай урмушың.

Шадыян гечсе-де өмрүң сәхери,
Агшамлык ювдарсен закгун-зәхери.

«Иң багтлы ким?» диййп сорсалар бир чак,
Маңа диердилер — «ине шу герчек!»

Ондан соң балыкчы эшиклерини сыпырып айрып, сува гирипдир-де, тә торы сувдан гуры ере чыкарянча, сувуң ичинде хысырданып, зәхмет барыны чекипдир. Торы чыкарандан соң, оны герип серетсе, онуң ичине дүшен зат агзы гуршун билен мөхүрленип япылан, ичи хем бир затдан долы сары мис күйзе экени, онуң агыз гапагының йүзүнде болса дөв-перилериң патышасы Сүлейман ибн Давыдың йүзүгиниң[1] басылан ызы бар экени (оларың икисине-де Алла керемини эчилсин). Балыкчы ол күйзәни гөрүп бегенипдир-де: «Мен муны базара экидип, мисгәрлере сатарын, мунуң бахасы гызыл пулдан он динардыр!» диййпдир. Онсоң ол күйзәни гозгап гөрсе, ол агыр экени, агзы-да ачылмаз ялы мәкәм япылгы экен, онсоң ол өз-өзүне: «Гел, мен бу күйзәниң ичини барлап гөрейин! Агзыны ачагада, ичинде нәме бардыгыны бир билейин, ондан соң экидер сатаярын!» диййпдир. Ине, онсоң ол пычагыны чыкаряр-да, күйзәниң агзындакы гуршуны гопармага башлаяр. Балыкчы эсли вагт хысырданып, азара галып, тей-ахыр гуршуны гопарып айыряр. Күйзәни гапдала гышардып, ичиндәки зады чыкармак үчин, оны силкелемәге дурупдыр велин, күйзәниң ичинден хич зат дөкүлмәндир, балыкчы хем муңа гең галыпдыр. Ондан соң бирденкә күйзәниң агзындан шейле бир түссе буругсап чыкып башлапдыр велин, оңуң уҗы барып асмандакы булутлара улашып, ериң йүзүне яйылып гидипдир. Күйзедәки түссе чыкып гутарансоң, ол бир ере топланып хем барха йыгрылып элене-элене дүйрленипдир-де, ынха гөрсең, аягы ерде, башы гөге етип дуран әпет җын болуп дурубернпдир. Онуң келлеси гүммез ялы, бармаклары ябак ялы, аяклары узын агач ялы, агзы говак ялы, дишлери гаяның гыйчак-гыйчак дашы ялы. бурнуның дешиклери турбаның агзы кимин, гөзлери-де ики саны янып дуран чыра дек ловурдап дуран экени, өзи-де гахар-газабы йүзүне чыкып дуран эйменч затмыш.

Бу җына гөзи дүшенден балыкчының эсси айылып, сүңңи галпылдап, дишлери шакырдап, агзы кепәп, гөзлериниң өңи гараңкырап, басҗак ерини, йөреҗек ёлуны хем сайгарып бил-

[1] Сүлейман ибн Давыт (Сүлейман Давыт оглы) — ады әртекилерде көп душ гелйән пыгамбер. Роваят боюнча онуң йүзүгинде Алланың 99 белент адының иң беленди языланмыш, шоны билени үчинем, ол дөв-перилере, арвах-җынлара, ел-харасада хөкүмини йөреденмиш.

мәндир. Җын болса оны гөрүп: «Бир Алладан өзге худай ёкдур. Сүлейман Алланың пыгамберидир!» дийип гыгырыпдыр.

Ондан соң ол ене: «Эй, Алланың пыгамбери, сен мени өлдүрме! Мен индикиле сениң айданыңа гаршы болмарын, индикиле сениң айданыңдан чыкмарын!» дийип гыгырыпдыр. Онда балыкчы оңа: «Эй, җын, сен: «Сүлейман Алланың пыгамберидир» дийййәрсиң велин, Сүлейманың өленине инди мүң секиз йүз йыл болды ахыры, бизем инди ахырзаманың өңүсырасында яшап йөрүс. Сениң башыңдан нәмелер гечди, саңа нәме-нәмелер болды, сен нәме үчин бу күйзә гирдиң?» дийипдир.

Җын балыкчының бу айданларыны эшидип: «Алладан башга худай ёкдур! Сен беген, балыкчы, беген!» дийип гыгырыпдыр. Балыкчы: «Бегенер ялы, сен маңа нәме говы зат этҗек?» дийип сорапдыр. Онда җын оңа: «Сени, ынха, шу демде харам өлен дек өлдүрҗегиме беген!» дийип җогап берипдир. Онда балыкчы: «Эй, җынларың улусы, сениң бу айдян задың Алланың халаҗак зады дәлдир, сен онуң рехим этмегине мынасып-да дәлсиң. Эй, этеңенәлет, сен мени нәме үчин өлдүрҗек? Күйзеден чыкарып, җаныңы халас эденим үчинми? Деңзиң тейинден чекип, ягты җахана чыкараным үчинми?» дийип гыгырыпдыр. Җын оңа: «Нәхили өлүми халаяныңы айт, нәдип өлдүрсем говы болҗагыны айт!» дийипдир. Балыкчы болса: «Мениң гүнәм нәме, нәме үчин сен мени бу хили «сылага» мынасып билдиң?» дийип сорапдыр. Онда җын: «Эй, балыкчы, сен мениң башымдан нәме-нәмелериң гечендигини бир эшит» дийипдир. Балыкчы хем оңа: Айт, эшидейин, йөне велин узага чекме, ёгса мениң җаным эййәм бокурдагыма гелди!» дийипдир.

«Билер болсаң, балыкчы — дийип, җын гүррүң бермәге башлапдыр: — мен динден чыкан җынларың бири, биз, ягны мен хем Сахр җын икимизем Давыдың оглы Сүлейманың айданыны берҗай этмедик (оларың икисиниңем ятан ери ягты бола). Онсоң Сүлейман өз везири Асаф ибн Барахияны мениң үстүме иберипдир, онсоң ол мени зор билен, мениң нәразылыгыма бакман, масгаралап диен ялы онуң янына алып барды. Шейдип, ол мени Сүлейманың гаршысында дикилгазык этди. Сүлейман хем мени гөрүп, мениң гаршыма Алланы көмеге чагырып, мениң хакыкы дине гирмегими хем-де өзүне табын болмагымы теклип этди, эмма мен онуң диенини этмедим. Инс, онсоң ол шу күйзәни гетиртди-де, мени онуң ичине салагада, агзыны-да гуршун билен мәкәм петиклетди-де, гуршуның йүзүне хем Алланың иң говы адының бирини мөхүр билен басып язды; ине, шейдибем, мени өз җынларының элине берип гойберди, оларам мени әкидип, деңзиң ортарасына элтип ташладылар-да, гидибердилер. Менем деңизде йүз йыл яшадым, ёгса мен өз ичимден:. «Хер ким болса-да, өзүми бошадан адамы өмүрлик бай болар ялы эдерин» дийипдим. Эмма йүз йыл гечди вели, шол аралыкда мени бошадан адам болмады. Ондан

соң ене бир йүз йыл гечди, шонда мен: «Кимем болса, мени бошадан адама ериң хазынасыны ачып берерин» дийипдим. Онда-да мени бошадан болмады. Ондан соң мен ене дөрт йүз йылы башымдан гечирдим, шонда мен: «Ким мени бошатса, мен онуң үч шертини берҗай эдерин» дийдим. Эмма ене-де мени бошадан болмады, онсоң мениң бичак гахарым гелип газаба мүндүм-де, өз янымдан: «Эгер хәзир мени бири бошадайса, мен оны шу минутың өзүнде өлдүрерин, өзүне-де нәдип өлесиң гелйәндигини айтсаң, шейдибем өлдүрейин дийип теклип эдерин» дийдим. Ынха-да, сен мени бошатдың, менем саңа нәхили өлүми говы гөрйән болсаң, шоны айтмагы теклип эдйәрин».

Балыкчы җының сөзлерини эшидип: «Эй, Алланың гудраты! Мениң саңа диңе инди миессер гелшими гөрсеңизләң! Сен мени бу өлүмден халас этсең, Алла хем сени халас эдер!— дийипдир. — Мени бейдип хеләк этме, эгер хеләк этсең, Алла-да сени хеләк этҗеклере көмек эдер». Эмма җын оңа: «Сениң өлүмден сыпып гитҗек гүманың ёк, говусы, сен нәхили өлүми халаяндыгыңы айт» дийипдир.

Балыкчы өзүниң өлдүрилҗегине гөзи етенем болса, ене җына ялбарып: «Сени азат эденимиң хатырасы үчин, сенем мени халас эт ахыры» дийипдир. Җын болса: «Вах, мен сени диңе өзүми халас эдениң үчин өлдүрйән ахыры!» дийип гыгырыпдыр. Онда балыкчы: «Эй, җынларың халыпасы, мен-ә саңа ягшылык эдйән, сен болсаң ягшылыгыма яманлык билен җогап берйәң. Газал билен беян эдилен шу намада ялан сөз ёкдур:

Эдибан ягшылыгы, алдык яманлык пайымыз,
Ичерем өмрүмден анты, шерде тапылмаз тайымыз!

Кимде-ким бир нәмынасып бетге йүз берсе эгер,
Сыртланы мыхман алан дек, өзүне пыскы дегер».

Балыкчының тымсал гетирен бу бейдини эшиден җын: «Гепиңи көпелтме, сениң өлүмден гутулҗак гүманың ёк!» дийип арлапдыр. Шол вагт балыкчы өз ичинден: «Бу бир җын, мен болсам адам, Алланың өзи маңа акыл-пайхас берипдир. Мен хәзир өз мекирлигим хем акылым билен онуң өзүни эле салмагың пикирини эдейин, ол өзүниң вагшылыгы хем эйменчлиги билен мени нәдип өлдүрҗеги барада ойланянча, мен онуң өзүни хеләк этмегиң тәрини тапайын-ла» дийип пикирленипдир.

Ондан соң балыкчы җындан: «Мениң өлүмден гутулҗак гүманым ёк-да онда?» дийип сорапдыр. Җынам оңа: «Хава» дийип җогап берипдир. Шонда балыкчы җына йүзленип: «Давыт ибн Сүлейманың — оларың икисине-де алла керемини эчилсин! — йүзүгине язылан иң бейик адың хатырасы үчин, мен сенден бир зат сорайын вели, сен маңа догрыңы айт!» дийип-

дир. Җын иң бейик адың яда салынмагыны эшиденде сандырап хем гагшап: «Боляр, йөне басымрак сора-да, гепиңи азрак эт!» дийипдир. Балыкчы болса: «Сен шу күйзеде экениң, оңа болса сениң гөврәң дәл, хатда сениң бир элиң я-да аягың хем сыгҗак дәл. Ери сен нәдип онуң ичине бүтин гөврәң билен сыгдың?» дийип сорапдыр. Онда җын: «Нәме сен мениң шол күйзеде боландыгыма ынанаңокмы?» дийип гыгырыпдыр. Балыкчы болса: «Сениң шол күйзә гирениңи өз гөзүм билен гөрәймесем, мен хич хачанам ынанмарын» дийип җогап берипдир...»

Эртекиниң шу ерине геленде, даң атыпдыр-да, Шәхризада гүррүңини бес этмели болупдыр.

ДӨРДҮНҖИ ГИҖЕ

гелип етенде болса, онуң гыз җигиси: «Эгер укың тутмаян болса-ха, соңуна ченли айдып берсене» дийипдир.

Онсоң Шәхризада хем гүррүңини довам эдипдир:

«Мениң эшитмишиме гөрә, багтыяр патышахым, ол балыкчы җына йүзленип: «Сениң шол күйзәниң ичине гирениңи өз гөзүм билен гөрәймесем, мен хич хачанам ынанмарын» диенмиш. Шол вагт җын бирден силкинҗирәпдир-де, деңзиң үстүнде түссе болуп буругсап, онсоң бир ере йыгҗамланып, кем--кемден күйзәниң ичине гирип башлапдыр, шейдибем ол бүтин гөвреси билен күйзәниң ичине гирипдир. Балыкчы болса хайдан-хай шол өңки йүзи мөхүрли гуршун дыкыны алагада, күйзәниң агзыны петикләпдир-де, җының үстүне гыгырыпдыр: «Нәхили өлүм билен өлҗегиңи белли эт! Алланың хакы үчин мен сени деңзиң ичине ташларын, өзүмем шу ерде өй тутунарын-да, бу ере гелен адамың хич бирине хем балык тутдурмарын, өзүмем: «Бу тайда җын бар, ол өзүни сувдан чыкаран адама нәхили аҗал билен өлҗекдигиңи мәлим эт, сени өлдүрҗек дийәр дийип айдарын!»

Җын балыкчының бу айданларыны эшидип хем-де өзүниң гирә дүшендигини аңып, күйзеден чыкҗак болуп урнуп башлапдыр, эмма хер нәче урунса-да чыкып билмәндир, себәби Сүлейманың гуршуна басан мөхри оңа ёл бермейәр экени. Ине, онсоң ол балыкчының өзүнден өкде чыканлыгыны билипдир--де: «Мен сениң билен оюн этдим ахыры!» диен болупдыр. Эмма балыкчы оңа: «Ялан айдярсың, җының йигренҗиси, оларың иң хапысасы хем иң бигайрат үфлиди дийсәним!» дийип гыгырыпдыр. Ондан соң балыкчы күйзәни деңзиң гырасына бакан алып юграпдыр велин, җын: Ёк, бейле дәлдирин!» дийип гыгырыпдыр, балыкчы болса: «Ёк, шейлесиң!» дийипдир. Җын гепини юмшадып хем мысапырсыран болуп: «Ай, балыкчы, сен мени нәтмекчи болярсың?» дийип сорапдыр. Балыкчы хем оңа шейле җогап берипдир: «Мен сени деңзиң ичине ташлап гой-

берҗек; эгер сен ол ерде мүң секиз йүз йыл ятан болсаң, мен сени тә кыямат магшар гүнүне ченли шо тайда ятар ялы эдерин. Мен саңа: «Сен маңа рехим этсең, Алла саңа рехим эдер, сен мени өлдүрсең, Алла сени өлдүрер!» дийип, нәче гезек айтдым, эмма сен мениң айданларыма гулак салмадың, сениң бар ниетиң мени алдатмак болды, эмма Алла сени мениң элиме салып берди, мен сени алдатдым».

Онда җын: «Сен мени гойбер, мен саңа ягшылык эдейин» дийипдир. Эмма балыкчы: «Ялан айдяң, этеңенәлет! Икимизиң-де болшумыз Юнаның везири билен Дубан хекимиң болшы ялыдыр» дийипдир. Онда җын: «Сениң Юнан патышаның везиридир Дубан хеким диййәнлериң ким боляр, оларың арасында нәме болупдыр?» дийип сорапдыр.

ЮНАН ПАТЫШАНЫН ВЕЗИРИ ХАКЫНДА ХЕКАЯТ

«Билер болсаң, җын — дийип, балыкчы гүррүң бермәге башлапдыр:— Гадым заманларда хем гечмиш асырларда, йүзләп йыллар мундан озал, Руман топрагында[1] хем пүрсянларың шәхеринде Юнан диен бир патыша боланмыш. Ол өрән бай хем бейик мертебели боланмыш, өзүниң гошуны хем хер дүрли нөкерлери бар экени, йөне онуң беденинде хейвере кесели болуп, оңа хекимлериң-де, тебиплериң-де эдип билйән алаҗы ёк экени. Патыша хер хили дәри-дерманлары ичипдир, хер хили яг чалып, дүрли мелхемлери япыпдыр, эмма көмек берен зат болмандыр, оны гутарып билен хич бир хеким тапылмандыр. Юнан патышаның шәхерине болса Дубан хеким диен бир улы хеким гелипдир, онуң яшы болса җуда көнелишен экени. Ол Юнан, пүрсян, Византия, арап, Сирия китапларыны окаяр экени, тебипчилиги-де, йылдызлар хакындакы таглыматлары-да билйән экени, оларың дүзгүнлерини хем эсасларыны өзлешдирипдир, пейдалы хем зыянлы тарапларыны-да билйәрмиш, онсоң ол эхли от-чөплери, гурусыны-гөгүни-де, пейдалысыны-зыянлысыны-да билйән экени, пелсепәни-де өвренипдир, эхли ылымлары хем ене-енелери эле аланмыш.

Ине, ол хеким шәхере гелип, онда бирнәче гүн яшандан соң, патыша хакындакы хем-де Алла тарапын онуң башындан дүшен хем оңа зыян етирен шол хейвере кесели хакындакы гүррүңлери хемем ол кесели алымларың хем тебиплериң беҗерип билмейәндиклерини эшидипдир. Ине, онсоң Дубан хеким бу ягдайы эшидипдир-де, узынлы гиҗе оны иш эдинип, диңе эртир гүн догуп, яланчы ягтылансоң, ол өзүниң иң говы лыбасларыны гейнип, Юнан патышаның янына барыпдыр. Ине, онсоң ол маңлайы ере дегйәнчә эглип тагзым эдип, патыша элемле-

---

[1] Руман топрагы (я-да румлар ери) — Якын Гүндогарда Византия империясы шейле атландырылян экени.

риниң шан-шөхратының эбедилик пажарламагыны хем онуң багтыяр болмагыны дилег этмек билен, гол говшурып салам беренден соң, өзүниң ким болянлыгыны мәлим эдип: «Эй, патышахы әлем, мен сениң бедениңе кесел ёкушандыгыны хем-де энчеме хекимлериң оны бежермек үчин алач тапып билмәндиклерини эшитдим. Эмма ынха мен сениң кеселиңи бежерерин, патышахы әлем, өзүмем саңа хич хили дерманам ичирмен, бедениңе хич хили яг хем чалмарын» дийипдир.

Юнан патыша хекимиң айдан бу сөзлерини эшидип, бичак гең галыпдыр-да: «Сен муны нәхили эдип билерсиң ахыры?— дийип сесленипдир.— Алладан ант ичйән, эгер сен мени гутарып билсең, мен сени хем-де сениң чагаларың чагаларыны-да бай болар ялы эдерин, өзүңе-де хайыр-сахават эдейин, сен гөвнүң ислән задына эе болуп билерсиң, өзүңем мениң табакдаш сырдашым, иң говы достум боларсың!» Ондан соң Юнан патыша хекими хормат лыбасы[1] билен серпайлапдыр, оңа хормат гоюп хеззетләпдир, онсоң ол: «Сен мени бу кеселден дермансыз затсыз гутарҗакмы?» дийип сорапдыр. Хеким болса: «Хава, мен сени гутарарын» дийип җогап берипдир. Патыша муңа бичак бегенип хем хайран галып: «Эй, хеким, сениң маңа бу айдан задың хачан, хайсы гүнде хем хайсы вагтда болар? Гайрат эт-де, басымрак болавери, оглум!» дийипдир. Хекимем: «Айданыңа боюн, хызматыңа тайын, патышахы әлем, эртириң өзүнде болар» дийип җогап берипдир. Ондан соң болса хеким шәхере эңипдир-де, бир өйи кирейне алып, китапларыны, дәри-дерманларыны ол ерде җайлашдырыпдыр. Ондан соң ол өзүниң дәри-дерманларыны алып, бир токмагың сапыны чыкарып, шонуң ерине гуюпдыр-да, токмага башга бир тутавач отурдыпдыр хем-де уссатлык билен тимарлап, пөкги ялы тогалак зым хем ясап гоюпдыр. Бу затларың хеммеси тайярланылып гутарыланындан соң, эртеси ир билен хеким патышаның янына урапдыр, онуң янына барып, маңлайы ере етйәнчә эглип, тагзым билен салам берипдир-де, оңа атланып айлава ураагы теклип эдипдир, ол ерде болса токмак билен пөкги ойнамагы буйрупдыр. Патышаның янында болса везир-векиллери, көшк адамлары хем эмелдарлары бар экени. Патыша айлава барып-барманка, Дубан хеким хем барып етишипдир-де, онуң элине токмагы тутдурып: «Ынха, шу токмагы ал-да, онуң, ынха, шуҗагаз тутаваҗындан тут, шонуң билен пөкгини ур-да, ызындан бас гамча, етип, ене ур, шейдип, айлавың ичинде ат сал-да йөр, өзүңем мазалы герингин, тә элиң хем тутуш гөврәң гарадер болянча, пөкгини коваларсың, ана, онсоң дерман сениң элиңденем гечмез, бедениңе-де япышмаз. Ойнап боланыңдан

[1] Хормат лыбасы — патышаның өз эгнинден чыкарып берип, тапавутландырмак үчин сылаг берен геймлери. Сылагланан адама геймден башга-да, гымматбахалы гылыч хем эер-эсбабы билен говы ат хем берилйәр.

соң, дерманам сениң бүтин бедениңе яйрар вели, көшгүңе доланып барарсың-да, хаммама гирип, мазалы ювнарсың, онсоң дүшегиңе гечип ятарсың. Ине, онсоң сениң эмиң-ёмуң шол болар, гутулар өтэгидерсиң» дийипдир.

Ондан соң Юнан патыша хем токмагы хекимиң элинден алып, онуң тутаваҗындан тутагада, атына атланыпдыр-да, токмагың сапыны эли билен мэкэм гысып, бар гүйҗи билен пөкгини какып гойберипдир. Шейдип ол тэ элинден хем бүтин бедениден дер чыкып, эндамына яйраянча хем-де токмагың сапындакы дерман сызлып чыкып гутарынча, хайдап пөкгини какып хем ковалап ат салып йөрүпдир. Патышаның бедениме дерманың мазалы яйрандыгыны Дубан хекимиң өзи-де гөренсоң, деррев көшге доланып бармагы хем шол баран минутының өзүнде хаммама гирип, ювунмагы оңа теклип эдипдир. Юнан патыша хем деррев өз көшгүне барыпдыр-да, өзи үчин хаммамың бошадылмагыны буйрупдыр, ине, онсоң хаммамы бошадыпдырлар вели, патышаның хызматкэр гуллары хем гырнаклары бири-бириден өңе дүшүп ылгашып, патыша үчин гейим тайярлап ятаны хайсы, дүшек язып берйэни хайсы — хер ким оңа хызмат эдип ярапып билсе кайылмыш. Ине, онсоң патыша хаммама гирип, кемсиз ювнуп, хаммамда эшиклерини чалшырыпдыр, ондан соң чыкып, өз җайына барыпдыр-да, басырынып ятыпдыр.

Ине, Юнан патыша билен болан зат. Дубан хеким барада айдыланда болса, ол хем шол ерден өйүне доланып барыпдыр-да, ол гиҗэни ятып гечирип, саг-аман эртире чыкандан соң, патышаның көшгүне барыпдыр-да, янына гирмэге ругсат сорапдыр. Патыша болса оңа гирмеги буйрупдыр. Хекимем гирип, тэ маңлайы ере етйэнчэ эглип, оңа тагзым эдипдир, онсоң патышаха какдырып диен ялы, шу хили газалы айдыпдыр:

«Хош гөрүлер хош гылыклар, гер сен олсаң ховандары,
Сарпаң тутар, аркаң алар улы илиң, миллетиң бары.

Йүзде нуруң шөхле сачар — ягтыдыр махы-табандан,
Шум ишлер язгысын өчир шум такдырың китабындан.

Гой элмыдам шөхлэң артсын, ол мүдим бермесин райы,
Заманаң-а мыдам чытык, мыдам хырсыз йүзи-ройы!

Сениң дек адам сыламаз хич бир үлкэң баярлары,
Мисли рахмет бараныңдан сув-сил этдиң байырлары.

Көплери мен дек хорматлап, байлык деңзине гарк этдиң,
Шейдибем өзүң алдырдың, тэҗиңтагтыңы беркитдиң».

Хеким газалыны айдып болансоң, патыша еринден туруп, оны гарса гуҗаклапдыр-да, өз янында отурдыпдыр, онсоң оңа гыммат бахалы халатлардан серпай эдипдир. (Патыша болса хаммамдан чыкандан соң өз эндамыны барлап гөрүпдир вели,

бedенинден хейвере кеселиниң башындан нышан хем тапмандыр, эндамы мисли күмүш ялы агарып биргенси болупдыр; патыша муңа бичак бегенип, гөвни ачылып кейпи чаг болан экени). Эртеси болса патыша өзүниң диван җайына барып, тагтына гечип отурансоң, онуң везир-векиллери, көшк эмелдарлары онуң гаршысында дик дуруп хәзир болупдырлар; шол вагт Дубан хеким хем онуң янына гирипдир, патыша хем оны гөрүп, деррев еринден турупдыр-да, оны гетирип өз янында биле отурдыпдыр. Ине, онсоң овадан-овадан сачаклар язылып, дүрли-дүмен хем тагамлы ныгматлар чекилип башланыпдыр. Патыша болса Дубан хеким билен биле нахар эдинип, биле ийип, биле ичип, шол гүн узак гүнләп арасыны үзмән, онуң билен гүррүңлешип, гөвүн ачышып отурыпдыр. Гүн яшып, агшам дүшенсоң болса, патыша Дубан хәкиме озалкы сылаг берен хормат лыбасындан хем бейлеки затларының дашындан ене оңа ики мүң динар берипдир-де, оны хут өз мүнйән атына атарып гойберипдир, Дубан хем өз өйүне атлы гайдыпдыр. Юнан патыша болса онуң тебиплигине хенизем хайран галып аңырсына чыкып билмән отурышына: «Бу хеким мени дерман ичирмән беҗерди, асла эндамыма-да хич хили яг, дерман чалмады. Өзи ёк, Алласы бар, акылың өйҗүги дийибем шоңа дийәйсең! Бу адамың маңа эден бу ягшылыгы үчин, менем онуң хорматыны хем хеззетини етирмелидирин, мен оны өзүмиң эбедилик табакдашым хем гүррүңдешим эдинмелидирин!» дийййән экени. Ине, онсоң Юнан патыша өзүниң эрбет кеселден саг-аман гутуланына хем җанының саглыгына гуваныл, ол гиҗесини хем хошлук билен гечирипдир. Эртеси гүни болса өзүниң диван җайына барып, тагтына чыкыпдыр, онуң патышалыгының уламалары өңүнде хәзир болупдыр, онуң везирлери, эмирлери хем гелип, онуң сагындан хем солундан отурыпдырлар. Ондан соң Юнан патыша буйрук берип, Дубан хекими чагырдып гетирдипдир, ол гелип, тә маңлайы ере дегйәнчә эглип, онуң өңүнде баш эгип, тагзым эдипдир, патыша болса онуң гаршысында өр туруп дуруп, оңа өз янындан ер берип, гапдалында отурдыпдыр. Онсоң онуң билен биле ийип-ичип, гүррүңлешип, онуң өмрүниң узак болмагыны арзув эдипдир, оңа ене хер хили лыбаслар хем гымматлы сылаглар берипдир, онсоң ене тә гиҗәниң бирвагтына ченли гүррүңлешип отурыпдыр, ондан соң патыша Дубан хекиме бәш саны хормат лыбасыны хем-де мүң динар бермеги буйрупдыр. Ине, онсоң ол хем патышага хошаллык билдирип, өз өйүне гайдыпдыр. Эртеси гүни болса патыша ене өз диванына барып, көшк уламаларыны хем везир--векиллерини дашына үйшүрип, өз тагтына чыкыпдыр.

Патышаның болса диңе гөрипликден югрулып ясалан бетнышан, ичигара, ачгөз, хусыт, түйс бай малыны бахыл гысганар диенлери ялы эрбет бир везири бар экени. Ине, онсоң шол везир патышаның Дубан хекими өз янына якынлашды-

рып, оңа шу хили хеззет хем хормат эдйэндигини гөрүп, оңа бахыллык эдип башлапдыр хем-де оңа яманлык этмегиң күйүне дүшүпдир. Гөриплик гөвүнде боларммыш я-да адылсызлык йүрекде ятармыш дийипдирлер ахырын. Өзүне гөвни етйэн адам ичиниң гаралыгыны ач-ачан дашына чыкаряр, бигайрат болса гизлин эдйэр. Ине, онсоң яңкы везир Юнан патышаның янына барып, онуң өңүнде ики букулип, маңлайыны ере етирип: «Эй, патышахы элем, заманамызың солтаны! Мен сизиң алыхезретиңиз хем улы хеззетиңиз астында өнүп-өсдүм, шоңа гөрэ-де, мениң саңа улы несихатым бар. Эгер мен оны сизден гизлесем, онда мениң хүрри дөли болдугым болар, эгер-де сен оны аян этмэге ыгтыяр берсең, мен оны аян этҗек» дийипдир. Везириң бу сөзүне аңк-таңк болуп геңиргенен патыша: «О нэхили несихатмыш?» дийип ондан сорапдыр. Онда везир: «Эй, асыллы патышахым, «Алданан алласындан гөрер» дийип, көнелер айдыпдыр ахыры. Патышамыз өз хекимине ичини ынанмак хем оңа аша хормат гоймак билен, ялңыш иш эдйэр, чүнки ол сени тагтыңдан агдармагың ёлуны агтаряр, бу маңа эшгэр. Патыша болса мундан бихабар, гайтам хемише элинден гелен ягшылыгыны эдип, оны өзүне якынлатды, мен патыша үчин этияч эдйэрин» дийип җогап берипдир.

Ине, онсоң патыша бу хабара галагопланып хем йүзүниң реңкини үйтгедип: «Сен ким хакында айдып, киме үмлейэрсиң?» дийип, везиринден сорапдыр. Онда везир: «Эгер сен укуда болсаң, онда гөзүңи ач! Мен Дубан хекимиң гүррүңини эдйэрин» дийипдир. Патыша болса оңа: «Ай, иши гайдан, ол мениң барыпятан достум ахыры — дийипдир.— Мен оны хемме кишиден говы гөрйэн, чүнки ол мениң элиме бир зат тутдурды-да, мени кеселден гутарды отурыберди, өзи-де хич бир хекиме башартмадык элхенч кеселден гутарды. Шу заманда онуң ялы адамы не гүндогарда, не гүнбатарда, асла бүтин дүнйэде-де тапмарсың, сен болсаң оңа дил етирҗек боляң. Мен шу гүнден башлап оңа айлык-гүнлүк беллеҗек, өзи-де оңа хер айда мүң динар бермели этҗек. Мен өзүмиң бүтин патышалыгымы онуң билен дең пайлашсам, шонда-да, догрусы, оңа хенизем аздыр. Мениң пикиримче, сен бу затлары диңе гөрипликден айдярсың, гөрйэн вели, сениңки-де мениң ас-Синдбад патыша хакында эшиден гүррүңиме меңзейэр...»

Хекаяның шу еринде Шэхризаданың өз гүррүңини бес этмели пурсады болупдыр, шоңа гөрэ-де, ол гүррүңини кесипдир.

БЭШИНҖИ ГИҖЕ

гелип етен вагтда болса, онуң гыз җигиси: «Эгер укың тутмаян болса, дүйнки хекаяңы соңуна ченли айтсана» дийипдир.

Шэхризада хем довам эдипдир:

«Хава онсоң, багтыяр патышахым, мениң эшитмишиме гөрэ,

Юнан патыша өз везирине: «Эй, везир, сен ол хекиме гөриплик эдйәрсиң, шонуң үчинем сен онуң өлүмини дилейәрсиң, менем онсоң шол ас-Синдбад патышаның өз лачыныны өлдүренине соңундан өкүниши ялы өкүнер йөрерин» диенмиш. Онда везир: «Эй, патышахы әлем, мени багышла, сениң бу айдяның нәхили болупдыр?» дийип сорапдыр.

Ас-СИНДБАД ПАТЫША ХАКЫНДА ХЕКАЯ

«Пүрсянларың патышаларының арасында бир патыша боланмыш дийййәрлер. Алланың өзи говы билйәндир — дийип, Юнан патыша гүррүңе башлапдыр.— Ол патыша шагалаң-шадыянлыгы, сейил-сыяхаты, ав-шикары говы гөрйән экени. Онуң экди эдинен алгыр лачыны бар экени, өзи-де оны не гиже, не гүндиз, хич хачан янындан гоймаз экени, оны узынлы гиҗелэп элинде саклан вагтлары боланмыш, ава гиден вагтында болса, оны өз яны билен экидермиш. Патыша өзүниң ол элгушы үчин алтындан җамҗагаз ясадып, онуң бойнундан асанмыш, шол җамҗагаз билен оны сува якар экени. Гүнлерде бир гүн патыша отырка, өзүниң баш авчысы онуң янына гелип: «Эй, патышахы әлем, ава гидер вагтымыз болды» дийипдир. Онсоң патыша хем гитмели дийип буйрук берипдир-де, өзүниң лачыныны элине алыпдыр. Ине, онсоң олар ёла дүшүп ууграпдырлар, гидип-гидип, ахыры бир дерәниң ичинде дүшләп, шол ерде хем ав торларыны гурупдырлар. Бирденкә оларың торуна бир кейик дүшүпдир вели, патыша: «Шу кейик кимиң үстүнден бөкүп гитсе, мен онуң башыны кесерин» дийип сесленипдир.

Ине, онсоң авчылар торы дүйрмәге башлапдырлар вели, яңкы кейик бирденкә патышаның габадына барып, арт аягының үстүне отурып, өң аякларыны дөшүне йыгрып, мисли патышаның өңүнде тагзым эдип, агзы билен ери өпйән ялы ашак эглипдир. Патыша хем оңа баш атып үмләпдир вели, яңкы кейик бирденкә онуң үстүнден товсуп гечипдир-де, үмдүзүне тутдурып гидиберипдир. Патыша болса өз нөкерлериниң йылгырышып гөз гыпышяндыкларыны гөрүп, везирине: Эй, везир, олар нәмә пышырдашярлар?» дийипдир. Везир болса: «Сен шол кейик кимиң үстүнден бөкүп гечсе, мен шоны өлдүрерин дийипдиң, олар шонуң гүррүңини эдйәрлер» дийип җогап берипдир. Онда патыша гахарланып: «Мен оны тутуп гетирмесем хер зат болдугым, тә эле салынчам коварын!» дийипдир. Ине, онсоң патыша атына атланып, даг-дерелериң ичи билен яңкы кейиги ызарлап ковуп ууграпдыр. Кейик ахыры өзүни җеңңеле атмакчы болупдыр, шол вагт патыша оңа элиндәки гушуны саляр вели, гуш өзүниң гуҗурлы ганатлары билен кейигиң гөзлерине уруп, дем салымда оны көр эдип терс айландырыпдыр. Патыша хем сердессесини алып, кейиги уруп йыкыпдыр.

Ондан соң ол атындан дүшәгеде, дамагыны чалып, онуң хамыны сыпырагада, ләшини эриң гашындан асыпдыр. Шол вагт болса эдил гүнортан дынч алынян чаглары экени, эмма шол төверекдәки җеңңелликде хем тебсирәп ятан чөллүкде ичер ялы сув ёк экени. Патышаның бедени гызып, агзы кепәпдир, онуң аты хем бичак сувсапдыр. Патыша төверегe айланып, ахыры бир агаҗа гөзи дүшүпдир, барып гөрсе, ол агачдан гөйә яг дамян ялы, сув дамып дуранмыш. Патышаның элине болса гайыш эллик гейилги экени. Онсоң ол лачының бойнундакы җамҗагазы алагада, шол дамып дуран сувуң ашагына тутуп долдурыпдыр-да, өз өңүнде гоюпдыр вели, лачын ол җамы ганаты билен какып агдарып гойберипдир. Онсоң патыша җамы алып, ене шол яг ялы дамып дуран сувдан долдурмага башлап, җама сув йыгнанянча гарашыпдыр. Ол лачын гаты сувсандыр өйдүп, соңкы йыгнан сувуны онуң өңүнде гоюпдыр, эмма лачын ене ганаты билен какып гойберип, җамы ене агдарыпдыр. Шонда патышаның гахары гелип, җамы ене сувуң ашагына тутуп долдурыпдыр-да, бу сапар сувы атың өңүнде гоюпдыр, эмма лачын ене ганаты билен җамы какып агдарыпдыр. Муңа патышаның халыс гахары гелип: «Эй, пәли яман гуш, Алладан тападың-да хернә! Сен мени-де, ат җанавары-да, өзүңи-де бир овурт сувдан бинесип этдиң!» дийипдир-де, гылыҗы салагада алгыр лачының ганатыны чапып ташлапдыр.

Шонда гуш оңа баш атып, ышарат этмек билен: «Сен ёкарыңа бир серет, агаҗың үстүнде нәме бардыгыны бир гөр» диен ялы үмләпдир. Патыша ёкарсына гөз айласа, агаҗың үстүнде аждарханың чагасы отуран экени, ёкардан дамып дуран болса сув дәл-де, шонуң авусы экени. Ине, онсоң патыша өз гушуның ганатыны чапанына бичак өкүнипдир. Ондан соң ол туруп атланыпдыр-да, авлан авы билен өз чадырына гайдып барыпдыр. Гетирен кейигини ашпезе берип: «Алагадан говур!» дийип буйрупдыр. Ондан соң ол өз тагтына чыкып, гушуны-да элиниң үстүнде саклап отурыпдыр. Шол вагт гуш бирденкә эрбет бир гыгырыпдыр-да, өлүп ятыберипдир. Онсоң патыша өзүни өлүмден халас эден вепадар гушуны өз эли билен өлдүренине гынаныл, зар-зар аглапдыр. Ине, ас-Синдбад патышаның башындан гечен зат».

Юнан патышаның тымсал гетирип айдан бу сөзлерини диңләп, везир оңа: «Бейик мертебели патышахым, мениң Дубан хекимден гөрен яманлыгым бармы нәме? Онуң маңа эден яманлыгы ёк ахыры, мен диңе саңа небсим агыряны үчин, мениң айданымың догрудыгыны сениң билмән галмазлыгың үчин айдярын, ёгсам өңде бир везириң патышалардан бириниң оглуның гаршысына хиле гураны үчин өлши ялы, сенем өлерсиң» дийипдир. Онда Юнан патыша: «О нәхили болуп өленмиш?» дийип сорапдыр.

«Билер болсаң, патышахым — дийип, везир гүррүң бермәге башлапдыр — бир патышаның бир везири бар экени, онсоңам ол патышаның бир оглы бар экени, олам ав авламагы хем балык тутмагы оңат гөрйән экени, патышаның везири болса элмыдама шонуң янында болар экени. Онуң атасы, патыша болса шол оглан хер ере гитсе-де, онуң янындан айрылмазлыгы везире табшыран экени. Гүнлерде бир гүн патышаның шол оглы ава гидипдир, патышаның везири-де онуң яны билен гидипдир. Шонда везир уллакан бир йыртыҗы хайваны гөрүпдир-де, шазада: «Ынха, саңа ав, ков ызындан!» дийипдир. Шазада хем онуң ызындан ковуп, гөзден йитип гидипдир, везир болса чөлде ондан гизленип галыпдыр. Онсоң шазаданың башы айланыпдыр-да, нирә хем хайсы тарапа гитҗегини билмән ялтаклап дурка, бирден ёлуң гырасында бир гызың аглап отураныны гөрүпдир.

Шазада онуң янына барып: «Сен ким боларсың?» дийип сорапдыр. Гыз хем оңа: «Мен Хиндистан патышаларындан бир патышаның гызы, мен мейдана гезеленҗе чыкыпдым вели, эрбет укым тутды-да, атдан агып уклап галыпдырын, шейдип өзүмизиңкилерден айрылып йитип галыпдырын» дийип җогап берипдир. Шазада бу гызың айданларына гең галып, оңа небси агырыпдыр-да, гызы атының сыртына алагада сүрүп уграпдыр. Олар бир көне харабачылыгың деңесинден гечиберенлеринде, гыз шазада: «Ай, җенап, мениң мейдана отурасым гелйәр» дийипидир. Шазада-да оны атдан дүшүрипдир. Гыз харабачылыгың ичине гирип, эсли вагт эгленипдир, шазада болса нәме үчин бейле көп эгленди дийип гарашып дуршуна, хич зады гөвнүне гетирмән, онуң ызындан барыпдыр. Гөрсе, яңкы гыз җадыгөй кемпир экен. Онуң бир топар чагасы-да бар экени. Онсоң ол өз чагаларына: «Чагалар, мен бу гүн сизе семизҗе бир яш йигиди гетирдим!» дийипдир. Чагалары болса хезил эдишип: «Вах, гетирсене бәрик, эҗе, онуң этини ийип гарнымызы бир дойралы-ла!» дийшип гыгырышыпдырлар. Шазада оларың бу гыкылыгыны эшидип, инди өлҗегине гөзи етенсоң, бичак гаты горкуп, аяклары сандырап галпылдап башлапдыр. Ол ызына доланыпдыр. Кемпир болса даш чыкып, онуң бичак горкан ялы болуп сандырап дурандыгыны гөрүп: «Сен нәмеден горкярсың?» дийип сорапдыр. Шазада болса: «Мениң душманым бар, ана, шондан горкярын» дийип җогап берипдир. Онда җадыгөй кемпир: «Сен өзүңе мен патышаның оглудырын дийипдиң ахырын?» дийип сорапдыр. Шазада: «Хава» дийип җогап берипдир. Онда җадыгөй оңа: «Онда нәме үчин сен өз душманыңы канагатландырмак үчин бирнеме пул берәймейәрсиң?» дийипдир. Онда шазада: «Ол пул билен канагатланмаз,

диңе мениң җанымы алмак билен канагатланар, шонуң үчинем мен өз җанымдан горкярын. Мен гөвни галан адам» дийип җогап берипдир. Шондан соң җадыгөй кемпир оңа: «Эгер сен, өз айдышың ялы, гөвнүне деглен адам болсаң, онда сен худая налыш эт-де, ондан хемаят сора, ол сени өз душманыңың газабындан хем-де өз горкян задың газабындан дындарар» дийипдир. Ине, онсоң шазада йүзүни асмана тутуп: «Эй, худайым, херки бендәң башына бела иненде, сени көмеге чагыранда, сен хемише гарашык эдйәнсиң хем оны беладан гутарянсың, я бирибар, мени өз душманымың газабындан халас эт, мениң башымы бу беладан өзүң гутар! Сен хөкмүровансың хем сениң исләниң болмалыдыр!» дийип сесленипдир. Җадыгөй кемпир онуң догасыны эшидип, гөзден гайып болупдыр, шазада болса атланып, өз ёлуна уграпдыр, онсоң ол атасының янына барып, везириң эден этмишини оңа гүррүң берипдир; патыша болса везири янына чагырдып өлдүрипдир.

Эй, патышахым, эгер сенем шол хекиме җаныңы ынансаң, ол сени итден пис эдип өлдүрер. Сениң ол ягшылык эдйәниң хем өз якыныңа гойберип, ичиңи ынанян адамың өзи хөкман сениң башыңа етер. Сен гөреңокмы нәме, ол саңа дәри-дерман ичирмән, элиңе бир зат берди-де, шол элиңе алан задың биленем сени кеселден гутарды отурыберди, сен өзүңи ховпсуз ягдайдадырын өйтме, индикиле элиңе бир зат берәгеде, сени өлдүрип билмез өйдйәрмиң?»

Юнан патыша болса: «Сен догры айдяң, везир, сен мамла, шонуң үчинем, сен нәме айдян болсаң, айдышың ялы-да болар, эй, вепадар везирим! — дийипдир.— Догрудан-да, бу хеким ичалы ялы, мениң өлүмими пейләп гелипдир өйдйән, эгер ол мениң элиме нәмедир бир зат тутдурып, шонуң биленем мени гутаран болса, маңа башга бир зады ысгадып өлдүрибем билер».

Шонда Юнан патыша везирине: «Ери, везир, биз оны нәтсек говы боларка?» дийипдир. Онда везир оңа: «Сен хәзириң өзүнде оны чагырдып гетир-де, келлесини кес. Ана, онсоң сен онуң беласынданам дынарсың, онуң өзүнденем. Ол сени алдава салманка, сен оны алдава сал» дийипдир. Патыша болса: «Догры айдяң, везир!» дийипдир-де, хекимиң ызындан адам иберипдир. Ол бичәре болса, өңде бириниң өзүне мерхеметли яраданың нәме хөкүм эденинден бихабар болшы ялы, өзүне нәме гарашяныңдан бихабар, патышаның чакылыгына бегенип гелипдир. Мунуң ялы ахвалат хакында озал-да бири шейле дийипдир:

Такдырдан горкубан галан бу зара,
Алҗырама, сыгын ол бирибара!

Эй солтаным! Язгытдакы башдадыр,
Язылмадык баша гелмез, дашдадыр.

Хеким патышаның янына гиренде шейле дийипдир.

«Кемгадыр болдумы хормат-хеззетиң?
Кем тарып этдимми ыхзан-ыззатың?

Соратмаздан кереміңи эчилдиң,
Рахмет нурун дөкдүң дурдуң, сачылдың.

Онсоң нэдип гөтермэйин шөхрадың?
Нэдип васп этмэйин абрайың-адың?

Ягшылыгың дердим эгсер довамат,
Бергидармен саңа — будур меламат».

Ондан соң ене шол терзде шейле айдыпдыр:

«Язгыдың гөр, батма гайгы-күлпете,
Гошулып гез досты-яра, үлпете.

Эшрет билен сүр шу гүнүң сапасын,
Шонда унударсен өмрүң җепасын.

Мунча чекип гезсең дүнъе мэхнетин,
Ахыр хөдүр өдер рахат-рэхнедин.

Барча иши ярадандан рыза бил,
Нэшүкүрлик кылма, херне разы бол».

Онсоң ене шейле нагма дийипдир:

«Худа хемдемлигин калбыңа гапла,
Дүнйэ гайгысындан йүрегиң сапла.

Гиҗе-гүндиз тартсаң ахы-наланы,
Ахыр болар пervердигэр халаны».

Ондан соң ене шу бейди айдыпдыр:

«Шат бол, парахат бол, өртеме җаның,
Гайгы-гам гурадар, гатадар гөнүң.

Пакыр бенде, хергиз кылма эндише,
Шонда шады-хоррам бор сен хемише».

«Мениң сени нэме үчин чагырандыгымы билйэрмиң?» дийип, патыша Дубан хекимден сорапдыр. Хеким болса: «Адамың сырыны Аллатагаланың бир өзүнден башга хич ким билйэн дэлдир» дийип җогап берипдир. Патыша болса оңа: «Мен сени өлдүрмек хем сениң җаныңы алмак үчин чагырдым» дийипдир.

Дубан хеким бу хабара бичак гең галып: «Эй, патышахым, сен мени нэме үчин өлдүрҗек, мениң эден этмишим нэме?» дийип сорапдыр. Онда патыша: «Сен ичалы экениң, өзүңем мени өлдүрмек үчин гелипсиң, муны маңа айтдылар, ана, шонуң үчинем, сен мени өлдүрмэнкэң, мен сени өңүрти өлдүрҗек» дийип җогап берипдир.

Ондан соң патыша җеллады чагырыпдыр-да: «Шу алдавчының кес башыны-да, шу беладан бизиң башымызы дындар!»

дийип буйрук берипдир. Онда хеким: «Маңа рехим эт, Алла хем саңа рехим эдер, сен мени өлдүрсең, Алла хем сени өлдүрер» дийип, мениң саңа ялбарышым ялы ялбарыпдыр, эмма сен маңа рехим этмедиң, залым җын, сениң кастың диңе мениң җанымда болды.

Онсоң Юнан патыша Дубан хекиме: «Эгер мен сени өлдүрип дынмасам, мениң өз җаным ховп астында болҗак; сен мениң элиме бир зат тутдурмак билен мениң дердими гутардың, ине, онсоң сен маңа ене бир зады ысгадып я-да башга бир ёл билен мени өлдүрибем билерсиң өйдүп горкярын» дийипдир. Онда Дубан хеким: «Эй, патышахым, сенден алҗак сылагым шу болдумы! Сен ягшылыга яманлык эдйәрсиң-ле!» дийипдир. Эмма патыша: «Сени өлдүрмекден говусы ёкдур, өзи-де басымрак өлдүрмек герек!» дийип җогап берипдир. Шондан соң хеким өзүниң хөкман өлдүрилҗекдигине гөзүни етирип аглапдыр хем ягшылыга мынасып дәл адама өзүниң ягшылык эденине өкүнипдир, мунуң ялы ахвалат хакында озал хем бири шейле диенмиш:

Меймунаның өвердилер педерин,
Эмма өзи велин билмез эдерин.

Кимсе ёлун салса буздан-тайгакдан,
Мегерем, йыкылып, болар аякдан.

Шондан соң җеллат орта чыкыпдыр-да, хекимиң гөзлерини даңып, гылыҗыны сырып: «Ругсатмыдыр!» дийипдир. Хеким болса аглай-аглай, патышаха ялбарып: «Сакла мени, сени хем Алла саклар, мени өлдүрсең, Алла сени хем өлдүрер» дийип, шу наманы айдыпдыр:

Мен бир догручыл бенде мен, догры сөз багтым баглады,
Яланчылар дөвран сүрүп, хошлукда вагтын чаглады.

Инди хич догры сөз диймен, мүңа шаят бор йыллар-да,
Өлен гүнүм догручылы нәлетләң эхли диллерде.

Ондан соң Дубан хеким: «Ине, патышахым, сениң маңа эден сылагың шу болды! Сең мунуң нәхеңиң ягшылыга яманлык эдиши ялы боляр» дийипдир. Патыша ондан: «Нәхеңиң нәхили гүррүңи бар?» дийип сорапдыр. Эмма хеким: «Мен бу хили ягдайда болуп дуршума, ол хакда гүррүң берип билҗек дәл. Алланың хатырасы үчин сен маңа рехим этсең, Алла саңа рехим эдер!» дийипдир. Онсоң хеким хут зөрледип сес эдип аглапдыр, патышаның өзүне якын уламаларының бири еринден туруп: Эй, патышахым, шу хекимиң җаныны мениң үчин багышла, чүнки биз онуң саңа хыянат эден ерини гөремзок, гайтам, биз сениң хич бир хекиме, хич бир тебибе башартмадык кеселиңи беҗерип беренини гөрдүк» дийипдир.

Онда патыша: «Нэме, бу хекими мениң нэме үчин өлдүрйэними сиз билеңзокмы? — дийипдир.— Онуң себэби, эгер мен муңа рехим этсем, онда хөкман мениң өзүм өлмели боларын. Мениң элиме нэмедир бир зады тутдурып, мениң эрбет кеселими беҗерип билен адамың өзи маңа нэмедир бир зады ысгадып өлдүрибем билер ахыры. Ол мени өлдүрип, өзүми өлдүрене белленен байрагы алар өйдүп горкярын, себэби бу бир ичалы, өзи-де диңе мени өлдүрмек үчин гелен ичалы ахыры. Муны хөкман өлдүрмек герек, диңе шондан соң мен өз җанымдан аркайын болуп билҗек».

Дубан хеким: «Маңа рехим этсең, Алла саңа рехим эдер, сен мени өлдүрсең, Алла хем сени өлдүрер!» дийипдир, эмма хер нэме дийсе-де, патышаның хөкман өлдүрҗегини аңлансоң: «Эй, патышахым, эгер мениң өлүмден гутулҗак гүманым ёк болса, онда маңа пурыҗа бер; мен өйүме барып, өз ковум-гарындашларыма хем гоңшуларыма мени оңатҗа җайлаң дийип табшырайын хем-де келемэми чөврүп, иними арассалайын, онсоңам өзүмиң хекимлик китапларымы совгат беришдирейин. Мениң үйтгешикден-үйтгешик бир китабым хем бар, оны болса саңа совгат берейин вели, сен оны өз хазынаңда саклагын» дийипдир. Онда патыша хекимден: «Ол китапда нэме язылыпдыр?» дийип сорапдыр. Хеким болса: «Ондакы затлары санап аңырсына чыкып болмаз, онуң иң бэркиҗе сырларының бирини айдайын: сен мениң башымы кесип айран вагтыңда, шол китабың диңе үч саны сахыпасыны агдарарсың-да, бир сахыпасының, чеп тарапкы сахыпаның диңе үч сетирини окарсың вели, мениң келлэм сениң билен гүрлешер дурар, өзи-де ондан нэме сорасаң, хемме сорагыңа җогап берер дурар» дийипдир.

Патыша муңа ченденаша гең галып хем бегенҗинден яңа сандыраклап: «Эй, парасатлы акылдар, мен сениң келлэңи кесип ташланымдан соңам, сениң келлэң мениң билен гүррүң эдер дурармы?» дийип сорапдыр. Пэхимдар хеким болса: «Хава, патышахым» дийип җогап берипдир. Онда патыша: «Бу нэ есер гең зат!» дийип геңиргенипдир.

Ондан соң патыша ол хекимиң янына гаравул гошуп, оңа ругсат берипдир, хекимем өйүне барып, шол гүнүң өзүнде-де өзүниң эхли ишлерини дүзедишдирипдир. Эртеси гүни болса ол патышаның диван җайына гелипдир, онсоң патышаның эхли везир-векиллери, эмирлери, уламалары, эхли эмелдарлары хем гелипдир, диван җайы гөйэ бурк уруп дуран сейил багына өврүлипдир. Ине, онсоң хеким дивана гелипдир-де, эли яраглы ики гаравулың арасында, патышаның гаршысында дикелип дурупдыр, элинде болса көнеҗе китап хем ичи күлкеҗе дерманлы голчаҗыгы бар экени. Онсоң хеким ашак отурыпдыр-да: «Маңа бир табак гетирип бериң» дийипдир. Оларам оңа табак гетирип берипдирлер велин, олам яңкы күлке дерманыны шол

табага дөкүпдир-де, үстүнден сыпалап дүзлешдирип: «Эй, патышахым, ынха, шу китабы ал-да, тә мениң келләми кесип айырянчаң, онуң гатыны ачма, келләми кесип айраныңдан соң, оны шу табага сал-да, шу дерманы чалып сүртелет, шейдерсиң вели, келләмиң ганы дурар-да кепәр. Ондан соң китабы ачарсың» дийипдир. Ине, онсоң Юнан патыша хекимиң келлесини кесип ташламагы хөкүм эдипдир-де, онуң элинден китабыны алыпдыр; җеллат хем турагада, хекимиң келлесини кәдиниң сапагы ялы эдип ёлуп гойберипдир вели, келле барып табагың ортарасына дүкләп дүшүпдир. Патыша ол келләни дерман билен сүртүпдир вели, онуң ганы дурупдыр. Шол пурсатда хем Дубан хеким гөзүни ачып: «Эй, патышахым, китабы ач!» дийипдир. Патыша хем китабы ачып гөрсе, онуң сахыпалары елмешен экени, онсоң патыша бармагыны агзына етирип, оны түйкүлиги билен өлләпдир-де, биринҗи сахыпасыны, онсоң икинҗисини хем үчүнҗисини ачыпдыр, йөне вели китабың сахыпалары зордан диен ялы ачылыпдыр. Патыша шейдип, онуң алты сахыпасыны ачса-да, хич бириниңем йүзүнде язылан заг ёк экени. Шол вагт патыша: «Эй, хеким, бу китапда хич зат язылмандыр-ла?» дийипдир. Хеким болса: «Ене ач, ондан аңырлыгына ач» дийип җогап берипдир. Онсоң патыша ене үч сахыпасыны агдарыпдыр вели, дем салымдан соң, бир минутың ичинде патышаның бүтин эндамына зәхер яйрапдыр, себәби ол китап зәхерленен экени. Шол вагтда патыша сандырап: «Мениң җаныма зәхер гуюлды-ла!» дийип гыгырыпдыр. Дубан хеким болса шу наманы айдыпдыр.

«Бир ша раятларна зулм одун сачды,
Тизден тагты сыныл, дөвлети гачды.

Ол догры боланда, ыкбал яр борды,
Багтын ятырмазды, ховандар борды.

«Эдениң чек» дийййәр ниети-пәли,
«Заманаңдан гөрме, өзүңден ялы».

Хекимиң келлеси сөзүни гутаранда, патыша хем эййәм шол сагадың өзүнде серрелип гатап галыпдыр.

Эй, җын, билер болсаң, эгер Юнан патыша Дубан хекими өлдүрмән саклан болса, Алла хем, белки, оңа рехим эдерди; эмма патышаның күйи-пикири хекими өлдүрмек болупдыр, ол шондан башга зады ислемәндир, шол зерарлы-да Алла онуң өзүни-де өлдүрипдир. Эй, җын, сенем маңа рехим эден болсадың, онда саңа-да Алланың өзи, белки, рехим эдерди...»

Шәхризада гүррүңиниң шу ерине етенде даң атып, онуң гүррүң этмек мөхлети гутарыпдыр, шонуң үчинем ол гүррүңини тапба кесипдир.

гелип етенде болса, онуң гыз җигиси Дүнйәзада: «Дүйнки гүррүңиңи соңлап берсене» дийипдир.

Шәхризада хем: «Эгер патышахым ругсат берсе, баш үстүне» дийипдир.

Патыша-да: «Айдыбер» дийипдир.

Ине, онсоң Шәхризада хем айдып башлапдыр:

«Эй, багтыяр патышахым, хава, онсоң, мениң эшитмишиме гөрә, балыкчы җына йүзленип: «Эгер сен маңа рехим эден болсадың, онда менем саңа рехим эдердим, эмма сен мениң җанымдан башга хич зада гөз гыздырмадың, шонуң үчинем мен сени шу күйзәниң ичинден чыкарман, деңзе ташлап өлдүрерин» дийипдир. Онда җын хем балыкча йүзленип шейле дийипдир: «Башыңа дөнейин, балыкчы, Алланың хакы үчин, сен мени бейтме! Сен мениң билен дең болуп дурма-да, мениң гүнәми өт. Эгер мен яманлык эден болсам, сен ягшылык эт. Ил ичинде: «Дүнйәде яман ниетлилериң эдени-де аз дәл, башарсаң яманлыга ягшылык эт» диен йөргүнли өвүт-үндев бар ахыры. Умаманың Атика эденини этмәвери» диенде, балыкчы ондан: «Умаманың Атика эден зады нәмемиш?» дийип сорапдыр. Онда җын: «Мен бу хили зынданда ятан еримден нәдип саңа гүррүң берейин! Эгер сен мени гойберсең, шонда саңа ол хакда гүррүң берерин» дийипдир.

Балыкчы болса: «Бу гүррүңлериңи бес эт, сениң деңзе ташланҗагың икучлы дәлдир — дийипдир. — Өзүңем индиден бейләк ол ерден чыкарын өйдүп асла гөвнүңе-де гетирмегин. Мен саңа озал көп айтдым, аглаплар ялбардым, сениң вели кастың мениң җанымда болды, шондан башга ниетиң болмады, сени бендиликден бошатмакдан башга мениң гүнәм болмаса-да, саңа хич яманлык этмедигем болсам, сен мени өлдүрҗек болдуң. Мен саңа шунча ягшылык эденим үчинем сениң маңа яманлык этҗегиңе гөзүм етди. Билип гой, җын, мен сени хөкман деңзе ташлаҗакдырын. Барды-гелди, кимдир бири сәв билен сени тутуп чыкарайса-да, сениң маңа эден этмишлериңи оңа айдып, сени ене шол деңзиң ичине ташладарын. Ине, онсоң сен тә өмрүң өтйәнчә шу деңзиң дүйбүнде ятмалы боларсың».

Шонда җын оңа: «Сен мени гойбер. Хәзир хайыр-сахават заманы. Онсоңам доланып хич хачан сениң айданыңдан чыкмаҗагыма, сен нәме дийсең, шоны хем этҗегиме сөз берйәрин, онсоңам саңа шейле бир көмек эдерин вели, сен бай болуп гидерсиң» дийипдир.

Онсоң балыкчы оңа ант ичдирип, эгер оны гойберәйсе, доланып өзүне зыян етирмән, гайтам көмек берҗегине касам этдирипдир-де, онуң дилинден вада алып, бейик Алланың адындан шерт этдирип, күйзәниң агзыны ачыпдыр. Күйзеден түссе

чыкып, ал-асмана улашыпдыр-да, соңундан хакыкы җына өврүлипдир. Җын ол күйзәни аягы билен пызып гойберип, деңзиң ичине ташлапдыр. Балыкчы бичәре җының күйзәни деңзе ташламагындан бичак горкуп, өзүниң өлүмини белли-күлли боюн алып, горкусындан яңа балагына гойберипдир-де: «Сениң мунyң говулыгың аламаты дәл!» дийип сесленипдир. Ондан соң йүрегине даш баглап: «Эй, җын, хер кесиң өз вадасына вепалы болмагы бейик Алланың буйругыдыр. Догрудан-да, вадаңда тапылышың хакында соралмаз өйтмегин, сен маңа вада беренсиң, мени алдамаҗагыңа касам эдипдиң, эгер инди мени алдасаң, Алла сениң өзүңи алдар, чүнки ярадан өзи сабырлыдырам, мөхлетем берер, эмма багышламаз. Дубан хекимиң Юнан патыша: «Маңа рехим эт, Алла саңа рехим эдер» дийши ялы, менем саңа айтдым ахырын!» дийипдир. Онсоң җын лох-лох гүлүпдир-де, балыкча гарап: «Дүш ызыма, балыкчы!» дийипдир, өзи хем өңе дүшүп угрaпдыр. Балыкчы болса өзүниң аман галҗагына ынам этмән, җының ызына дүшүп уграпдыр. Олар шейдип гидип барышларына шәхерден чыкыпдырлар, онсоң бир дагың үстүне чыкып, ондан хем аңырлыгына ашак дүшүп, улы бир гиң мейданың ичи билен йөрәп гидип барышларына ахыры бир сувлы ховданың үстүнден барыпдырлар. Җын шол ховданың ичине гирип: «Галма-да, дүш ызыма!» дийип, балыкча айдыпдыр. Балыкчы хем онуң ызы билен ховданың ортасына барыпдыр вели, җын аяк чекип, шол ерде балыкчының торуны сува ташлап, балык тутмагыны теклип эдипдир. Балыкчы сува середип гөрсе, сувда хер хили реңкдәки: ак, гызыл, гөк, сары балыклар бар экени, балыкчы бу балыклары гөрүп гең галыпдыр. Ине, онсоң балыкчы торуны алыпдыр-да, сува ташлапдыр, торы агралансоң чекип чыкарса, тора дөрт балык дүшен экени, оларың хер хайсы хем бир реңкде экен. Балыкчы муңа бегенипдир. Җын болса оңа: «Сен бу балыклары әкит-де, солтана әлтип бер, онсоң ол саңа бай боларлык зат берер. Онсоңам, Алланың хакы үчин, сен мени багышла: мениң хәзир хич затдан башым чыканок, хич задың ёлуны-да билемок, себәби мен мүң секиз йүз йыллап деңзиң ашагында ятып, диңе шу вагт ериң йүзүне чыкып дуршум. Өзүңем бу ерден гүнде бир гезекден артык балык тутмагын» дийипдир.

Шондан соң җын балыкчы билен хошлашыпдыр-да: «Аллахым сени күйсетмесин!» дийип, аягы билен ери депип гойберипдир велин, ер дарка ярылыпдыр-да, җынам онуң ичине гирип, ер хопан ялы болуп гидипдир. Балыкчы хем җын билен өз арасында болуп гечен бу затлара хайран галып, шәхере бакан уграпдыр.

Онсоң балыкчы өйүне барып, тагараны сувдан долдурыпдыр-да, өзүниң тутуп гетирен шол реңме-рең балыкларыны сувлы тагараның ичине гойберипдир вели, балыгам хезил эдинип ики бакан шапырдап йүзүп башлапдыр. Ондан соң балык-

чы сувлы тагараны депесине гөтерип, җының айдышы ялы, оны патышаның-солтаның көшгүне бакан алып уграпдыр. Онсоң ол патышаның янына барып, балыгыны гөркезенде, патыша бу хили балыгы өмрүнде гөрмәни үчин, балыкчының гөркезен балыгыны гөрүп, онуң кешбине хем гөркүне хайран галыпдыр.

Онсоң патыша: «Бу балыгы ашпез гыза элтип бериң» дийип буйрук берипдир (бу гызы болса үч гүн мундан озал оңа румларың патышасы пешгеш берен экени, шонуң үчинем патыша онуң нахар биширишини сынап гөрмән экени). Онсоң патышаның везири балыгы говуртмак үчин ашпез гыза элтип берип, оңа: «Эй, ашпез гыз, патыша саңа: «Эй, аглаҗык гыз, биз диңе кынчылыга дүшенимиз үчин, сени сынап гөрйәс!» дийди. Солтаның янына кимдир бири гелип, муны совгат гетирди, шонуң үчинем сен бу гүн ашпезлик хүнәриңи хем өкделигиңи гөркез» дийипдир.

Везир гыза табшырык берип, патышаның янына доланып гелди велин, патыша оңа балыкчының элине дөрт йүз динар бермеги буюрды. Везирем дөрт йүз динары санап онуң элине берди, балыкчы болса пулы донуның җүбүсине салагада, өйүне бакан еңсәни эл ялы эдәйди, ол бегенҗинден ёлбойы бүдрәп, йыкылып-сүршүп ылгап баршына, муны дүйшүдир өйдүпдир. Ондан соң ол базара барып, машгаласы үчин герек-ярак затлары алышдырып, шадыян хем кейпи көк болуп, аялының янына уграпдыр.

Ине, балыкчының башындан гечирен ахвалаты. Гыз болса шейле ягдайлары башындан гечирипдир. Гыз балыгы алагада ювуп-ардып арассалапдыр, онсоң табаны атарып, балыгы шонда говурмага башлапдыр. Балыгың бир гапдалы гызарыберенде, бейле тарапына агдарып, балык говурмак билен гүмра болуп йөркә, бирден нахар биширилйән җайың бир дивары сүйшүп ачылыпдыр-да, ол ерден инче билли, гарчгай сыпатлы алма яңак, гөзлери сүрмели, гөк сечек йүпек яглыклы, гулаклары тенечирли, голлары ики гошма билезикли, бармаклары гымматбаха гашлы йүзүкли, эли бамбук таяклыҗа бир яш гелин шаңңырдап чыкыпдыр. Ол гелин элиндәки таяҗыгы билен балыклы газаның гырасына дүртүп гойберипдир-де: «Эй, балыклар, сиз өз эден шертиңизи берҗай эдйәңизми бери?» дийипдир. Гыз муны гөрүп, доңан ялы болуп галыпдыр, ол гелин болса яңкы айданларыны икинҗи гезек, онсоң үчүнҗи гезек гайталап айдыпдыр вели, газаның ичиндәки балыклар келлелерини ёкары галдырышып: «Хава, хава» дийипдирлер-де, соңундан хем шу бейди айдыпдырлар:

«Гелсең гелерс, гитсең гидерс—саңа баглы пейманымыз,
Сен эхтде дурсаң, биз дурарс—ютмарс ыграр-иманымыз».

Балыклар шейле диенлеринден соң, яңкы гелин табаны дүңдерипдир-де, өзүниң хәлки чыкан ерине гирипдир вели, нахар

биширилйән җайың дивары ене сүйшүп, өңкүлиги ялы болупдыр.

Ашпез гыз диңе шондан соң өзүне гелип серетсе, дөрт балыгың дөрдүси хем янып гаракөйүк болуп, эдил көмүр ялы болуп галыпдыр экени. Ашпез гыз бу ахвалаты гөрүп: «Илки гадамында палтасы даша деген диенлери болдум» дийип ах чекип, өзүнден гидип йыкылыпдыр.

Гыз шу хили ягдайда ятырка, бирденкә гапыдан везир гелип гөрсе, ашпез гызың гөйә чаршенбе билен екшенбәни сайгарып билмейән акылы чашан гарры кемпир дек болуп галандыгыны гөрүпдир. Везир аягының бурны билен гызы ыралапдыр вели, гыз гөзүни ачыпдыр-да, агламага башлап, нәме-нәмелериң боландыгыны болшы ялы везире гүррүң берипдир. Везирем бу ахвалата хайран галып: «Бе, бу нә гең гөрмели зат!» дийипдир. Ондан соң везир шол балыкчының ызындан адам иберип, оны чагырдып гетирдипдир. Балыкчыны гетиренлеринде, везир онуң үстүне гыгырып: «Эй, балыкчы, сен шол өңки гетирен балыкларың ялы, бизе ене дөрт саны балык гетирип бер!» дийипдир. Ондан соң балыкчы ене шол ховдана барып, торуны сува ташлапдыр, онсоң торуны чыкарып гөрсе, шол өңки тутан балыклары ялы дөрт саны балык дүшүпдир. Ине, онсоң ол ызына гайдып, ол балыклары везире гетирип берипдир. Везирем олары алагада, ашпез гыза элтип берип: «Ханы, тур-да, шу балыклары мениң гөзүмиң алнында говур, нәме-нәме боляныны менем бир гөрейин» дийипдир. Гызам турупдыр-да, балыгы ювуп-ардып пәкизеләп, табаны атарып, балыгы онуң ичине атыпдыр вели, балыгың таба атыларына мәхетдел, бирденкә тамың дивары ики янлайын ачылыпдыр, ене шол эли таяклыжа яш гелин, шол озалкы кешбинде пейда болупдыр. Ол ене таяжыгы билен газаның гырасына какып гойберип: «Эй, балыклар, эй, балыклар, сиз шол гадымкы шертиңизи бержай эдйәңизми?» дийипдир вели, балыклар хем бирденкә башларыны ёкары галдырышып, ене яңкы бейди айдыпдырлар:

«Гелсең гелерс, гитсең гидерс — саңа баглы пейманымыз,
Сен әхтде дурсаң, биз дурарс — ютмарс ыграр-иманымыз».

Шәхризаданың гүррүңи шу ере геленде, даң атыпдыр, онсоң ол хем гүррүң этмек мөхлети гутараны үчин, сөзүни тапба кесипдир.

ЕДИНЖИ ГИЖЕ

гелип етенде болса, Шәхризада ене гүррүңини довам этдирипдир:

«Хава, онсоң, багтыяр патышахым, мениң эшитмишиме гөрә, балыклар гепләнде, ол аял таяжыгы билен газаны агдарып гойберип, өзүниң шол дивардан чыкан ерине гирипдир вели,

тамың дивары ене өңкүси ялы болуп дуруберипмиш. Ол вагт везир еринден туруп: «Мунуң ялы гең зады патышадан гизлин саклап болмаз!» дийипдир-де, патышаның янына барып, өзүниң гөзүниң алнында болуп гечен бу ахвалаты болшы-болшы ялы эдип айдып берипдир. Патыша-да: «Мен муны хөкман өз гөзүм билен гөрмесем болмаз!» дийипдир. Ондан соң ол шол балыкчының ызындан адам иберип чагырдып гетирипдир-де, оңа ене шол өңки гетирен балыклары ялы дөрт саны балыгы тутуп гетирмеги буйрупдыр, өзи-де онуң янына үч саны гаравул гошупдыр. Балыкчы болса ене шол ховдана барып, балыклары тутуп гетирип берипдир, патыша хем оңа дөрт йүз динар бермеги буйрупдыр. Ондан соң ол өз везирине йүзленип: «Ханы, тур-да, шу балыклары өзүң говур, өзи-де хут шу ерде, мениң гөзүмиң алнында!» дийипдир. Везирем оңа: «Аҗап болгай, гөзүм үстүне!» дийип җогап берипдир. Ол балыклары тайярлашдырып, табаны гетирип атарыпдыр-да, говурмага дурупдыр вели, бирденкә тамың дивары ики яна ачылыпдыр, ол ерден ынха бир гараягыз гул чыкыпдыр, өзи-де даг ялы, Ад тайпасындан[1] болан адама меңзеш, элинде болса гөк агачдан кесилен чыгар чыбык бармыш. Ине, онсоң ол гараягыз адам хайбатлы сес билен: «Балыклар, ай, балыклар, сиз гадымкы шертиңизи берҗай эдйәңизми?» дийипдир вели, балыкларам газаның ичинден келлелерини ёкары галдырышып: «Хава, хава, биз шертимизи берҗай эдйәндирис» дийшип, шу бейди айдыпдырлар:

«Гелсең гелерс, гитсең гидерс — саңа баглы пейманымыз,
Сен әхтде дурсаң, биз дурарс — ютмарс ыграр-иманымыз».

Шондан соң янкы гул элиндәки чыбыгы билен газаны агдарып гойберипдир-де, өзүниң хәки чыкан ерине өтәгидипдир. Патышадыр везирем балыга середип гөрселер, олар гара көмүр болуп ятырмыш. Патыша муңа гең галып: «Мунуң ялы ягдайда сесиңи чыкарман дуруп болмаз, мегерем, бу балыкларың аңырсында нәме-де болса бир геп бардыр!» дийипдир. Онсоң ол ене балыкчыны чагырдып гетирдипдир-де: «Ай, иши гайдан балыкчы, сен бу балыклары нireден алып гетирйәң?» дийип, ондан сорапдыр. Балыкчы болса: «Дөрт дагың аралыгындакы ховдандан, хол сениң шәхериңиң четиндәки дагларың янындан» дийип җогап берипдир. Онда патыша ене балыкча йүзленип: «Ол нәче гүнлүк ёл?» дийип сорапдыр. Ол: «Ярым сагатлык ёл, хөкүмдар солтаным» дийип җогап берипдир. Патыша муңа гең галып, хәзириң өзүнде ёла дүшмели, дерревиң өзүнде атлара атланмалы дийип, өзүниң нөкерлерине хем гошунларына буйрук берипдир. Балыкчы хем өзүне саташан шол

---

[1] Ад тайпасы — Гурханда гөркезилен роваят боюнча, боюн әгмедиклери үчин Алла тарапындан ёк эдилен тайпамыш. Ад тайпасы бичак иримчик, узын, даяв·адамлармыш.

җыны нәлетләп, оларың өңүне дүшүп уграпдыр. Олар бир даг-дан ашып, шейле бир дүзлүге дүшүпдирлер вели, асла оларың хич бириниң өмрүнде гөрен зады дәлмиш, муңа патышаның өзи-де, әхли гошунлары-да хайран галыпмышлар. Олар шол текиз дүзлүге дүшенлеринден соң, онда дөрт дагың аралыгын-дакы ховданы, онуң ичинде болса дөрт реңкли: гызыл, ак, са-ры хем гөгүмтил балыгы гөрүпдирлер. Патыша муңа гең галып аяк чекипдир-де, өзүниң нөкерлерине хем гошунларына йүзле-нип: «Хей, сизиң араңызда шу ховданы озал гөрениңиз бар-мы?» дийип сорапдыр. Оларың хеммеси: «Ёк, заманымызың шасы-солтаны, өмрүмизде гөрен-эшиден задымыз дәл» дийип җогап беренмишлер. Онсоң ол яшы бир чене баранлардан хем сорапдыр, оларам: «Биз бу ерде ховдан бардыгыны бүтин өмрүмизде-де гөрмедик» дийип җогап берипдирлер. Шонда патыша: «Эгер валла, шу ховданың хем ондакы балыкларың нәмедигине гөзүми етирйәнчәм, мен өз шәхериме-де гирмерин, өзүмиң патышалык тагтымда-да отурмарын!» дийип сесленди.

Ондан соң ол шу дагың төвереклеринде ерлешмели дийип, өз гошунларына буйрук берди-де, бир везирини янына чагыр-ды (ол везир болса акыллы-парасатлы, көпи гөрен, хемме зат-дан башы чыкян адамды), ол геленсоң болса, патыша оңа: «Мениң бир зат эдесим гелйәр, нәме этмекчидигими-де саңа хәзир айдып берҗек — дийип гүррүң бермәге дурупдыр:— Мен шу гиҗе еке өзүм гидип, бу хили үйтгешик балыклы хов-даның нәмедигини барлап гөрмеги йүрегиме дүвдүм. Сен болсаң мениң чадырымың агзында отур-да, эмирлере хем ве-зир-векиллере, эмелдарлара хем мени сорап геленлериң хем-месине: «Солтан нәсаглапдыр, хич кими мениң яныма гойбер-мели дәл дийип, маңа буйрук берди» дий. Өзи-де мениң нәме этмекчи боляндыгымы хич киме айтма» дийипдир. Везирем патышаның айданына гаршы болуп билмәндир.

Онсоң патыша өзүниң эгин-эшиклерини үйтгедип, гылыҗы-ны билине дакыпдыр-да, дагларың бириниң үстүне чыкып, эртире ченли йөрәпдир, эртесем узынлы гүн йөрәп, халыс ыссылапдыр, себәби дийсең, ол узынлы гиҗәни хем эртеси гүни билен ёл йөрәп гечирипдир ахыры. Ондан соң ол эртеси гиҗәни-де даң атынча йөрәп гечирипдир, диңе шондан соң онуң гөзүне узакдан бир зат гаралып гөрнүпдир вели, патыша бегенҗинден: «Белки, мен шол ховдан хем шондакы балыклар хакында өзүме гүррүң берип билҗек бир адама саташарын!» дийип сесленипдир.

Соңра ол шол гара тарап йөрәп баршына голайлап, гара дашдан салнан, дашы демир хаятлы бир көшги гөрди. Барса, онуң дервезесиниң бир тарапы ачык, бейлекиси болса япык экени. Патыша муңа бегенип, дервезәниң агзында аяк чекип, илки ювашҗа тыркылдадып какыпдыр, эмма җогап берен бол-мандыр, онсоң ол икинҗи гезек, үчүнҗи гезегем какыпдыр ве-

ли, онда-да җогап болмандыр. Ондан соң ол дервезәни гүйҗүнде барыны эдип какыпдыр, эмма мунда-да җогап болмандыр. Онсоң патыша: «Бу көшкде хич ким ёк болмага чемели» дийипдир-де, йүрегине даш баглап, көшгүң деовезесинден гирип, эйваның агзына барып: «Ай, көшкде яшаян җеменде, мен бир юртдан гелен сыяхатчы, хей, бир чай-чөрек берерлигиңиз ёкмы?» дийип гыгырыпдыр. Онсоң ол икинҗи гезек, үчүнҗи гезек шей дийип гыгырыпдыр, эмма хич хили җогап берен болмандыр. Онсоң ол йүрегине даш баглап, не болса шол болсун эдип, ол ерден көшгүң ортарасына барып гөрсе, бу көшкде асла җанлы-җеменде тапмандыр, эмма көшгүң җайлары вели дүрли йылдыз сыпат гүлли халылар, йүпек маталар, овадан тутулар билен безеленмиш, йөне эпишгелериң тутулары гойберилги экен. Көшгүң ортарасында болса бири-бирине габат дуран дөрт саны минаралы хем дашдан секили хем-де тутуш онлук гызыл пулуң тылласындан ясалан дөрт саны ёлбарсың агзындан лаглу-гөвхер пүркүлйән ялы болуп, сув пүркүлип дуран даш ховузлы бир ховлы бар экен, көшгүң ёкарсында гушлар учуп гаймалашып йөренмиш, гушларың ёкарсында болса, олар учуп өтәгитмез ялы, тутушлыгына алтын тор герилги дуранмыш. Патыша муңа хайран галыпдыр хем-де хәлки дүзлүк хакда, ховдан хем балыклар хакда, ол даглар хем бу көшк хакда сорап хабар алар ялы бир адам хем тапманлыгына гынаныпдыр. Онсоң ол гапының агзында пикирленип отырка, бирден онуң гулагына гамлы йүрекден чыкян иңңилди хем-де шу хили наманы хиңленип айдян сес эшидилипдир:

«Пынхан дердим әлем ичре паш болды,
Рахатлыгым гачып, ишим каш болды.

Пелек ярлык этмез, авысын гатар,
Бир яным азапдыр, бир яным хатар.

Мен бир ышк ёлунда ёртан сергездан,
Хей душмазмы голун берен чын мердан!

Өң ләлик чагадың, чалмазды шемал,
Инди пелек ишиң эйледи мелал.

Бирден яга душса, мерген нәм этсин,
Ок яя гирмесе, ол ничик атсын?

Йигит серне инсе бела-бетерлер,
Ыкбалы гачырмаз, гачса етерлер».

Патыша-солтан бу иңңилдини эшидип, шол сесиң чыкян ерине бакан йөрәп уграпдыр-да, җайың алынкы тамының тутусы гойберилги гапысының агзында аяк чекипдир. Онсоң ол тутыны галдырып серетсе, ичерде тирсек бойы пессеҗик отургыҗың үстүнде ынха бир сыратлы-сыпатлы, ширин зыбан-

лы, маңлайында гүн доган ялы ялпылдап дуран, нар меңиз овадан яш йигит отуран экени, тагт үстүнде отуран ол огланың яңакларындакы гоша халыны болса озалам бир шахыр шейле васп эденмиш:

Кэкили гиҗэниң түм гара вагты,
Шемс-камар йүзүнден аляндыр ягты.

Гүл яңакда җугра-җугра халы бар.
Эдеби-экрамы хем кемалы бар.

Патыша бу огланы гөрүп бегенип, оңа салам берипдир. Ол оглан эгнине мүсүр тылласындан эдилен алтын җәхекли йүпек дон гейип, башына-да гыммат баха безеглер чекилен тылла тәч гейип отуранам болса, нәме үчиндир онуң йүзи гайгылы гөрүнйәр экени. Патыша оңа салам берен вагтында, ол оглан ачык гөвүн билен онуң саламыны алып хем-де ширин дил билен онуң өзүне салам берип: «Алыженап агалары, сениң өзүң гашында дурлуп тагзым эдилмәге дегишли белент мертебели адам хем болсаң, мени багышларсың дийип умыт эдйәрин» дийипдир. Патыша болса: «Мен сени эййәм багышладым, ягшы йигит — дийип җогап берипдир. — Мен сениң мыхманың, өзүмем сениң яныңа мөхүм бир иш билен гелдим. Мен сениң шол ховуз хакында, ондакы балыклар хакында, шу көшк хакында, онсоңам сениң бу җайда екеликде аглап отурмагың себәби хакында маңа гүррүң бермегиңи ислейәрин» дийипдир. Патышаның бу сөзлерини эшиденде, огланың гөзлеринден боюр-боюр яш акып, шейле бир зарын аглапдыр вели, онуң дөшүниң үсти өл-мыжжык болуп гидипдир, онсоң ол шу бейди айдыпдыр:

«Тагбыры бет чыкан бимеҗал бенде,
Пелек өвсер дурар, гүлерсиң сен-де.

Сен ятсаңам, ятмаз ол мүревветли,
Бакыя нурана ол мерхеметли».

Ондан соң болса улудан ах чекип, шу бейди айдыпдыр:

«Достум, бил баглагыл ол зулҗелала,
Гөвнүң берме гайгы, пикир, мелала.

Хич алач агтарма, ёкдур дерманы,
Барына себәпдир пелек перманы».

Патыша муңа гең галып: «Эй, оглан, сен нәме үчин бейле аглаярсың?» дийип сорапдыр. Онда оглан: «Мен шу хили ягдая дүшүп, нәме үчин агламайын?» дийип җогап берипдир-де, элини узадып, донуның сыйыны галдырыпдыр вели, патыша гөрсе, онуң ярпы гөвресинден ашагы дашдан экени, гөбегинден башлап, келлесиндәки сачына ченли болса адам сыпаты экен. Огланың бу хили ягдая дүшенини гөренден соң, патыша түйс йүреги билен гынаныпдыр, онуң халына ах чекип улудан дем

алып: «Ягшы йигит, сен мениң дердимиң үстүне дерт гошдуң! Мен шол балыкларың нәмедигини, олaрың нирeден хем нәмеден гелип чыканыны билмекчидим, инди болса оларың нәмедигини-де, сениң нәмедигиңи-де сорамалы болдум. Бир Алланың өзүнден башга гудратлы гүйч ёкдур! Нәме-де болса сен маңа бу ахвалаты чалтрак гүррүң эдип бер!» дийипдир.

«Ики гулагың хем ики гөзүң менде болсун» дийип, ол оглан җогап берипдир. Онда патыша: «Мениң ики гулагым хем, ики гөзүм хем сенде!» дийипдир. Шол вагт оглан: «Бу балыкларыңам, мениңем башыма дүшен зат, догрудан-да, өрән гең затдыр. Онуң өзи хатда иңңе билен дүртүлип гөзүң чикгесине язылан болаянында-да, мазлумлара сапак боларлык затдыр» дийипдир. Онда патыша: «Мунуң өзи нәхили болды?» дийип сорапдыр. «Билер болсаң, эй, мениң алыҗенабым — дийип, ол оглан гүррүң бермәге башлапдыр: — мениң атам шу шәхериң патышасыды. Онуң адына гара адаларың хөкүмдары Махмыт диердилер. Ол шу дөрт дагда яшап, етмиш йыллап патыша болуп гезипдир. Ондан соң мениң атам өлди, менем онуң ерине патыша-солтан болуп галдым. Онсоң мен өз дайымың гызына өйлендим, ол гызам мени түйс йүрекден сөйди, хатда мен бир яңа чыкайсам дагы, тә мен янына доланып гелйәнчәм, ол иймек-ичмекденем кесилйәрди. Ол гыз мениң билен бәш йыл яшады, ине, онсоң гүнлерде бир гүн ол хаммама гитди вели, менем бизиң үчин агшам иер-ичер ялы бир зат хәзирле дийип, ашпезе гыссаглы буйрук бердим. Онсоң мен өзүмизиң ятян җайымыза бардым, ики саны гызыңам гелип, бириниң аягуҗумда, бейлекисиниңем башуҗумда отурмагыны буюрдым-да, өз ериме гечип гышардым. Мен аялымың янымда ёклугына бозулып, гөзлерим юмук, җаным саг болса-да, хич укым тутмады. Онсоң мен башуҗумда отуран гызың аягуҗумдакы отуран гыза: «Масуда дийййән-ә, бизиң җенабымыза хайпың гелйәр, онуң яшлыгына хайпың гелйәр! Бизиң ханымымыз, ол кемчин, бу йигидиң йүзүни ере салҗак-да!» диенини эшитдим. Бейлекиси болса: «Хава-ла, әрини алдап, гөрене гөз болуп йөрен лолулары Алланың өзи язгарсын-да! Бизиң җенабымыз ялы яш йигит биленем канагат этмән, хер гиҗе ябаны ятып йөрен җелебем болар экен-ов!» дийди. Онсоң башуҗумда отуран гыз: «Вах, бизиң җенабымыз җуда ынанҗаң, онуң башы айланан ялы, аялының нәдип йөренини билҗегем боланок!» дийди. Онда бейлеки гыз: «Ай, сен дийсәним, бизиң җенабымыз билип дурмушмы нәме я-да ол лолы ондан сорап гидйәрмишми нәме? Ёк, ол нәме-де болса җенабың хер гүн агшамына ичги кәсесине бир зат эдйәр, оңа адамың башыны айлаян бейхуш дерманыны гошяндыр, ана, онсоң ол ятып галяр, нәме-нәмелериң болянындан бихабар, аялының нирә гидип, нәме иш эдйәнинем биленок. Аялы болса оны бейхуш эдип ятыряр-да, эшиклерини гейип, онуң янындан чыкып, даң атянча ёк болуп

гидйәр. Онсоң гелйәр-де, җенабың бурнуның ашагында бир зады кукудйәр вели, шондан соң ол укудан ояняр» дийип гүррүң берди.

Гызларың бу гүррүңлерини эшиденимден соң, мениң гөзлеримиң өңи гаралып, йүрегим агзымдан чыкара гелди, агшам дүшенине зордан ынандым. Ондан соң мениң аялым хаммамдан доланып гелди, бизем сачагы язып нахар эдиндик, хемишекимиз ялы отурып гүррүң эдишдик. Онсоң аялым мениң ятмазымдан өң ичйән дерманымы гетирмеги буюрды, гетирип беренлеринден соң болса, кәсәни маңа узатды вели, менем хемишеки ичишим ялы эден болуп, оны яландан ичен болдум-да, хеммесини якамдан гойбердим, ондан соң болса ериме гечип, шол минутың өзүнде уклан болуп, яландан хор чекип башладым. Ине, онсоң мениң аялым бирден маңа бакып: «Узынлы гиҗе оянман ятасың, дүйбүнден галман ятасың-да! Алланың хакы үчин, мен сени итден бетер йигренйән, асла сениң мысалаңы гөрсем, аңрым бәрик гелйәр, асла сениң билен бир ерде болмакдан халыс ирипдирин, хей, сенденем бир дынмак бармыка, хачан Алла сениң җаныңы җәхеннеме ибереркә!» дийди. Ондан соң ол еринден турды-да, өзүниң иң говы лыбасларыны гейнип, үстүне атыр дөкүп, онсоңам бир зады күкедип ыс яйратды-да, мениң гылыҗымы алып, билине баглады, онсоң көшгүң дервезесини ачып чыкды-да гидиберди. Менем хайдан-хай еримден турагада онуң ызына дүшдүм. Ол болса көшкден чыкып, шәхериң базарларына айланды-да, шәхер галасының дервезесине барып етди, шол ерде хем бир затлар окап санады вели, мен онуң нәме-нәме дийййәнине дүшүнмедим, эмма онуң шол сөзлеринден соң дервезәниң гулплары пайырдашып ашак гачып, дервезелер ачылды дуруберди. Мениң аялым дервезеден дашына чыкып уграды, менем чыкып, онуң ызына дүшдүм (онуң болса мундан хабары ёкды). Ол гидип баршына хапа дөкүлйән ере етип, хаядың янына барды, хаядың аңырсында болса керпичден салнан бир хүтдүҗек там бар экени, онуң-да гапысы барды. Мениң аялым шол гапыдан гирди вели, менем ол тамҗагазың үстүне чыкдым-да, шол ерден ышыклап гөрсем, мениң дайымың гызы, ягны аялым шол ерде бир гараягыз гулуң янына барды. Ол гара беланың бир додагы ёрган ялы, бири хем көвүш ялы болуп, ол додаклары билен дашларың йүзүндәки гум-гусурлары ялмап ювудярды. Ол гара гулуң шол болшуна-да хейвере кесели бар экен, шонуң үчинем чиңрик палачларының үстүнде, сал-сал болуп гиден көне летделерден энайы болмадык йырым-йыртык эшикде эбтини агдырып ятырды. Мениң аялым онуң гашында эглип тагзым эдип, онуң аягының ашагындакы топрагы өпди, онсоң яңкы гул башыны галдырып: «Хәй, әтеңет дийсәним, нәме бейле гиҗә галып гелдиң? Бу ерде яңы бизиңкилер, гаралар отурып шерап ичдилер, онсоң хер хайсы

өз гезйән аялыны алып чыкып гитдилер, мен болсам сен зерарлы иймән-ичмән отурдым» дийди.

Онда мениң аялым оңа: «Вах, мениң җенабым, мениң сөйгүлим, мениң гөзлеримиң рөвшени, гахарланма ахыры, мениң өз дайым оглуна әре берлендигими сең билеңокмы нәме, оны йигренйәними, онуң билен бир өйде яшаныма нәтҗегими билмейәними өзүң билйәң ахыры! — дийип җогап берди. — Эгер мен сени гайгы этмейән болсам, онда мен онуң йүзүне гүнүң шөхлеси дүшмез ялы этмезмидим, онуң шәхерини байгушларың гугурян харабалыгына, гаргалар гагылдашып, тилки-шагалларың увлашян чөлүстанлыгына өврүп, дашларыны, керпичлерини Кап дагындан аңырлыгына ашырып гойбермезмидим!»

Онда гул: «Сен ялан айдяң, дейюс! — дийип гыгырды. — Гараларың эдерменликли шан-шөхратындан ант ичйән, бизиң мертлигимиз акягызларың мертлиги ялыдыр өйтмегин, эгер сен индикиле-де шу гүнкиң ялы өз өйүңизде көп отурып эгленсең, хут шол гүнүң өзүнден бейләк сениң билен ойнашлыгымы кесерин, өз беденими сениң бедениңе-де янашдырмарын. Өзүң-ә бизиң билен кейп чекип, өз ислегиңи канагатландырҗак, ене-де гиҗә галҗакмышың, ганҗыгың бири ганҗык, акягызларың порсы этеңеди дийсәним!» дийип кәйинди.

Мен онуң бу айданларыны эшиденимде, мен оларың болуп отурышларыны гөрүп хем эшидип отырдым ахыры, гөзүмиң өңи гаралып, дүнйә түм гараңкылыга өврүлди, мен өзүмиң ниреде, нәме ишләп отуранымы-да унудыпдырын. Мениң дайымың гызы болса ол гулуң өңүнде сазанаклап хем аглап ялбарып дурды: «Эй, мениң сөйгүлим, эй, мениң гөвнүмиң гуванҗы, эгер сениң маңа гахарың гелсе, онда кимиң маңа рехими гелер? Эй, мениң сөйгүлим, гөзлеримиң рөвшени, эгер сен мени ковсаң, онда ким мени өз пенасына алар?» Мениң аялым тә гул багышлаянча, оңа ялбарып аглады. Ол багышландан соң болса, мениң аялым бегенип еринден турды-да, эгин--эшиклерини чыкарыныпп: «Вах, мениң җенабым, өз гырнагыңа иер-ичер ялы бир задың ёкмы?» дийип делмирип дурды. Ол гул болса: «Хол җамың агзыны ач, шонда сычаның гайнадылан сүңк-саңкы бардыр, шолары иерсиң, бейлеки күйзеде болса агыздан галан пиво бардыр, шоны ичип гойбер» дийип җогап берди. Ине, онсоң олам шол затлары ийди-ичди, онсоң элини ювды, агзыны чайкады, ондан соң туруп, онуң янына барды-да, чиңрик палачларың үстүне гечип, гулуң гуҗагына долды. өзи-де ялаңачланып, онуң япынып ятан көне летделериниң ашагына гирди. Мен дайымың гызының эдйән затларыны гөрүп өзүми йитирдим, онсоң тамҗагазың үстүнден дүшдүм-де, оларың янына гирип, дайымың гызының алып гелен гылыҗыны алагада, оларың икисинем чапып өлдүрмек максады билен гылыҗы гы-

ньындан согурдым. Илки билен гылыҗы гулуң бойнундан салдым-да, олары гутардым хасап этдим...»

Гүррүңиң шу ерине геленде, даң атыпдыр-да, Шәхризада хем өзүне ыгтыяр эдилен мөхлетиң гутармагы билен гүррүңини бес эдипдир.

СЕКИЗИНҖИ ГИҖЕ

гелип етенде болса, Шәхризада ене айдып башлапдыр:

«Мениң эшитмишиме гөрә, багтыяр патышахым, җадыланып майып эдилен ол яш йигит, патышаха шейле гүррүң берипдир: «Мен ол гулуң келлесини кесип ташламак максады билен, гылыҗы бойнундан салдым велин, мен онуң боюн дамарыны кесип билмәндирин-де, бокурдагының хамы билен этини кесипдирин, шейдибем оны өлдүрдиммикәм өйдүпдирин. Ол эрбет-эрбет харрылдады вели, аялым хем бирден гымылдап башлады, менем ызыма өврүлдим-де, гылыҗы өңки еринде гоюп, шәхере бакан уградым. Онсоң өз көшгүме гелип, ериме гирдим-де эртире ченли гышарып ятдым. Онсоң дайымың гызы гелип, мени ояран болды. Онсоң бир гөрсем, ол сачларыны яйып, яс лыбасыны гейипдир. Шонда ол маңа: «Эй, дайым оглы, сен мениң эдйән затларыма пәсгел берҗек болма. Мениң эшитмишиме гөрә, мениң энем пахыр арадан чыкыпдыр, атам болса мукаддес сөвешде вепат болупдыр, ики доганымың болса бирини йылан чакып өлдүрипдир, бейлеки бири учут гаядан ашак гачып хеләк болупдыр, шол зерарлы-да мениң яс тутуп агламага хакым бар» диййди. Мен онуң бу сөзлерини эшидип, сесими чыкарман сакландым, соңунданам: «Сен өз гөвнүңе геленини эдибер, мен сениң эдениңе дәл диййҗек гүманым ёк» диййип җогап бердим. Шондан соң ол бүтин бир йылы башындан аягына ченли аглап хем яс тутуп гечирди-де, бир йыл гечениндең соң, маңа: «Мен сениң көшгүңде хүҗре ялы бир гүммез салдырып, шол ерде хем екеликде өз гайгымы чекип отурҗак. Өзүмем онуң адына «Гам өйи — гамхана» диййип ат берҗек» диййди. Менем оңа: «Өз гөвнүңе яраныны эт» диййип җогап бердим. Ине, онсоң ол өзи үчин гам өйүни салдырып, онуң ортарасындан хем табыт гоймак үчин гүммезли хүҗре салдырды-да, гулы хем шол ере гөчүрип гетирип, шол җайда ерлешдирди. Гулдан болса оңа хич хили делалат ёкды, онуң шерап ичмекден башга иши хем ёкды. Мен оны яралан гүнүмден соң, ол дилден-агыздан галан дек, хич геплемейәрди, эмма онуң җаны барды, себәби энтек онуң аҗалы етип, яшамак мөхлети гутармандыр. Ине, онсоң мениң аялым эртир-агшам онуң янына барып, гүммезиң ашагындакы табыт җайына гирйәрди, онуң алнында дик дуруп аглаярды хем дога окаярды, оңа эртир-агшам шерап сүзүп берйәрди, аш берип нахарлаярды, ол тә бир йыл гечйәнчә шейдип гезди, мен болсам онуң бу

эдйэнлерини сабырлылык билен башдан гечирип, оңа эдйэниң нэме диймейэрдим. Эмма гүнлерде бир гүн мен бирден онуң янына барып гөрсем, ол: «Сен нэме үчин мениң гөзүме гөрүнмеҗек болуп гизленйэрсиң, эй, җигеримиң гуванҗы? Мениң билен геплешип гөвнүми ач ахыры, мениң сөйгүли дилдарым, нэме-де болса, гараз, бир зат айдып бер ахыры!» дийип, гула ялбарып аглап отураныны гөрдүм. Ондан соң ол шу хили наманы айтды:

Агяр месген тутмаз калбым җай эдип,
Унутсаң көермен ышкдан вай эдип.

Гитсең алып гитгил җеседим-җаным,
Бир ерде депин кыл окып ыманым.

Соңра адым тутуп, хабар гат маңа,
Сүңклерим шакрашып җогап бийр саңа.

Онсоң аглап-аглап довам этди:

Высалың арзувы дерде дерманым.
Йырак гитсең долар аҗал-пейманым.

Ракып ховпы он ики сүңңүм чагшадар.
Высалыңда өлүм ховпам ягшыдыр.

Онсоң ене шу наманы айтды:

Гөтерлип ыкбалым, оянып багтым.
Хысров ша дек беслэп отурсам тагтым,

Пеше ганатыча гөрмездим барын,
Гөзлэп отурмасам алкымың гарын».

Ол газал айтмасыны хем агламасыны гоян вагтында, мен оңа: «Эй, мениң дайымың гызы, сен бейдип гайгы-хесретде отурмагыңы бес эт ахыры! Агламакдан не пейда бармыш? Мунуң хич бир пейдасы ёк ахыры!» дийдим. Онда ол: «Сен мениң эдйэн задыма пэсгел берҗек болма! Эгер сен маңа азар берҗек болсаң, онда мен өзүми өлдүрерин» дийди. Онсоң менем сесими чыкармадым-да, оны шол ягдайда галдырдым. Онсоң ол шейдип аглап-эңрэп, гайгы-гусса батып отуршына, ене бир йылы башындан гечирди. Үчүнҗи йыла аяк басандан соң, мен нэмедир бир зада, белки, өзүмиң башыма дүшен зада бичак гахарланып йөрмэшиме, онуң янына барсам (бу хорлугың өзи бичак узага чекди), мениң дайымың гызы гүммезиң ашагындакы табыт гоюлян ерде аглап отуран экени. Өзи-де хенизем өңкүси ялы: «Эй, мениң җенабым, нэме үчин сен маңа җогап бермейэрсиң ахыры?» дийййэрди. Ондан соң болса ол шу наманы айтды:

«Эй габыр, ярым җемалы учдумы?
Эй хусун, хэк ичре шуглаң өчдүми?

Суйы асман я земин дәл сен, габыр,
Сенде нәдип шемс-камар тапды сабыр?»

Мен онуң бу сөзлерини эшиденимден соң, оңа хасам бетер гахарым гелди-де: «Әлхепус, бу гайгы-гусса, бу эңрешик ене нәче вагта чекҗеккә!» дийип, шу газалы айтдым:

«Эй, сыя йүз, гараҗыгың солдумы?
Йылчыр бет роюндан нышан галдымы?

Хапа чукурмың я батгамың, габыр?
Бу порса сен нәдип эдйәрсиң сабыр?»

Мениң дайымың гызы бу сөзлери эшиден бадына, еринден лаңңа галды-да: «Хәй, иши гайдан итиң бири ит! Шу ишлери мениң башыма салан, мениң йүрекдеш сөйгүлими яралап, мениң хем онуң яш йүрегинде даг гоян сен дәлми нәме! Ынха, инди үч йылдан бәри ол не өли, не дири!» дийип хеңкирди. Менем оңа: «Хава, җелеплериң җелеби, оглашларыңам иң бир хапысасы, гуллара сатылан кемчинлериң кемчини, хава, мен этдим шоны!» дийдим-де, гылыҗымы алагада, гынындан согруп, оны өлдүрмекчи болуп, оңа бакан йөнелдим вели, ол мениң бу сөзлерими эшидип хем-де өзүни өлдүрмеги йүрегиме дүвеними аңып, җак-җак гүлди-де: «Җәхеннем бол, итиң бири! Болуп гечен затларың доланып гелҗек гүманы болмаз, өленлерем дирелмез! — дийип гыгырды. Соңра: — Башыма бу иши салып, мениң йүрегимде хич хачан өчмеҗек оды туташдырып, калбымы ялын билен даглан адамы Алланың өзи мениң ыгтыярыма, хут элиме гетирип берди!» дийди.

Онсоң ол еринден турды-да, дүшнүксиз бир затлары санады, соңундан болса маңа гарап; «Мениң җадыламагыма гөрә, ярпы гөврәң гара даш, ярпыңам адам болсун!» дийди вели, онсоң менем шол пурсадың өзүнде, ынха, сениң шу гөрүп дуршуң ялы болуп галдым, ынха, инди мен турубам билемок, отурыбам, өзүмем не өли, не-де дири. Мен шу хили ягдая дүшенимден соң, ол мениң бүтин шәхерими, онуң базарларыны-да, баг-бакҗаларыны-да җадылады. Бизиң шәхеримизиң илаты дөрт тайпадан: мусулманлардан, христианлардан, еврейлерден, маглардан[1] ыбаратды. Мениң аялым олары җадылап балыга өврүпдир: ак балыклар — мусулман, гызылы — маг, гөклери — христианлар, сары балыкларам — еврейлер. Дөрт аданы болса ховданың дашында тегеленип дуран дага өврүпдир. Мундан башга-да, ол мени уруп, гынап хорлаяр, маңа хер гезек йүз гамчы уруп, ганымы акдыряр, мениң эгинлеримиң үсти персала болуп дурандыр. Соңра болса ол мениң гөврәмиң ёкаркы җанлы бөлегине чөпүрли гейимлер гейдирйәр-де, онуң үстүн-

[1] Маг — гадымы Эйран Маздаизм динини йөреден отпаразлара маг дийип ат берйәрлер

3*

денем шу овадан лыбаслары гейдирйәр». Ол йигит шу хили гүррүң беренден соң аглап, шу газалы айдыпдыр:

«Худа баша саланын чекем канагат биле,
Халап онуң халанын, дөзермен такат биле.

Гөрен маңа азмлы, гахар-газап, миннетде,
Белки, барын чыкарын о дунйәде, женнетде.

Дердим агдык башымдан, битмез сынам ярасы,
Йыкылайын ёлуңа, Сахабалар Сереси!»

Ондан соң патыша ол оглана йүзленип: «Илки сени гөрүп еңиллик тапан йүрегимиң өңки дердиниң үстүне сен ене дерт гошдуң, йигит. Ери, хәзир ол аялың өзи ниреде, яралы гулуң ятан губыры нириде?» дийипдир. Ол огланам оңа: «Гул шо гүммезиң ашагындакы өз мазарының ичинде ятыр, аялым болса шу гапының аңырсындакы отагда отурандыр — дийип җогап берипдир: — Ол бу ере гүнде бир гезек, гүн догуп ёкары галан чагында гелйәр. Өзем бу ере гирен бадына, мениң яныма гелип, мениң эшиклерими сыпырып айыряр-да, мени гамчы билен сайгыламага башлаяр, хер гезек уранда, йүз гамчы чаляр, онсоң менем оны хол бейләк итип гойбермәге-де яраман, гыгырып-багырып агламакдан башга алаҗым ёк. Мени енҗип кейпден чыкансоң болса, ол шерап хем хөрек алып, гулуң ятан ерине эңйәр, барып, оңа ийдирйәр-ичирйәр. Инди ол бу ере эртир ир билен гелер».

Патыша хем оглана гарап: «Алланың хакы үчин, валла, йигит, мен саңа ягшылык этмесем болмаз, мен шейле бир ягшылык эдерин вели, онуң үчин мени элмыдама ятлап дурарлар, ол эденими болса замана ахыр болынча, язып гечерлер!» дийип әхт эдипдир.

Ондан соң патыша орнашыклы отурыпдыр, ол икиси гиҗәниң бирвагтына ченли хүмүрдешип отурыпдырлар, ятар вагты болансоң болса ятыпдырлар. Даңданлар патыша туруп, сыпайы эшиклерини айрыпдыр-да, гылыҗыны гынындан согруп, эли яланъач гылычлы чыкып, гулуң болян җайына бакан уграпдыр. Барып гөрсе: шемлер хем шамчыраглар яныпдур, атыр ысыны күкедйән чырагларың ягданлары салланышып дуранмыш. Патыша гулуң янына бара-бармаша онуң келлесинден гылыҗы салып, еке гезекде җаныны җәхеннеме иберипдир-де, оны аркасына гөтерип әкидип, ховлының ичиндәки гуйының ичине ташлапдыр. Соң ол ене шол ере өврүлип барып, гулуң эгин-башына чоланыпдыр-да, губырың ичине гирип ятыберипдир, өзи-де гылыҗыны шол яланъачлыгына узалдып янында гоюп ятыпдыр.

Арадан бир минут гечип-гечмәнкә, этеңенәлет җадыгөй пейда болупдыр, гелен бадына-да, өз дайысының оглунуң эшиклерини сыпырып, элине гамчыны алагада, оны сайгыламага

дурупдыр. Ол огланам: «Вах, дайым гызы, мениң шу болуп отурышымам аз дәл ахыры, үстесине хер гүн бейдип урмаң нәме! Маңа рехимиң гелсин, дайымың гызы!» дийип багырыпдыр. Онда дайысының гызы: «А сен маңа рехим эдип, мениң сөйгүлими аман гойдуңмы?» дийип хеңкирипдир. Онсоң шейдип оны тә эли ядаянча урупдыр, йигидиң эгинлеринден гара ган сачаланып дөкүлипдир, шондан соң болса ол аял онуң эгнине чөпүрли көйнек гейдирип, үстүнденем йигидиң өз эшиклерини гейдирипдир. Ондан соң болса бир кәсе шерапдыр бир табак хөреги алып, гулуң янына бакан гирип гидипдир. Барып гүммезиң ашагындакы губыра гирипдир-де, ах чекип аглап: «Вах, мениң җенабым. сөвер ярым, маңа нәме-де болса бир зат айт ахыры, хич болмаса екеҗе гезек сөзлешели, эзизим!» дийип ялбара-ялбара, шу хили газал айдыпдыр:

«Хачана чен айры йүрек, айры гөвүн, забун болҗак?
Шунча дөкен гөз яшымы ахырында хачан билжек?

Ниче заман билгешлейин айралыкда гынап гезҗек?
Ракыплара гамхор болуп, өз ярыңа ничик дөзжек?»

Ондан соң ол ене агламага башлап: «Җенабым, сөвер ярым, сөзлешели ахыры, маңа нәме-де болса бир зат айт ахыры!» дийипдир. Патыша хем онуң бу айданларыны эшидип ятан еринден, сесини үйтгедип, гараягыз гулларың геплейши ялы чалгырдырак гепләп: «Вах-вах-эй, бир Алланың өзүнден башга не гүйч бардыр, не кувват!» дийипдир. Аял онуң бу сөзлерини эшидип, бегенҗинден яңа бир гыгырып, өзүнден гидип ятыберипдир. Соңра өзүне гелип: «Җенабым, бу айдяның догрумыдыр?» дийип сорапдыр. Патыша хем сесини песелдип: «Хэй, этеңенәлет дийсәним, нәме сен өзүң билен нәме-де болса бир зат хакында геплешилип, сөхбет эдишилмәге мынасыпдырын өйдйәрмиң?» дийип җогап берипдир. Онда аял: «Нәме үчин мынасып дәлмишим?» дийип сорапдыр. Онсоң патыша хем оңа: «Нәме үчин дийсең, сен өз эриңи хер гүн уруп хорлаярсың, олам онсоң даду-перят эдип, илкагшамдан тә эртире ченли мени ятыранок, хачан гөрсең, маңа хем саңа нәлет окап отыр — дийипдир. — Шейдибем ол маңа азар берип зыян етирди, эгер шейтмедик болса, онда мен, белки, гутулып гидердим. Саңа җогап бермәге-де шу ягдайың өзи пәсгел берди». Онда аял: «Эгер бейле болса, онда мен сениң ругсат бермегиң билен, оны өзүмиң салан ягдайымдан бошадаярын» дийипдир. Патыша хем оңа: «Бошат-да, бизиң дынҗымызы бер» дийип җогап берипдир.

Ине, онсоң ол аялам: «Аҗап болгай, гөзүм үстүне!» дийипдир, гүммезиң ашагындан чыкып, көшге барыпдыр-да, бир җамы алагада, оны сувдан долдурып, сува дем салмак билен бир зат-бир затлары пышырдап санапдыр вели, җамың ичиндәки сув өз-өзүнден дүвме-дүвме болуп көпүрҗикләп хем ласырдап,

гөйә диерсиң, ашагында от якылян газанда гайнаян ялы болуп гайнамага башлаберипдир. Ондан соң аял яңкы сувдан өз әриниң үстүне сепип: «Сени өзүмиң айдан-диенлерим билен догалаярын; эгер сен мениң җадыламагым хем айландырмагым билен шу хили ягдая дүшен болсаң, онда хәзирки кешбиңи үйтгет-де, озалкы өз кешбиңе өврүл!» дийипдир. Ине, онсоң ол огланам бирден силкинҗирәпдир-де, аяк үстүне галып дуруберипдир. Ол өзүниң җадыланмагындан ачыланына бегенип: «Бир Алладан өзге худайың ёклугына, Мухаммедиң болса Алланың ресулыдыгына шаятдырын, Алланың өзи оңа рахмет нуруны сачсын!» дийип, алкыш окапдыр. Онсоң онуң аялы оңа: «Шу ерден чык-да, доланып гараңы гөркезәймегин, ёгсам мен сени өлдүрерин!» дийип, онуң үстүне алагопгун эдип хеңкирипдир; ол йигидем чыкыпдыр. Аял болса ене гүммезе доланып барып, онуң ашагындакы губыра гирип: «Җенабым, гел мениң яныма, хич болмаса сениң гүл мензиңи бир гөрейин ахыры!» дийипдир.

Патыша хем ысгынсызҗа сес билен: «Сен нәме иш этдиң? Сен диңе мени шахадан дындардың, дүйп көкден болса дындарман галдырдың!» дийипдир. Онда аял: «Вах, мениң җенабым, вах, мениң сөйгүлим, сениң ол көк диениң нәме болдугы?» дийип сорапдыр. Патыша хем оңа херрелен болуп: «Хәй, дейюс-а! Көк боланда шу шәхериң хем-де дөрт аданың илаты бор-да! Хер гүн агшам, гиҗәниң яры болярам вели, балыклар башларыны ёкары гөтерип, худая налыш эдип, көмек сорап, мени хем сени нәлетлемәге башлаярлар. Ынха мени галындырмаян задың дүйп-тейкары. Бар, олары хаял этмән бошадып гойбер-де, онсоң мениң яныма гел, голумдан тутуп галдыр-да, өз яныңа ал. Инди мениң саглыгым говуланып уградыı» диен болупдыр.

Аял патышаның бу айданларыны эшидип (оны өз гулудыр өйдйән экени), бегенҗинден яңа товсаклап: «Вах, мениң җенабым, сениң буйругың болса башымың үстүне, гөзлеримиң үстүне, хәзириң өзүнде берҗай эдерин, Алланың хакы үчин!» дийипдир. Ине, онсоң ол бегенҗинден яңа тарса еринден галып, ылгавыны яздырман гидип, хованың башына барыпдыр-да, ондан бир җам сувы сусуп алыпдыр...»

Гүррүңиң шу еринде даң атып, Шәхризаданың гүррүң этмек мөхлети гутарыпдыр-да, хекаятыны бес эдипдир.

ДОКУЗЫНҖЫ ГИҖЕ[1]

гелип етенде болса, ол ене гүррүңине башлапдыр:

«Хава онсоң, багтыяр патышахым, мениң гулагыма гелип етишине гөрә, ол җадыгөй аял ховдандан биразаҗык сув ала-

[1] Шундан соң гиҗәниң гелип етиши терҗимеде гөркезилмейәр.

гада, оңа дем салып, бир затлар пышырдап чүфләпдир вели, балыклар чырпынышып, башларыны ёкары гөтерипдирлер хем-де шол сагадың өзүнде сувдан чыкыпдырлар. Ине, онсоң шәхериң илаты җадыланмакдан ачылып, шәхериң өзи-де озалкы кешбине гелип, өңки-өңкүлик болупдыр, онсоң шәхериң сөвдагәрлери өзлериниң сөвда-сатыгы билен, алыш-бериш ишлери билен мешгулланмага башлапдырлар, хер ким өз кәри билен болуп, адалар хем озалкылыгы ялы болупдыр.

Онсоң җадыгөй аял ене гүммезе доланып гелип, шол сагадың өзүнде патышаның янына барып: «Эй, сөйгүлим, узат маңа өз асыллы эллериңи-де, тур ериңден!» дийипдир. Патыша хем өлүгсиҗе сес билен: «Голайрагыма гел ахыры!» диен болупдыр. Ол аял якынына дыкылып гелипдир вели, патыша хем гылыҗыны алагада, онуң эдил гурсагындан салыпдыр вели, гылыч ялпылдап онуң ягырнысындан чыкыпдыр. Онсоң патыша гылыҗы ене бир гезек салагада, гөврәни ики бөлүп ташлапдыр-да, аялың ики бөлеге бөлүнен җеседини хол бейләк сүйрәп зыңып гойберипдир. Патыша шейдип дашарык чыкса, җадыдан бошан йигит хем онуң чыкарына гарашып дуран экени. Ол йигидем өзүни халас эдени үчин патышадан хошал болуп, оңа алкыш окапдыр, онсоң онуң элинден өпүп, хошаллык билдирип саг бол айдыпдыр. Патыша болса ондан: «Ери, инди сен өз шәхериңде яшаҗакмы я-да мениң билен бизиң шәхеримизе гидермиң?» дийип сорапдыр. Онда оглан: «Заманамызың шахы-солтаны, сениң хәзирки дуран ериңден өз шәхериңе етйәнчәң нәче ёл йөремелидигини берин билйәрмиң?» дийипдир. Патыша хем: «Ики ярым гүнлүк ёл болмалыдыр» дийип җогап берипдир. Онда оглан: «Патышахым, эгер сен укуда болсаң, онда гөзүңи ач! Сениң хәзирки дуран ериңден өз шәхериңе ченли алңасап йөрән ёлагчы үчинем бүтин бир йыллык ёл бардыр. Сениң бу ере ики ярым гүнде гелип етениң себәби болса, диңе шәхериң җадыланмагы үчиндир. Мен болсам, патышахым, инди сениң яныңдан асла гөз ачып-юмасы салымлыгам айрылмарын» дийипдир.

Патыша хем ол йигидиң айданына хошал болуп: «Саңа рехими инип, мени бу ерлере гетирен Аллаха шүкүр! Сен мениң ялңыз оглумсың, чүнки мениң өмүрбойы перзенде йүзүм дүшмәнди» дийипдир.

Онсоң олар бу душушыга түйс йүрекден бегенишип, бир-бирини гуҗаклапдырлар, соңра болса тиркешип көшге барыпдырлар. Озал җадыланан патыша өз эмелдарларына буйрук берип, ёла чыкмага тайярлык гөрмеги хөкүм эдипдир, ёл үчин герек болан хемме затлары биркемсиз хәзирлемеги табшырыпдыр. Онсоң олар ёла чыкмага хәзирленмәге башлап, он гүнләп тайярлык гөрүпдирлер. Ине, шондан соң йигидем өз шәхерини күйсәп, нәдип оны ташланына йүреги от кимин ловлап янян солтан билен бирликде ёла дүшүпдир. Ине, олар шейди-

бем ела рована болуп, янлары биленем элли саны гулы алып, улы-улы совгат-серпайлар гөтеринип, тутуш бир йыл гиже-гүндиз диймэн, дынувсыз ёл сөкүпдирлер. Алланың өзи олары хич хили хатарлы-ховплы задың үстүнден элтмэндир, шейлелик биленем, олар саг-аман өз шэхерлериниң четинден гирипдирлер-де, солтаның саг-аман доланып ґелйэнини хабар бермек үчин шэхерде галан везириң үстүне чапар иберипдирлер. Ине, онсоң патышаның өврүлип гелҗегине ынамыны йитирен везирем, онуң гошунлары-да бу хабары эшидип, патышаның өңүнден чыкып гаршыламак үчин хайдан-хай атланыпдырлар, олар патышаның якынына етенлеринде атдан дүшүп, онуң өңүнде эглип тагзым эдип, ер ялап, онуң саг-аман доланып гелмегини мүбэреклэпдирлер, гөзүң айдың, патышахым дийип гутлапдырлар Патыша хем өз шэхерине гелип, тагтына чыкыпдыр, ондан соң болса ол везире йүзленип, бу йигит билен нэхили ахвалатың боландыгыны оңа җикме-җик гүррүң эдип берипдир. Везирем онуң башына дүшен ягдайы эшидип, ол беладан халас боланыңа гөзүң айдың дийип, оны мүбэреклэпдир, Ине, онсоң хеммелериң йүреги дүшүшип рахат тапыпдырлар. Ондан соң патыша бирентек адама сылаг-серпай берипдир хем-де везире йүзленип: «Шол бизе балык гетирип берйэн балыкчыны мениң яныма чагырмалы» дийипдир. Онсоң шэхериң илатының халас эдилмегине себэп болан балыкчының ызындан адам иберипдирлер-де, оны алып гелипдирлер. Патыша оңа-да сылаг-серпай берипдир, онсоң онуң хал-ахвалының ничикдигини, чага-чугадан нэмесиниң бардыгыны сорапдыр. Балыкчы болса өзүниң ики гыз билен бир оглуның бардыгыны айдыпдыр велин, патыша оларыда өз янына чагырдып гетирдипдир, гызларының бирини өзүне алыпдыр, бейлекисини-де йигиде эберипдир, балыкчының оглуны болса хазыначы эдипдир. Ондан соң патыша везириң элине перман язып берип, оны йигидиң шэхерине солтан эдип,ягны гара адамлара патыша эдип иберипдир, өзүниң яны билен гелен элли саны гулы-да онуң янына гошуп гойберипдир, онсоң эхли эмирлер үчин оңа сылаг-серпай берип гойберипдир. Везирем патышаның элинден огшап, шол сагадың хем шол минутың өзүнде ёла дүшүпдир, патыша билен йигит болса галыпдыр. Балыкчы нэме ишлэпдир дийленде болса, ол өз заманының иң бир бай адамы болуп галыпдыр, онуң гызлары болса тэ аҗал гелип якаларындан тутянча, патыша аяллары болуп галыпдыр».

ҮЧ АЛМА ХАКЫНДА ХЕКАЯ

Харун ар-Решит диен бир халыф[1] боланмыш. Бир гиҗе ол өзүниң Җапар диен везирини янына чагырып, оңа: «Мен шәхере айланып, хөкүмдарларың өзлерини алып барышларының нәхилидигини халкдан сорап гөрҗек. Аягындан арз эдиленлери иш башындан айрарыс, өвүлйәнлерине болса сылаг берерис» дийипдир. Җапар везирем: «Аҗап болгай, гөзүм үстүне!» дийип җогап берипдир. Ине, онсоң халыф Җапары хем Масруры янына алып, шәхере дүшүп уграпдыр. Олар бүтин шәхериң үстүнден гечип, көчелере хем базарлара

[1] Харун ар-Решит — 786—809-нҗы йылларда хөкүм сүрен араб халыфы. Гарыхдакы Харун ар-Решит өз раятының арасында бейле танымал болмандыр, өзи-де «1001 гиҗәниң» гахрыманына меңзейәр еры аз.

айланып башлапдырлар. Олар бир көчеҗик билен гечип баряркалар, бир гаррыҗа адамы гөрүпдирлер, онуң келлесиниң үстүнде тор хем себет, элинде болса хасасы бар экен. Ол гоҗа ховлукман йөрэп баршына шу хили газал айдяр экени:

«Дийрлер: «Бир сен алым сен, өзгеден нетиҗе ёк,
Билмиң нуры сачылар, сең барыңда гиҗе ёк».

Мен айдар мен: «Герекмез мунча өвги-махабат!
Диңе хөкмүң йөрэнде, ылымда бар хасабат».

Эгер отурдып мени, газанч эт дийп буйрсалар,
Дөвет, галам, депдерим—барын элме берселер,

Язып-позуп, дөредип, көп агыртсам башымы,
Мен газаныл билмездим еке гүнлик ашымы.

Онсоң билэй нэ гүнде юрдуң гарып-галлаҗы,
Гайгы-күлпет башында, асла тапмаз алаҗы!

Томус доюрмаз гарнын йылдан-йыла ач гезер,
Гыш өйүнде от янмаз, совга ялаңач гезер.

Бир ян чыкса элешан, итлер үйшер дашына,
Сөгүп өтер өңъетен, даш атарлар башына.

Арзы-халын айтса, ичин дөксе хер мерде,
Оңа гамхорлык кылмаз бир адамам бир ерде.

Хыпбатдыр гарып өмри, яшайшы меламатда,
Гелҗекдедир оң багты, яйнар ол кыяматда».

Халыф бу газалы эшидип, Җапара: «Сен ол пукара бендэ серетсене, онуң айдян газалына бир гулак ас! Булар онуң мэтэчлигини гөркезйэр» дийипдир.

Соңра халыф гоҗаның янына барыпдыр-да: «Яшулы, сен нэме кэр эдйэң?» дийип сорапдыр. Гоҗа оңа шейле җогап берипдир: «Эй, мениң җенабым, мен бир балыкчы, мениңем машгалам бар, өзүмиңем гүнортанкы өйден чыкышым, шу вагта ченли-де Аллатагала мениң машгаламың рысгы үчин хич зат эмлемеди. Шонуң үчинем, мен өз-өзүми йигренип, басымрак өленими кем гөрмедим». Онда халыф: «Бизиң биленем ызыңа гайдып, деря барып багтыңы сынап гөрсең нэдеркэ? Тигр дерясының кенарында дурагада, мениң үчин торуңы сува ташла, багтыма нэме чыкса-да, мен оны йүз динара сенден сатын алайын» дийипдир.

Балыкчы бу сөзи эшидип, бичак бегенипдир, ол бегенҗине: «Гөзүм үстүне! Мен сизиң билен ызыма деря гидип билерин!» дийипдир.

Ине, онсоң олар билен ол гоҗа ызына гайдып, деряның гырасында дурагада, торуны сува ташлапдыр-да, бирмейден гарашып, онсоң йүпүнден чекип торуны чыкарыпдыр вели, гөрсе тора агзы гулплы бир агыр сандык дүшен экени. Халыф хем сан-

дыгы гөрүп, оны эллэп, гондап гөрүпдир, онуң агырдыгыны аңлапдыр, өзи-де айдышы ялы, балыкча йүз динары санап берипдир. Балыкчы хакыны алып гидиберипдир, халыф билен Масрур болса ол сандыгы алып, көшге гетирипдир. Онсоң олар шемлери якыпдырлар (сандык вели халыфың өңүнде дуранмыш), онсоң Җапар билен Масрур гелип, сандыгы дөвүп ачыпдырлар, гөрселер, онуң ичинде агзы гызыл эриш билен көҗелги, өзи-де хурма япрагындан эдилен себет бар экени. Онсоң олар себедиң көҗүмесини кесип ачып гөрселер, онуң халы йыртыгындан гөзеги бар экени, халы гөзеги галдырып гөрселер болса, гыңач ялы мата долангы бир зат бар экени, гыңачлыгың ичинде болса күмүшден гуйлан ялы, чапылып өлдүрилен бир яш гелин бар экени.

Халыф оны гөрүп, бичак гынаныпдыр, онуң гөзлеринден яш дөкүлип, яңакларындан ашак сырыгып акыпдыр. Онсоң ол Җапара йүзленип: «Эй, везирлериң дейюсы! Мениң заманымда-да адамлары өлдүрип, деря ташлаярлар экен-ов, ынха, инди бу затлара-да кыямат магшар гүнүнде мен җогап бермели боларын. Бу аялы кимем өлдүрен болса, мен онуң билен хөкман хаклашарын, оны итден пис эдип өлдүрерин!» дийип кәйинипдир. Онсоң ол ене: «Өзүмиң аль-Аббасдан болан халыфлар билен багланышыклы эхли ковумларымдан ант ичйәрин, хер кимем болса шу этмиши үчин адалатлы теммисини берер ялы, эгер сен шу аялы өлдүрен адамы мениң яныма алып гелмесең, мен сени хут өз көшгүмиң дервезесинден асып өлдүрерин — сени хем сениң кырк саны доган-гарындашыңың кыркысыны-да өлдүрерин!» дийипдир.

Халыфың гахары дийсең гаты гелипдир, Җапар болса йүзүни ашак саллап чыкып гидипдир, ол шәхере бакан ашак дүшүп баршына, гайгы-гусса билен ичини гепледип: «Ол аялы өлдүрен адамы тутуп, халыфың өңүне гетирер ялы, оны кимиң өлдүрендигини мен нирден билейин? Эгер мен нәхакдан бирини тутуп гетирсем болса, кыямат магшар гүнүнде менем гүнәкәр боларын ахыры. Бе, мен-ә нәме этҗегими билмедим!» дийип баряр экени.

Җапар үч гүнләп өз өйүнден чыкман отурыпдыр, дөрдүнҗи гүни болса халыф оны чагырмак үчин өзүниң көшк хызматкәрлериниң бирини онуң үстүне иберипдир; ине, онсоң Җапарам онуң янына барыпдыр. Халыф ондан: «Ханы, ол аялы өлдүрен адам ниреде?» дийип сорапдыр. Җапар болса: «Эй, күлли мусулманың хөкүмдары, оны өлдүрениң кимдигини билер ялы, мен өлдүрилен адамларың гаравулы дәл ахыры» дийип җогап берипдир. Халыфың муңа гахары гелипдир-де, оны өз көшгүниң дервезесинден асып өлдүрмели дийип буйрук берипдир, өзүниң җарчысына болса: «Халыфың везири Җапар Бармакидиң хем-де онуң Бармакид адыны гөтерйән доган-гарындашларындан кырк адамың хут халыфың өз көшгүниң дервезесинден асылып өлдүрилишини гөрмек ислейән адам бар болса, чыксын-да гөрү-

берсин!» дийип, көчелере чыкып, бүтин Багдат шәхерине жар чекмеги буйрупдыр.

Ине, онсоң Җапарың хем онуң доган-гарындашларының дара чекилишини гөрмәге шәхериң хемме көчелеринден адамлар чыкышып башлапдыр, йөне вели оларың нәме үчин өлдүрилйәнлигини хич ким билмейән экени. Ине, онсоң дервезәниң агзында дарагаҗыны дикип гоюп, олары асмак үчин онуң ашагына гетирипдирлер-де, халыфың ругсат этмегине гарашып дуранлар экени (асмага ыгтыяр беренде болса, халыф яглыгыны еке гезек галгадып гойбермелимиш), адамлар Җапарың хем онуң доган-гарындашларының халына гынанып, олара хайпы гелип аглашян экени.

Эдил шол вагтың өзүнде болса бирден бир яш йигит пейда болупдыр вели, оны гөрмәге гөз герекмиш: геен лыбасы ярашыклы, йүзи ай ялы, гөзлери окара ялы, гиң маңлайында ай доган ялы ялпылдап дуран, яңаклары нар кимин, мурты яңы табан, яңагының халы гарамык дәнеси ялымыш, өзи-де хырын-дыкын болуп дуран мәрекәни итеклешдирип, аңырдан гелшине сәгинмән, Җапарың гашында гелип дурупдыр.

Ол гелипдир-де, Җапара: «Эй, эмирлериң эмири, гарыпларын ховандары, сен бу тайда бейдип дурмага мынасып дәлсиң, сен халас болмалысың! — дийип гыгырыпдыр.— Сизиң шол сандыкдан тапан аялыңызы өлдүрен адам мендирин! Шонуң үчин асмалы болса мени ас, нәме алмалы болса, менден ал!» Җапар болса бу йигидиң диен-айданларыны эшидип, өзүниң халас болҗагына бегенипдир, йигидиң халына болса гынаныпдыр. Олар шейдишип дуркалар, бир гөрселер, ынха бир эбти аган гаррыҗа адам мәрекәни итекләп, адамларың арасындан сайланып чыкып гелйәрмиш. Ол аңырдан гелшине, Җапара хем ол йигиде салам берипдир-де, соңунданам: «Эй. везир хем бейик мертебели җенап, сен бу йигидиң айдянына ынанма! Хакыкатына гараныңда, ол аялы менден башга хич ким өлдүренок! Шонуң үчин нәме җезаң болса мана бер, ёк-да болса, эгер сен шоны этмесең, мен сени гудраты гүйчли Аллатагаланың өңүнде гүнәкәр эдип, җогап бермегиңи талап эдерин!» дийипдир. Онда яңкы йигит: «Эй, везир, бу бир акылы чашан, эңки гачан гарры, ол өзүниң нәме дийип, нәме айдяныны-да биленок, ол аялы мен өлдүрдим! Онуң үчин нәме җеза берсең, маңа бер!» дийипдир. Онда гарры: «Эй, оглум, сен хениз яш, сениң дүнйәден эшрет алмалы айны вагтың, мен болсам яшамак кеми галмадык, дүнйәден ирен гарры. Мен өз җанымы пида эдип, сени-де, везири-де, онуң доган-гарындашларыны-да халас эдейин. Шол аялы менден башга хич ким өлдүренок! Алланың хакы үчин, басымрак болуң-да мени асың! Инди мениң бу дүнйәде яшарлыгым галмады!» дийипдир. Везир бу ягдайы гөрүп-эшидип, бичак geң галыпдыр, онсоң яңкы гарры билен яш йигиди ызына тиркәп, халыфың янына чыкыпдыр, онуң өңүнде ики бүкүлип баш

эгип, ери огшап: «Эй, күлли мусулманың хөкүмдары, биз шол аялы өлдүрен адамы алып гелдик» дийипдир. Халыф болса: «Ханы, ол ниреде?» дийип сорапдыр. Җапарам: «Ынха, бу йигид-э ол аялы мен өлдүрдим диййәр, ынха, бу гарры болса: «Ёк, йигит ялан сөзлейәр, ол аялы менден башга хич ким өлдүренок диййәр. Ынха оларың икиси-де сениң өңүңде дур» дийип җогап берипдир.

Онсоң Халыф йигидиң хем гоҗаның йүзүне тайлы гезек середипдир-де: «Ол аялы сизиң хайсы бириңиз өлдүрдиңиз?» дийип сорапдыр. Йигит: «Мен» дийип өңүрти җогап берипдир вели, гоҗа хем: «Оны менден башга хич ким өлдүренок!» дийип гыгырып башлапдыр. Онда халыф Җапара йүзленип: «Буларың икисинем экит-де дардан ас» дийипдир. Эмма Җапар: «Эгер буларың икиси дәл-де, бири өлдүрен болса, онда икинҗи бирини нәхак асып өлдүрмегиң өзи адалатсыз болар ахыры» дийипдир. Шол вагт йигит: «Күлли әлеми хем бүтин земини ярадының адындан ант ичйәрин, ол аялы мен өлдүрдим» дийип, нәдип хем нәхили ягдайда өлдүрендигини җикме-җик гүррүң берипдир вели, халыфың тапан сандыгына-себедине ченли хеммеси догры гелени үчин, ол аялы, догрудан-да, шол йигидиң өлдүренлиги халыфа айдың болупдыр.

Халыф бу икисиниң гүррүңине гең галып, йигитден сорапдыр: «Сен ол аялы нәме үчин өлдүрдиң, онсоңам нәме үчин саңа хич ким азар бермесе-де, чагырылмадык ерден өзүң гелип, өлдүренлигиңи кейпихон бойнуңа алып: «Шол аял үчин нәме җеза бермели болса, маңа бериң!» диййәң?» Онда ол йигит: «Билер болсаң, эй, күлли мусулманың хөкүмдары — дийип, долы гүррүң бермәге дурупдыр: — ол аял мениң аялым, өз дайымың гызы, ынха, бу гоҗа болса онуң атасы, мениңем дайым. Ол хениз яш гызка, мен оңа өйлендим, Аллатагаланың эмри билен ондан мениң үч оглум болды, ол пахыр мени түйс йүрекден сөйүп, мениң ызымда сергезданды, менем онуң эрбетлигини гөрмәним үчин, оны җанымдан эзиз гөрйәдим. Ине, онсоң шу айың башларында аялым агыр сыркавлады, мен онуң үчин хекимлери, тебиплери чагырып гетирдим, онсоң онуң саглыгы кем-кемден оңатланып урады. Онсоң мен оны хаммама экитмекчи болдум. Эмма ол: «Хаммамдан өң гөвнүм бир зат күйсейәр, хут йүрегиме дүшүп дур» дийди. Онсоң менем оңа: «Аҗап болгай, гөзүм үстүне, нәме герек болса айт» дийдим. Онда аялым: «Маңа алма герек, мен оны ысгап гөрсем хем-де екеҗе гезек дишлесем» дийди.

Ине, онсоң менем шол сагадың өзүнде шәхере уградым, барып алма гөзледим, эмма хич ерден алма тапып билмедим. Эгер шол вагт онуң бири бир динар болса-да алҗагым чынымды. Алма тапып билмәним үчин лапым кеч болуп, өе гайдып гелдим-де, өз аялыма: «Эй, дайымың гызы, Алланың адындан ант ичйән, ынан, мен хич зат тапып билмедим» дийдим. Онуңам лапы кеч болды,

сыркавың гөвни нәзик боляр, шол гиҗе онуң кесели гөз-гөртеле бетерледи дуруберди.

Мен узынлы гиҗе пикир этдим, даң атып, җахан ягтылансоң болса, мен ене өйден чыкып, бир ерде баг бар болса айланып чыкдым, эмма алма тапып билмедим. Айланып йөршүме бир гарры багбана габат гелип, ондан алма сорадым, ол болса маңа: «Ай, оглум, бу вагтлар алма тапаймак аңсат дәлдир, хич ерде алма ёкдур. Алманы хәзир диңе күлли мусулманың хөкүмдарының өз багында, Басрадан[1] тапмак болар, өзи-де багбан оны диңе халыф үчин аяп саклаяндыр» дийип җогап берди.

Онсоң мен өе доланып гелип, аялымы түйс йүрегимден сөййәним үчин, ёла дүшмекчи болдум. Мен гидишин хем гайдышын он бәш гиҗе-гүндиз ёл йөрәп, үч саны алманы Басра багындан үч динара сатын алып, аялыма гетирип бердим. Мен өе гелип. алмалары аялыма бердим вели, ол пахыр гаты бегенди, олары өз янында гойды, йөне вели онуң кесели хем гыздырмасы хас-да гүйҗеди, он гүн гечйәнчә агыр ятды. Шондан соң ол кем-кем оңатлашды, кемсиз гутулды. Ол гутулан соң менем өз ишим билен болубердим: өз дүканыма барып, сөвда-сатыг эдип башлабердим. Бир гүн өз дүканымда отыркам, гүнортан чаглары бир гара гул гечип баряр, гөрсем, онуң элинде мениң гетирен үч алмамың бири бар, ол алманы элинде гиҗеңләп ойнан болуп гидип баряр. Мен оңа: «А-хов, ягшы йигит, сен ол алманы нирден алдың, маңа-да алма герекди, тапсам алҗак, алан ериңи айтсана!» дийдим. Гул гүлен болуп: «Мен муны өз гезйән хелейимден алдым. Мен бирентек вагтлап онуң янына барман-барман, шу гүн бардым вели, ол арада сыркавлан экени, онуң янында үч саны алма дур экени. Алманы нирден аланлыгыны сорадым вели, ол: «Мениң эрим, отуки дейюсдан азан этеңет, шунуң үчин Басра гидип, үч алманы үч динара сатын алып гетирди» дийди. Онсоң менем онуң алмасының бирини алып гайтдым» дийип җогап берди.

Мен гулуң бу айданларыны эшиден вагтымда, ынан, эй, күлли мусулманың хөкүмдары, гөзлеримиң өңи гараңкырап, дүнйә гөзүме түм гараңкы болуп гөрүнди. Мен шол минутың өзүнде еримден турагада, дүканымы багладым-да, гахарымдан яңа нәме ишлейәними-де билмән, өйүме гелип, алмалара серетдим вели, диңе ики алма бар экени, оны гөрүп: «Алманың бири ниреде?» дийип, аялымдан сорадым. Ол болса: «Билемок. мениң-ә алмадан-да, хич затдан-да хабарым ёк!» дийип җогап берди. Шол вагт мен гара гулуң айданының догрулыгына бүтинлей ынандым, онсоң элиме пычагымы алагада, аялымың еңсе тарапындан бардым-да, онуң билен хич хили геп-гүррүң этмезден, аркан ятырагада, дөшүниң үстүнде артлайын отурып, пычак билен да-

---

[1] Басра — Ырагың сөвда хем порт шәхери. Багдадың гүнорта-гүндогар тарапында ерлешйәр.

магыны чалдым. Ине, онсоң онуң келлесини кесип айырдым-да, ховлукмачлык билен, хасыр-хусур себеде дыкдым, үстүнденем гыңачлык мата билен басырдым, онсоң мен себедиң агзыны көҗедим, үстүне-де бир бөлек халы йыртыгыны гойдум, шол дуршуна оны сандыга салдым-да, өз гатырыма йүклэп алып гитдим, экидибем оны өз элим билен Тигр дерясына ташладым. Алланың хакы үчин, эй күлли мусулманың хөкүмдары, мени басымрак ас, ёгсам ол кыямат магшар гүнүнде менден җогап сорар өйдүп горкярын. Мен оны Тигр дерясына ташлан вагтымда (бу иши билен адам болмады), мен өзүмиң улы оглумың аглап дураныны гөрдүм (ол болса өз эҗесини мениң бейденимден бихабарды). Мен: «Оглум, сен нэме үчин аглап дурсуң?» дийип сорадым. Ол болса шейле гүррүң берди: «Мен эҗемиң янындакы алмаларың бирини алдым-да, җигилерими ойнатмак үчин көчэ чыкдым. Бирденкэ көчеден гечип барян узынак бир гара гул алманы мениң элимден какып алды-да: «Сен муны нереден алдың?» дийип сорады. Мен: «Энем сыркав боланы үчин, какам оны Басрадан йөрите гидип сатын алып гелди. Какам үч алманы үч динара алыпдыр» дийип дүшүндирдим. Гул мениң алмамы алды-да, доланып бермеди, мен оңа хер нэче айтсам-да, ол муңа гулак асмады, мен алманы нэхилилик билен тапандыгымызы оңа өвран-өвран дүшүндирдим, эмма ол оны ызына бермеди, асла мениң йүзүме-де серетмеди, алмамы бер дийсем, ол мениң яңагыма шапбат чалды--да, алманы алды өтэгитди. Алманы элимден гидереним үчин эҗем мени урар өйдүп горкдум, җигилерими алып шэхерден чыкып гитдим, диңе агшам гараңкы дүшенсоң гайдып гелдим, индем эҗемден горкыма өе барып билмэн дурун. Кака, Алланың хакы үчин, сен эҗеме хич зат айтма, ёгсам ол гайра үзүлер, кесели өңкүсинденем бетерлэр» дийди.

Мен оглумың айданларыны эшидип, ол гара гулуң ялан сөзлэп, дайымың гызына төхмет эдендигини билдим, оны өзүмиң нэхак ере өлдүрендигиме-де шонда гөзүм етди. Шондан соң мен өз эден ишиме өкүнип, зар-зар аглап башладым, аглап отыркам болса, бирден мениң дайым, аялымың атасы, ынха, шу гоҗа янымда пейда болды, мен оңа болан ахвалаты гүррүң бердим, онсоң ол хем мениң янымда отурып агламага башлады. Шейдип биз гиҗэниң ярымына ченли аглашып отурдык, бэш гүнлэп яс тутдук, мениң ол пахыры бигүнэ ере нэхак өлдүрениме гынанып, биз хенизем онуң ясыны тутуп йөрүс. Бу ишде беланың көрүги шол гул, аялымың өлдүрилмегине-де, хеммесине шол себэпкэр болды. Сениң атаң-бабаң хакы үчин, сен мени басымрак өлдүр — аялымың ызында дири галанымы яшадыгым хасап этҗек дэл. Онуң өлүми үчин мениң җанымы ал».

Халыф бу йигидиң сөзлерини эшидип, бичак гең галыпдыр--да: «Алладан ант ичйэн, мен шол этеңенэлет гулдан башга хич кими асмарын, шейтсем хасса җана шипа бердигим, гудратлы ярадыңың гөвнүнден турдугым болар» дийип сесленипдир.

Ине, шейлелик биленем, халыф шол гулдан өзге хич кими асмазлыга әхт эдипдир, чүнки ол йигит акланмага мынасып йигит экени. Ондан соң халыф Җапара йүзленип: «Сен маңа шу ишиң барысына себәп болан шол дейюс гулы гетирип бер, эгер гетирмесең болса, онуң ерине өзүң дара чекилмели борсуң!» дийипдир.

Ине, Җапарам аглап-эңрәп, шәхере бакан гидип баршына ичини гепледип: «Мен ики гезек аҗалың элине дүшдүм, йөне хер гезек бейле болуп, күйзе дөвүлмән галып дуруп билмез ахыры! Бу ишде алач тапып билмерсиң, йөне вели мени бир гезек халас эдип билен бирибар икинҗи гезегем халас эдип билер. Алланың хакы үчин, мен үч гүнләп өйүмден чыкмазлыга әхт эдйәрин, гудратлы таңрының өзи нәме этсе, шоңа кайыл, өзи говусыны этсин-дә!» диййәр экени.

Ине, онсоң Җапар үч гүнләп өз өйүнде болуп, дөрдүнҗи гүни казылары хем шаятлары чагырып, аглая-аглая, өз чагалары билен хошлашыпдыр. Шол вагт хем халыфың иберен адамы онуң янына гелип: «Кулли мусулманың хөкүмдары бичак гахарланяр, өзи-де сениң ызыңдан иберди. Сени асып өлдүрмесем, гүнүм яшҗак дәл дийип газапланяр» дийип хабар берипдир.

Җапар бу сөзлери эшидип аглапдыр, онуң чагалары-да, өйүндәки гуллары хем бейлекилери, барысы бозлашып аглапдырлар. Ондан соң Җапар хеммелер билен хошлашып болуп, иң соңундан өзүниң иң кичи гызы билен хошлашмак үчин онуң янына барыпдыр, себәби ол өзүниң кичи гызыны бейлеки чагаларындан айратын говы гөрйән экени, оны багрына басып огшапдыр-да, айралык дердинден ене аглапдыр

Ол гызыны гуҗаклап дурка, онуң голтугының ашагында тогалак бир задың юмралып дураныны аңыпдыр.

«Гызым, сениң голтугың ашагындакы зат нәме?» дийип, ол гызындан сорапдыр. Гызы болса: «Кака, ол бир алма, онуң йүзүнде бизиң халыфымызың ады язылыпдыр — дийип, җогап берипдир: — Оны бизиң гулумыз Рейхан гетирди, бу алманы мен дөрт гүнден бәри өз янымда саклаярын, мен оны ики динара сатын алдым». Җапар алма хем гул хакындакы бу гүррүңи эшидип бегенипдир, өзи-де шол бада гызының голтугының ашагына элини сокагада, алманы чыкарып алыпдыр-да, оны танап: «Эй, худайым, сен мениң якын көмекчим!» дийип, гызына гуваныпсесленипдир.

Онсоң ол өз гулуны чагырыпдыр, гул хем гелипдир вели, Җапар оңа: «Ай, иши гайдан Рейхан, сен бу алманы нireден алдың?» дийипдир. Гул болса оңа: «Алладан ант ичйән, мениң җенабым, эгер ялан сөз адамы бир гезек халас эдйән болса, чын сөз ики гезек халас эдйәндир — дийип җогап берипдир. — Мен бу алманы сениң көшгүңденем огурламок, онуң алыхезретлериниң көшгүнденем дәл, кулли мусулманың хөкүмдарының багынданам огурламадым. Бәш гүн мундан озал, мен шәхериң көчеле-

ринден гечип баряркам, хайсыдыр бир көчеҗигиң угрунда ойнап йөрен огланларың үстүнден бардым, оларың бириниң элинде бир алма бар экени. Мен онуң элинден алманы какып алдым-да, өзүни хем урдум. Ол оглан болса аглап: «Эдермен киши, ол алма мениң эҗемиң алмасы. Эҗем сыркав, оны какама йөрите бир ерден гетиртди. Какам йөрите Басра гидип, үч алманы үч динара сатын алып гелди. Мен алмаларың бирини ойнамак үчин эҗемден огурлап алдым» дийди. Ол оглан шей дийип аглады, эмма мен оңа бакмадым-да, алманы алып шу ере гелдим, ине, онсоң мениң кичиҗик ханымым ол алманы менден ики динар тылла берип алды. Ине, мениң гүррүңим».

Гулуң бу гүррүңини эшидип, ол аялың өлдүрилмегине өз гулуның себәпкәр боланына Җапар бичак гең галды, өз гулуның бу ишде дахыллы боланына гынанды, йөне вели ене өзүниң халас болҗагына бегенип, шу газалы айтды:

«Хызматкәрден багтың гелмесе, әй хан!
Эйлегил сен оны җаныңа гурбан.

Нәче дийсең гул тапылар хер канда,
Эмма башга җан тапылмаз җаханда».

Шондан соң Җапар өз гулуның элинден тутды-да, оны халыфың янына алып барып, болан затларың барыны болшы ялы эдип, башдан-аягына ченли оңа гүррүң эдип берди. Халыф бу затлара гең галып, гүле-гүле чиң аркан йыкылды.

Халыф бу ваканы хата язып, халкың ичине яйратмалы дийип буйрук берди, шонда Җапар оңа: «Сен бу хекаяты гең гөрме, эй, күлли мусулманың хөкүмдары, бу вака мүсүрли Нуретдин Алы везир хем онуң доганы Шемсетдин Мухаммет хакындакы хекаятдан гең дәл ахыры» дийипдир. Онда халыф: «Ханы айдып бер гөрейин!» дийип сесленипдир. Җапар оңа: «Эй, бейик мертебели хөкүмдар, эгер сен мениң гулумы өлүмден халас этмәге сөз берсең, диңе шол шерт билен ол хекаяты айдып берип билерин» дийипдир. Халыф хем оңа: «Эгер сениң айдып берҗек хекаятың бизиң шу гөрүп-эшиден ахвалатымыздан-да гең болса, онда мен бу гулуң ганыны саңа багыш эдип билерин, эгер шундан гең болмаса, онда мен сениң гулуңы өлдүрерин» дийип җогап берипдир.

НУРЕТДИН ВЕЗИР ХЕМ ОНУҢ ДОГАНЫ ХАКЫНДА ХЕКАЯТ

«Билер болсаң, эй, күлли мусулманың хөкүмдары — дийип, Җапар гүррүң бермәге башлапдыр: — гечен заманларда Мүсүр юрдунда адалатлы хем вепалы, гарып-пукаралары говы гөрйән, өз вагтының көпүсини алымлар-билимдарлар билен гечирйән бир солтан болупмыш. Онуңам бир акыллы-башлы, юрды доландырмак ишине өкде, хемме затдан хабардар вези-

ри бар экен. Везир хайы гачан гарры болуп, онуң ики оглы бар экени, сыратлылыкда хем оваданлыкда олара тай гелйэн болмандыр; улусының адына Шемсетдин Мухаммет, кичисине болса Нуретдин Алы диерлер экени. Оваданлыкда хем гөзелликде кичиси хас сайланяр экени, асла онуң ады өзге юртлара-да яйрап, оны гөрмек үчин шол солтаның юрдуна йөрите барян адамлар хем болупмыш. Ине, онсоң оларың атасы өлүпдир вели, солтан оңа гаты гынаныпдыр, онуң огулларыны гөзден салман, олары өз янына чекип, олара сылаг-серпай берип: «Сиз өз атаңызың орнундасыңыз, сиз хич задың гайгысыны этмәң, аркайын болуң-да, гезибериң» дийипдир. Огланлар болса муңа бегенишип, солтаның өңүнде ики бүкүлип баш эгип, онуң аяк тозуны огшап, бир айлап ата범ларының ясыны тутуп гезипдирлер, ондан соң болса везирлик везипесини элэпдирлер, ине, онсоң хәкимиет хем бирвагтлар оларың атасының элинде болшы ялы, инди оларың элине гечипдир, солтан бир ере сыяхата гиден вагтларында, оларың бирден-бири онуң яны билен гидер экени.

Ине, онсоң гүнлерде бир гүн гиҗе олар геплешмели болупдыр (солтаның яны билен гитмелиси улусы экени), шонда улусы кичисине: «Иним, мен икимизиңем бир агшамда өйленмегимизи ислейәрин» дийипдир. Онда кичиси оңа: «Нәме эдесиң гелсе эдибер, агам, сениң айдаңыңа гаршылыгым ёк» дийип җогап берипдир, онсоң олар өз араларында шол хили ылалашыга гелипдирлер. Онсоң улусы кичисине: «Эгер Аллатагаланың өзи ыгтыяр берсе, биз ики саны гызы өзүмизе гелин эдинип, бир гиҗәниң өзүнде-де икимизем бир вагтда оларың янына гирерис, онсоң оларам бир гүнде, бир вагтда чага доградлар, эгер худай халаса, сениң аялың огул дограр, мениңкем гыз, онсоң олар улалансоң, биз олары бири-бирине өйлендирерис, олар әрхелей боларлар» дийипдир. Онда Нуретдин: «Агам, сен өз гызыңы мениң оглума берениң үчин, бизден нәме аларсың?» дийип сорапдыр. Шемсетдин болса: «Мен өз гызымың бахасындан сизден үч мүң динар, үч баг, үч оба аларын, эгер сиз шол затлары бермән, гызымы алайсаңыз, онда ягшы болмаз» дийип җогап берипдир. Нуретдин өз агасының бу айданларыны эшидип: «Сениң бу баха кесишиң нәхили боляр ахыры? — дийипдир. — Нәме, сен икимизиң догандыгымызы, Алланың эмри билен, икимизиңем везир болуп, икимизиң бир везипәни элейәндигимизи билеңокмы? Хакына гараныңда, сен өз гызыңы мениң оглума мугт бермели ахырын, галың алҗак дийсеңем, хәлки бир илиң гөзүне диен ялы, йөне аз-овлак бир зат алан болмалы ахыры. Эркегиң аялдан ёкары тутуляндыгыны өзүң билйәң, мениң чагам эркек киши, шоңа гөрә-де, бизи ятланларында сениң гызың ады билен дәл-де, мениң оглумың хатырасы үчин ятларлар». Онда Шемсетдин: «Гыз боланы билен онуң нәмеси әрбетмиш?» дийипдир. Нуретдин болса: «Эмирлериң арасында бизи

онуң хатырасы үчин ятламазлар. Сенем маңа өңде бириниң башга бирине эденини этҗек болярсың. Өңем бири өз достуның янына гелип, ондан көмек соранмыш диййәрлер, досты болса оңа: «Алланың хакы үчин, биз сениң хайышыңы канагатландырарыс, йөне бу гүн дәл-де, эртир» диенмиш. Онда көмек сорап гелен:

«Эрте гел» дийселер, дилег эденде,
Ковдуклары болар, билгин, гиденде».

дийипдир.

Онда Шемсетдин инисине: «Гөрйән велин, сен хетдиңден аша гечип, өз оглуңы мениң гызымдан артыкмач хасап эдйәрсиң — дийипдир. — Сен энтек кемакыл экениң, сен улыны-кичини сайгараңок. Сен везирлиге шәриклигиңи-де дилиңе чолаярсың, эмма мен диңе саңа дөзмезлик эдип, сениңем өз янымда везирлик этмегиңе ёл бердим. Онсоң-да сен маңа көмек берерсиң, мениң көмекчим боларсың өйдүп, хемем саңа небсим агырып, яныма кабул этдим. Индем сен бу хили сөзлер айдян болсаң, Алладан ант ичйән, эгер сен мениң гызымың аграмына барабар алтын берсеңем, мен өз гызымы сениң оглуңа бермерин».

Нуретдин хем өз агасының бу айданларыны эшидип, оңа гахары гелип: «Менем өз оглумы сениң гызыңа өермерин» дийипдир. Шемсетдин оңа: «Менем өз гызымың сениң оглуңа эре бармагына разылык бермерин! Мен хәзир ёлагчы болмадык болсам, онда мен сени акылыңа айланар ялы эдердим велин, арман, мен гитмели болян, эмма гидип гелемсоң гөрерсиң! Мени сыламак үчин нәме-нәмелер этмели болҗакдыгыңы мен саңа гөркезерин!» дийипдир.

Доганының бу сөзлерини эшиден Нуретдиниң гахар газаны гайнап җошупдыр, ол дүнйәдәки бар затлары ядындан чыкарыпдыр, йөне велин ол өз калбында турян харасады дашына чыкарман сакланыпдыр, онсоң оларың хер хайсы бир яна өврүлип, ол гиҗәни бири-бириниден айралыкда гечирипдирлер. Эртеси ир билен болса солтан ёла дүшүп, Гизе[1] шәхерине, пирамидалара — губырлара тарап рована болупдыр, везири Шемсетдинем онуң яны билен гидипдир.

Онуң доганы Нуретдин болса ол гиҗәни гахарына бәс гелип билмән гечирипдир, эртеси болса ол даң билен туруп, эртир намазыны окап болуп, өзүниң хазынасына барыпдыр-да, бир халтаҗыгы алагада, алтындан долдурып алып гайдыпдыр. Онсоң ол өз доганының өтен агшамкы айдан сөзлерини хем-де өзүниң эсгерилмән кемсидилмегини ядына салып, шу газалы айдыпдыр:

«Ёла дүш, эй гардашым, багтыңы ачсын сапар,
Зәхмет ичре дөк дериң, иш эден рехнет тапар.

---

[1] Гизе — Мүсүриң пайтагты Каириң этегиндәки шәхерҗик.

Сылагу-хормат билинмез, хесрете гойды ватан,
Кимде-ким юрт терк эдип гитсе максатга етен.

Гезениң багты турар, бу сапарның гүйҗүдир,
Ятса сув садыр болар, акса балдан сүйҗүдир.

Булут ичре ай йөрэп, гаршы өзүни букар,
Шол себэпден хер киши гаршы асмана бакар.

Ав тапылмаз арслана,говагындан чыкмаса,
Ок атылмаз нышана, мерген яйын чекмесе.

Алтын чагшап ятандыр меканында-кэнинде,
Өз юрдунда якылар инҗир одун санында.

Етсе башга иллере, херки задың гадры бар,
Кэ харыдын аграмы сап алтына барабар».

Нуретдин бу газалы айдып болупдыр-да, өзүниң хызматкэрлеринден бирини чагырып, иң оңат гатырларың бири болан нубы гатырыны үсти юмшак гүпҗекли эер билен эерлемеги буйрупдыр. (Ол гатыр болса аркасы гүммез ялы ховаланып дуран, алтын эерли, хинди поладындан ясалан үзеңңили, кечеси болса Хосров патышаның мүнйэн атының кечеси ялы непис, өзи-де башындан пүренҗеги айрылан гелин ялы, айратын овадан ала-мула гатыр экени.) Онсоң гатырың үстүне йүпек япынҗа билен халы намазлык атмагы хем буйрупдыр-да, алтынлы халтаҗыгы халының ашагындан асдырыпдыр. Шейдип ёл шайыны тутансоң болса, хызматкэрлере хем гуллара табшырыпдыр: «Мен шэхериң дашына чыкып гезеленч эдип гайтҗак, эзүмем ал-Калюба[1] бакан гитҗек. Мен үч гиҗэни өйден башга ерде гечирҗек, хич бириңизем мениң ызымдан гелмэң; мен екеликде болмак ислейэрин, хич ким маңа азар бермесин, мениң йүрегим гысяр» дийипдир. Ине, онсоң ол янына аз-овлак азык хем алып, хайдан-хай гатыра атланыпдыр-да, Каирден чыкып, йүзүни чөлүстанлыга тутуп гидиберипдир. Ол хениз гүн гүнорта болманка, Белбейс[2] шэхерине барып етипдир. Ол гатырдан дүшүп дынҗыны алыпдыр, гатыра-да дынч берипдир, онсоң шол ерден иер-ичер ялы зат алып нахар эдинипдир. Ондан соң ёлда иер ялы зат хем-де гатыра берер ялы ийм алып, Белбейсденем чыкып, чөле бакан сүрүп уграпдыр.

Шол гидип баршына, агшам дүшүп, гараңкы гатлышандан соң, ол ас-Саидия[3] диен шэхере барып етипдир, онсоң ол ийип-ичип, шол гиҗэни ол ерде гечирмекчи болуп, ёл дуралгасының җайына гирип, халысыны ашагына дүшенип, халтаҗыгыны-да келлесиниң ашагында гоюп ятан вагтында-да, онуң гахары дүшүшмэн экени.

---

[1] Ал-Калюб — Каирден он километр демиргазыкда — шэхер.

[2] Белбейс (Билбис) хем ас-Саидия — Каирден Сирия гидилйэн ёлдакы дуралгалар.

Нуретдин ол гиҗәни шол ерде ятып гечирип, эртеси даң атансоң, ене гатырына атланыпдыр-да, тә Халап[1] шәхерине барянча дынман йөрәпдир, бу ерде болса хайсыдыр бир кервенсарайда дүшләпдир. Нуретдин бу ерде үч гүнләп болуп, өзи-де дынҗыны алыпдыр, гатырына-да дынч берипдир, шәхере сейил эдипдир. Ондан соң ол ене ёлуны довам этдирмеги йүрегине дүвүп, ене гатырына атланыпдыр-да, өзүниң нирә барянлыгыны-да билмән, йүзүниң угруна сүрүп гидиберипдир. Ине, онсоң ол шейдип гидип баршына, Басра шәхерине барып етенини өзи-де билмәндир. Ол ерде-де хайсыдыр бир кервенсарайда дүшләпдир. Гатырың үстүндәки халысыны алагада, ере дүшәп, халтаҗыгыны-да элине алыпдыр-да, ядап гелен гатыры бирнеме гездирмек үчин эсбабы билен дервезебаның элине берипдир, дервезебанам гатырың җылавындан тутуп, оны гездирип башлапдыр.

Дервезебан гатыры гездирип йөркә, Басра солтанының везири өз көшгүнде эпишгеден середип отуран еринден гатыры гөрүп, онуң гыммат бахалы эсбабындан, гатырың безегинден чен тутуп, онуң эеси йөне бир гарамаяк адам болман, солтан гатанчлы я-да везир ялы бейик мертебели адам болмалы дийип ойланыпдыр. Везир өз янындан шу хили пикир эдипдир-де, хызматкәрлеринден бирини янына чагырып: «Шол гатыры гездирип йөрен дервезебаны мениң яныма алып гел!» дийип буйрук берипдир.

Хызматкәрем гидип, яңкы дервезебаны везириң янына алып гелипдир. Дервезебанам гелип, везириң өңүнде үч бүкүлип тагзым эдип, онуң аяк тозуны огшапдыр. Онсоң везир (ол бичак гарры адам экени)дервезебандан: «Бу гатырың эесине ким диййәрлер, онуң нәхили нышаны-аламаты бар?» дийип сорапдыр. Дервезебан болса: «Эй, мениң җенабым, гатырың эеси аҗайып овадан яш йигит. Онуң мертебеси белент, өрән сайхаллы хем сыпайы йигит, улы тәҗириң оглуна чалым эдйәр» дийип җогап берипдир. Дервезебаның бу айданларыны эшиден везир, деррев еринден турагада, кервенсарая бакан атланып ураи, йигидиң янына барыпдыр. Нуретдин болса гарры везириң өзүне тарап гелйәндигини гөрүпдир-де, деррев еринден туруп, онуң өңүнден чыкыпдыр, эдеп билен салам берип, гол узадып саламлашыпдыр. Везирем онуң саламыны алып, атдан дүшүпдир-де, оны гуҗаклапдыр, онсоң оны өз янында отурдып: «Ери, оглум, сен ниреден гелип, нирә барярсың, нәме иш билен ёла чыкдың?» дийип сорапдыр. Нуретдин болса: «Эй, хөкүмдар, мен Каир шәхеринден гелдим — дийип җогап берипдир. — Мен шол ериң везириниң оглудым, онсоң, атам пахырың казасы долуп, Алланың берен аманадыны табшырды». Онсоң Нуретдин өзүниң башындан геченлерини башдан-аяк бирин-бирин гүррүң берип. ызынданам: «Мен бүтин шәхерлери, эхли юртлары айланып чыкян-

[1] Халап — Демиргазык Сирияда бир шәхер.

чам, өз юрдума доланып бармазлыгы йүрегиме дүвдүм» дийипдир.

Везир Нуретдиниң берен гүррүңини диңләп болуп: «Эй, оглум, сен йүрегиң айданына гулак салма, бейтсең, бир хатарлы ховпуң үстүнден бармагың мүмкин — дийипдир. — Ер ала, юрт ала, тәлейиң терс гелип, бир беланың үстүнден барарсың өйдүп горкярын».

Ондан соң везир Нуретдиниң халтасыны өз гатырының үстүне атды, онуң гатырының йүпек япынҗасыны, халычасыны алып, Нуретдини өз өйүне бакан алып үграды. Оны экидип, өз өйүне әлтип, овадан безегли бир отагда ерлешдирди, оңа улы хормат хем хеззет этди. Везир оны түйс йүрекден говы гөрүп, оңа шейле дийипдир: «Оглум, мен инди сандан галан бир гарры адам, мениң эркек гөбекли перзендим ёк, йөне вели Алланың өзи маңа бир гыз берди, оваданлыгы диңе саңа тай болуп билҗек. Оны алҗак болуп гелен йигитлериң хич бирине-де бермедим, эмма сен мениң йүрегимде орун тапдың. Сен мениң гызымы өзүңе хызматкәр эдинип алсаң, ол сениң яныңдан айрылман хызматыңы этсе, сенем онуң адамсы болсаң ничик борка? Эгер сен шуңа разы болсаң, онда мен сениң билен биле Басра солтанының янына барып, оңа: «Ынха, шу йигит мениң доганымың оглы» дийҗек-де, сени өз ериме везир этмегиң тагалласыны этҗек, өзүм болса өйде отурҗак, мен бир гарры адам».

Басра солтанының везириниң бу айданларыны эшидип, Нуретдин башыны саллапдыр-да: «Хош болгай, гөзүм үстүне!» дийипдир. Везир онуң разылык беренине бегенип, оңа наз-ныгматлар гетирип бермеги хызматкәрлерине буйруп, эмирлериң тойы тутулян улы бир җайы Нуретдин үчин беземели эдипдир. Ондан соң ол өзүниң дост-ярларыны йыгнап, Басра шәхериниң уламаларыны хем бай-тәҗирлерини чагырыпдыр, олар геленлеринден соң болса, олара йүзленип, шейле дийипдир: «Мениң Мүсүр этрабында бир доганым барды, олам везирди, Аллатагала оңа ики огул берипди, маңа болса, өзүңизе мәлим болшы ялы, Аллатагала бир гыз берипди. Мениң доганым болса мениң гызымы өз огулларының бирден-бирине бермеги весъет эдипди, менем оңа разы болупдым. Мениң гызымың етишенлигини билип, ол өз огулларының бирини, ынха, шу отуран йигиди бизиң янымыза иберипдир. Ине, онсоң менем бу йигит бизиң янымыза геленсоң, өз гызым билен онуң ника шертнамасыны язмагы макул билдим, өзи-де ол гөс-гөни мениң өйүме гирер, себәби ол бир ят адам дәл, өзүмизиңки диймек болҗак; ондан соң болса, эгер ол ислесе, мениң янымда хемишелик галыбам билер, ёк, эгер өз юрдуна гитмек ислесе-де, онда мен өз гызымы янына гошуп, оны атасының өйүне үградарын».

Отуранларың хеммеси: «Сен өрән говы эдйәрсиң!» дийшип макуллапдырлар, олар огланы-да сынлапдырлар, сынлап гөренлеринде болса, оглана оларың гөвүнлери етипдир. Ине, онсоң гарры везир шаятлары хем казылары чагырыпдыр, олар ника

хатыны языпдырлар, җая мүшк билен анбар ысыны күкедипдирлер, ширин ника сувуны овуртлапдырлар, гүл сувуны пүркүпдирлер, онсоң хеммелер чыкышып гайдышыпдырлар, везир болса Нуретдини алып, хаммама әкитмели дийип өз хызматкәрлерине буйрук берипдир. Онсоң өзүниң той лыбасларындан алып, Нуретдине берипдир, хер хили оңат ыслы атырлар берипдир, пыялалар берипдир, онсоң Нуретдин тәзе той лыбасларыны гейнип чыкыпдыр велин, онуң йүзи он дөрди гиҗәниң тәзе доган айы кимин ялпылдап, әлеме шугла сачыпдыр. Нуретдин хаммамдан чыкып, гатыра атланыпдыр-да, тә везириң өйүне барянча, хич ерде эгинмән сүрүпдир, онсоң везириң көшгүне гелип, гатырдан дүшүп, везириң янына барыпдыр-да, онуң элинден өпүпдир, везир оны гутлап-мүбәрекләп: «Сен шу гиҗе өз гелниң янына гир, эртир болса мен сениң билен солтаның янына барарын, мен сениң хемме ишиң ровач болмагыны Аллатагаладан дилег эдйәрин» дийипдир. Ондан соң Нуретдин туруп, өз аялының, везириң гызының янына гирипдир.

Ине, Нуретдиниң башындан шол хили ахвалатлар гечипдир. Онуң доганы болса солтаның яны билен сыяхат эдип, бирнәче вагтлап өйде болуп билмәндир, доланып гелен вагтында болса, өз доганының өйде ёкдугыны билип галыпдыр. Онсоң ол онуң ниредедигини билмек үчин хызматкәрлерден сорап-идәп башлапдыр, олар болса: «Сен солтан билен гиден гүнүңде, олам өз гатырыны овадан эсбаплар билен безәп, онуң үстүне атланды-да: «Мен ал-Калюба тарап гитҗек, өзүмем бирки гүн өйде болҗак дәл. Мениң йүрегим гысяр, хич ким мениң ызымдан гелмесин» дийди. Ине, онсоң онуң гиден гүнүнден тә шу гүне деңич биз ондан хабар-хатыр эшидемзок» дийипдирлер.

Ине, онсоң Шемсетдинем өз доганындан айра дүшенлигине гынаныл, халы харап болупдыр, онуң нәбелли ере йитирим боланына бичак гахары гелипдир, өз ичиндан ичини гепледип: «Бу затларың хеммеси-де шол агшам мениң оңа кәйәп, онуң үстүне гахарланып херрелмегим себәпли болды! Ол мениң кәйишими ёкуш гөрүп, башыны алып чыкып гидиберипдир. Хөкман онуң ызындан адам ибермек герек!» дийипдир.

Ине, онсоң ол солтаның янына гидип, бу ахвалаты оңа хабар берипдир. Солтан болса өзүниң хемме ердәки мүлкдарларына хат язып, мөхүр басып, чар тарапа нөкерлерини иберипдир. Нуретдин болса оларың сыяхатда болан шол йигрими гүнүниң ичинде узак үлкелере барып етипдир, шонуң үчинем оны хер нәче гөзлеселерем, ондан хич хили хабар эшидип билмәндирлер, гөзлемәге гиденлериң хеммеси гөрдүм-билдим эшитмән гайдып гелипдирлер.

Ондан соң Шемсетдинем өз доганыны тапманлыгына бичак гаты гынанып: «Мен өзүмизден өнҗек чагаларың никасы хакында эден гүррүңимизде өз чәгимден чыкан экеним. Вах, шол гүррүң болмадык болса болмаярмы! Бу затларың барысы мениң

өзүмден, мениң акылымың кемтерлигинден болды, мен ахмал болупдырын» дийипдир.

Шондан соң көп вагт гечмәнкә, Шемсетдин каирли тәҗирлерден бириниң гызына сөз айтдырып өйленипдир-де, ника хатыны языпдыр, шол вагтың өзүнде хем аялының янына гирипдир. Бир себәп билен Шемсетдиниң өйленип, өз аялы билен той тутан гиҗеси, Нуретдиниңем Басра солтанының везириниң гызына өйленип, өз аялының янына гирен гиҗесине габат дүшүпдир, ики доганың икиси-де бир гиҗеде той тутан экени, мунуң өзи-де гудратлы Аллатагаланың эмри билен шейле болупмыш, чүнки онуң махлуклара эден хөкүми шейле экени.

Өзи-де ики доганың шол агшам айдышлары ялы болупдыр: оларың аялларының икисиниң-де гөвресинде олардан чага галыпдыр, Каириң везири Шемсетдиниң аялы гыз догрупдыр, өзи-де Каир илинде онуң оваданлыгына гай гелйән гыз ёк экени, Нуретдиниң аялы болса бир огул догрупдыр вели, шол заманда онуң ялы оваданы гөрен-эшиден болмандыр, асла оны бир шахыр шейле сөзлер билен тарыплапдыр:

Хош хусун хошрой йигит, сыраты сырдам дерек,
Кәкили түм гиҗедир, маңлайында гүнтерек.

Яңагында җугра хал диймәң айп — бу тагнадыр,
Нукта халлар сөйгени нергиз билен гүл рагнадыр.

Башга бир шахыр болса шейле дийипдир:

Хусны-җемал әлеми алса онуң дашыны,
Утанҗындан йыгрылып гойберерди башыны.

«Бейле хош зыба йигит бармыка?» дийип сөзлесең,
Айдар ол: «Шун дек жуван болмаз әлем гөзлесең».

Нуретдин өз оглунуң адына Бедретдин Хасан дийип ат дакыпдыр, онуң бабасы-да муңа бичак бегенип шат болупдыр, той эдип, томаша берип, шазадалара мынасып наз-ныгматлар билен хеззетләпдир. Ондан соң Басра шәхериниң везири Нуретдини солтаның янына алып барыпдыр, Нуретдин болса онуң өңүнде бүкүлип хем баш эгип, онуң аяк тозундан огшап тагзым эдипдир. Нуретдин өрән дилевар, хем гайратлы, өзи-де сыратлы хем-де ачык гөвүнли йигит экен, шонуң үчинем ол шу газалы айдыпдыр:

«Эй солтаным, мүдүм яр болсун багтың,
Дүнйә дурса сен дур, бейгелсин тагтың.

Нет-палиңден гөз ачылса, биргүман,
Пелек әлин чарпып, бөкжекләр заман».

Солтан хем оны еринден туруп гаршылапдыр хем-де онуң айдан сөзлери үчин хошал болуп, везире йүзленип: «Бу йигит ким болмалы?» дийип сорапдыр. Везирем Нуретдин хакда

башдан-аяк оңа долы гүррүң эдип берип, соңундан болса: «Бу мениң доганымиң оглы» дийипдир. Солтан болса: «О нәхили сениң доганың оглы боляр, онда нәме үчин бизиң ондан хабарымыз ёк?» дийип сорапдыр. Онда везир: «Эй, хөкүмдар солтаным, мениң бир доганым барды, ол Мүсүр юрдуның везириди, онсоң ол өлүпдир, ондан хем ики огул галыпды, улы оглы онуң ерине везир болуп гечипдир, онуң кичи оглы, ынха, бу йигит болса мениң яныма гелипдир. Менем өзал өз-өзүме сөз берип, өз гызымы диңе шуңа берерин дийип әхт эдипдим, ине, онсоң бу йигит гелди вели, менем өз гызымы муңа берип өйлендирдим. Бу бир яш йигит, мен болсам инди эңкамы гачан гарры, не гулагым эшидйәр, не-де аңым-хушум галыпдыр, шоңа гөрә-де бу йигиди мениң ериме везир эдинип кабул этсең дийип, өз хөкүмдар солтанымыз, сенден хайыш эдйәрин. Бу йигит мениң доганымың оглы хем-де мениң гиевим ахыры, өзи-де везирлик везипесине мынасып адам, чүнки акылы-хушы еринде, пәхимли хем өрән эсердең йигит» дийипдир.

Ине, онсоң солтанам Нуретдини сынлап гөрүпдир вели, оңа гөвни етипдир-де, везириң хайышыны канагатландырыпдыр, Нуретдини везирлиге беллэп, оңа тәзе лыбаслар бермели дийип буйрук берипдир, ондан башга-да солтан өз гатырларындан оңа мүнер ялы гатыр бермели дийип буйрук эдипдир хем-де айлык беллэпдир. Нуретдинем хошал болуп, солтаның эллеринден өпүпдир, онсоң өз гайыны билен өйлерине бакан гайдыпдыр, оларың икиси-де бегенип, шат болуп: «Мунуң өзи тәзе болан Хасаның багтына болаян зат, онуң аягы дүшүмли болды!» дийшипдирлер. Ондан соң, эртеси гүни, Нуретдин ене солтаның янына барып, онуң аяк тозуны огшап, тагзым эдип, шу газалы айдыпдыр:

«Хер гүн багтың чойсун тәзе ровушде,
Пыгыллар этмесин. бол сен өвүшде.

Бүтин өмрүң хошлук билен сүр девран,
Душманын өртенип янсын йүз өвран»

Соңра солтан оңа везириң еринде отурып, онуң орнуны эелемеги буйрупдыр. Ине, онсоң Нуретдинем өз еринде отурып, өзүниң везирлик ишлерини бержай этмәге гиришип, хемме везирлериң иш алып баршы ялы, адамларың арз-шикаятларына серетмәге, оларың хал-ахвалатларына гөз етирмәге башлапдыр. Солтан онуң иш битиришине, өзүни алып баршына, акылына хем пайхасына, угур тапаганлыгына хем серенҗам бершине середип хайран галыпдыр. Шондан соң солтан оны говы гөрүп, өз янына чекип ыснышдырып башлапдыр. Иш вагты гутарып, адамлар өйли-өйүне даргашанларындан соң, Нуретдинем өз өйүне гайдып гелип, ол гүнки болан ахвалатлары гайынына гүррүң эдип берипдир. Гоҗа болса оңа бегенип монча болупдыр. Ине, онсоң Нуретдин везир болуп галыберипдир, өзи-де гиҗе-гүндиз диймән солта-

ның янындан айрылмандыр. Шонуң үчинем солтан онуң айлыгыны хем бейлеки хакларыны көпелдипдир, шол себәпли-де Нуретдиниң хал-ягдайы говуланмак билен болупдыр. Дура-бара онуң хем өз адына хер хили юртлар билен сөвда эдип гелйән гәмилери пейда болупдыр, онуңам гуллары хем бендиван хызматкәрлери болупдыр, онуң-да көп-көп мүлклери, ери-сувы, мейданлары, багы-бакҗасы болупдыр.

Онуң оглы Хасан дөрт яшыны долдуран вагтында болса, Нуретдиниң аялының атасы гарры везир арадан чыкыпдыр, Нуретдин оны арзылап, хорматлап җайлапдыр. Ондан соң Нуретдин өз оглуны тербиеләп етишдирмек билен болупдыр; оглы өзүни тутуп, еди яшына етенсоң болса, Нуретдин өйүне йөрите мугаллым гетирип, оңа хат-сoват өвретмеги, билим бермеги хем-де оны оңат тербиелемеги табшырыпдыр. Онсоң мугаллым хем оңа окамагы-язмагы өвредипдир, пейдалы билим берипдир, онсоң Хасан телим йыллап гурханы өвран-өвран окап ят тутупдыр, өзи-де йылсайын овадланып, сыратлы йигит болуп етишипдир, озалда бириниң:

«Онуң гөзеллик асманы долан айың җайы болды,
Онуң нукта хал янагы алтын гүнеш тайы болды.

Кулли гөзеллик мулкүниң патышахы бир шол болар,
Ынс-җынс, хайван-ынсан гөзеллиги шондан алар»

дийип, суратландырышы ялы гөрмегей болуп етишипдир.

Мугаллым оны өз атасының көшгүнде тербиеләп етишдирипдир, шонуң үчинем Хасан өсүп етишенинден бәри, везириң көшгүнден чыкман оңан экени.

Ине, онсоң гүнлерде бир гүн, онуң атасы Нуретдин везир алагада, оглуна иң оңат лыбаслардан гейдирипдир-де, өзүниң иң говы гатырларындан бирине мүндүрип, оны солтаның янына алып гидипдир. Барып оны Солтаның янына әлтипдир. Ине, онсоң патыша хем өз везири Нуретдиниң оглы Бедретдин Хасаны сынлап гөрүп, йигиде гөвни етипдир, оны түйс йүрекден говы гөрүпдир, патышалыгың илаты болса Хасан өз атасы билен патышаның янына бакан гечип гидип барярка, онуң кесесинден биринҗи гезек сынлап гөренлеринде, онуң оваданлыгына хайран галыпдырлар, ине, онсоң ол ызына гайдан вагтында-да, онуң кадды-каматыны хич болмаса дашындан бир сынлап гөрмек үчин онуң гайдышын гечҗек ёлуна чыкып отурыпдырлар. Йигидиң гөзел гөркүни болса озал бири шейле суратландырыпдыр:

Бир мүнеҗҗим ярыгиҗе йылдызлара гарап дуран,
Асман үзре бир овадан, бир беземен йигит гөрен.

Йигдиң тени югруланмыш Ак маяның ак сүйдүнден,
Кәкиллери рең аланмыш мүштериң гара дүйдүнден.

Малым-мүлкүм пешгеш дийип, Зөхре сандыгын ачанмыш.
Зеррин лыбас үстлерине Үлкер зебержет сачанмыш.

Яңагына реңгин басып яшып гитмиш Өмрүзая,
Абдал голак кирпик дийип, бар окуны салмыш яя.

Думлы-душдан дашын саклап Едиген — еди доганы,
Яман гөзден, яман дилден мыдам горап дурмуш оны.

Муны гөрүп ол мүнежжим, тапмаз болды айдар сөзүн,
Хайран галып, дыза чөкүп, гум-топрага сүртди йүзүн.

Солтан хем Хасаны гөрен вагтында, оны ачык гөвүн билен кабул эдип, оны халапдыр, онуң атасына йүзленип: «Эй, везир, сениң өз оглуңы элмыдама өз яның билен алып гелмегиң герек, хөкман алып гелгин!» дийипдир. Везирем оңа: «Ажап болгай, гөзүм үстүне!» дийип жогап берипдир.

Нуретдин оглы билен өйүне доланып барыпдыр, онсоң ол хер гүн, өз оглуны алып, солтаның янына бакан чыкып гайдяр экени.

Оглан он бәш яшына етенде, онуң атасы Нуретдин везир сыркавлапдыр, ол оглуны янына чагырып: «Оглум, бу дүнйә паныдыр, мунда бакы зат ёкдур, хеммеси гелер-гечер, эбедилик, бакы дүнйә о дүнйәдир. Мен саңа кәбир затлары весъет этмекчи болярын. Мениң айданларыма мазалыжа дүшүн хем-де шоңа акыл етирҗек бол» дийипдир.

Ине, онсоң ол өз оглуна өвүт-несихат эдип, ил-гүн билен оңшуклы болмагы, акыллы-пайхаслы болуп, этияжы элден бермезлиги несихат берипдир, ондан соң болса Нуретдиниң өз доганы, өнүп-өсен ерлери хем юртлары ядына дүшүпдир-де, айралык дердинден яңа бирденкә аглапдыр, соң гөзүниң яшыны сүпүрипдирип, шу хили бир газалы айдыпдыр:

«Айралыкдан зейренип, инди нә сөз айдалы?
Хесрете батсак о гүн, шонда нәдип гайдалы?

Бер хабармызны дийип, иле гөндерсек чапар,
Зарымыз диймәге ол инди нәхил сөз тапар?

Я чыдарсмы биз муңа, багт гелер дийип бир махал?
Ашык әйләрди чыдам, айралык болса сәхел.

Гайгы-күлпетдир гүни, ловлар янар өз одуна,
Гөзде яшы сырыгар, дөзмек олмаз дадына.

Эй гөзүмден сайланан, әйлеген өзүн йырак,
Калбым ичре яндыран хич махал сөнмез чыраг,

Бармыка высал несип? Ятдамы пейманымыз?
Әхди-пейманда дурарс, гитсе-де ыманымыз.

Я унутдыңмы мени, жандан гечен гүлзарыны,
Гиже-гүндиз энреген, дерт бүрен дилдарыңы?

Вах! Говушсам васлыңа, етсем өзүңе сениң,
Шонда-да йыллар бойы дердим эгсилмез мениң»

Аглай-аглай газал айдып болуп, гөзүниң яшларыны сүпүришдирип, өз оглуна: «Мен сени галдырып гитмезимден өң айдайын: билип гойгун, Каирде сениң агаң бардыр, өзем шол ериң патышасының везиридир, мен оңа хич зат айтман, ругсат хем алман, оны ташлап гайдыпдым. Говусы, сен бир дүйрүм кагыз ал-да, мениң айданларымы язып ал» дийипдир.

Бедретдин Хасанам, атасының айдышы ялы, бир дүйрүм кагыз алагада, онун айданларыны язмага башлапдыр. Нуретдин болса өзүниң башындан гечен затларың хеммесини башдан-аяк айдып берипдир. Ондан соң Нуретдин өзүниң өйленен вагтыны, өзүниң везириң гызының янына гирен гүнүни, онсоң өзүниң Басра шәхерине гелип етен вагтыны хем-де гарры везир билен душушан вагтыны, шонуң ялы-да өзүниң арадан чыкан гүнүне ченли кырк яшына-да етмәндигини оңа айдып яздырыпдыр. «Ынха, мениң оңа иберҗек хатым, шундан соң онуң үчин мениң мирас дүшерим Алланың өзүдир» дийип, этмели ишлерини тамамлап, кагызы дүйрләп хем дашыны мәкәм елмәпдир-де: «Оглум, Хасан җан, шу весъетнаманы аявлы саклагын, чүнки шу кагызың ичинде сениң догуп-дөрейшиң, хайсы тайпадан хем хайсы тиреденлигиң язылып гөркезилендир, эгер сениң башыңа бир иш дүшәйсе, гөни Мүсүре бакан өтәгитгин, шол ере барып, өз агаңы сорап-идәп, онуң янына бармагың ёлуны салгы алгын, онсоң мениң ят юртда айралык дердини чекип өлендигими оңа хабар бергин» дийипдир.

Онсоң Бедретдин Хасан ол кагызы алыпдыр-да, оңатҗа эпләпҗик, ятыш телпеҗигиниң ичлигиниң арасына салып тикипдир, дашынданам селлесини ораныпдыр, өзи-де хениз яш вагтында атасындан айра дүшйәнлигине гынанып аглапдыр. Нуретдин оңа шейле дийипдир: «Мен саңа бәш весъет берейин. Оларың биринҗиси: хич ким билен ысмышып гатнашык этме — шонда беладан башыңы гутарарсың, чүнки халас болмагың гиреви екеликдир. Хич кимиң янына-да барма, хич кими яныңа-да гетирме, хич ким билен ишем салышма, чүнки мен бу хакда бир шахырың айданыны эшидипдим:

Хич кесден гөзлеме гайры вепаны.
Достлар даргар, пелек салса җепаны.

Бүтин өмрүң тенхалыкда өтүргил,
Сөзүм җандан сызар — акыл етиргил.

Икинҗиси: оглум, хич кимиң гөвнүне дегмегин. эгер сениң гөвнүне дегсең, такдыр хем сениң гөвнүңе дегер. Такдыр диениң бир гүн сениң тарапыңы тутса, бир гүнем сениң гаршыңа чыкар, шонуң үчинем земиндәки яшайшың өзи гезекли чемчедир. Мен шахырың шейле диенини эшидипдим:

Алңасама, эвме — эвмек шейтандан,
Иле рехм кыл — рахмет ягар хер яндан.

Зулм эйлеме — берер товпугың җепбар,
Бетер зулма учрар хер бир сүтемкэр.

Үчүнҗи весъетим: дилиңе пугта болгун, өзи-де, гой, сениң өз кемчилигиң илиң кемчилигини айтмагы ядыңдан чыкартсын. «Билемок» диймек — мүң беланы башдан совар, «Дил бир бела, диш бир гала» дийлип бидерек айдылан дэлдир, онсоңам бир шахыр айдыпдыр:

Лаллык горагыңдыр, дыммак гөркүңдир,
Гепле-де, яңрама — элде эркиндир.

Эгер саклананңа өкүнсең сэхел,
Дил яранны унутмарсың хич махал.

Дөрүнҗи: оглум, хергиз ядыңда болсун, өңүнден табшырян — шерап ичмегин. Шерап хер хили булагайчылыгың башыдыр, шерап адамы акылындан айыряндыр. Саклангын, ахмал болуп шерап ичэймегин, бу догруда-да шахырың айданы бардыр:

Йүз өвүрдим мейден, гачдым мейхордан,
Мейи нэлетледим башардык зордан.

Мей ёлдан аздырар, азгынлык сачар,
Бела-бетерлериң ишигин ачар.

Бэшинҗи весъетим: оглум, пулуңы аяп саклагын, шонда пулам сени горап саклар. Пулы сакласаң, пулам сени саклар. Пулы өлчегсиз харчламагын, ёгсам иң болгусыз бигайрат адама ялбармалы боларсың. Дирхемиңи-де бисарпа тутмагын, онуң өзи дертлэ мелхемдир, бу хакда-да айдылан сөзлер бардыгыны эшидендирин:

Дөвлет маңа чеп болса, ховандарым чеп болар,
Теңңе-тыллам көп болса, досты-ярым көп болар.

Тамакиндир барысы, яр-яраның саны ёк,
Гарып гүнүм ташларлар, дердиме параны ёк!»

Шейлелик билен, Нуретдин, тэ җаны җесединден айрылянча, оглуна өвүт берип ятыпдыр. Онуң рухы чыкып асмана гөтериленсоң болса, өйүни гам-гусса эелэпдир, оңа солтан хем гынаныпдыр, хемме эмирлерем гынаныпдырлар, ине, онсоң оны гынанч биленем җайлапдырлар.

Оглы Бедретдин Хасан болса ики айлап атасының ясыны тутуп, атына-да атланман, дивана-да барман, солтан биленем душушман өйүнде отурыпдыр.

Солтаның болса муңа гахары гелипдир-де, онуң ерине көшкдэкилериң бирини беллэп, везир эдип отурдыпдыр, Нуретдиниң өйлерини, онуң мал-мүлкелериниң хеммесини баглап мө-

хүрләп гоймалы дийип, тәзе везире буйрук берипдир. Тәзе везирем солтаның буйругыны берҗай этмәге гиришип, Нуретдиниң оглы Бедретдин Хасаны тутуп, солтаның өңүне әлтмеги йүрегине дүвүпдир, онсоң солтан оңа нәме эдеси гелсе өзи билсин дийипдир.

Нөкерлериң арасында болса озалкы везир пахырың есирлеринден бир есир бар экени, ол болса бу ахвалаты эшидип, огрынлык билен атыны гамча басайыпдыр, ол ат башыны чекмән Бедретдин Хасаның өйүне гелипдир велин, гөрсе, ол өйлериниң даш ишигинде башыны ашак саллап, гайгы-гусса ичинде халы перишан болуп отуран экени. Яңкы есир атдан дүшәгеде, Бедретдиниң өңүнде баш эгип тагзым эдип, онуң элинден өпүпдир-де: «Эй, җенабымың оглы, мениң җенабым, басымрак болавери, ишиң гайтманка тиз бол!» дийип гыссапдыр. Бедретдин аңк-таңк болуп: «Нәме болды?» дийип сорапдыр. Есир оңа: «Солтаның саңа гахары гелип, сени тутмалы дийип буйрук берипдир, олар мениң ызым билен етип гелйәндирлер, тиз бол! Өз җаныңы гутарҗак бол ахыры!» дийипдир. Бедретдинем: «Ят ерлере дүшен вагтымда харҗылык болар ялы, өе гирип аңры-бәри герек затларымы алмага пурсат бармы?» дийип, ондан сорапдыр. Онда есир оңа: «Эй, мениң җенабым, шу вагт өйүңи ятлаҗак болма, тизрәк тур-да, гачҗак бол!» дийипдир-де, шу газалы айдыпдыр:

Җаныңы эйле халас, башыңа дүшсе бела,
Гугарып галсын өйүң, галма гапыл, мүбтела.

Эйлеме гайгы-гүман, тапылар өзге ватан,
Йөне бил гадрын демиң, соң тапылмаз өзге җан.

Нәлет ичре галарлар, мен оларың хайраны,
Билмен нечүн кылмазлар гиң җахана сейраны.

Илчи, чапар, хабарча ынанма зерур ишиң,
Хайр ислесең, эй киши, өзуң эйле эндишиң.

Билгин бир зат ёгнадар арслан, шир, пелең бойнун —
Олар өз бойны билен чекер пелегиң ойнун».

Бедретдин бу есириң айдан газалыны эшидип, донуның сыйыны башына бүрәп, пыядалап чыкып уграпдыр. Шейдип ол шәхериң четине чыкансоң, адамларың арасында: «Солтан өзүниң тәзе везирини арадан чыкан озалкы везириниң өйүне иберип, онуң эхли мал-мүлкүни, өй-эмләгини элинден алмак үчин баглап мөхүрлемели дийип буйрук беренмиш, онуң оглы Бедретдин Хасаны болса өлдүрмек үчин тутуп гетирмели эдипдир» диен гүррүңлериң бардыгыны эшидипдир.

Улы ил болса Бедретдиниң озадан йигитдигини гөрүп, онуң җанына хайпы гелип гынаныпдыр. Бедретдин болса ил арасындакы бу гүррүңи эшидип, нирә гитҗегини-де билмән, йүзүниң

угруна чыкып гидиберипдир, ол шейдип гидип баршына, пелегиң гердиши билен, атасының мазарының үстүнден баранлыгыны өзи-де билмән галыпдыр.

Ине, онсоң ол мазарыстанлыгың үстүнден барансоң, мазарларың арасы билен йөрәп, өз атасының мазарының башуҗунда отурыпдыр-да, болдумлы гиң донунының сыйыны башына бүрәп гышарыпдыр. Донуның якаларына болса алтын җәхек тутулып, йүзүне-де алтын харплар билен шейле бир шыгыр язылыпдыр:

Эй йүзлери нурана,
Гөзлери хумарана,

Аршда тутулсын адың,
Артсын шаның-шөхрадың!

Ине, онсоң ол атасының мазарының башуҗунда гышарып ятырка, бирден онуң янына бир еврей гелипдир. Дашындан гөрәймәге, бу еврей эли алтын пулдан долы халталы пул овнадып чалышян адама меңзейәрди, ол Хасан басралының янына гелипдир-де: «Эй, мениң җенабым, бу нә болушдыр, гөрйән вели, сениң кейпиң бозук ялы-ла?» дийип сорапдыр. Бедретдин болса: «Мен яңы уклап ятырдым вели, дүйшүмде атамы гөрүпдирин, «Сен мениң мазарымы гөрмәге гелеңок» дийип, атам пахыр менден нәгиле боляр экен. Мен горкуп ояныпдырын-да, бу гүнем онуң мазарына барып билмесем, мениң үчин эрбет болар өйдүп горкдум» дийип җогап берипдир. Онда яңкы еврей: «Эй, мениң җенабым, сениң атаң бирнәче гәмини сөвда этмәге иберипди, оларың кәбирлери хәзир гайдып гелди, ине, онсоң менем оларың биринҗи гелениниң йүкүни сатын алмак үчин гелдим, ынха, хәзирликче, шу мүң динар алтын пулы гетирдим» дийип, гызыл пулдан долы халтасыны ачагада, оңа мүң динары санап берипдир-де, везириң оглы Хасана йүзленип: «Сен маңа хатҗагаз язып бер-де, ашагына хем мөхүр бас» дийипдир.

Ине, онсоң везириң оглы Хасанам кагыз-галам алагада: «Шу хаты язып берен везир оглы Хасан, өз атасының гәмилеринден биринҗи гелҗегиниң йүкүни тутушлыгына Исхак диен евреe мүң динара сатды, пулуны-да өңүнден алды» дийип языпдыр. Еврей ол кагызы элине алып гидиберипдир, Хасан болса өзүниң гөр нәхили бейик мертебесиниң боланлыгыны ятлап, агламага дуруп, шу сөзлери айдыпдыр:

«Гитди ташлап яры-яр, гугарып галды өйүм,
Гоңшулам ачмаз гапым, шхм пелек тутды тоюм.

Досты-таншым танамаз, совушып терсе йүзүн,
Инди йылдызлар маңа шадыян гыпмаз гөзүн.

Галмышам ялңызу-тенха, ятар хаңлап бу җахан,
Дагу-дүзлер чыдаман, батды түмге шол заман.

Айралыгың хабарын җакырдан байхатыны
Ганату-перден эдип хем-де гырсаң затыны.

Бинова мен, бикарар, шум пырагың хассасы,
Инди түм ичре өтер өмрүмиң көп эссеси.

Айланмазмы хей заман, доланмазмы хей дөвран,
Ол сапалар-эшретлер гелмезмикә бир өвран»

Шейдип ол аглап-аглап, гөзлеринден сил кимин яш дөкүп отурышына, гараңкы дүшүп, гиҗәниң бирвагты болупдыр. Бедретдинем атасының мазарына башыны гоюп ятыпдыр велин, ахыры ол сүйҗи ука майыл болупдыр. Ол шейдип ятышына гиҗе ай догупдыр, онсоң онуң келлеси мазардан бир гапдала сүйшүп аркан дүшүпдир велин, айың ягтысы йүзүне дүшенсоң, онуң йүзи ай билен бәслешйән ялы, ялпылдап дуран экени.

Мазарчылыкда болса учмахың перишделери хем боляр экени. Перишделерден бири уклап ятан Хасана гөзи дүшүп, онуң голайына геленде, йигидиң оваданлыгыны гөрүп хайран галыпдыр, бу аҗайып йигидиң гөзеллигине гең галып: «Алланың ярадышына берекелла! Болса-да бу йигит учмахы болмалыдыр!» дийип сесленипдир.

Ине, онсоң ол перишде өзүниң адаты эдәхедине гөрә, асмана айланып гөрмек үчин, ганат баглап асмана учуп, ёкарда айланып йөркә, учуп йөрен башга бир перишдә, эркегине душ гелипдир-де, онуң билен саламлашып: «Сен ниреден учуп гелйәрсиң?» дийип, ондан сорапдыр. Олам: «Шо-ол ерден» дийип җогап берипдир. Онсоң аял перишде: «Ашакда бир мазарың гапдалында бир овадан йигит уклап ятыр, гөрмәге гөз герек, ислесең, йөр гөркезейин» дийипдир. Эркек перишде-де: «Боляр, йөр бәри» дийипдир. Ине, онсоң олар ашак инип дүшүп, везириң мазарының янында гонупдырлар велин, аял перишде ондан: «Хий, сен өмрүңде шу йигитден овадан адам гөрүпмидиң?» дийип сорапдыр.

Эркек перишде хем ол йигиди сынлап гөрүп: «Халал саңа, мунуң ялы овадан йигит ёкдур! Йөне вели, эгер ислесең, уяҗыгым, мен саңа өз гөрен задымы-да айдып берейин» дийип җогап берипдир. «Хә, сен нәме гөрдүң?» дийип, аял перишде сорапдыр. Ине, онсоң эркек перишде гүррүң бермәге дурупдыр: «Мен Мүсүр юрдунда шу йигиде меңзәп дуран бир гыз гөрдүм: оңа Шемсетдин везириң гызы диййәрлер. Ол гызың йигримә голай яшы бар, өзи-де шейле бир овадан, шейле бир гөзел, шейле аҗайып, инче билли, катды-каматында бир кеми ёк. Өзи-де ол гыз шол яша етенсоң, Каириң солтаны эшидипдир-де, гызың атасыны — өз везирини янына чагырып: «Эй, везир, сениң бир етишен гызың бармыш диййәлер, мен сениң билен гуда болмак ислейәрин» дийипдир.

Везирем оңа: «Эй, хөкүмдар солтаным, мениң узур өтүнҗми кабул эт, мениң гөзяшыма рехимиң гелсин — дийип

берипдир. — Мениң доганым Нуретдиниң бизден айрылып гидендигини өзүң билйәң, солтаным. Инди биз онуң нереде, нәме ишләп йөренинем билемзок, ол икимиз везирлиге шәрикдиқ ахыры. Өзи-де ол гахар эдип өйкеләп гитди, себәби ол икимиз отурып, өйленмек хакында, бизден өнҗек чагалар хакында гүррүң эдипдик, ол болса шонуң үчин өйкеледи. Мен болсам такмын он секиз йыл мундан озал, гызым энесинден болан гүни, өз гызымы доганымың оглундан башга хич киме бермерин дийип әхт эдипдим. Яңы-якында болса мен бир хабар эшитдим: мениң доганым Басра везириниң гызына өйленипдир, ондан хем бир огул болупдыр. Ине, онсоң мен өз доганымы хорматлаяным үчин, өз гызымы шонуң оглундан башга адама берҗек дәл. Мен өзүмиң хачан өйленендигими, аялымың хачан гөврели боландыгыны, гызымың болан гүнүни хата язып гоюпдым, шол себәпли-де мениң гызым өз агасының, ягны мениң иниминң оглуныңкы болмалыдыр. Бизиң солтанымыз үчин болса гыз гытлыгы ёкдур».

Өз везириниң бу берен җогабыны эшидип, солтан гахар-газабына галып: «Мениң ялы адам гел-гел сениң ялы адам билен гуда болмак үчин сөз айдар-да, сенем гызыңы маңа бермеҗек болуп, бидерек геп-гүррүң эден болярсыңмы! Өз башымдан ант ичйәрин, сениң гөвүн-ислегиң терсине, мен сениң гызыңы өзүмиң хызматкәрлеримиң иң бир болгусызына алып бермесем болмаз!» дийип гыгырыпдыр.

Солтаның хызматкәрлериниң арасында болса бир итигили атбакар бар экени. Онуң ягырнысы-да түңңи, дөши-де түңңи экени. Ине, онсоң солтан оны чагырдып гетирипдир-де, везириң гызыны шол атбакара бермели эдип, шол гүнүң өзүнде зор билен оларың ника хатыны языпдыр хем-де шол гүнүң агшамсы оларың никасыны гыйып, оны гызың янына салмалы дийип буйрук берипдир, өзи-де онуң үчин гелналыҗы гидишлиги хем той-томаша гурмагы хөкүм эдипдир. Мен хәзир ол атбакары бейлеки хызматкәрлериң арасында дурка гөрүп гайтдым, олар онуң төверек-дашында шем якышып, хаммамың агзында оларың херси оңа бир зат дийип лак атып, онуң үстүнден гүлйәрлер. Везириң гызы болса энекелериң хем бейлеки хызматкәр гырнакларың арасында гөзяш эдип аглап отыр, өзи-де ол хут шу йигиде меңзәп дур. Гызың атасыны болса гызының янына бармазлык үчин туссаг эдип гоюпдырлар. Өзи-де, ынан, уям, мен хенизе-бу гүне ченли шол итигили күйки ялы бисырат адам гөремок. Ол гыз болса бу йигитденем овадан экени».

Везириң гызыны шол итигили күйки атбакара бермек хакында солтаның ника хатыны язандыгыны, ол гызың болса гынанҗындан яңа аглап отурандыгыны, ол гызың оваданлыгына болса шу ятан йигитден башга тай гелип билҗек йигиди тапып болмаҗагыны перишделериң бири бейлекисине гүррүң берен вагтында, перишделериң зенан җынслысы: «Галат айдяң!

Бу йигит өз замандашларының арасында хемме кишиден овадандыр» дийипдир. Эмма бейлеки перишде хем ондан пес отурман: «Алланың хакы үчин, ынан, уям, ол гыз бу йигитденем овадан, йөне вели шу йигитден өзге оңа тай гелип билҗек адам ёк, себәби буларың икиси-де бири-бирине чалымдаш, эдил икиси сүйтдеш доган ялы болуп гөрүнйәр. Эгер ол гыз шол күйки атбакарың элине дүшҗек болса, онда онуң багтының күле чөкдүги боляр» дийипдир. Онда бейлеки перишде: «Эй, доган, гел икимиз бу йигиди гөтерип учуп гидели-де, шол гызың янына элтип гөрели, оларың хайсы бириниң овадандыгы шонда мәлим болар» дийипдир. Онда бейлеки перишде хем: «Аҗап болгай, гөзүм үстүне! Сен гаты догры айдяң, асла сениң шу айданыңдан говы пикир болуп билмез. Ынха, оны өзүм гөтерип экидәерин» дийипдир-де, Хасаны аркасына гөтерәгеде, асмана галып, парлап учуп уграпдыр. Бейлеки перишде хем онуң гапдалы билен эгин-эгне берип янашык учупдыр. Олар дессалымың ичинде Каир шәхериниң депесинден ашак инип, Хасаны отургыҗың үстүнде отурдагада оярыпдырлар.

Хасан укудан оянып, гөзүни ачып гөрсе, ол Басра шәхеринде-де, атасының мазарының гапдалында-да дәлдигини билип галыпдыр. Ол эйлесине, бейлесине середип гөрсе, догруданам, отуран ери Басра шәхери дәл-де, башга бир шәхермиш. Ол алланичигси болуп гыгырҗак болупдыр велин, перишделериң эркек җынслысы оны юмругы билен хүтледип уруптыр. Онсоң яңкы перишде говы-говы эшиклер гетирип, Хасаны гейиндирип безэпдир. Ондан соң ол перишде онуң өңүнде шем якып, оңа шейле дийипдир: «Билип гой, сени бу ере мен алып гелдим, өзүмем, Алланың хакы үчин саңа бирнеме көмек берерин. Ынха, шу шеми элиңе ал-да, шол хаммамың агзына бар, онсоң о тайдакы мәрекәниң арасына гир-де, көпчүлигиң арасы билен йөрәбер, шейдибем гелниң салнан отагына барянчаң, мәрекәниң арасына гошул-да, гидибер, шол отагың ишигине етениңден соң болса, ур-тут өңе геч-де, ичерик гир, өзүңем хич кимден горкмагын. Ичерик гирениңден соң болса, өйленйән күйкиниң саг гапдалында дурубер, онсоң хызматкәр, энеке, айдымчы диен ялы бир топары ичерик гирип, яныңа голай гелерлер вели, сенем җүбиңе элиңи сокгун-да, пенҗәңи пулдан долдурып, оларың үстүне сечибергин, сениң җүбиңдәки гызыл пул болса нәче алып сечсеңем гутармаз, гайгырман пайрадыбергин, яныңа якын бараның элине-де пенҗелэп алтын берибер, хич затдан чекинмегин. Сен диңе өзүңи ярадана сыгынгын, бу затларың хеммеси сениң элиңдәки зат дәлдир, бу затлар диңе гудраты гүйчли Алланың эмри билен болягдыр».

Бедретдин Хасан перишдәниң бу айданларыны эшидип: «Бе, ол гыз, гөр, нәхили гызка, бу рехимдарлыгың себәби нәмеденкә?!» дийип сесленипдир.

Ине, онсоң ол перишдәниң айдышы ялы эдип, шеми яка-

гада, хаммамың агзына барыпдыр вели, гөрсе өйленйән күйки ат үстүнде отуран экени, Хасан өзүниң шол овадан лыбаслары билен мәрекәниң арасына гошулыпдыр (онуң эгнинде хүлле доны, йүпек ектайы, җәхеклери алтын-зерли ловурдап дуран япынҗа, башында йүпек селле бар экен). Ине, онсоң ол мәрекәниң арасы билен шагалаңлыгың ичинде гелниң салнан отагына бакан гидип баршына, вагтал-вагтал айдымчы гелин-гызлар аяк чекенлеринде, хер ким оларың депрегине овнук-ушак пулҗагаз оклаяр экени, шонуң ялы пурсатда Бедретдинем элини җүбүсине сокяр вели, пенҗеси алтын пулдан долярмыш, олам алагада, оны айдымчы гелин-гызларың депрегиниң ичине ташлап, оларың депрегини динардан долдурян экени. Муңа болса айдымчы гелин-гызлар хайран галып, хатда шонча пулы алмага өзлери-де утанян экени, мәреке болса Хасаның катды-каматына середип хайран галяр экени.

Олар шейдип, улы шовхун болуп тә везириң өйүне барянчалар шагалаң эдип гидипдирлер. Олар бәрден баранларында, дервезебанлар гелналыҗы аяллардан өзге адамлары ичерик гойбермән ковупдырлар. Шонда айдымчы гелин-гызлар: «Эгер шу яш йигиди бизиң янымыз билен гойбермесеңиз, онда бизем барҗак дәл, чүнки ол бизиң үстүмизден алтын сечди. Биз диңе шу йигидиң хатырасы үчин гелниң йүзүни ачып гөркезҗек!» дийип гыгырышыпдырлар.

Диңе шондан соң Хасаны той җайына гойберипдирлер, өзүни-де өйленйән йигидиң-күйкиниң гаршысында — эдил гөзүниң алнында отурдыпдырлар, эмирлериң, везирлериң хем бейлеки көшк эмелдарларының аяллары болса эллери янып дуран уллакан шемли ики хатар болуп, башлары чаргатлы сагдан хем солдан, тә гелин билен йигидиң отурҗак юмшак отургычларындан башлап, гелниң чыкҗак гапысының сүтүнли эйванына чеңли хатар тутушып дурлар экени.

Аяллар Бедретдини гөрүп, онуң оваданлыгына хем гөзеллигине, онуң тәзе доган ай дек ялпылдап дуран йүзүне гөзлери душенде, хеммесиниң оңа гөвни гидип юмшашыпдырлар, айдымчы гелин-гызлар болса шол ере йыгнанан аяллара йүзленип: «Билер болсаңыз, бу гөзел йигит бизи диңе онлук тылла билен хеззетледи. Сиз оңа эдип билен хызматыңызы эдибериң, оңа хызмат эдип билсеңиз арманыңыз болмасын, онуң айданыны ере гачырман берҗай эдиң» дийип гыгырышыпдырлар. Ол аяллар болса Хасаның дашында эллери шемли сүссенеклешип, онуң оваданлыгыны сынлап, гөзеллигине гөзлери гидип башагай болупдырлар. Оларың хер бири өз янындан онуң гуҗагында бир сагат я-да бир йыл болмагы арзув эдип ах чекйәр экени. Тей ахыры акыллары башларындан учансоң болса, олар йүзлерини өртүп дуран чаргатларыны серпипдирлер-де: «Бу йигиде эелик эдип, онуң хызматында боланың багтыяр болдугыдыр!» дийипдирлер.

Ондан соң олар шол күйки атбакара хем-де онуң шейле гөзел гыза өйленмегине себәп болан адама гаргап нәлет айдыпдырлар, өзи-де хер гезек Бедретдин Хасана алкыш окап, күйкини өвран-өвран нәлетләпдирлер. Онсоң айдымчы гелин-гызлар депрек какып, алашовхун болуп башлапдырлар, шол вагт бир топар кенизеклериң арасы билен везириң гызы пейда болупдыр. Онуң үстүне-башына дүрли атырлар сепип, мүшк-анбар ысына габсапдырлар, той лыбасларыны гейдирип безәп-беслэпдирлер, хер дүрли гызыллы-күмүшли шайлар дакыпдырлар, сачларына дүрли готазлар дакыпдырлар, онуң эгниндәки бүтин лыбаслары Хысров патышаның лыбасларына гайра дур диййәр экени. Бейлеки лыбасларының арасында бир лыбасы болса тутушлыгына онлук алтын пул билен безелипдир, онлук тылланың йүзүнде болса хер хили ёлбарсларың хем гушларың шекили бар экени, гызың бойнундакы тутуш алтындан ясалан букавың хер гашындакы гыммат баха дашҗагазың өзи гиден бир байлык болуп, асла онуң ялы байлык иң гүйчли хан-патышаларың-да хич биринде болман экени. Шол хили безелен гыз гөйә он дөрди гиҗәниң айы кимин шөхле салып ялпылдап дуран экени, йөрәнде болса, мисли җеннетиң хүйр гызларыны яда саляр экени. Махласы, бу гөзели ярадана берекелла дийәймелимиш! Ине, онсоң аяллар онуң төверегинде халка болуп дурушларына йылдызлары яда салсалар, гыз хем оларың арасында гөйә булудың аңырсындан чыкан ай ялы экени.

Бедретдин Хасан басралы болса аркайын отуран экени, адамлар ондан гөзлерини айырман середйәрлер экени. Ине, онсоң гелин хем гайшарылыбрак хем чайканыбрак йөрәп якынлашып гелипдир велин, күйки атбакар еринден туруп, оны огшамакчы болупдыр, эмма гелин доланагада, ызына өврүлйәр вели, өз агасының оглы Хасан билен йүзбе-йүз боляр дурубербйәр, муңа хеммелер гүлшүпдирлер. Ине, онсоң гелин Бедретдин Хасана бакан овсунҗырап барыберипдир велин, адамлар алавагырды болупдырлар, айдымчы гелин-гызлар хем улы гыкылык турзупдырлар, Бедретдин болса җүбүсине элини сокупдыр-да, бир пенҗе алтын пул чыкарып, оларың депреклерине ташлапдыр, олар болса муңа бегенишип: «Биз бу гелниң сениңки болмагыны дилег эдйәрис!» дийипдирлер. Хасан болса диңе йылгыран болуп отурыберипдир.

Ме саңа! Хеммелер йигидиң дашына эгрилишипдирлер, күйки атбакар болса маймын ялы болуп екеликде галыберипдир, өзи-де хер гезек онуң үчин шем яканларында, шем өчйәр дуруберйәрмиш, онуң гыгырмакдан яңа сеси гырлып гидипмиш, шонуң үчинем ол гараңкының ичинде еке өзи ичини гепледип отурмалы болупдыр.

Бедретдин Хасаның янындакы адамларың элинде болса шем янып дуранмыш, онсоң өйленҗек йигидиң еке өзүниң гараңкының ичинде өз янындан ичини гепледип отураныны гөрүп,

адамларың болса хеммесиниң өз дашында шем якып дуранларыны гөрүп, Хасан бирхили утаныпдыр хем гең галыпдыр. Эмма Хасан өз агасының гызыны гөрүп бегенипдир хем шатланып гөвни гөтерилипдир, онуң йүзүне середип гөрсе, гызың йүзи ай ялы шөхле салып ялпылдап дуран экени, ылайта-да онуң эгниндәки гырмызы атлас көйнегиниң өвшүни йүзүне дүшүп, энайы бир гөрнүшде ловурдаян экени. Ондан соң гызың төверегиндәки аяллар оны дүрли лыбасларда гөркезмәге башлапдырлар, оны биринҗи лыбасда гөренде, Хасан зордан онуң йүз кешбини сынлап билипдир, гыз болса өзүне гөвнүетгинлик билен толгунҗырап хем йиканҗырап йөрәпдир вели, аял-эркек хеммәниң акылыны башындан учурыпдыр, онуң бу гөзеллигини шахыр мынасып суратландырыпдыр:

Гүн ялдырап байра чыкды ойнага,
Чоланыпдыр нарынч йүпек көйнеге.

Лебиниң балындан шерап ичирди,
Поса берип, яңак алып өчүрди.

Ондан соң гызың ол лыбасыны айрып, икинҗи бир гөк лыбасы гейдирип гетирипдирлер вели, гыз мисли долан айың ягты салшы ялы ялпылдап, көмүр дек гара сачларыны овсундырып, тер яңакларыны тирсилдедип, йылгырып дуран додакларыны писсе ялы эдип, гөвүслерини юмралдып, гарамык ялы гөзлерини учганакладып пейда болупдыр. Гелни икинҗи лыбасда гөркезенлеринде, онуң кешби акылдар адамларың айдышларыча бар экени:

Әлеме долупдыр дабара, чавы,
Эгнине геени асман дек мавы.

Меңзәр гыш гиҗеси доган хелала,
Ышкым җоша гелип, дүшдүм хыяла.

Ондан соң онуң бу лыбасыны-да айрып, башга лыбас билен чалшырып гетирипдирлер, онуң токмак ялы сачларының өрүмини чөзләп, гүр гара сачларыны эгинлеринден ашак яйып гойберипдирлер вели, онуң сачларының узынлыгы билен гаралыгы айсыз түм гараңкы гиҗәни яда саляр экени, гара гөзлериниң җадылайҗы пейкамлары болса йүреклери паралап дуранмыш.

Онсоң оны үчүнҗи бир лыбасда гетирип гөркезипдирлер вели, бир шахырың айдышына бап гелип дуран экени:

Гүлгүн йүзе сүнбүл сачларын дөкди,
Учлары җайтарлып, мар дейин сокды.

Дийдим: «Гүндиз түм астына дүшүпдир».
Дийди: «Айың йүзне булут сүйшүпдир».

Онсоң оны дөрдүнҗи лыбаса салып гетирипдирлер вели, ынха гөрсең, сәхер чагында гүнүң догшы ялы ловурдап, гекеп-

бирликден яңа яйканҗырап гелйәрмиш, өзи-де марал кимин тасанҗырап баканда, гөйә габакларының астында пейкамы бар ялы, йүрегиңи паралап барярмыш, онуң шол бакышыны беян эдип язанларың бири шейле тарыплапдыр:

Хусн әлемниң гүни ялдырап чыкды!
Йүзүн гөге тутуп, улумсы бакды.

Ол гөзүн гүлдүрип, гаш какса эгер,
Гүн булуда гирип гизленер, мегер.

Ондан соң оны бәшинҗи лыбаса салып гетирипдирлер вели, ынха гөрсең, инче билли, узын бойлы, гүлер йүзли бир гыз, мисли чөлүң маралыны ядыңа салярмыш, яңакларына дөкүлип дуран товлам-товлам зүлплери ичян кимин чакарман гөрүнйәр экени, өзи-де билгешлинден өз оюнларыны гөркезмек үчин инче биллерине яй берип силтенҗирәнде, яңакларына дөкүлип дуран зүлплериниң товламлары, оны беян эдип язанларың айдышы ялы, чөзүлмейән экен:

Долубан он дөрди гиҗе, асманымың айы гелди,
Бармак дишләп, сейкин басып, боз маралың тайы гелди.

Улус-иллер болды бенди гөзде хумараласына,
Яңагының якут алы меңзәр сәхра ләлесине.

Белент сагра дүшүп ойнар гол дейин өрүм сачлары,
Ширин җана салар вәхим, мар дей чырпыншып учлары.

Ак гардан арасса тени, нәзик-непис гүл бедени,
Йүреги полат галадыр, сарайына салмаз сени.

Кеман гашын чекмиш бетер, кирпиклери парран өтер,
Гөзлери җаным сайяды, нирден атса гелип етер.

Долап алсам инче билин, хыңзап галса гөвнүм җошы,
Бир тен, бир җан болуп билмерс, дирәр дурар белент дөши.

Аперин хусны-роюңа! Ызда гойдуң барчалары!
Аперин инче билиңе! Утандырдың мүрчелери!

Онсоң оны алтынҗы, яшыл лыбаса салып гетирипдирлер, шонда ол өзүниң катды-каматы билен оклав ялы гөни найзаны-да гайра тесдирипдир, өзүниң гөзеллиги билен болса бүтин әлем-җаханың гөзеллеринден рүстем чыкыпдыр, йүзүниң нурана-шөхлеси билен айы-да гара гөркезипдир, онуң гөзеллиги асла исләп-арзув эдиленинден хем аңры гечипдир, ол нәзиклиги билен пудаклары-да өзүне есир эдипдир, өзүниң чее хем овадан бедени билен, язып беян эден бириниң айдышы ялы, йүреклери парран-парран парчалапдыр:

Кейик дей кеерлер, тапылмаз тайы,
Йүзүнден нур алар асманың айы.

Яшыл көйнегине көп тарып герек,
Нары сапагында өртен япрак дек.

Хич тапмаз боламда мынасып сөзи,
Лыбасыны тарып этди оң өзи:

«Биз муны гейибән кән гөвүн тирйәс,
«Гөвүн тирер» дийип, муңа ат берйәс».

Ондан соң оны, бир шахырың айдышы ялы, единҗи лыбасда, пыртыкалың габыгы билен чалымдаш реңкдәки үйтгешик бир лыбасда гетирип гөркезипдирлер:

Тирмесиниң боягы сандал, зеревшан, загпыран,
Нәз-керешме, ойны көп, чекдигим зары-пыган.

Сынасы дал чыбыгы, гөвни: «Бөк, дурма!» диер,
Билден ашагы белент, сагры: «Ят, турма!» диер.

Максадым айдан заман, «Гел, эчил!» дийр хусн оңа,
Текепбирлик дийр: «Эчилме, бейле иши гой соңа!»

Шондан соң гыз гөзлерини гиңден ачып: «Эй, таңрым, сен мени шу йигиде бер-де, шол күйки атбакардан мени халас эт!» дийипдир.

Ондан соң гызы әхли лыбасларында гөркезмәге дурупдырлар, онуң еди лыбасының соңкусына ченли гейдирип, Бедретдин Хасан басралының өңүне гетирипдирлер, күйки атбакарың болса еке өзи отуран экени. Гелни дүрли лыбасларда гөркезмеклиги гутаранларындан соң, мәрекә гайтмага ругсат берипдирлер, шонуң үчинем тоя гелен аял-оглан-ушак — хеммеси чыкып гидипдир. Җайда Бедретдин Хасан билен күйки атбакардан башга җеменде галмандыр. Ондан соң хызматкәр кенизлер гызың той лыбасларыны айрып, оны өйленйән йигидиң янына салмага тайярламак үчин экидипдирлер. Шол вагт хем күйки атбакар еринден туруп, Бедретдин Хасаның янына барып оңа: «Эй, җенап, сен бу гүн агшам бизе хезил бердиң, бизе пул сечдиң. Инди сен туруп өтәгитсең ничик боларка?» дийипдир. Хасанам: «Алланың хакы үчин гидерин» дийипдир-де, гапыдан дашарык чыкыпдыр. Эмма шол пурсадың өзүнде хем хәлки перишде пейда болуп, оңа: «Дур энтек, Бедретдин! — дийипдир. — Күйки атбакар тәретхана чыкар вели, сен шол махал ур-тут ичерик гиргинде, тутының аңырсында отурыбергин. Онсоң гелнем гелер вели, сен оңа: «Сениң хак әриң мендирин, патыша болса бу мекирлиги диңе сени гөзден-дилден горамак үчин саңа гөз дегер өйдүп этди, сениң яңкы гөрениң болса бизиң атбакарларымызың бири» дийгин. Ондан соң онуң янына бар-да, йүзүни ач, өзүне-де: «Бу иш зерарлы бизиң калбымызы габанҗаңлык эеледи!» дийип айт.

Бедретдин билен перишде шейдип гүрлешип дуркалар, бирден атбакар дашарык чыкыпдыр-да, тәретхана бакан уграпдыр, тәретхана гирип, яңы ашак отуранда, онуң сувлы күндүгиниң ичинден перишде сычан кешбинде болуп чыкыпдыр-да.

«Җүйк!» эдипдир. Күйки муңа хайран галып: «Бу нәме болдугы?» дийипдир. Онсоң яңкы сычан дура-бара улалып пишик болупдыр-да: «Мәв-мә-әв!» эдип мавлап башлапдыр, онсоң хас-да улалып, ит болуп: «Хав-хав!» эдип үйрүпдир.

Атбакарың зәхреси ярылан ялы болуп горкупдыр: «Йит, ёк бол, харам өлен!» дийип гыгырыпдыр. Эмма ит ене улалып хем чишип бармашына эшек болуп аңңырыпдыр-да, соңунданам онуң гулагына агзыны элтип «Хык-хык!» эдип хынчгырып башлапдыр.

Атбакар горкуп, халыс алҗырап: «Хай етевериң-ов, өйде барыңыз болса, бәрик гелевериң-ов!» дийип гыгырыпдыр. Эмма эшек хасам улалып, эпет бир гәвмиш болупдыр-да, бүтин җайың ичини тутуп, адам сеси билен геплэп: «Ишиң гайтсын, күйки бедрой, порсы этеңет дийсәним!» дийипдир.

Ине, онсоң атбакарың ичи товлап агырыпдыр-да, шол дуршуна, эшиги зады билен ашак отурыпдыр, шонда онуң дишлери шатырдап, шат-шат эдип башлапдыр, перишде болса оңа: «Нәме дашарда отурмага гиң җахан саңа дарлык этдими? Нәме, сен мениң сөйгүлимден башга өйленмәге гыз тапмадыңмы?» дийипдир.

Атбакар сесини чыкармандыр, перишде болса: «Җогап бер, ёгса-да хәзир күлүңи гөге совраpын!» дийип херрелипдир. Онда атбакар: «Алланың хакы үчин, ынан, мен гүнәкәр дәл! Олар мени зор билен боюн этдилер. Онсоңам мен ол гызың гәвмиш болуп йөрен ашыгы бардыр өйдемокдым, шонуң үчинем мен Алланың өңүнде-де, сениң өңүнде-де пушман эдйәрин» дийипдир.

Онда перишде оңа: «Эгер сен, гүн догмазындан өң, шу ерден чыкайсаң я-да дилиңи ярайсаң, мен сени өлдүрҗеклигиме ант ичйәрин! Хачан гүн доганда болса, өз ёлуң билен уграгын хемем гайдып бу өе доланып геләймегин» дийипдир.

Ондан соң перишде ол атбакары гөтерәгеде, тәретхананың дешигинден башашак саллап, аякларыны дик ёкарык эдип гоюпдыр-да, оңа: «Шу дуршуңа гымылдаман бу ерде дурмалысың, мен, тә гүн догянча, сениң дашыңда гаравуллап йөрҗекдирин» дийипдир.

Ине, күйкиниң башына гелен зат. Бедретдин Хасан басралы болса, перишде билен күйки тәретхана гиренлеринден соң, җая доланып барып, тутының аңырсында гизленип отурыпдыр. Ине, онсоң бир гаррыҗа аял гызы алып гелипдир-де, өзи хем ишигиң агзында аяк чекип: «Эй, гөзеллер шасы, тур-да, Алланың берен гиевини кабул эт!» дийипдир.

Ондан соң ол кемпир ызына өврүлип чыкып гидипдир, гыз болса тутының аңырсына гирип, тагтчаның үстүне чыкыпдыр (гызың ады болса Ситдал Хусны экени), онуң халы харап, йүреги перишан экени, шонуң үчинем ол: «Алладан ант ичйәрин, мен өзүми шу күйкиниң ыгтыярына бермерин, ол мени

өлдүрәйсе-де, өзүме эл дегиртмерин!» дийип ичини гепледип дураң экени. Ол тутының аңырсына гирип, Хасаны гөрүпдир-де: «Сөйгүлим, сен хенизем бу тайда отырмың? Мен өз янымдан пикир эдип, сиз күйки атбакар икиңиз билеликде маңа шәрик болҗаксыңыз өйдүп горкупдым» дийипдир. Онда Бедретдин Хасан оңа: «Ол атбакары саңа саташдырып йөрен ким, онсоңам саңа эелик этмекде ол ниреден мениң шәрикдешим болуп билермиш?» дийипдир. Онда гыз: «Эйсе мениң әрим хайсыңыз болмалы — олмы я-да сенми?» дийип сорапдыр. Онда Бедретдин оңа: «Эй, Ситдал Хусны, биз муны диңе онуң үстүнден гүлмек үчин этдик — дийип дүшүндирипдир. — Кенизлер, хызматчылар, айдымчы гелин-гызлар, ковум-гарындашларың сениң үйтгешик оваданлыгыңы гөренлеринде, саңа гөз дегмесин дийип, сени гөзден-дилден горап сакламак үчин сениң атаң яңкы атбакары он динара хакына тутды, инди болса күйки өз ишине чыкып гитди».

Бедретдиниң бу айданларыны эшидип, Ситдал Хусны үчурсыз бегенипдир, онуң йүзи ачылып йылгырыпдыр, нәзли гүлкүсини эдип гүлүпдир-де: «Алланың хакы үчин, сен мениң йүрегимиң одуны өчүрдиң! Алланың хакы үчинем, сен мени өзүңе чек-де, багрыңа бас» дийипдир.

Гызың болса диңе бир көйнегинден башга зады ёк экен, шонуң үчинем көйнегини бокурдагына ченли ёкарык чекипдир вели, онуң өңи-ызы, бүтин бедени ялаңачланыпдыр. Бедретдин оны гөренде, онуң йүреги хыҗув билен җошупдыр, хасыр-хусур чыкарынмага дурупдыр, эшиклерини айрып, шол еврейден алан мүң динарлы халтаҗыгыны хем бойнундан чөзүп алып, оны җалбарының гатына салып дүйрләп, дүшекчәниң ашагында гизләп гоюпдыр, онсоң ол башындакы селлесини айрып, гапдалындакы күрсиниң үстүнде гоюпдыр, ине, онсоң ол диңе екеҗе юка көйнекчелигине галыпдыр (көйнеги-де тутуш алтын җәхеклер билен җәхекленипдир). Ине, шол пурсатда-да Ситдал Хусны тагтчаның үстүне чыкып, оны өзүне бакан дартыпдыр вели, Бедретдинем оны өзүне бакан дартагада гуҗагына долуп, гызың аякларыны өз билинден гечирип чилширдипдир. Шейдибем оңа бир ок берипдир вели, хошуңа гелсин дийййәр, топы топ дагы дәл экен, окуның барып деген минарасы күл-ушак боланмыш. Шонда Бедретдин гызың хениз эл дегмедик гөвхердигини хем мүнүлмедик байталчадыгыны гөзи билен гөрүпдир.

Шейдип Бедретдин онуң гызлыгыны алыпдыр, онуң яшлык мәхринден дойынча соруп гөвнүни хошлапдыр, онсоң окуны чыкарып, ене оклап атыпдыр, шейдип ол телим гезек гайталапдыр, гыз хем ондан гөврели болупдыр.

Ондан соң Бедретдин элини онуң келлесиниң ашагындан гечирипдир, гыз хем шейдипдир, онсоң олар шейдишип гуҗаклашып ятышларына-да ука гидипдирлер, шахыр болса оларың

шейдишип гуҗаклашып ятышларыны шейле суратландырыпдыр:

Яр ишигин яссык эдин, гой гаргасын ракып генде,
Ышк җошгуны мөвч уранда, бөвет болмаз мүң шерменде!

Ашык-магшук бир дүшекде бир җан-бир тен биле
ятмыш,
Мунуң дейин гөзеллиги таңрым асла яратмамыш.

Чырмашыбан ятыр олар, япынып ышгың ховасын,
Яссанышып голларыны, яда салман гам новасын.

Багырлар бадашып мәкәм, җанлары пейвенди болды,
Ил-улус шадыян какып, ышга хөвәс, бенди болды.

Тапар болсаң бу дүнйәде гадрың билен нәэли яры,
Багтлы яшап, сүр дөвраны, магшук эдин зүлпүтары!

Ышгы пислән шермысарлар, тагна сөздүр герегиңиз,
Хей бир махал дүзелерми гурум баглан йүрегиңиз?

Ана, Бедретдин Хасандыр Ситдал Хусныың башына гелип гечен затлар шолар. Перишделер хакында айданыңда болса, оларың эркек җынслысы аял җынслысына: «Огланы гөтер-де, учуп угра, эртире галманкак, оны өңки ерине әлтели» дийипдир. Даң атар вагты-да голайлап гелйән экени. Ине, онсоң ол перишде хем уклап ятан Хасаның янына барыпдыр-да, оны алагада, асмана гөтерип уграпдыр (ол болса хенизем шол өңки гөрнүшинде, башга эшиги чыкарылгы, диңе екеҗе көйнекчелигине ятан экени). Перишделериң эркеги болса оларың яны билен гапдаллап учуп барян экени. Ине, онсоң олар шейдишип учуп баряркалар, барҗак ерлерине етмәнкәлер, ёлда даң атыпдыр-да, азанчылар эртир намазына чагырып азан айдып башлапдырлар.

Ягдай шейле болансоң, Аллатагала ол перишдәни от болуп янып дуран йылдызлар билен кесекләп урмага бейлеки җеннети перишделере ругсат берипдир, шейлелик биленем, перишдәниң эркеги янып өлүпдир, аял җынслысы болса зордан дири галыпдыр. Ине, онсоң ол хем Бедретдини ондан аңрык экитмәге горкупдыр-да, шол перишдәниң янып өлен еринде дүшүрипдир. Такдырың язгыдына гөрә, Сирияның Дамаск шәхерине барып етипдирлер, онсоң ол перишде Бедретдини шәхер дервезесиниң бириниң агзында гоюпдыр-да, учуп гидиберипдир. Эртир җахан ягтылып, шәхериң дервезелери ачылансоң, адамлар чыкышып угранларында, гөрселер, ынха бир овадан йигит ятанмыш, эгнинде екеҗе көйнекден башга эшиги ёкмуш, башында-да диңе ятыш телпеҗиги бармыш, махласы чув ялаңач диен ялы экени, өзи-де узынлы гиҗе ятмадык ялы, бичак гаты уклап ятанмыш дийййәр.

Оны гөрен адамлар: «Пах, бу гиҗе мунуң янында ятан гы-

зың багты гетирен экени? Бэ, гейинмэге-де сабры галмадык болара чемели!» дийшипдирлер. Башга бири болса: «Шу эйямың багты ятан чагалары! Буҗагаз йигит кэбир иш боюнча мейханадан чыкандыр-да, шерабың хесери башына урансоң өзүниң барҗак ерине етип билмэн азашандыр, онсоң шэхериң дервезесине зордан өзүни атандыр, олам япык болансоң, шу ерде ятыберендир» дийипдир.

Ине, шейдип, хер ким бир зат дийип, онуң гүррүңини этмэге башлапдыр. Бирден шемал өвсүп, Бедретдиниң гарныны япып дуран көйнегини ел ёкары галдырыпдыр велин, онуң гарны ачылып, онуң ыкҗамҗа гөбегине ченли хемме ери: бутлары-да, гундуз ялы агарып дуран бykынлары-да ачылып гөрнүп дуран экени. Адамлар болса: «Халал саңа, эдил гуйма кенек ялы йигит экен!» дийшипдирлер.

Онсоң Бедретдин ояныпдыр, өзүниң шэхер дервезесиниң агзында ятандыгыны, адамларың болса өз дашында тегеленишип дурандыкларыны гөрүп хайран галыпдыр-да: «Ай, Алланың бенделери, мен нирeде, нэме үчин сиз мениң дашыма үйшүп дурсуңыз? Мен сизе нэме эдипдирин?» дийип сесленипдир. Онда адамлар оңа: «Биз азан вагты ынха сениң үстүңден гелдик, сен ынха шу ятан ериңде уклап ятан экениң, биз шундан башга сениң нэме ишлэп, нэме эдип йөрениңден бихабар» дийипдирлер.

Ондан соң олар: «Сен шу гиҗе нирeде ятыпдың?» дийип, ондан сорапдырлар. Бедретдин Хасан болса: «Алладан ант ичйэн, ынаның, адамлар, мен шу гиҗэни Каирде ятып гечирипдим!» дийип сесленипдир.

Онда бир адам оңа: «Сен нешебент!» дийипдир. Башга бири болса: «Сен дэлирэпсиң! Сен агшам Каирде ятып, эртир биленем Дамаскиде укудан ояндың!» дийипдир. Онда Бедретдин: «Алладан ант ичйэн, рехимдар бенделер, мен сизе асла ялан сөзлэмок. Өтен агшам мен Мүсүрдедим, дүйнки гүнүң гүндизини болса Басра шэхеринде гечирипдим» дийип җогап берипдир. Кимдир бири: «Болҗак-да!» дийипдир, ене бири болса: «Бу йигит елдиргэпдир!» дийипдир. Шейдишип олар онуң үстүнден гүлүп, хешелле какышыпдырлар. Олар бири-бирине: «Хайп, өзем не гөзел яш йигит! «Алла бар, онуң дэлирэнлигине чигит ялыҗагам шүбхе ёк!» дийшипдирлер. Онсоң олар оңа: «Сен бирнеме ойлан-да, акылыңа айлан» дийипдирлер. Бедретдин болса олара: «Мен өтен агшам Мүсүрде өйлендим» дийипдир. Онда олар: «Сен, белки, бу айдян затларыңы дүйшүңде гөренсиң, я-да сениң гөзүңе гөрнендир?» дийип сорапдырлар. Онсоң Хасан өзи барада шүбхеленип, догруданам, шейле болаймасын дийип ойланыпдыр. Онсоң болса: «Үстүмде Алла бар, ынаның, ол болан затлар дүйш хем дэл, гөзүме-де гөрнен зат дэл! — дийип җибринипдир. — Мен өе бардым, онсоң маңа гелниң йүзүни ачыбам гөркездилер, күйки атбакарам шол ерде

отырды. Җан доган, бу дүйш дәл. Эгер дүйшүм болса, онда ханы мениң алтын пуллы халтаҗыгым ниредемиш, онсоң ханы мениң башымдакы селләм ниреде, мениң эхли эгинбашларым, эгнимдәки лыбасларым нираде?»

Ондан соң Бедретдин еринден туруптыр-да, шәхере гирипдир, көчелере, базарлара айланып гөрүпдир, адамларам онуң төверегинде хүмер болшуп, ызындан галман сүссенеклешип йөрүпдирлер, онсоң ол бир ашпезиң дуканына барып гирипдир.

Ол ашпез болса бичак есер адам экени, аслында онуң өзи бир огры экен-де, худай тарапын диен ялы, ол соңра тоба эдипдир-де, огурлыгыны гоюп, бир дуканҗык ачыпдыр. Өзи хем бичак гахарҗаң адам экен, асла ондан бүтин Дамаскиниң илаты элхедер эдйәр экени.

Ине, онсоң адамлар онуң шол дуканҗыга гиренини гөрүп, ашпезден горкуларына ызларына серпигишип даргашыпдырлар. Ашпезем Бедретдин Хасаны гөрүп, онуң оваданлыгына гөзи дүшенде, йүрегинде сөйги мәхри дөрәп: «Ери, йигит, сен нireден боларсың? — диййип сорапдыр. — Сен өз башыңдан геченлери маңа бирин-бирин айдып бер, сен мениң гөзүме өз җанымданам эзиз гөрүндиң».

Ине, онсоң Хасанам өзүниң башындан гечендлери, гөрен-эшиденлерини башдан-аяк оңа гүррүң берипдир. Онсоң ашпез оңа йүзленип: «Эй, мениң җенабым Бедретдин, сениң бу айдан затларың бичак гең зат, түйс хайран галып отурмалы хекаят экени! Йөне вели, оглум, сен бу сырыңы хич киме аян этмән, гизлин сакла, Алланың өзи сениң йүкүңи еңледйәнчә, хич киме сыр берме-де, шу ерде мениң янымда болубер, мениңем перзендим ёк, шонуң үчинем мен сени өзүме огул эдинерин» диййипдир. Бедретдин болса: «Боляр, агам» диййип җогап берипдир. Шондан соң яңкы ашпез базара барыпдыр-да, Бедретдин үчин оңат-оңат гейим-эшиклер алып, оны гейиндирипдир, ондан соң оны казының янына алып барып, Бедретдини огуллыга алындыгыны тассыкладыпдыр. Ине, онсоң Бедретдин Хасаны Дамаск шәхеринде ашпезиң оглы диййип хасаплапдырлар, шондан соң болса ол ашпезиң нахарханасында отурып, нахарың пул аляны болуп ишләпдир, шейлелик биленем, ол ашпезиңкиде ымыклы орнашып галыберипдир.

Бедретдин Хасаның башындан гечен вакалар, ине, шейле. Онуң агасының гызы Ситдал Хусны барасында айданыңда болса, ол даң атансоң, укудан оянып гөрсе, янында Бедретдин Хасан ёк диййәр. Ол аякёлуна зада дашарык чыкандыр өйдүп, бирсалым гарашып отурыпдыр. Ине, онсоң бирден гызың атасы ичерик күрсәп гирипдир. Ол солтаның газабы билен өз гызының болар-болмаз бир хызматкәре, хайсыдыр бир күйки атбакара зораякдан әре берилмегинден бичак нәгиле болуп, улы гайгы--алада галып, гызының халындан хабар алмага гелипдир. Өзи-де

өз янындан гахар эдип: «Эгер гызым шол бедрой күйкә разылык берип, оңа өзүне эл урдуран болайса, мен гызымы өлдүрерин!» дийип ичини гепледип гелйән экени.

Ине, онсоң ол гызының отагына гирип, онуң күрсүсиниң янына барып, шол ерде аяк чекипдир-де: «Ситдал Хусны!» дийипдир. Гыз болса: «Лепбей, мениң җенабым, мен бәрде, хызматыңа тайярдырын!» дийип җогап берипдир-де, бегенҗинден яңа яйкылдап чыкып, онуң өңүнде ики бүкүлип тагзым эдипдир, шонда онуң йүзи хас хем рөвшенленип, хас хем оваданланыпдыр, чүнки ол гөзел йигидиң гуҗагына доланыны дүнйә малына берҗек дәлди ахыры.

Атасы өз гызының бу хили шадыян халдадыгыны гөрүп, оңа: «Хәй, этеңенәлет дийсәним, нәме сен шол атбакара берлениңе бегенйәрмиң?» дийип азгырылыпдыр. Гызы болса атасының айданына йылгырып: «Алланың хакы үчин, мен өтен агшамкы болан зада бичак бегенйәрин! Адамлар мениң үстүмден гүлүп, мениң әримиң дырнагына-да дегмейән шол бедрой атбакары диллерине чолап, маңа мыҗабат эдйәрдилер. Алладан ант ичйәрин, мен өтен агшамкы ялы леззетли гиҗәни өмрүмде-де гөрүп-эшитмәндим! Мениң үстүмденем гүлме, шол күйкини мениң ядыма-да салма» дийип җогап берипдир.

Атасы өз гызының бу айданларыны эшиденде, онуң гахар газаны гайнап дашыпдыр, онуң гөзлерине ган долуп, җынланан дек болуп: «Ай, иши гайдан, сениң бу айдян сөзлериң нәме! Күйки атбакар сениң яныңда ятдымы?» дийип сорапдыр. Эмма Ситдал Хусны оңа: «Алланың хакы үчин, мениң янымда онуң адыны-да тутма, оны ядыма-да салма, онуң атасына нәлет болсун, өзүңем бидерек оюн эден болма! — дийипдир. — Атбакары диңе гөз үчин он динара хакына тутупдырлар ахыры, ол хакыны алды-да, чыкды гитди. Мен тутының аңырсына гиренимден соң, өзүмиң хак әриме говушдым, ондан өңинчә болса, айдымчы гелин-гызлар оңа мениң йүзүми ачып, мени оңа дабара билен гөрекездилер, ол болса хеммелере онлук гызыл пул билен тойпай берди, бу ердәки гарып-гасарлары бай эдип гойберди. Шондан соң мен тутының аңырсында узынлы гиҗәни өз әримиң гуҗагында ятып гечирдим, ол шейле бир юмшак гылык-хәсиетли, гара гөзли, галам гашлы овадан йигит экени».

Шондан соң гызың атасы бу затлара хайран галып, тәретхана барыпдыр вели, гөрсе ол күйки атбакар тәретхананың дешигинден башашак салланып, аяклары хем ёкарда келеменлешип дуран экени. Везир оны гөрүп алланичигси болупдыр-да: «Бу шол күйкүден башга хич кес дәл ялы-ла!» дийип: «Ә-хей, күйки!» дийип гыгырыпдыр. Атбакар болса оны шол перишдедир өйдүп: «Хөвлүм, хөвлүм» дийип җогап берипдир. Везириң болса муңа гахары гелип: «Гепле, ёгса-да, ынха, шу гылыч билен келләңи кесип ташларын!» дийип, онуң үстүне азгырылып гыгырыпдыр. Онда күйки: «Алладан ант ичйән, ынан, перишделериң пири, сен

мениң башымы шу ере сүсдүрип гиденицден бәри, мен шол дуршумдан үйтгемән, келләми-де гымылдатмадым. Алланың хакы үчин, маңа рехимиң гелсин!» дийип ялбарыпдыр. Везир болса күйкиниң нәме самырдаянына ончаклы дүшүнмән: «Сен нәме дийиәрсиң? Мен перишде дәл-де, гызың атасы!» дийипдир. Онда күйки: «Бесдир! — дийип җогап берипдир. — Сен мениң җаныны алҗак болярсың, эмма мени шу ягдая салып гиден гелмәнкә, сен өз ёлуңа гидибер. Сиз мени диңе алдап, гәвмишлериң хем перишделериң ашыгы хем ойнашы болан гыза өермек үчин гетирен экениңиз. Мени ол гыза өйлендирени хем оңа себәпкәр боланы Алланың өзи нәлетләр». Онсоң везирем оңа: «Тур ханы, чык бу тайдан!» дийипдир. Эмма күйки оңа: «Нәме, перишдеден ыгтыяр болмаса, сениң айданың билен бу ерден чыкып өтәгидер ялы, мен акмакдыр өйдйәрмиң? Ол маңа: «Гүн доганьдан соң чыкып, өз ёлуңа гитгин» дийип табшырыпды. Нәме, хәзир гүн догдумы я доганокмы? Мен, тә гүн догянча, еримден гымылдап билмерин» дийип җогап берипдир. Онда везир: «Сени бу ере ким алып гелди?» дийип сорапдыр. Атбакар болса: «Мен өтен агшам бу ере хаҗатым билен гелдим вели, бирден күндүгимдәки сувуң ичинден бир сычан чыкды-да, мениң үстүме гыгырыберди, ондан соң ол улалып-улалып гәвмиш ялы болды. Онсоң ол мениң гулагымдан чыкмаз ялы сөзлер айдып, өзүми-де шу ягдайда гоюп гитди. Ол гелинлиги-де, мени оңа өйлендирҗек боланлары-да Алланың өзи нәлетлесин!» дийип җогап берипдир.

Онсоң везир атбакарың янына барыпдыр-да, тәретхананың, дешигинден онуң келлесини чекип чыкарып гойберипдир велин, ол хениз гүнүң доганлыгына ынам этмән, еңсесинден итилен дек ылгап гачып гидипдир. Өзи-де шол гидишине солтаның янына барып, өзүниң сезевар болан ягдайыны хем бүтин ахвалаты оңа гүррүң эдип берипдир.

Гызың атасы везир болса доланып өе гирипдир-де, өз гызының иши хакында нәме айдып, нәме дийҗегини билмән утаныпп: «Гызым, бу нәхили ахвалат болдугы, нәме болапдыгыны сен маңа дүшүндир ахыры!» дийипдир. Гызы хем оңа дүшүндирип айдыпдыр: «Дүйн мени йигидиң өңүнде дурзуп, дәп боюнча оңа мениң йүзүми ачып гөркездилер, онсоң ол өтен гиҗәни мениң билен биле гечирди, мениң гызлыгымы алды, менем ондан хамыла болдум. Эгер сен мениң гепиме ынанмаян болсаң, онда, ынха, күрсиниң үстүнде онуң селлесем ятыр, өзүниң дүйрләп гойшы ялы ятыр, дүшекчәниң ашагында болса онуң гейим-эшиклери ятыр, арасына-да бир зат доланып гойлупдыр, мен онуң нәмедигини-де билемок».

Гызың атасы бу ахвалаты эшидип, тутының ашагында өз доганының оглы Бедретдин Хасаның селлесиниң ятандыгыны гөрүпдир-де, оны деррев элине алып, эйлесине-бейлесине середип: «Бу селле везирлериң селлеси болмалы, өзи-де Мосулда эдилипдир!» дийипдир. Онсоң ол селләниң ичиндәки телпеҗи-

гиң ичлигиниң арасына гысдырылып тикилен ясыжа зады гөрүпдир-де, оны алагада, тикининден пайырдадып сөкүп чыкарыпдыр, онсоң Хасаның гейимлерини алып гөрсе, онуң арасындан чыкан пуллы халтажыкдан мүң динар алтын пул тапыпдыр.

Халтажыгы ачан вагтында онуң ичинде бир кагыз хем бар экени, оны окап гөрсе, ол хатжагаз каирли Нуретдин Алының оглы Бедретдин Хасаның адына шол еврейиң язып берен дил хаты экени, ол мүң динары хем шонда тапан экени.

Онсоң Шемсетдин өз доганының язан хатыны-да ачып окан вагтында, йүреги ярылан дек болуп, бир гыгырыпдыр-да, диң арканлыгына серрелип йыкылып өзүнден гидипдир. Онсоң өзүне гелип, нәмәниң нәмедигине гөзүни етирип, бичак гең галмак билен: «Бир Алланың өзүнден башга худай ёкдур, онуң эхли зада хөкмүровандыр» дийип гыгырыпдыр.

Ондан соң ол: «Гызым, сени бигүнә гызлыгыңдан махрум эдениң кимдигини билйәрмиң?» дийип сорапдыр. Гызы болса: «Ёк» дийип жогап берипдир. Онда везир гызына: «Ол мениң иним, сениң агаң оглы, ынха, бу болса сениң шай-сепиң үчин мүң динар. Аллатагаланың ат-овазасы беленде галсын! Бу затларың нәхили боландыгыны мен бир билсемдим, эй арман!» дийипдир. Ондан соң ол хәлки дашы тикилги эл ялы ясыжа зады ачып, онуң ичинден ене бир кагызы тапып чыкарыпдыр, ол кагыз болса Бедретдин Хасаның атасы, өз доганы Нуретдиниң эли билен язылан хат экен.

Шемсетдин өз доганының өз эли билен язан хатыны гөрүп, шейле бир газал айдыпдыр:

«Геэдигим көне мекан, чекдигим нала-пыган,
Хесрете галдым гөрүп, жана-жанлардан нышан.

Айралык дагын салан, бир дилегми сен битир,
Жанкөерлер васлына ирде-гичде сен етир!»

Газал айдып болансоң, ол яңкы дашының тикинини сөкүп алан хатыны окап гөрди, онда болса Нуретдиниң Басра везириниң гызына өйленен вагтының, онуң янына гирен вагтының айы хем гүни гөркезилипдир, Бедретдин Хасаның энеден доган айы, гүни-де, Нуретдиниң нәче яшына етип өлени-де гөрекезилипдир. Ол бу затлары гең гөрмекден яңа толгунып, сүңңүни саклап билмән галпылдап башлапдыр. Онсоң ол өз доганының башындан гечен затлар билен өз башына дүшен ахвалаты деңешдирип гөрүп, ол затларың бири-бирине деңме-дең гелйәнине гөз етирипдир: Нуретдиниң өйленен гүни өзи хем өйленен экени, оларың тойлары-да бир гүнде болупдыр, Бедретдин Хасаның энеден доган гүни билен өз гызы Ситдал Хусның болан гүни-де бирмеңзеш экени.

Онсоң ол шол хаты элине алып, солтаның янына уграпдыр, барыпдыр-да, болан вакаларың хеммесини башдан-аяк оңа гүррүң эдип берипдир. Солтан хем муңа бичак гең галып, бу затла-

рың хеммесини хэзириң өзүнде хата язмагы буйрук эдипдир. Ондан соң везир шол гүн өз доганының оглы Бедретдиниң гелерине узын гүнлэп гарашып отурыпдыр, эмма ол гелмэндир. Ол эртеси-де гарашыпдыр, биригүнем, соңкусы гүнем — едиленҗи гүне ченли гарашып отурыпдыр, эмма ондан хабар-хатыр болмандыр. Шондан соң везир: «Мен өзүмден озал хич кимиң этмедик ишини эдерин!» дийипдир.

Ине, онсоң ол элине сыядыр галам алагада, өйүң хемме отагларының ерлешишини кагызың йүзүнде чызып гөркезипдир: гош-голам ерлешйэн җай пылан ерде, пылан хили туты пылан ерде ерлешйэр дийип гөркезипдир-де, өйдэки затларың хеммесини язып чыкыпдыр, онсоң ол язан кагызыны дүйрлэп, затлары йыгнадыпдыр, онуң селлесини, ятыш телпеҗигини, ектайыны хем пуллы халтаҗыгыны алыпдыр-да, өз җайында йыгнап гоюпдыр, җайың гапысыны демир гулп билен гулплап хем мөхүрлэп гоюпдыр-да, тэ өз доганының оглы Хасан басралы гелинчэ ятсын дийипдир.

Везириң өз гызы барада айдыланда болса, онуң айы-гүни долуп, ондан бир огул догупдыр вели, мисли ай ялы, оваданлыгы, гөзеллиги, кадды-каматы, битгинлиги хем рөвшенлиги хут атасына меңзэп дуран экени. Онуң гөбегини кесип, гөзлерини сүрмелэп, энекелериң элине берипдирлер, адына-да Аҗып гоюпдырлар.

Ол чага бир гүнде бир айлык, бир айда болса бир йыллык өсүп гүнүни санаберипдир. Оглан еди яшына етенде, везир оны молла берип, оңа тербие бермеги, хат-сават өвретмеги, оңат билим бермеги табшырыпдыр. Аҗып дөрт йыллап мекдепде окапдыр, шонда ол мекдеп окувчылары билен уршуп-сөгүшип башлапдыр, олара: «Сизиң маңа тай гелип билҗегиңиз бармы? Мен Каир везириниң оглудырын!» дийййэр экени. Онсоң огланлар үйшүп, Аҗыпдан яңа хупбат яманыны гөрйэндиклери барада талыпбаша арз эдипдирлер. Талыпбашы болса олара: «Эртир, ол мекдебе гелен вагтында, оңа нэме диймелидигини мен сизе өвредейин, онсоң ол мекдебе гелмесини гояр. Ол эртир гелер велин, сиз онуң төверегине үйшүп отурың-да, бири-бириңизе: «Кимде-ким өз эҗесиниң хем какасының адыны айдып билсе, биз шоны ойнумыза гошалың, кимде-ким өз эҗесиниң хем какасының адыны билмейэн болса, ол шейтаның оглудыр, эгер алла кессин, биз оны ойнумыза гошмалың!» дийиң» дийип өвредипдир.

Ине, онсоң эртеси ир билен олар мекдебе геленлеринде, Аҗып хем гелипдир вели, чагалар онуң дашына эгрилишип: «Биз хэзир бир зат ойнаҗак, йөне вели ким эҗесиниң хем какасының адыны айдып билсе, шоны ойнумыза гошалың, айдып билмедиги болса гошмалың» дийшипдирлер. Огланлар болса: «Болярда-боляр» болшупдырлар. Онсоң огланларың бири: «Мениң адым Меҗит, эҗемиң ады Алавия, какамың ады Ыззатдын» дийипдир, ене бири шейдип энесиниң хем атасының адыны

айдып берипдир. Онсоң Аҗыба нобат етйәр вели, олам: «Мениң адым Аҗып, эҗемиң ады Ситдал Хусны, какама болса Каириң везири Шемсетдин диййәрлер» дийипдир. Эмма огланлар оңа: «Везир сениң какаң дәл!» дийшип гыгырышыпдырлар. Аҗып болса: «Везир, хакыкатданам, мениң какамдыр» дийип, өз диенине тутупдыр. Эмма чагалар онуң айданына парх гойман, эллерини чарпышып, хешелле какышып: «Сениң какаңы билйән адам ёк! Бар, гит бизиң янымыздан, биз диңе өз какасының кимдигини билйән оглан билен ойнаҗак!» дийип гыгырышыпдырлар.

Ине, онсоң огланлар шейдишип, онуң янындан даргашып гидиберипдирлер, өзлери-де оны яңсылап гүлшүпдирлер, Аҗыбың болса муңа гахары гелип, йүреги агзындан чыкара гелипдир. Талыпбашы болса оңа: «Везириң өзи сениң бабаңдыр, ол сениң какаң дәл-де, сениң эҗеңиң — Ситдал Хусның какасыдыр — дийипдир. — Сениң какаңың кимдигини сениң өзүңем билеңок, бизем билемзок, чүнки солтан бирвагт сениң эҗеңи күйки атбакара әре берипди вели, шол гиҗе бир өрден арвах-җынлар гелип, сениң эҗең билен ятып-туруп гидипдирлер, шонуң үчинем сениң кимден боландыгың белли дәл. Ине, шоңа гөрә-де, сен өз атаңы танамаздан, мекдепдәки огланлара дең болҗагам болуп йөрме, ёгсам сен оларың арасында хүрри дөли болуп чыкарсың. Сөвдагәриң оглы өз атасының адыны тутяр, сен гөрдүң ахыры, эмма сен тутуп билдиңми әйсе? Ёк. Сениң бабаң Каириң везири, эмма сениң атаңы биз билемзок, шол себәпли-де, саңа атасыз диййәрис! Сенем бир акылыңа айлан ахыры!»

Огланлардан хем оларың талыпбашысындан шу хили сөзлери эшиден Аҗып шол сагадың өзүнде еринден турупдыр-да, гөни эҗесиниң янына гайдыпдыр. Ол өз эҗеси Ситдал Хусның янына гелип, аглап арз этмәге башлапдыр, эмма агламакдан яңа оңа гепини-де дүшүндирип билмәндир. Онсоң онуң эҗеси өз оглуның бейле гахар билен аглап дуршуны гөрүп, оңа йүреги авап: «Оглум, сен нәме үчин бейле аглаярсың? Саңа нәме болды ахыры, нәме болан болса, маңа айдып бер» дийипдир.

Аҗып болса өзүниң огланлардан хем талыпбашыдан эшиденлерини эҗесине гүррүң берипдир-де: «Эҗе, мениң атам ким болмалы?» дийип сорапдыр. Ситдал Хусны болса: «Сениң атаң Каириң везиридир» дийип җогап берипдир. Онда Аҗып: «Эҗе, сен маңа ялан сөзлеме, везир мениң атам дәл-де, сениң атаң! — дийип гыгырыпдыр-да: Мениң атам ким болмалы ахыры? — дийип сорапдыр. — Эгер сен маңа догрусыны айтмасаң, онда мен, ынха, шу ханҗар билен өзүми өлдүрерин!»

Шондан соң Ситдал Хусны өз оглуның атасыны ятланына йүреги әрсипдир-де, агламага башлапдыр, бирвагтлар Хасан басралының өңүнде өзүниң йүзүни ачышларыны, той тутушларыны, онуң билен өзүниң арасында болан ахвалатлары ятлап, гөзлеринден яш дөкүпдир, өзи-де шонда шу наманы айдыпдыр:

«Ышга көйүп, ялңыз галдым пыракда,
Етебилмен, яры-яран ыракда.

Шолар билен биле гитди карарым,
Хич галмады сабыр, такат, дурарым.

Шадыян гүнлерим ахыра гелди,
Дүнъеде хич затдан тапман теселли.

Сырдашлам сыпырлып, чоларды дашым,
Яшым сил дей акар, ашакдыр башым

Достларым дидарын гөрмек ислесем,
Толгуна-толгуна гөвнүм беслесем,

Гетирйән хыяла эзиз ройлары,
Чекйән гам-хесрети, пикир-ойлары.

Достлар, сизи ятлап гезмек мыдарым,
Гөрүшмек хыҗувы хөвесим барым.

Пыган совулмазмы, ярлар гелмезми?
Пырак эгсилмезми, аглан гүлмезми?»

Ине, онсоң энели-огул икиси аглап-эңрэп отыркалар бирден оларың янына везир гелип гирипдир; оларың ярым-яш болшуп отурышларына везириң йүреги от болуп яныпдыр, «Сиз нэме үчин аглаярсыңыз?» дийип, олардан сорапдыр. Ситдал Хусны болса мекдепдэки чагаларың өз оглуна гыҗалат берип, диен-айдан затларыны везире гүррүң берипдир. Өз доганыны хем-де онуң билен өз арасында болуп гечен ахвалатлары, гызының сезевар болан ягдайыны ятлап, везирем аглапдыр. Бу затларың нэхили сырының барлыгына акыл етирип билмэн азара галыпдыр.

Ондан соң везир шол сагадың өзүнде дивана барыпдыр-да, патышаның янына гирип, болан ахвалаты солтана айдыпдыр. Онсоң гүндогара гитмэге, өз доганының оглундан — өз инисинден хабар тутмак үчин Басра шэхерине уграмага ругсат сорапдыр, шейле хем баран ерлеринде бир ерде өз инисини тапайса, оны алып гайтмага өзүниң хаклыдыгы догрусында солтаның хемме ерлере перман язып бермегини ондан хайыш эдипдир.

Шейдип везир солтаның өңүнде чөк дүшүп аглапдыр, солтаның болса онуң гөзяшына рехими инип, хемме ерлере хем велаятлара онуң айдышы ялы перман язып берипдир.

Везирем муңа бегенип, солтана алкыш окапдыр, онсоң онуң билен хошлашып чыкып гайдыпдыр-да, узак ёла уграмак үчин ёл шайыны тутмага башлапдыр, герек-ярак затларыны алып, өз гызыны хем агтыгы Аҗыбы-да янына алып ёла дүшүпдир. Везир бир гүн йөрэпдир, ики гүн йөрэпдир, үч гүн йөрэпдир, ахыры Дамаск шэхерине барып етипдир. Везир ол ерде шахырың васп эден багларыны хем яп якаларыны гөрүпдир:

Гүндиз болдук, гиҗе ятдык сапалы Дамаск шәхринде,
Ыкбал айтды: «Бейле гиҗе хич болмаз дүнйә дәхринде».

Сүйҗи укуда, рахатлыкда тамам болды гиҗе вагты,
Чал судур шахасын яйды әлеме сәхер дарагты.

Ловур-ловур гызыл шөхле мисли лагыл ол шахада,
Ялдыр-ялдыр дөкүлип дур, мымык шемал өсен бада.

Сер ховузың сахыпасын җаггылдап гушлар окады,
Ел толкундан сер хат язып, булутлар гойды нокады.

Везир Дашлыҗа мейданында чадырларыны герип ерлешипдир-де, өз хызматкәрлерине: «Биз шу ерде ики гүн дынҗымызы аларыс!» дийипдир. Ине, онсоң онуң хызматкәрлери-де шәхере айланмага гидипдир, махласы, хер ким өз иши билен болупдыр: кимси задыны сатмага, кимси зат алмага, бири хаммама гитсе, ене бири Омейи огулларының дүнйәде деңи-тайы болмадык метҗидини гөрмәге дийип гидипдир.

Аҗып болса хызматкәр агта гул билен шәхере гезеленч этмәге чыкыпдыр. Агта хызматкәр Аҗыбың ызына дүшүп уграпдыр, онуң элиндәки сердессеси шейле бир улы экен, хатда онуң билен дүйәни-де уруп йыкмак болҗак экени.

Дамаскиниң илаты Аҗыбы гөрен вагтында, онуң каддыкаматына, ай дек йүзүне хайран галып (Аҗып болса бичак овадан оглан экени — шейле нәзик беден хем гөрмегей, демиргазык шамалындан хем хоштап, тешне додаклар үчин чешмәниң серин сувундан сүйҗи хем-де дертлиниң дерманымыш), бүтин халк онуң ызына дүшүп, ылгашып өңүне гечип середийәрмиш, оны гөрҗек болуп, онуң гечәйҗек ёлуна чыкып гарашып отуранларың-да хетди-хасабы ёк экени. Худай тарапын диен ялы, Аҗыбың янындакы агта гул барыпдыр-да, онуң атасы Бедретдин Хасаның отурян дүканының агзында аяк чекипдир. (Шу арада гечен он ики йылың ичинде болса Хасан сакгал-мурт гөрнүп башлан, акылы-хушы гоялышан адам болуп етишипдир, ашпез хем өлүп гидипдир, онуң пуллары хем дүканы Бедретдин Хасана галыпдыр, чүнки ол өлмезинден өң оны өз оглум дийип, казының хем шаятларың өңүнде боюн алыпды.

Ине, онсоң, оглы Аҗып янындакы агта гул билен дүканың агзында дуран вагтлары, Бедретдиниң өз оглуна гөзи дүшенде, онуң үйтгешик оваданлыгыны гөрүп, йүреги әрсип, эндамы дыглап гидипдир, өз мәхринден, өз ганындан өненлигини йүреги сызып, бүтин калбы билен шол оглана майыл болупдыр.

Бедретдин ол гүн азаҗык сүйҗи гошулан нар дәнесинден тагам хәзирләп экени, ине, онсоң Алланың эмри билен ол огланы түйс йүрекден сөйүпдир-де, оны өз янына чагырып: «Эй, җенап, сен мениң бүтин калбымы эеләп, бүтин йүрегими өз элиңе алдың, инди сен мениң яныма гелип, мениң хәзирлән тагамымдан дилиңе дегирсең, мениң йүрегимиң ярасына мелхем этдигиң бол-

җак, хич болмаса дадып бир гөрүң!» дийип ялбарыпдыр вели. Бедретдин өз гөзлеринден боюрдадып яш дөкенини өзи-де дуйман галыпдыр, шол пурсатда хем өзүниң бирвагтлар нәхили ягдайда болуп, инди хәзирки вагтда өзүниң нәхили ягдая дүшендигини гөз өңүне гетирипдир.

Аҗып хем өз атасының айдан сөзлерини эшиденде, онуңам йүреги эрсип, ини дыглап гидипдир-де, янындакы агта гулуң йүзүне середип: «Бу ашпез зерарлы мениң йүрегим бүкгүлдәп башлады; онуң бу болшы өзүниң перзендинден җыда дүшене меңзейәр. Гел, онуң янына баралы-да, онуң йүрегине рахат бермек үчин хөдүрлән ашыны иели. Белки, онуң тагамындан йүз дөндермән иенимиз үчин, Алла бизи өз атамыз билен тапышдырар» дийипдир. Эмма агта гул Аҗыбың бу айданларыны эшидип: «Түйс болайҗак зат-да! Үстүмде Алла бар, гел-гел везириң оглы шу тетелли гарбанышханада нахар ийип отурса, түйс болайҗак зат!» дийип, яңсылапдыр. «Мен адамлары ковуп, саңа серетдирмеҗек болуп, олары элимдәки шу таягым билен ковуп йөрүн, сен болсаң бу хили дүкана гирҗек болярсың, мен сени бу ере гойберип аркайын дуруп билмерин» дийипдир.

Бедретдин Хасан онуң бу айданларыны эшидип, агта гула бакан әңедипдир вели, гөзүниң яшы яңакларындан ашак сырыгып акыпдыр. Шол вагт Аҗып агта гулуң йүзүне середип: «Мениң йүрегим бу адамы сөйди» дийипдир. Эмма агта гул: «Гой, бу хили сөзлериңи, өзүңем онуң янына гирме!» дийип җогап берипдир. Шондан соң Аҗыбың атасы Бедретдин Хасан агта гула йүзленип: «Ай, яшулы, нәме үчин сен мениң йүрегимиң ярасына мелхем этмек үчин бу җая гирмек ислемейәрсиң? Пәхей, сен-ә түйс дашы гара, ичи ак каштан агаҗы диенлери экениң, өңде бириниң язып беян эден даратгына меңзейәрсиң...» дийипдир.

Агта хызматкәр лох-лох гүлүп: «Сен нәме дийдиң? Алланың хакы үчин, дүшнүклирәк айт, өзүңем гепиңи көпелтмән айт!» дийипдир. Ине, онсоң Бедретдин хаял этмән шу бейди айдыпдыр:

Ылмы-билми чакдан ашан, вепадар хем ыгтыбарлы,
Шол себәпден бай өйлерде гезер ол эрк-ыгтыярлы.

Харем оңа ынаныплар, элинде хемме серишде,
Оң өзүне хызмат эдер асмандан инен перишде!

Агта гул бу сөзлере гең галыпдыр-да, Аҗыбы алып онуң дүканына гирипдир. Бедретдин Хасанам эрңеклеч бир җамы нар дәнесинден долдурып (оңа болса бадам маңзыдыр шекер гошулан экени), оларың өңүнде гоюпдыр, оларың икиси-де биле иймәге отурыпдыр. Онсоң Бедретдин Хасан: «Сиз бизи бегендирдиңиз, ийиң, җаныңыза нош болсун!» дийипдир. Шол вагт Аҗып өз атасына: «Гел, сенем бизиң билен отур-да, биле ий, белки, Алла бизи өз гөзлейән адамымыз билен тапышдыр-

сын!» дийипдир. Онда Бедретдин Хасан: «Жан огул, гөрйән вели, сенем яш башыңда өз сөйгүли адамыңдан жыда дүшүпсиң өйдйән?» дийип сорапдыр. «Хава, агам, айралык дерди мениң йүрегиме от болуп япышды: мен өз атамдан айра дүшдүм, шонуң үчинем, биз бабам билен бирликде онуң гөзлегине чыкдык; ынха, шейдип юрт сөкүп йөрүс. Мениң башым гайгыда! Гөр, биз хачан тапышаркак?» дийип, Ажып жогап берипдир.

Соңра оглан зар-зар аглапдыр, онуң атасы-да олардан айра дүшенини ятлап аглапдыр, огланың айралык дердинден аглаяны себәпли, өзүниң сөйгүли энесинден хем атасындан айрылып узак ерлере дүшенини ятлап, гынанжына гөзяшыны саклап билмәндир. Бу ягдая агта гулуң хем йүреги бозулып, онуң-да хезили болмандыр.

Ине, онсоң олар өз өңлеринде гойлан ныгматларың хеммесини ийип болупдырлар-да, шондан соң олар Бедретден Хасаның дүканындан чыкып уграпдырлар вели, гөйә онуң йүреги агзындан чыкып, олар билен биле гиден ялы болупдыр, шонуң үчинем оларсыз екеже минут хем яшап билмежек ялы дуйгыны сызып башлапдыр.

Ине, онсоң Хасан өз дүканыны баглапдыр-да, оларың ызына дүшүп уграпдыр, онуң өз оглудыгыны танамаса-да, олар улы дервезеден чыкманка ызындан етмек үчин хайдап йөрәпдир. Агта гул бирден ызына өврүлип: «Саңа нәме герек?» дийип, ондан сорапдыр. Бедретдин Хасан болса олара: «Сиз мениң янымдан чыкып гайдан вагтыңызда, мениң йүрегим агзымдан чыкып сизиң билен биле өтәгиден ялы болдум. Мениңем шәхер дервезесинден аңырда бир ишим бар, икибашдан, хем-ә ишими битирин, хемем сизи ууградарын дийип гайдыбердим» дийипдир.

Ине, онсоң муңа агтаның гахары гелип, Ажыба бакып: «Мениң горкянымам шу хили затды-да! Биз хайыр-сахават болар өйдүп, онуң хөдүр эден лукмасыны ийдик вели, ол хем терсине болуп чыкды, инди ол ашпез бизи сыпдырман ызарлап йөр, нирә барсак, олам шол ерде тайындыр» дийипдир.

Ажып хем ызына өврүлип середенде, ашпезиң етип гелйәнини гөрүп, онуң хем муңа гахары гелипдир-де, агта гула йүзленип: «Гой, ол мусулманларың ёлы билен гидиберсин, ынха биз бу ерден чыкып, өз чадырларымыза тарап угранымызда-да, бизиң ызымыза дүшүп гелйәнини гөрәйсек, онда биз оны коварыс» дийипдир.

Онсоң Ажып йүзүни ашак салып уграберипдир, агта гул хем онуң ызына дүшүпдир. Бедретдин Хасанам Дашлыжа мейданына ченли оларың ызына дүшүп гитди. Онсоң олар өз чадырларының янына голай баранларында ызларына өврүлип гөрселер, Бедретдин оларың ызына дүшүп гелйәр экени. Ажыбың муңа гахары гелипдир хем болан ахвалаты агта гул бабасына айдар өйдүп горкупдыр.

Ол өз янындан пикирленип: «Ол ашхана барды, ашпезем онуң ызына дүшди, пылан-писмидан этди» дийилҗегине гахар эдип, хырра ызына өврүлди-де, гөзлериниң гөреҗи Хасаның гөреҗине дүшенде, онуң гөйә җесединден җаны чыкан бош гөвре ялы болуп дураныны гөрди.

Аҗыбың гөзи онуң гөзи билен каклышанда, оны душмандыр өйдүп я-да оны хүрре дөли дийип хасап эден болса герек, онуң хас хем гахары гелипдир-де, ерден даш алагада, өз атасыны даш билен урупдыр, Бедретдин Хасан болса өзүнден гидип йыкылыпдыр, йүзүнден гара ганы чүвдүрилип акыпдыр.

Аҗып билен агта гул хем өз чадырларына бакан гидиберипдирлер. Бедретдин Хасан болса өзүне гелип, йүзүниң ганыны сүпүришдирип, селлесинден бир бөлегини йыртып алагада, келлесиниң даш дешен ерини сарапдыр-да, өз-өзүне кәйинип: «Мен огланың гөвнүне дегипдирин-ов! Мен дуканымы баглап, онуң ызына дүшдүм вели, ол мени душмандыр өйдүпдир» дийип ичини гепледипдир. Онсоң ол өзүниң Басра шәхеринде галан энесини күйсәп йүреги гысып башлапдыр, оны ятлап аглап, шу бейди айдыпдыр:

«Адыл бол» дийип гынап йөрме бигүнә пелек герданы,
Оны залым ярадыпдыр аршың керемли мерданы.

Этме дүнйәң эндишесин, сүрүп геч гелен дөвраны,
Шатлыгам бор, хесретем бор, бидерек хорлама җаны».

Шондан соң Бедретдин нахар сатмак билен мешгулланмагыны довам эдипдир, онуң агасы везир болса Дамаск шәхеринде үч гүн болуп, ондан соң ёла дүшүп, Химс шәхерине бакан рована болупдыр, өзи-де ёлда дүшлән ерлеринде оны гөзләп йөрүпдир. Ол шейдип гидип баршына Диар-Бекр, Мардин, Мосул[1] шәхерлеринде дүшләп, тә Басра шәхерине барянча ёл сөкүпдир. Ол ере барандан соң болса, өзүне йөрите бир җайы кирейне алып ерлешипдир-де, шондан соң солтаның янына уграп, онуң билен душушыпдыр. Солтан оңа хеззет эдип, оңа хорматлы җай берипдир, ондан соң онуң нәме иш билен гелендигини сорапдыр.

Везир болса өзүниң ахвалатыны гүррүң берип, Нуретдин Алы диен везириң доганыдыгыны айдыпдыр. Солтан болса оңа Алланың көмек бермегини дилег эдип: «Эй, җенап, ол он бәш йыл мундан озал мениң везирим болупды — дийип гүррүң берипдир.— Мен оны өрән говы гөрйәрдим, ол өлди, ызында болса бир оглы галыпды, эмма ол йигит атасы өленден соң, бу ерде диңе бир ай болды-да, соң бирден йитирим болды, ондан биз хич хили хабар алып билмедик. Эмма онуң энеси шу ерде, себәби ол мениң озалкы гарры везиримиң гызыды».

---

[1] Химс, Диар-Бекр, Мардин, Мосул — Каирден Дамаска гидилйән ёлуң угрунда Сирияның шәхерлери.

Өз инисиниң энесиниң саг-аман галаныны патышаның өзүнден эшидип, Шемсетдин везир муңа бегенипдир хем-де солтана йүзленип: «Патышахым, мен оны гөрмек ислейәрин» дийипдир, солтанам оны гөрмәге, шол сагадың өзүнде оңа ругсат эдипдир. ине, онсоң Шемсетдин өз доганы Нуретдиниң өйүне, онуң аялыны гөрмәге барыпдыр. Ол барып, төверегине гөз гездирипдир--де, өйүң босагасыны өпүп, ят юртларда өлүп гиден өз доганы Нуретдин Алыны ятлап аглап, шу бейди айдыпдыр:

«Җөвлан уруп гелйән Лейлим сарайна,
Диварларын өпйәи ышгым харайна.

Эмма дердим эгсмез сарай дивары,
Гөвнүм исләр мунда яшан дилдары».

Онсоң ол бир гапыдан гечип, улы бир ховла гирипдир, онсоң дүрли-дүрли реңкдәки мермер дашындан салнан гүммезли бир гапыны гөрүп, шондан гечип, өйүң ичине барып, өйи сынлап гөзден гечирип, өз доганы Нуретдиниң алтын сыя билен ады язылан овадан язгыны гөрүпдир.

Шол язгының янына барып, оны огшапдыр-да, ене аглапдыр, өз доганындан айра дүшенлигини ятлап, шу газалы айдыпдыр:

«Даң-сәхер сиз дийип йүз тутдум бада,
Йылдырым чаканда гол сердим ода.

Хесрет пенҗесинде мум-хелим, бимар
Ятсамам, зейренчден, наладан бизар.

Хиҗранда гүн гечмез, җана-җанларым,
Богнум сөкүм-сөкүм, мәхрибанларым.

Гелҗек ёлуңыза йүзүм гояйын,
Гарап-гарап шол дидардан дояйын.

Пикир этме бар дийп башга герегим,
Өңңе бирин хергиз чекмез йүрегим!»

Ондан соң ол ене аңырлыгына йөрәп, өз доганының аялының — Бедретдин Хасаның энесиниң болян отагына барыпдыр. Ол начар болса өз оглуның өйден чыкып гиден гүнүнден бейләк гиҗе-гүндиз дынман аглап-эңрәп отурыпдыр, арадан вагт гечип, йыллар өтен соң, ол аял җайың ортарасындан өз оглы үчин мермер дашындан ичи табытлы гүммез салдырыпдыр-да, шоны оглуның мазары хөкмүнде саклап, онуң башында гиҗе--гүндиз аглап отуряр экени, гиҗесине-де диңе шонуң янында ятярмыш.

Шемсетдин везир онуң отагына баранда, онуң аглаян сесини эшидипдир-де, даш ишигинде аяк чекип диңширгәп дуруп, ол аялың табытлы гүммезиң башында аглап айдян сөзлерини эшидипдир:

«Эй габыр, балам жемалы учдумы?
Эй, хусун, хәк ичре шуглаң өчдүми?

Суйы асман я земин дәл сен, габыр,
Сенде нәдип шемс-камар тапды сабыр?»

Ол аял шейдип аглап отырка, Шемсетдин везир бирден салам берип, гапыдан гирипдир-де, саглык-аманлык сорашыпдыр, өзүниң кимдигини танадып, онуң адамсы Нуретдиниң доганыдыгыны айдыпдыр, ондан соң болса нәхили ахвалатларың боландыгыны бирин-бирин гүррүң берипдир, онсоң онуң оглы Бедретдин Хасаның он йыл мундан озал өз гызы Ситдал Хусны билен бүтин бир гижәни биле гечирендигини, эртеси ир билен болса онуң йитирим боландыгыны оңа дүшүндирип айдыпдыр. «Мениң гызым болса сениң оглуңдан гөврели болуп, бир огул догурды, мен оны өз яным билен алып гелдим, ол сениңем агтыгың, мениңем, ягны сениң оглуңың, мениңем гызымың оглы» дийипдир.

Ол аял өз оглы хакындакы, онуң дирилиги хакындакы бу хабары эшидип хем өзүниң гайын агасыны гөрүп, онуң аякларына йыкылып хем өпүп, шу газалы айдыпдыр:

«Жан жигерим хабары — гарып гөвнүм сөйүнжи,
Бегендирен бушлукча таңрым берсин сөйүнжи!

Гара дийп гайтармаса, бийрдим гөзүм гарасын,
Яра дийп гайтармаса, бийрдим багрым парасын».

Ондан соң Шемсетдин везир Ажыбы чагырдып гетирдипдир, ол гелен вагтында, мамасы оны багрына басып, агламага башлапдыр. Шемсетдин везир болса оңа: «Бу махал агламагың вагты дәл, сен хәзир бизиң билен Мүсүр юрдуна гитмек үчин шайыңы тутмалы. Белки, несип болуп, Алланың өзи бизи хем сени сениң оглуң, мениң иним билен тапышдырсын-да!» дийипдир.

Бедретдин Хасаның эжеси-де: «Ажап болгай, гөзүм үстүне!» дийип жогап берипдир-де, шол сагадың өзүнде туруп, ёл шайыны тутмак билен болупдыр, хемме затларыны, хазыналарыны, кенизлерини алып, деррев тайяр болупдыр. Шемсетдин везир болса Басра солтанының янына барып, онуң билен хошлашыпдыр, ол болса Мүсүр патышасына хер хили үйтгешик-үйтгешик затлардан совгат иберипдир.

Шондан соң Шемсетдин везир эгленмән ёла дүшүпдир, онсоң ол Дамаск шәхериниң бир четине етип, ёлагчы кервенлериң дүшлейән ери болан Канун диен ерде дүшләп, чадырларыны гердирипдир-де, өз янындакы адамлара: «Биз бу ерде бир хепделәп сакланарыс, өз солтанымыз үчин совгатлык зат алмалыдырыс» дийипдир.

Шол вагт Ажып хем хол бейләк чыкып, агта гула йүзленип: «Ләик, мениң гезеленч эдесим гелйәр! Йөр, базара гиде-

ли, Дамаск шәхерини гезип гөрели, ашыны ийип, соңам келлесини яралан ашпезимизе нәме боланыны билели. Ол бенде бизе ягшылык этди, биз болсак оңа яманлык этдик» дийипдир.

Агта хызматкәр болса: «Лепбей, гөзүм үстүне!» дийип, жогап берипдир. Ине, онсоң Ажып агта гул билен тиркешип, атасының ганының дартмагы билен жоша гелип, чадырдан чыкып уграпдыр; олар шол сагадың өзүнде шәхере гирип, шол нахарханажыга барып етйәнчәлер, хич ерде эгинмән йөрәпдирлер. Барып гөрселер, ашпез өз дуканының ичинде дуран экени (өзи-де гүнүң яшып барян чаглары экен), өзи-де онуң ене шол нар дәнелеринден хөрек тайярлап дуран махалы экени. Олар ашпезиң янына баранларында, Ажып онуң йүзүне середипдир вели, оны йүрегиниң халаяныны сызып, маңлайына даш билен уран ериниң ызы-да билдирип дуран экени, Ажып оңа: «Башың парахат бола! Билер болсаң, мениң йүрегим саңа багланыпдыр» дийипдир. Бедретдин ол огланың йүзүне середен бадына, бүтин калбы ховсала тапып, йүреги гүрсүлдәп урмага башлапдыр, онсоң ол башыны ашак эгип, геплежек болупдыр вели, дили тутулып геплэп хем билмәндир, ондан соң болса башыны ёкары гөтерип, оглуна бакып, кемсидилен хем кайыл болан гөрнүшде шу газалы айдыпдыр:

> «Зар болуп жана-жана, бу гүн высала етдим,
> Гөрүп, өзүм йитирдим хем суссы хала етдим.
>
> Хорматда башым салдым, горкдум, сырым паш болды,
> Херне билдирмей дийсем, ики дидәм яш болды.
>
> Көп айтжакдым игенжи, геленде мәхрибаным,
> Гөрүп дилим тутулды, сөз сөзлемез зыбаным».

Соңра олара: «Мениң тагамымы иймек билен, мениң йүрегимиң ярасына мелхем эдиң — дийипдир. — Алланың хакы үчин, ынаның, мен сениң йүзүңе середен бадыма, йүрегим гүрсүлдәп урмага башлады, ине, шонуң үчинем, мен акылымдан азашан ялы болуп, сениң ызыңа дүшүп уградым». Онда Ажып оңа: «Алланың хакы үчин, сен бизи түйс йүрекден говы гөрйәрсиң — дийипдир. — Бизем сениң лукманы ийдик, сен болсаң онуң үчин бизден алгыдар ялы болуп ызымыза дүшүп, бизи масгара этжек болдуң. Эйсем-де болса, биз сениң тагамыңдан, гараз, бир задыңы иерис вели, йөне шейле шерт билен ийжек: сен бизиң ызымыздан чыкман отуржагыңа хем-де бизи ызарлап йөрмежегиңе әхт эт. Ёгсам биз доланып сениң яныңа гелмерис. Биз бу ерде бир хепделәп болжак, мениң бабам патыша үчин совгатлар алып болянча эгленжек».

Онсоң Бедретдин олара: «Гой, сизиң диениңиз болсун!» дийипдир. Шондан соң Ажып билен агта хызматкәр онуң дуканына гирипдир, Бедретдин болса нар дәнесинден жамы долдурып, оларың өңүнде гоюпдыр. Ажып хем оңа: «Гел, сенем

бизиӊ билен биле ий! Белки, Алла бизиӊ мүшгилимизи аӊсат этсин» дийипдир. Бедретдинем муӊа бегенип, олар билен ныгмат, ийип отурышына, Аҗыпдан гөзүни айырман середйәр экени, серетдигиче-де онуӊ йүреги, бүтин дуйгусы оӊа майыл боляр экени. Эмма Аҗып оӊа: «Сен ашык болупсыӊ, өзүӊем хут йүреге дүшйәрсиӊ дийип мен саӊа айтмадыммы нәме! Мениӊ йүзүме бейдип тиӊкәӊи дикип отурмагыӊы бес эт!» дийипдир. Бедретдин өз оглуныӊ бу айданларыны эшидип, шу газалы айдыпдыр:

«Гөвнүм сырын сенден пынхан тутар мен,
Өмрүм ахыр болса айтман өтер мен.

Шуглалы камар дей зыба җемалыӊ,
Гүнешли саба дей нәзик кемалыӊ

Ымсындырып, калбым өйүн җош эдер,
Дөвран вада берип, гөвнүм хош эдер.

Хуснуӊ аташына ашык янармы?
Лебиӊ көвсеринден ракып ганармы?»

Ондан соӊ Бедретдин кә Аҗыбы, кә агта гулы хорматлап, гезекме-гезегине оларыӊ агзына иймит тутуп бермәге башлапдыр, оларам мазалы дойянчалар ийипдирлер. Боланларындан соӊ, ерлеринден турупдырлар, Хасан басралы хем еринден туруп, оларыӊ эллерине сув акыдып берипдир, онсоӊ билиндәки йүпек яглыгыны чөзүп, оларыӊ эллерини сүпүрдипдир, онсоӊ өз янындакы сув габындан алып, оларыӊ үстүне гүл сувуны пүркүпдир. Онсоӊ ол дуканындан дашарык чыкып гелип, гүл сувы билен гатышдырылан ал шерап ялы ичгиден күрүшгәни долдурып гетирип, оларыӊ өӊүнде гоюпдыр-да: «Өз эден хайыр-сахаватыӊызы соӊуна ченли етириӊ!» дийипдир.

Онсоӊ Аҗып хем күрүшгәни алагада ичипдир-де, галаныны хем агта гула узадыпдыр, шейдибем олар тә дойянчалар ичипдирлер, оларыӊ икиси-де шондан озал өзлериниӊ бейле доя ийип-ичмедик мөчберлеринде, бичак көп ийип-ичипдирлер. Диӊе шондан соӊ олар чыкып уграпдырлар, өзлери-де тә чадырларына барянчалар эгинмән хайдап гайдыпдырлар. Баранларындан соӊ, Аҗып өз мамасыныӊ, ягны өз атасы Бедретдин Хасаныӊ энесиниӊ янына барыпдыр, мамасы болса оны гуҗаклап огшапдыр-да, өз оглы Бедретдин Хасаны ятлап, ах чекип агламага башлап, шу газалы айдар болупдыр:

«Умыт эйләп высалыӊ, өтди йылым-айларым,
Сенсиз етмез карарым, терк этсем бу җайларым.

Пикрим-зикрим бир сенде, сен гөвнүмиӊ хемханы,
Бир Аллаха аяндыр ериӊ-гөгүӊ пынханы».

Ондан соӊ мамасы: «Эзиз балам, сен нирелерде болдуӊ?» дийип, Аҗыпдан сорапдыр. Аҗып болса оӊа: «Дамаск шәхе-

рине барып гелдим» дийип жогап берипдир. Ондан соң мамасы оңа бир жам нар дэнесини эберипдир-де (ол бейле бир сүйжи хем дэл экени), агта гула йүзленип: «Сенем өз женабың билен отур-да, ий!» дийипдир.

Агта хызматкэр болса: «Алланың хакы үчин, бизиң хич зат иесимиз геленок ахыры!» дийипдир-де, табагың башына гечип отурыпдыр. Ажып хем нахарың башында отуран болупдыр вели, онуң озалкы ийип-ичен затларындан яңа гарнында халыс ер ёкдугыны аңып, гөзүни тегелэп отурыпдыр. Эмма хер ничигем болса, элине бир дөвүмжик нан алып, оны нар дэнесине батырып иен болупдыр, шонда бу нахар онуң гөвнүне сүйжи дэл ялы болуп гөрнүпдир, себэби ол док экени. Онсоң ол: «Пүф, бу нэхили эрбет нахар экени!» дийипдир. Онда мамасы оңа: «Эзиз балам, сен мениң нахарыма ат дакярмың, мен оны өз элим билен тайярладым ахыры, өзи-де бу нахары сениң атаң Бедретдин Хасандан башга, хич ким мениң ялы тайярлап билйэн дэлдир» дийипдир. Онда Ажып: Ханым, сениң нахарың дүйбүнден ярамаз! — дийипдир. — Биз яңы шэхерде бир ашпез гөрдүк, ол хем шу хили нар дэнесинден хөрек тайярлапдыр вели, онуң ысы дагы йүрегиңи ачып баряр, онуң иймитини болса ийип доюп боланок. Онуң нахарының янында сениң нахарың хич затча-да ёк».

Ажыбың мамасы өз агтыгының бу айданларыны эшидип, гахар-газабына атланыпдыр-да, агта гулуң йүзүне аларылып: «Иши гайдан дийсэним! Сен мениң агтыгымы бозупсың, сен оны базарың болгусыз нахарханасына элтипсиң!» дийип дазарылыпдыр.

Агта болса горкусына ялан сөзлэп: «Ёк, биз нахархана гирмедик, йөне онуң душундан гечип гитдик» дийипдир. Эмма Ажып: «Алладан ант ичйэн, ынан, биз нахархана бардыгам, ийдигем, өзи-де онуң нахары сениңкиден мүң пай говы!» дийипдир. Ине, онсоң мамасы еринден турагада, өз гайын агасының янына барыпдыр-да, болан ахвалаты оңа айдыпдыр вели, онуң болса агта гула гахары гелип, оны өз янына чагырдыпдыр.

Ине, онсоң агта хызматкэрем везириң янына барыпдыр. Везир оңа: «Нэме үчин сен мениң агтыгым билен болгусыз нахархана барыпсың?» дийипдир.

Агта болса горкусына: «Биз бармадык!» диен болупдыр. Эмма Ажып ене-де: «Биз бардык, өзүмизем нар дэнесинден дойянчак ийдик, онсоң ашпез бизе гарлы хем шекерли бал ичирди!» дийипдир. Везириң болса хасам гахары гелипдир, ол ене агтадан сорапдыр, эмма агта ене боюн алмандыр.

Ондан соң везир агта гула гахарланып: «Эгер сениң айдяның догры болса, ханы онда бизиң гөзүмизиң алнында отур-да, нахар эдин!» дийипдир. Онсоң агта гул өз гепини гөгертжек болуп, нахарың башына гечип ийжек болуп сынанышып-

дыр вели, ийип билмэндир-де, элиндэки наныны ташлап: «Эй, мениң җенабым, дүйнден бэри мениң ишдэм ёк!» дийипдир.

Ине, онсоң везир онуң ялан сөзлейэнини аңыпдыр-да, оны ере йыкып ятырмагы өз гулларына буйрупдыр, гулларам оны ере йыкып ятырыпдырлар вели, везирем оны енчмэге башлапдыр.

Ине, онсоң агта хызматкэр агырысына чыдаман: «Вай, җенап, мени урма, мен саңа догрусыны догры айдайын!» дийип вайкырыпдыр. Онсоң везир оны урмасыны гоюп: «Догрусыны айт!» дийип азгырылыпдыр. Ине, онсоң агта гул: «Билер болсаң, ашпез нар дэнесинден нахар биширип дурка, биз онуң нахарханасына бардык вели, ол бизиң өңүмизе нахар эберди. Алладан ант ичйэрин, мен, өмрүмде онуң ялы сүйҗи нахар ийип гөрмэндим, хэзир өңүмизде гойлан нахар ялы тагамсыз зады хем дадып гөрмэндим» дийипдир.

Бедретдин Хасаның энесиниң болса оңа бичак гахары гелипдир-де: «Хөкман шол ашпезиң янына гит-де, онуң биширен нар дэнесинден бир җамыны алып гетир! Гетирибем оны өз җенабыңа гөркез, гой, ол хайсысының говудыгыны хем тагамлыдыгыны айтсын» дийипдир. Агта гул болса: «Боляр!» дийипдир. Ине, онсоң ол аял шол сагадың өзүнде онуң элине бир җам билен ярым динар пул берип гойберипдир вели, агта гул хем шэхере гидип, шол нахархана барыпдыр-да, ашпезе: «Биз өз җенабымызың өйүнде сениң биширен нахарың барада җедел этдик, чүнки бу гүн оларда-да нар дэнеси биширилен экени. Сен бизе өз нахарыңдан ярым динарлык гуюп бер, өзүңем ахмал болма, биз сениң нахарың зерарлы мазалыҗа таяк ийдик» дийипдир.

Бедретдин Хасан болса гүлүпдир-де: «Алладан ант ичйэн, ынан, бу нахары менден, бирем мениң энемден башга хич ким биширип билйэн дэлдир, мениң энем болса хэзир бу ерлерден узак ерлерде галды!» дийипдир.

Онсоң Бедретдин онуң җамыны алагада, оңа нахар гуюп, үстүнден хем гүл сувы гатышыклы асал дөкүп берипдир вели, агта гул хем җамыны элине алып, ызына бакан елк ясайыпдыр, ол, эгленмэнем, өе гайдып барыпдыр.

Онсоң Хасаның энеси бу гетирилен нахары дадып гөрүп, онуң бичак тагамлы хем бичак уссатлык билен биширилендигини гөрүп, оны кимиң биширендигини-де билип, алланичигси болуп гыгырыпдыр-да, йыкылып өзүнден гидипдир.

Везирем бирхили алҗырапдыр, ондан соң болса онуң үстүне гүл сувуны пүркүпдир вели, ол аял кем-кемден өзүне гелип, айңаландан соң: «Эгер мениң оглум шу ягты яланчыда бар болса, нар дэнесинден биширилен шу нахары шондан башга хич ким тайярлан дэлдир! Муны хөкман мениң оглум биширендир, бу нахары Бедретдин Хасандан башга хич ким биширен дэлдир, хич ким биширип билмезем, чүнки бу тагамы бир мен, би-

рем Бедретдин Хасан биширип билйәндир, бу хили эдип биширмеги оңа өзүм өвредипдим» дийипдир.

Везир онуң бу айданларыны эшидип, бичак бегенип: «Вах, мениң өз доганымың оглуны нәхили гөресимиң гелйәнини бир билседиңиз! — дийип сесленипдир. — Хий, ыкбалымыз гетирип, онуң билен таншан вагтымызы гөрмек несибәмиз бармыка?! Диңе гудраты гүйчли Алланың өзи бизи оңа саташдырсын дийип дилег эделиң!»

Ондан соң везир шол сагадың хем шол минутың өзүнде еринден туруп, өз янында болян адамлары чагырыпдыр-да, олара: «Сизиң араңыздан йигрими адам дагы җемленсин-де, шол нахарханаҗыга барып, оны йыкып-юмурсын, ол ашпези болса башындакы селлеси билен эл-аягыны баглаң-да, мениң яныма алып гелиң, йөне велин онуң бир ерине зепер етирәймәң!» дийипдир.

Везириң нөкерлери болса «Лепбей!» дийипдирлер. Везириң өзи болса оларың ызысүре «Багт көшгүне» уграпдыр, онсоң Дамаскың шәхер хәкими билен гөршүп-гүрлешип, солтаның өзүне язып берен перманларыны оңа гөркезипдир. Шәхер хәкими болса ол перманлары окап маңлайына сылып огшапдыр-да: «Сениң гөвнүңе деген адам ниреде?» дийип везирден сорапдыр, везирем оңа: «Ол бир ашпез» дийип җогап берипдир. Ине, онсоң хәкимем шол сагадың өзүнде көшк нөкерлерине буйрук берип, ашпезиң нахарханасына уграмалы дийипдир. Хәкимиң нөкерлери ол ере барып гөрселер, ашпезиң нахарханасы эййәм йыкылып-юмрулыпдыр, чүнки везир шәхер хәкиминиң янына гайданында, онуң адамлары өзлерине берлен буйругы шарт-мурт берҗай эдип, шол сагадың өзүнде ызларына гайдып барып, везириң көшкден доланып гелерине гарашып отырлар экени, Бедретдин Хасан болса: «Гөр ахыры! Мени бу хили эдер ялы, нар дәнесинден биширилен нахарың ичинден нәме тапдыларка?» дийип гең галып отуран экени.

Дамаскың шәхер хәкиминиң янындан гайдып гелен соң (ол болса онуң гөвнүне деген адамы өз яны билен алып гайтмагына ругсат берен экени), везир өз чадырына гирип, ашпези өз янына гетирмеги буйрупдыр. онсоң селлеси билен эли гаңрылып даңлан ашпези онуң янына әлтипдирлер. Бедретдин Хасан өз агасының йүзүне середип, зар-зар аглап, оңа: «Эй, мениң җенабым, сизиң өңүңизде мениң эден гүнәм нәме ахыры?» дийипдир. Онда везир: «Нар дәнесинден нахары сен биширдиңми?» дийип, ондан сорапдыр. Бедретдинем: «Хава, мен бишир-дим — дийип җогап берип, — Нәме, сиз онуң ичинден адамың келлесини кесерлик эрбет зат тапдыңызмы?» Онда везир: «Мунуң өзи саңа иң говы хем иң бәркиҗе теммидир!» дийип хайбатлы айдыпдыр. Бедретдин муңа хайран галып: «Эй, мениң җенабым, мениң гүнәмиң нәмедигини сен айтмазмың?» дийипдир. Онда везир: «Азаҗык тагапыл эт — дийипдир-де, хызмат-

кәри чагырып:— Дуелери гетириң!» дийип табшырыпдыр. Хызматкәрлерем Бедретдин Хасаны алагада сандыга салыпдырлар-да, агзыны хем гулплапдырлар, шонлугына хем дүйә йүкләп гидиберипдирлер, олар тә гиҗәниң бирвагтына ченли дынман йөрәпдирлер. Онсоң олар дүшләп, аңры-бәри ийип-ичипдирлер, Бедретдини-де сандыкдан чыкарып, оны хем нахарлапдырлар, онсоң ене сандыга салып, агзыны япыпдырлар — олар тә Камра[1] барянчалар шейдип гидипдирлер.

Диңе шол ерде Бедретдин Хасаны сандыкдан чыкарып: «Нар дәнесинден нахары сен биширдиңми?» дийип, везир ондан сорапдыр. Бедретдинем: «Хава, мен биширдим, мениң җенабым» дийип җогап берипдир. Везир болса: «Эл-аягыны зынҗырлаң!» дийип буйрук берипдир. Онсоң онуң эл-аягыны зынжырлап, ене сандыга салыпдырлар-да, ёла дүшүпдирлер. Олар шейдип гидип барышларына, Каире етенлеринден соң, ар-Рейданияда[2] дүшләпдирлер. Шол ерде везир Бедретдин Хасаны сандыкдан чыкардыпдыр-да, йөриҫе агач уссасыны чагырдып гетирдип: «Агачдан бир гурҗак ясап бер» дийип, оңа буйрупдыр. Бедретдин Хасан муңа гең галып: «Сен оны нәме үчин ясадярсың?» дийип, везирден сорапдыр. Везир болса оңа: «Мен сени шондан башашак асып, өзүңи-де шоңа чүйлеҗек-де, бүтин шәхериң ичи билен экидип, сени гөрене гөз этҗек!» дийип җогап берипдир. Бедретдин болса: «Сен нәме үчин мени бейтмекчи боляң ахыры?» дийип геңиргенипдир. Везир болса оңа: «Сениң нар дәнесини ярамаз биширениң үчин шейтҗек. Сен нәме үчин онуң бурчуны кем атып биширипсиң?» дийипдир. Бедретдин болса муңа хайран галып: «Вей, нахарың бурчы кемрәк боланы үчин, сен мени шейдип хорлап йөрмүң? Хут шонуң үчин мени туссаг эдениңем аз гөрдүңми? Гүнде екеже гезек нахарлап хорланыңам гөзүңе аз гөрүнйәрми?!» дийипдир. Везир болса оңа: «Сен нахарың бурчуны кем атыпсың, шонуң үчинем сениң өлүмден башга җезаң ёк!» дийипдир. Бедретдин муңа хайран галып, өз башына дүшен бу ише гынаныл тукат болуп отуран экени.

Онсоң везир: «Сен нәмәниң пикирини эдйәң?» дийип, ондан сорапдыр. Бедретдин болса: «Сениң бу хили акылсызлыгың хакында пикир эдйән. Эгер сениң келләңде акылың бар болса, бейдип мениң башыма бүче ишлери салмаздың» дийип җогап берипдир. Онда везир: «Индикиле бу хили этмез ялы, сени мазалыҗа хорламак герек» дийипдир. Онда Бедретдин Хасан оңа йүзленип: «Хакыкатына гараңда, мениң башыма салан шу хорлукларың мүңден бирини эденем болсаң, мениң хорланмак кемим галмазды!» дийипдир. Эмма везир оңа: «Ёк, сени хөкман асып өлдүрмек герек!» дийип хемле урупдыр. Оңа ченли

---

[1] Камра — Дамаскдан Каире гидилйән ёлуң угрундакы бир оба.
[2] Ар-Рейдания — Каириң демиргазык-гүндогарындакы оба.

болса агач уссасы өзүне буйрулан гурҗагы ясап болупдыр, Бедретдин болса оңа середип отуран экени.

Олар тә агшама ченли шейдишип отурыпдырлар. Ондан соң Бедретдиниң агасы оны ене сандыга салыпдыр-да: «Галаныны эртире гоялың!» дийипдир.

Ондан соң везир Бедретдиниң мазалы укланыны билйәнчә гарашыпдыр-да, ол укланындан соң болса, сандыгы атының өңүне алагада, шәхере бакан уграп, гиҗәниң бирвагтында өз өйүне барып етипдир. Барандан соң болса, өз гызы Ситдал Хусна йүзленип: «Гызым, сени өз агаң оглуна етирен Аллахыма шүкүр! Ериңден тур-да, өз отагыңы шол гиҗеки той гүни нәхили безелен болса, хут шонуң ялы эдибем безе» дийипдир.

Онсоң Ситдал Хусны еринден турупдыр-да, шем якыпдыр, везир болса отагың болшуны белликләп гоян чызгылы кагызыны чыкарыпдыр, шоңа середип хем олар, той агшамсы бу отагы гөренлерем, онуң шол отагдыгына мүңкүр болмаз ялы эдип, әхли затлары ерли-еринде гоюшдырып чыкыпдырлар.

Шондан соң везир Бедретдин Хасаның өңки селлесини өзүниң шол той гиҗеси гоян еринде өз гойшы ялы эдип гоймагы буйрупдыр, онсоң онуң җалбарыны-да, дүшекчәниң ашагындан чыкан пуллуҗа халтаҗыгыны-да өзүниң шол өңки гоян еринде гоюшдырың дийипдир. Ондан соң ол өз гызына шол гүнки той гиҗесинде нәхили сыпырынан болса, ене шол хили сыпырынып ятмагы табшырып: «Сениң агаң оглы яныңа гирер вели, сен оңа: «Сен язылмага гидип, мени шунча гарашдырдың!» дийгин. Гой, ол бу гиҗәни сениң билен биле ятып гечирсин, сен онуң билен эртире ченли гүррүң эдиш, ондан соң болса биз оңа атасының язан затларыны гөркезерис» дийипдир.

Ондан соң везир сандыгы ачып, Бедретдини чыкарыпдыр, онуң эл-аягындакы зынҗырлары айрышдырып, онуң эгниндәки юкаҗык ички йүпек көйнеҗигинден бейлеки эшиклерини җалбарына ченли хеммесини сыпырышдырыпдыр (ол болса хич затдан хабарсыз уклап ятанмыш).

Ине, онсоң Бедретдин бирден бир гапдалына агдарылып, укудан ояныл гөзүни ачып гөрсе, ол барып-ха шол той гиҗеси ятан җайында ятыр экени. Мазалы сынлап серетсе, ынха шол герилги туты, хонха-да шол күрсүҗик, ынха өзүниң селлеси-де, бейлеки затлары-да өзүниң шол өңки гоянҗа еринде ятанмыш.

Бедретдин бу затлары гөрүп, акылы хайран болуп, аякларына тайлы гезек аграм салып дуран еринден: «Мен укудамыкам я оялыкда?» дийипдир.

Онсоң ол нәме этҗегини билмән, геңиргенмек билен маңлайыны овкаламага дуруп: «Алладан ант ичйән, бу җай шол гиҗе той тутулып, маңа дүрли лыбасларда гыз гөркезилен җайың эдил өзи! Мен ниреде? Мен сандыкда ятырдым ахыры!» дийип, хайран галмак билен төверегине гөз гездирипдир.

Ол шейдип ичини гепледип дурка, бирден Ситдал Хусны

тутының гырасыны галдырыпдыр-да: «Эй, мениң җенабым, яныма гирмеҗекми инди? Сен язылмага гидип эглендиң ахыры» диййипдир. Бедретдин онуң айдан сөзлерини эшидип хем онуң өзүни-де гөрүп, лох-лох гүлүпдир-де: «Догруданам, бу бир булашык дүйш өйдйән!» диййипдир.

Ондан соң ол өз гелниниң янына гирип, бу болуп гечен ахвалатлары хакыдасындан гечирип улудан-улудан дем алыпдыр, өзүниң башындан гечен бу ишлере нәме диййип, нәме айтҗагыны билмән хайранлар галыпдыр, өзүниң шол өңки селлесини җалбарыны, ичи мүң динарлы халтаҗыгыны гөрүп, халыс алҗырап, агзыны ачып галыпдыр.

«Алланың өзи говы билйәндир-дә! Бу бир булашык дүйш болаймасын!» диййип сесленипдир. Шол вагт Ситдал Хусны оңа: «Бу нә болуш, гөрйән вели, сен бирхили утанян хем геңиргенйән ялы-ла? Сениң илкагшамкы болшуң-а дәл!» диен болупдыр. Бедретдин болса гүлүп: «Мен сениң яныңда нәче вагтдан бәри ёкдум?» диййип сорапдыр. Ситдал Хусны болса: «Тоба тагсыр! Алла саңа гарашык этсин-дә хернә! Үстүмизде Алла шаят болуп дур! Сен диңе язылмага гидип гелдиң ахыры. Сен акылыңы йитирип йөрсүң өйдйән!» диййипдир.

Бедретдин онуң бу айданларына ене гүлүп: «Сен мамла! Йөне вели, мен сениң яныңдан чыканымдан соң, тәрет эдилйән ерде хушумы йитирип йыкылыпдырын, онсоң дүйшүмде хер затлары гөрүпдирин, Дамаск шәхеринде ашпез болупмышым, ол ерде шейдип он йыл яшапмышым, ондан соң дүйшүмде бай огулларындан бири мениң яныма гелипмиш, онуң янында хем бир агта хызматкәр бармыш...» диййип гүррүң берип башлапдыр.

Бедретдин Хасан гүррүңиниң шол еринде маңлайыны эли билен сыпалап гөрүп, маңлайына деген дашың галдыран ызыны тапыпдыр-да: «Алладан ант ичйән, ханым; ынаның, мунуң өзи дүйш дәл-де, түйс хакыкат ялы хем болуп дур, чүнки шол оглан мениң маңлайыма даш билен уруп, маңлайымы-да ярыпды ахырын. Мунуң өзи дүйш болман, оялыгымда ялы хем болуп дур!» диййип сесленипдир.

Ондан соң ол: «Икимиз гуҗаклашып-чырмашып ятыркак уклапдырыс вели, мен дүйшүмде селлесиз затсыз, хатда балаксыз затсыз Дамаска уграпмышым, ол ерде ашпез болупмышым...» диййип гүррүң берипдир. Онсоң ол бирсалым алҗыраңңы хала дүшүп дурупдыр-да, соңундан: «Мен нар дәнесинден хөрек биширипмишим диййәрин, онуңам бурчы аз боланмыш диййәрлер... Үстүмде Алла бар, мен шол тәретханада йыкылып дүйшүргәп ятыпдырын өйдйән!» диййипдир. Онсоң Ситдал Хусны оңа: «Алланың хакы үчин айт, сен шолардан башга, ене нәхили дүйшлер гөрдүң?» диййипдир. Онсоң Бедретдин Хасан гөрен затларыны оңа гүррүң берип, соңунданам: «Алладан ант ичйән, ынан, эгер мен шунча оянмадык болсам, олар мени шол агач гурҗагың үстүне гермесатан эдип чүйләрдилер!» ди-

йипдир. Онда Ситдал Хусны: «Нәме үчин?» дийип сорапдыр. «Нар дәнесинден биширен нахарымың бурчы аз боланы үчин — дийип җогап берипдир. — Олар мениң дуканымы йыкып-юмрупмышлар, гап-гачларымы дөвүшдирип күл эдипдирлер, өзүми-де сандыга салып гулплапдырлар, ондан соң болса агач уссасыны чагырып, мениң үчин дарагаҗыны ясадыпмышлар, чүнки мени асып өлдүрмекчи болярдылар. Худая шүкүр, бу затларың хеммеси хакыкат йүзүнде болман, мениң дүйшүме гирен экени!»

Онсоң Ситдал Хуснам җак-җак гүлүп, оны багрына басыпдыр. Бедретдинем оны өзүне дартып гуҗагына гысыпдыр-да, бирнеме пикирлененден соң: «Алладан ант ичйән, ынан, гөвнүме болмаса, бу затларың өзи хөкман оялыгымда болуп гечен затлара меңзейәр! Йөне бу ерде нәхили сыр бардыгыны билемок!» дийипдир.

Шейдибем ол өз башындан нәме-нәмелериң геченлигине дүшүнип билмән уклапдыр. Ол бир сөзүнде: «Мен дүйшүргәпдирин» дийипдир, бир сөзүнде-де: «Мен оялыкда гөрдүм» дийипдир. Шу хили дүшнүксизлик эртире ченли-де айыл-сайыл эдилмән галыпдыр. Эртирден соң болса онуң агасы Шемсетдин везир гелип, онуң билен саглык-аманлык сорашыпдыр.

Бедретдин Хасан онуң йүзүне середипдир-де: «Алладан ант ичйән, айт, мениң эл-аягымы багладан, өзүми-де гермесатан эдип чүйләп гоймалы эден хем-де нар дәнесинден биширилен нахарың бурчы аз болупдыр дийип, мениң дуканымы йыкып-юмурмалы дийип буйрук берен сен дәлмидиң нәме?» дийип сесленипдир. Шол вагт везир оңа шейле дийипдир: «Билер болсаң, оглум, инди хакыкат аян болды, озалкы гизлин сырларың үсти ачылды. Сен мениң доганымың оглы экениң, шол той гиҗесинде мениң гызымың янында ятаның сендигиңи я дәлдигиңи билмек үчин шол ишлери этдим. Онуң сендигиңе ынананымың себәби болса сен өз ятан җайыңы-да танадың, өз селләңи-де, җалбарыңы-да, өз тыллаңы-да танадың, сен өз элиң билен язан хатыңы, сениң өз атаң, мениң доганымың яздыран шол хатыны хем танадың. Мен сени озал гөрмәндим, шонуң үчинем сени танамаярдым, сениң эҗеңи болса мен Басрадан өзүм билен биле алып гайтдым».

Шей дийипдир-де, везир аглап өзүни Бедретдиниң үстүне оклапдыр. Бедретдин Хасан болса өз агасының бу айдан сөзлерини эшидип, бичак хайран галыпдыр хем-де шатлыгындан аглап, өз агасыны гуҗаклапдыр. Ондан соң везир оңа: «Бу затларың хеммесиниң себәби-де мениң билен сениң атаң арасында болан затдан гелип чыкяр» дийипдир-де, өз доганы билен болан ваканы, онуң нәме үчин Басра шәхерине гиденлигини гүррүң берипдир.

Ондан соң везир Аҗыбы чагырдып гетирдипдир. Аҗып геленден соң, атасы оны гөрүп: «Ынха мени даш билен уран оглан!» дийип гыгырыпдыр. Везир болса: «Бу сениң өз оглуң

ахыры» дийипдир. Шол вагт Бедретдин Хасан оңа бакан гуҗак ачып окдурылып, шу газалы айдыпдыр:

«Көп аглап-әңредим айрылып сенден,
Гөз яшым сил болды, гам басды ченден.

Ене душушдырса пелек перманы,
Әхт этдим ятламан дийип хиҗраны.

Дуймаздан бегенҗиң мөвҗүне батдым,
Шатлыкдан яш дөкүп хоркулдап ятдым».

Бедретдин газалыны айдып болан бадына-да, өз энеси гелип, онуң бойнуна товсупдыр-да, шейле дийипдир:

«Сөз тапмадым душуп ханыманыма,
Калбым дие билмен мәхрибаныма».

Ондан соң болса, Бедретдин йитирим боландан соңкы болан вакалары энеси оңа гүррүң берипдир, Хасанам шондан соң өз башындан гечиренлерини олара гүррүң берипдир. Ине, онсоң олар бири-бирине душанлары үчин, гудраты гүйчли Аллатагала алкыш окапдырлар.

Шемсетдин везирем өз юрдуна гайдып гелениниден ики гүн гечменсоң, солтаның янына бакан уграпдыр, онуң янына барып тагзым эдип, онуң аяк тозуны огшап, патышалара хормат гойлуп салам берлиши ялы эдип салам берипдир. Солтан хем муңа бегенип, онуң йүзүне гүлүп бакыпдыр, өңкүси ялы якындан хызматдашлык этмеги буйрупдыр, ондан соң онуң сыяхата гиден вагтында нәме гөрүп, нәме эшиденлерини сорапдыр, башындан нәхили ахвалатларың геченини сорашдырыпдыр.

Шемсетдинем гөрен-эшиденлериниң хеммесини оңа башдан-аяк гүррүң берипдир. Ондан соң солтан оңа: «Аллаха шүкүр, йитигиңи тапып, саг-аман алып гайдып, өз машгалаң хем чагаларың арасына доланып гелен болсаң боляр! Мен сениң басралы иниң Хасаны хөкман гөрмелидирин, эртир оны шу ере — дивана алып гел» дийипдир. Шемсетдин везир болса оңа: «Керемли Аллахың өзи ёл берсе, сениң садык гулуң эртириң өзүнде гаршыңда хәзир болар, иншалла!» дийип җогап берипдир-де, солтаның саг-аман отурмагыны дилег эдип чыкып гайдыпдыр. Өйүне гайдып барандан соң болса, өз инисини солтаның гөрмек ислейәндигини оңа хабар берипдир, Бедретдин Хасан басралы болса оңа: «Вепедар гулуңыз хөкүмдарың буйругына боюндыр!» дийип җогап берипдир.

Әлгараз, ондан соң Бедретдин Хасан өз агасы Шемсетдин везир билен онуң алыхезиретлери солтаның янына уграпдыр. Барып, онуң хузурында пейда болуп, эдеп-экрам билен оңа салам берипдир хем иң говы, хошниетлер билен мүбәреклэп, шу газалы айдыпдыр:

«Багты чүвен эмелдар тагзым эдип ятыпдыр,
Шаның мерхеметинден дең-дережә етипдир.

Хөкмүрован солтаным, ат-абрай, шөхрат сенде,
Саңа умыт багланлар галып гидйәр беленде».

Солтан бу йигидиң сөзлерине монча болуп йылгырып, үм билен онуң отурмагыны ышарат эдипдир, ол хем өз агасы Шемсетдиниң бир гапдалында отурыпдыр. Ондан соң патыша онуң адыны сорапдыр, Хасанам оңа: «Мен саңа гул болмага-да мынасып болмадык иң пес гулларың бири, адыма болса Хасан басралы дийилйәр, гиҗе-гүндиз сениң саглыгыңы диләп, дога окап йөрен гулуңдырын» дийип җогап берипдир.

Бу йигидиң сөз уршы солтаның гөвнүне ярапдыр, ондан соң патыша онуң акылыны-дүшүнҗесини, онуң окув-билиминиң нәхилидигини барлап гөрмек үчин, ондан: «Хий, сениң яңакдакы халларың язылып беян эдилишинден ядыңда саклан задың бармы?» дийип сорапдыр. Хасан болса: «Хава» дийип җогап берипдир-де, шу бейди айдыпдыр:

«Ашыгым җемалын салсам ядыма,
Ынс-җынс чыдабилмез дадыма.

Гөзүм гөреҗине меңзәп дур халы,
Хуснуна тай гелмез хүйрлер җемалы».

Патыша бу шыгры макул билип, ене Хасана йүзленип: «Айдыбер! Сениң атаң Алланың мынасып гөрен адамыды, сениңем палтаң даша дегмесин, ишиң оң болгай!» дийипдир. Хасан хем шу бейди айдыпдыр:

«Ант ичйән нәзли ярың ал яңакда алындан,
Мүшк дәнесин ятладян нәзик нукта халындан;

Гең гөрме җугра халың мүшк дәнә меңзеш болшун,
Гең гөр йүзүң хусн җемләп, бирҗе дәнәнем алшын».

Патыша йүрек җошгунындан яңа саңңылдап: «Мениң үчинем бир бейт айт, Алла сениң өмрүңи узак этсин!» дийип сесленипдир, Хасан хем шу бейди санапдыр:

«Җугра хал гөркүңе гөрмек гошупдыр,
Мисли якут үсте мүшүк дүшүпдир.

Гел, зулум әйлеме, гөзүм гуванҗы!
Бир гандыр мәхриңден, әй гөвнүм генҗи!»

Патыша бу бейди диңләнден соң: «Өрән аҗап, түвелеме, Хасан сен-ә бичак тапавутлы йигит экениң!— дийип, оңа хошаллык билдирип, соңра ене оңа сораг берип башлапдыр.— Арап дилинде «хал» диен сөзүң нәче манысы бар, шоны бизе дүшүндирип берермиң?» Онда Хасан: «Патышамыза Алла кувват берсин, йөне иллер элли диййәрлер велин, онуң элли секиз

манысы бардыр» дийип җогап берипдир. Онда патыша: «Сениңки хак!— дийипдир-де, соң ене:— Гөзеллигиң айры-айры сыпатларының нәхили болядыгыны сен билйәрмиң?» дийип сорапдыр. Хасан болса: «Хава — дийип җогап берип:— Йүзүниң нәзенинлиги, хамының йылманаклыгы, бурнунын овадан шекили, кешбиниң өзүне чекиҗилиги, гөзеллигиң айгытлайҗы гөрнүши болса сачдыр. Буларың хеммесини, барып-ха аш-Шахаб-ал-Хиҗазы өз газалында шейле җемләпдир:

«Гөзел болса, йүзи ялдырар геңси,
Үзүмиң сувы дей булдурар геңси.

Бурнуның тарыпы үлкелер ашар,
Гөзүни гөренде ашыклар чашар.

Эңеги эйҗеҗик, писсе даханы,
Геплесе геплетмез, сөзүнде маны.

Билиниң инчеси мүрчә тайба-тай,
Хуснунда кеми ёк, бары җайба-җай.

Башда сүнбүллери гөзеллик тәҗи,
Паныдан, бакыдан аляндыр паҗы!»

Хасан бу газалы окап болансоң, патыша онуң зехининден хошал болуп, аркасына какыпдыр-да: «Шурейх каңунчы тилкиденем мекир» диен накылың манысы нәме?» дийип, ондан сорапдыр. Хасан хем оңа шейле җогап берипдир: «Алла саңа кувват берсин, патышахым, билер болсаң, мерги кесели яйран гүнлеринде, Шурейх канунчы Неҗеф шәхрине гачып гидипдир, шол ере барып намаза дуран вагтында, онуң янына бир тилкиҗик гелипдир-де, онуң гаршысында дуруп, оңа өйкүнмәге башлап, тас онуң намазыны ялңышдыран экени. Тилки хер гезек, шейдип бизар эдип дурансоң, ол хем бир гезек көйнегини чыкарыпдыр-да, еңлерини-голларыны герип гарантгы эдипдир, гарантгы эдилен таяга болса өзүниң селлесини гейдирипдир, көйнегиң-де орта билинден гушагыны гушапдыр, шейдип таягы өз намаз окаян еринде дикип гоюпдыр. Тилкиҗигем хемишекиси ялы, геләгеде, онуң гаршысында чоммалыпҗык отурыпдыр вели, Шурейх шол пурсатда онуң еңсе тарапындан геләгеде шапладып тутупдыр, ине, шонуң үчинем оңа яңкы айдышыңыз ялы, «тилкиден мекир» дийипдирлер».

Хасан басралының айданларыны эшиден солтан онуң агасы Шемсетдин везире йүзленип: «Сениң доганыңың оглы, түвелеме, дил-эдебият билимлеринден геригини эдинипдир, Каирде оңа тай гелҗек адам бардыр өйдемок!» дийипдир. Хасан басралы болса патышаның бу айданларына көп миннетдар болуп, еринден турагада, солтаның өңүнде ики бүкүлип, онуң аяк тозуны өпүп, садык гулуң өз хоҗайынының өңүнде чөк дүшүши ялы чөк дүшүп отурупдыр.

Солтан болса Хасан басралының дил-эдебият билиминден, хакыкатдан-да, улы пай алаидыгыны билип, оңа түйс йүрекден бегенипдир, оңа йүпек парчадан халат япып, серпай берип сылаглапдыр, онсоң онуң өз дурмуш ягдайыны ёла гоймага көмек эдер ялы, оны улы везипели ише беллэпдир; Хасан басралы болса ене ериндеи туруп, онуң өңүнде эглип тагзым эдипдир-де, патышаның мертебесиниң бейик хем узак болмагыны дилег эдип, өз агасы Шемсетдин везир билен гайтмага ругсат сорапдыр.

Шондан соң солтан оңа гайтмага ругсат берипдир, ол хем өз агасы билен өйлерине гайдып барыпдыр, өйде олара нахар эберипдирлер, оларам Алланың беренинден ийип-ичип, кейплерини көклэпдирлер, ондан соң Хасан басралы өз аялы Ситдал-Хуснының дынч алян отагына барып, солтаның янына барышларыны, ол ерде болан геп-гүррүңлери хем бүтин болан затлары аялына гүррүң эдип берипдир. Аялы болса муңа бегенип: «Ол сени хөкман өз табакдашы-да эдинер, сени хер хили затлар билен сылаглап, саңа болелин етер ялы серпайларам эдер! Алланың эмри билен, сен хер ерде болсаң-да, деря-деңизде болсаң-да, гөкде-земинде болсаң-да, сен гөйэ асманың айы дек, өз ровшен гөзеллигиң билен элеме ягты салярсың» дийип өвүпдир. Онда Хасан: «Онуң мени түйс йүрегинден сөймеги үчин, маңа болан шол сөйгүсиниң хас-да улалмагы үчин мен оны васп эдип, онуң шанына аҗап бир нама язмак ислейэрин» дийипдир. Онда аялы: «Берекелла, түйс болайҗак зат! Оңатҗа пикирлен-де, өрэн говы язҗак бол. Шейдэйсең, онуң саңа ягшылык барыны этҗегини эдил гөзүм билен гөрүп дурун» дийипдир.

Ине, онсоң Хасан басралы өзүне хич ким пэсгел бермез ялы, чолаҗа бир ерде отурыпдыр-да, дүзүлиши тайдан гелшикли, манысы тайдан-да аҗайып газаллары дүзмэге бшлапдыр. Ине, онуң язан гошгусы:

Хөкүмдарым, белент шөхрада етдиң,
Бейик мерданларың ёлуны тутдуң.

Ил-гүне адыллык шөхлэңи чойдуң,
Душманы даргадып, гарагын ойдуң.

Доста перишде дей ыссың-мэхриң бар,
Писе шир-пелең дей газап-гахрың бар.

Гапыңы ачанлар байлыга батар,
Илиң миннетдардыр, сарпаңы тутар.

Эчилсең нур дөкйэң мэхрем йүзүңден,
Сөвешде от сачяң ала гөзүңден.

Җомарт болуп меймиретдиң, мес этдиң,
Раятларңа рехмет яйдың, эсетдиң.

Өмрүң узак этсин гудратлы сухан,
Шум пелек кастындан сакласын аман.

Ол өзүниң бу гошгусыны язып боландан соң, оны өз агасы Шемсетдин везириң гулларындан бирисиниң элине берип, онуң алыхезретлери солтана иберипдир. Солтан хем оны окап гөрүп, бичак бегенип, йүреги шатланыпдыр, онсоң патыша оны өз янындакы адамлара-да окап берипдир, патышаның өңүнде тегеленишип отуранларың-да хеммеси Хасаны өвүп арша чыкарыпдырлар. Ондан соң солтан оны өз янына чагырыпдыр, Хасан онуң хузурында пейда болан вагтында, оңа: «Шу гүнден башлап, сен мениң табакдашым, өзүмиң саңа озалкы бермели эдип беллән затларымдан дашгын, мен саңа ене хер айда мүң дирхем бермели эдйәрин» дийипдир.

Хасан басралы хем еринден турагада, солтаның өңүнде тагзым эдип, онуң аяк тозуны үч гезек өпүп, солтаның шан-шөхратының артмагыны хем өмрүниң узак болмагыны дилег эдипдир. Ине, шондан соң, Хасан басралының гуллук дережеси ёкарланып, дабарасы даглардан ашыпдыр, ине шейлелик биленем, ол өз агасының янында, өз машгаласының арасында аҗайып хем гөзел дурмушда яшап, тә башы өлүм яссыгына етйәнчә, айшы-эшретли дөвран сүрүпдир.

Җапарың агзындан бу вакалары эшиден Харун ар-Решит муңа хайран галып: «Бу хадысалары алтын сыя билен язмак герек!» дийипдир.

Шондан соң ол хәлки гулы бошадып гойберипдир, өз аялыны өлдүрен йигидиң болса аркайын хем бол-телки, оңат яшамагына кемсиз етер ялы мөчберде, хер айда алып дурар ялы, оңа айлык беллемели дийип буйрук берипдир, онсоңам өз адындан бир аялы оңа пешгеш берип гойберипдир, өзи-де шондан соң ол йигит онуң якын табакдашларының бири болуп галыпдыр.

КҮЙКИ ХАКЫНДА ХЕКАЯТ

Гадым заманларда, энчеме асырлар хем йүзлерче йыллар мундан озал, бирвагтлар, Чынмачын шэхеринде бир тикинчи боланмыш. Онуң эли узадан ерине етйэр экени, өзи-де кейпи-сапалыгы, шагалаңлыгы говы гөрйэн адам экени. Кэвагтлар ол өз аялы биленем гезеленҗе-сейле чыкар экени. Ине, онсоң ол гүнлерде бир гүн, эртир билен чыкып, узынлы гүни гечирип диен ялы, агшамаралар өз өйлерине гайдып гелйэркэлер, ёлуң угрунда бир күйкиниң үстүнден гелипдирлер. Онуң кешби шейле бир гең болуп, гахарлыны гүлдүрҗеге, гайгылының гөвнүни ачып билҗеге меңзэп дуран экени. Тикинчи хем онуң аялы ол күйкини гөрүп, онуң янына барыпдырлар-да, бирмейдан сынлап дурупдырлар, соңундан болса оны өз өйлерине чагырып, барындан ийип-ичип гайтмагы оңа

теклип эдипдирлер. Күйки хем оңа разы болупдыр-да, оларың өйлерине барыпдыр. Тикинчи иер-ичер ялы зат алмак үчин базара чыкып (эййәм гараңкы дүшен экени), говрулан балык, чөрек, пыртыкал, сүзме алып гайдыпдыр. Өйүне гелип, балыгы күйкиниң өңүнде гоюпдыр. Ине, онсоң олар нахар эдинмәге отурыпдырлар вели, тикинчиниң аялы балыгың уллакан бир бөлегини алагада, күйкиниң агзына тутдурыпдыр-да, эли биленем онуң агзыны тутуп: «Алладан ант ичйән, сен шуны дуршуна еке гезекде ювудып, ийсеңем иерсиң, иймесеңем иерсиң, өзүмем саңа чейнемәге май бермерин!» дийипдир. Онсоң күйки хем оны ювудыпдыр вели, токга этиң ичинде эп-эсли сүңк бар экени, ол сүңкем онуң бокурдагында галыпдыр. Ине шейлелик биленем, күйки пахырың аҗалы етенсоң, сүңки ювудып билмән өлүпдир. Тикинчи болса муңа хайран галып: «Алланың эдениңе чәре болуп билмез, хемме зат алла тарапындыр! Вах, пахыр! Гел-гел, мунуң аҗалының бизиң элимизден болайшыны дийсене!» дийип ичини чекипдир. Онуң аялы болса әрине: «Ери, инди нәме бейдип гарашып отырсың? Нәме, сен өңде бириниң:

Дүшди бир мусаллат, чашырды башым,
Халасгәрлем даргап, чоларды дашым.

Янар ода дөзен ничик адамдыр?
Ант болсун, бу ишиң соңы матамдыр!

диенини эшитмәнмидиң?» дийипдир. Онда әри: «Эйсе, мен нәме этмели?» дийип, аялындан сорапдыр. Аялы болса оңа: «Тур ериңден-де, оны элиңе ал, үстүни-де йүпек чаргат билен өрт, мен өңе дүшүп уграрын велин, сенем ызыма дүш. Хәзир агшамың гараңкы чагы, өңүңден чыкып сорана: «Бу мениң чагам, ынха-да онуң энеси, биз чагамызы хекиме-тебибе гөркезҗек болуп алып барярыс» дийип җогап бер» дийип өвредипдир. Тикинчи хем өз аялының айданыны эдип, еринден турагада, күйкини элине гөтерип чыкып урапдыр. Онуң аялы болса: «Вах, балам, Алланың өзи саңа көмек этсин-дә! Сениң нирәң агыряр, мама сениң нирәңе зепер етирдикә?» диен болуп агламҗырап баряр экени. Елда олары гөрен адам: «Оларың чагасы нәсаглапдыр-ов» дийййәр экени. Олар ёлбойы хекимиң-тебибиң өйүни сорап гидип барярлар экени, иллерем олара шол төверекдәки бир еврей хекимиң өйүни салгы беренмишлер. Олар тей ахыры хекимиң өйүне етип, онуң дервезесини какыпдырлар вели, аңырдан бир гара гырнак ылгап гелип дервезәни ачып гөрсе, ынха дервезәниң агзында эли чагалы бир адам дур, янында-да бир аял бар дийййәр. Ол гырнак оларың хабарыны алып: «Сизе нәме герек?» дийййәр. Онда тикинчиниң аялы: «Бизиң чагаҗыгымыз нәсаглады, биз оны хекиме гөркезмекчи болуп гелдик. Сен ынха шу чәръек динары ал-да, өз җе-

набыңа элтип бер, гой, ол ашак дүшсүн-де, гелип бизиң чагамыза середип берсин: чагамыза бир кесел-э дегипдир» диенмиш. Гырнак ёкарык чыкып уграпдырам вели, тикинчиниң аялы ич ишиге гирипдир-де эрине: «Күйкини шу ерде гой, өзүңем басымрак бол, җанымызы халас эдели» дийипдир. Тикинчи хем аялының айдышы ялы эдип, күйкини дивара сөйәп гоюпдыр вели, эр-хелей икисем дервезеден чыкып, еңсәни эл ялы эдәйипдир. Хәлки гырнак болса еврейиң янына барып: «Дервезәниң агзында бир адам бир кеселлини гөркезмәге гетирипдир, янында бир аялам бар. Олар ынха шу чәръек динары саңа ибердилер, ашак дүшүп гелсин-де, кеселлини гөрүп, нәхилем болса бир дерман язып берсин дийип хайыш этдилер» дийипдир. Еврей чәръек динары гөрүп бегенип, хаял этмән еринден туруп-дыр-да, гараңкының ичинде ашак дүшүпдир вели, ере дүшүп--дүшмәнкә, ылгап баршына, дивара сөелги дуран күйки билен чакышыпдыр. Ол өлини гөрен бадына: «Я ярадан! Я Муса пыгамбер хем онуң он весъетнамасы! Я Аарон хем Нунуң оглы Ыса пигамбер! Мен бу кеселли билен чакышыпдырын вели, олам ашак йыкылып өләйипдир өйдйән?! Ери, инди мен бу өлини өз ховлымдан нәдип чыкарып билеркәм?» дийип җибирдәпдир. Онсоң ол күйкини гөтерип, өз өйүне элтипдир-де, бу ахвалаты аялына хабар берипдир. Аялы болса оңа: «Сен нәме бейдип отырсың? Эгер сен эртир гүн догянча шейдип отурсаң, дат гүнүмизе, онсоң икимизиңем: мениңем, сениңем ишимизиң гайтдыгы болар. Гел, икимиз оны гөтерип, тамың үстүне чыкаралы-да, шол ерденем оны мусулман гоңшымызың ховлусына ташлалы» дийипдир. Ол еврейиң гоңшусы болса солтаның ашханасының начальниги, гөзегчиси болуп ишлейән экени. Гөзегчи хер гүн диен ялы өйүне эт-яг гетирип гойяр экен вели, гояныны пишиклер, сычанлар огурлап иййәрмиш. Говы гуйрук ягы гетирип гоян вагтында болса, итлер тамың үстүнден ашып гечип экидйәрлер экени. Шейдип олар гөзегчиниң гетирип гоян ягыны дув-даргын эдип, оны улы зыяна гойярлар экени. Ине, онсоң еврейдир аялы күйкини гөтерип тамың үстүне чыкарып-дырлар-да, ашак саллап, гоңшуларының ховлусына гечирипдирлер. Өзлери-де оны диклигине ашак саллап, дивара сөйгетленип дурар ялы эдип гоюпдырлар-да, өз өйлерине гирип гидипдирлер. Оларың күйкини ташлап гиденлерине мәхетдел, гөзегчи-начальник хем аңырдан өйүне гелип, эли ягып дуран шемли гапысыны ачагада, ховлусына гирипдир. Ол өз ховлусына гирен бадына серетсе, тамың дашкы бурчунда, узын ягыш турбасының ашагында бир адамың дивара япланып дураныны гөрүпдир. Оңа гөзи дүшен бадына, өй эеси: «Хә, түйс болайды, ахыры җүпүне дүшүрдим герек! Алладан ант ичйән, ахыры үстүнденҗик гелендирин; мениң гетиренҗе ягымы огурлап йөрен, асыл адам экен-ов!» дийип ичини гепледипдир. Онсоң гөзегчи-начальник оңа бакан өврүләгеде: «Хә, мениң гетиренҗе

этими-ягымы аркайынҗа дашап йөрен сенмидиң асла, мен болсам оны ит-пишикден гөрүп йөрдүм! Мен көчеде гөрен итими-пишигими өлдүрип, гүнә барыны газаныпйөрсем нәтҗек, сен болсаң тамың үстүнден ашыпҗык дүшәййән экениң-ов?!» дийип, дишлерини гыҗап уграпдыр. Ол элине эпет бир чекиҗи алагада, күйкиниң янына барыпдыр-да, чекиҗи айлап онуң дөшүне бир урупдыр вели, гөрсе: күйки эййәм өли экен. Гөзегчи өзүниң бу эден ишине өкүнип хем гынаныпː «Мунуң өзи хут Алланың эмри билен болан затдыр, гудраты гүйчлиниң перманы шейледир!» дийипдир. Онсоң ол өз җанындан горкусына: «Худайым, этем гурсун, ягам гурсун! Бу адамың аҗалының етип, гел-гел мениң элимден өлшүне серетсене!» дийип ичини гепледипдир. Ондан соң ол өлиниң йүзүне середип гөрсе, онуң бир болгусызҗа күйкүдигини гөрүп: «Ери, шу күйкүлигиң билен эт-яг дийип огурлык эдип йөрмәң нәме, ай, ишигайдан! — дийип, оңа хүңүрдәпдир, соңундан болса: — Эй, ярадан, мени өз пенаңда аман саклап, шу беладан бир халас эдевери!» дийип, худая налыш эдипдир. Ине, онсоң ол даңдана голай, күйкини эгнине гөтерип, өз өйүнден чыкып уграпдыр-да, тә базарың бәри четине барянча гөтерип экидипдир. Шол ерде болса оны бир көчеҗигиң бурчундакы дуканың дүйбүнде гоюпдыр-да, ташлап гидиберипдир. Ине, онсоң шол пурсатда хем бирденкә бир ерден бир христиан дининдәки адам пейда болупдыр. Ол адам солтаның сөвда деллалы экен. Ол лул пьян экени-де, серхошлыгына дөз гелип билмән, эртир намазындан өңүрти хаммама дүшүнмеги йүрегине дүвүп чыкышы экен. Ол хем ыраныпчайканҗырап баршына күйкиниң үстүнден гелипдир. Ол бушукмак үчин ашак отурмакчы боланда, бирденкә дуканың дүйбүнде бир адамың дураныны гөзи дүшүпдир-де, ёк заде гөвнүне гетирипдир. Ол христиан илкагшам өз башындакы селлесини огурладан экени. Ине, онсоң тама япланып дуран күйки хем онуң гөзүне селлесини огурламакчы болян ялы болуп гөрнүпдир. Шонуң үчинем ол күйкиниң алкымына дыкылып барыпдыр-да, юмругыны дүвүп, онуң гулагының дүйбүне палчылдадып урупдыр вели, күйки ере йыкылыпдыр. Онуң йыкыланыны гөрүбем, гыгырып базарың гаравулыны чагырыпдыр. Өзи болса бичак пьян болансоң, күйкиниң өлүдигини-де билмән, онуң үстүне мүнәгеде, оны ене урмага хем богмага дурупдыр. Базарың гаравулы-да аңырдан гелип, христианың бир мусулманы ятырып, үстүне мүнүп уруп дураныны гөрүп: «Оны нәме дийип уряң?» дийип сорапдыр. Христиан болса: «Бу мениң селләми огурлаҗак болды» дийип җогап берипдир. Гаравул оңа: «Тур-да, айрыл бейләк» дийипдир. Христиан туруп айрылыпдыр вели, гаравул хем күйкиниң янына барып серетсе, ол бичәре өли экен. Онсоң гаравул онуң өлүдигини гөрүп: «Алладан ант ичйән, өрән говы зат! Христиан мусулманы өлдүрйәр!» дийип гыгырыпдыр. Ондан соң гаравул ол христиа-

ның эллерини аркасында даңагада, велиниң[1] җайына алып барыпдыр. Христиан болса өз ичинден: «Я ярадан, я пыгамбериң энеси, мен оны нәдип өлдүрип билдимкәм, не бейле басым өлүпдир, еке гезек ураным биленмикә!» дийип геңиргенипдир. Онуң серхошлыгы шол бада айрылып, акылы-хушы ерине гелипдир.

Ине, онсоң христиан-деллал хем күйки ол гиҗәни велиниң җайында даң атянча билеликде гечирйәрлер. Эртирден соң вели гелип, ганхоры асып өлдүрмели эдип, бу барада җеллада җар чекдирмеги буйрупдыр. Христианы асмак үчин дарагаҗыны дикип, оны шол агаҗың ашагына әлтипдирлер. Ине, онсоң җеллат гелип, христианың бойнундан сыртмак салып, оны асмакчы болупдыр. Эдил шол пурсатда-да, хәлки гөзегчи-начальник пейда болуп, христианы асмакчы боляндыкларыны гөрүп, мәрекәни ики яна итекләп, күрсәп гелипдир-де: «Оны асмаң, күйкини мен өлдүрдим!» дийип гыгырыпдыр.

Онуң бу гыкылыгыны эшиден вели: «Сен оны нәме үчин өлдүрдиң?» дийип, гөзегчиден сорапдыр. Ол хем шейле җогап берипдир: «Мен өтен агшам өз өйүме барсам, ол ягыш турбасындан ашак сырылып дүшүп, мениң тыгшытлап гоян азыкларымы огурлаҗак болуп дуран экени. Менем барагада, онуң күкрегине чекич билен гүпледип урдум вели, ол өлди ятыберди. Менем оны гөтерип экитдим-де, базарың гырасындакы бир җайың дүйбүнде ташлап гайтдым. Мен бир мусулманың ганына галдым, инди бу христианыңам ганына галмалы болҗак. Бирини өлдүренимем аз дәл! Онуң өлүми үчин хич киме азар бермәң-де, мени асып өлдүриң!» дийип гыгырыпдыр. Гөзегчи-начальнигиң бу айданларыны эшиден вели христиан деллалы гойберипдир-де, җеллада гарап: «Өзүниң боюн алмагына гөрә, оны дардан ас» дийип буйрук берипдир. Җелладам христианың бокурдагындан йүпи айрып, гөзегчи-начальнигиң бойнуна сыртмак салып, оны асмак үчин дарагаҗының ашагына гетирип дурзупдыр. Җеллат оны асҗак болуп дурка, бирден хәлки еврей-хеким бир ерден пейда болуп, мәрекәниң арасындан өңе чыкыпдыр-да: «Оны асмаң! Күйкини өтен агшам мениң бир өзүм өлдүрдим — дийип гыгырып, җеллада хем бүтин җемагата йүзленип дүшүндирипдир.— Мен өз өйүмде отыркам, бир эркек киши билен бир аял гелип, мениң дервезәми какдылар, оларың янында кеселли шу күйки хем бар экени. Олар мениң гапы гырнагыма чөрьек динар берип гойберипдирлер-де, мени чагырдыпдырлар. Гырнак гелип, маңа хабар беренсоң, менем ылгап чыкдым вели, гөрсем, олар бу күйкини мениң ховлымың ич ишигинде, эдил басганчаклы чыкалгамың үстүнде гоюп, өзлери хем өтәгидипдир. Менем оңа серетмек үчин басганчакдан ашак дүшүп уградым вели, гараңкының ичинде күйки билен

---

[1] Вели — шәхер полициясының начальниги.

чакышыпдырын, шонда ол басганчакдан ашак йыкылды-да, шол демде хем өлди ятыберди. Онсоң бизем, аялым икимиз, оны гөтерип тамың үстүне чыкардык-да, өз гоңшымыз гөзегчи-начальнигиң ховлусына (онуң өйи болса бизиңки билен янашык), ягыш турбасының гапдалы билен ашак саллап гойбердик. Гоңшымыз гиҗе өйүне гелен вагтында тамының бурчунда бириниң ягыш турбасына дувланып дураныны гөрүп, оны огрудыр өйдүпдир-де, чекич билен урупдыр вели, күйки хем ере йыкылыпдыр. Гөзегчи-начальник болса оны өзүм уруп өлдүрендирин өйдйәр. Мениң болса бир мусулманы атанлыкда өлдүрип ганына галаным хем аз дәл, ене бир мусулманың өлүмине билгешлин себәпкәр болуп билмерин!»

Вели хем бу еврейиң айданларыны эшидипдир-де, җеллада: «Гөзегчини гойбер-де, еврейи ас!» дийипдир. Онсоң җелладам еврейиң бойнуна танап салып, оны дарагаҗының ашагына гетирипдир вели, бирден мәрекәниң арасындан тикинчи гыгырып чыкыпдыр-да: «Ёк, оны асмаң! Күйкини менден башга хич ким өлдүренок! — дийип дүшүндирмәге башлапдыр. — Мен дүйн гүндиз гезеленҗе чыкып, агшамара доланып гелйәркәм, шу күйкиниң үстүнден гелдим. Ол пьян болуп, депрек какып, айдым айдып дуран экени. Мен оны мыхманчылыга чагырып, өз өйүме экитдим. Мен балык алдым, онсоң биле иймәге отурдык. Бирден мениң аялым бир токга балык этини күйкиниң агзына тутдурып, зор билен, чейнетмән ювутдырды вели, балыгың сүңки онуң богазында тегек болуп галды-да, күйки шол бада өлди ятыберди. Бизем, аялым икимиз, оны еврейиң өйүне гөтерип экитдик. Хызматкәр гыз басганчакдан ашак дүшүп гелип дервезәни ачды, бизем оңа: «Бар-да дервезәниң агзында бир эркек билен бир аял дур, оларың кеселлисине середип бер дийип, өз җенабыңа айт» дийдик, онуң элине-де чәрьек динар берип гойбердик. Гыз өз җенабының янына гиден бадына, менем күйкини гөтерип, басганчагың ёкары башына чыкарып, өйүң даш ишигине яплап отуртдым-да, аялым билен ызыма бакан гайдыбердим. Еврей болса өйүнден чыкып ашак дүшүп угранда, күйки билен чакышып, оны өзи өлдүрендир өйдүпдир». Онсоң тикинчи евреe йүзленип: «Догрумы?» дийип сорапдыр. Евреем: «Хава!» дийип җогап берипдир. Ондан соң тикинчи веләэ йүзленип: «Еврейи гойбер-де, оңа дерек мени ас!» дийипдир. Вели болса онуң бу сөзлерини эшидип, күйки билен багланышыклы болан бу ахвалата хайран галып: «Догрудан-да, мунуң ялы затлары диңе китапларда язярлар!— дийипдир-де, соңунданам җеллада йүзленип:— Еврейи гойбер-де, өзүниң боюн алмагына гөрә, тикинчини ас» дийипдир. Җеллат хем бу ягдая гең галып: «Биз-ә, валла, бирини гетирип, бирини экидип дурмакданам халыс болдук, нетиҗеде болса, хич кимем асаноклар» дийипдир-де, сыртмагы тикинчиниң бойнуна салыпдыр.

Ине, ол адамларың башындан геченлер. Күйки барада айданыңда болса, онуң өзи солтаның масгарабазымыш диййәрлер, ол оны янындан айрып биленокмыш. Күйки пьян болуп, шол гиҗе йитирим болуп, эртеси хем гүнортана ченли ондан хабар болмансоң, солтан ол хакда өз янындакы эмелдарларының бириңден соранмыш. Шонда ол эмелдар хем солтана: «Эй, хөкүмдар, күйкиниң мейидини велиниң җайына гетирипдирлер, вели хем оны өлдүрен гандары асмалы эдипдир. Оны асмакчы болуп дуркалар, бир адам гелип: «Оны мен өлдүрдим» дийипдир, онсоң башга бири, ондан соң үчүнҗи бири гелип, хеммесиде: «Мен өлдүрдим-де, мен өлдүрдим!» болшуп дуранмыш. Оларың хер хайсы-да оны нәме үчин хем нәдип өлдүрендигини дүшүндирип гүррүң беренмиш» дийип хабар берипдир. Солтан хем бу хабары эшидип, оңа: «Сен велиниң җайына бар-да, оларың хеммесини мениң яныма алып гел» дийипдир. Солтаның иберен адамы барып гөрсе, җеллат тикинчини асҗак болуп дуран экени, ине, онсоң бәрден баран адам оңа: «Асмалы дәл!» дийип гыгырыпдыр. Онсоң ол патышаның айданыны белә хабар берипдир-де, велиниң өзүни-де, күйкиниң мейидини-де гөтердип, тикинчини-де, еврейи-де, христианы-да, гөзегчи-начальниги-де — хеммесини өңүне салып гайдып, солтаның янына гетирипдир. Онсоң вели хем солтаның өңүнде эглип тагзым эдип, онуң аяк тозуны өпүп, болан ахвалатың хеммесини болшы ялы эдип гүррүң берипдир, оны гайталап отурмагың болса пейдасы ёк. Патыша болса болан ваканы эшидип, бичак хайран галып, оны алтын сыя билен язмалы эдипдир. Онсоң ол өз төверегинде дуранлара йүзленип: «Хий, шу күйкиниң башындан гечен ахвалатдан гызыклы зады гөрүп-эшидениңиз бармы?» дийипдир. Онда хәлки христиан өңе чыкыпдыр-да: «Заманамызың шахы-солтаны, эгер ругсат этсең, мениң башымдан гечен ваканы айдып берейин, онуң өзи бу күйкиниң башындан гечен затлардан хем бәшбетер гызыклы хем бичак гең гөрмели затдыр» дийипдир. Онда солтан оңа: «Нәме айдасың гелйән болса, айдыбер, эшиделии!» дийип җогап берипдир.

ХРИСТИАНЫҢ ХЕКАЯТЫ

«Заманамызың шахы-солтаны — дийип, христиан гүррүң бермәге башлапдыр:— мен бу ере аяк басан вагтымда, харытлы гелипдим, сизиң юртлара мени ыкбалым алып гелди, ёгса мениң өнүп-өсен ерим Каирди. Мениң аслым мүсүрли, шол ерде хем тербиеленди‌м, мениң атам хем сөвда деллалыды. Мен әр яшына етенимден соң атам өлди, онсоң мен онуң орнунда делал болдум. Ине, онсоң гүнлерде бир гүн, мен отыркам, гөрсем, ынха бир гөрмегей йигит эшекли гелйәр, онуң оваданлыгына тай гелҗек адам ёк, өзи-де шейле бир беземен гейнипдир вели, дийип-айдар ялы дәл. Ол мени гөрүп, саглык-аманлык сорашды, менем сыпайычылык үчин, оңа хормат гоюп, еримден турдум.

Ол ичи күнҗүли бир дүвүнчеги чыкарды-да: «Ынха шунуң хер сириси нәчеден?» дийип сорады. Менем оңа: «Йүз дирхем» дийип җогап бердим. Онда ол йигит маңа: «Йүкчүлериңи хем өлчегчилериңи ал-да, хәзириң өзүнде Еңиш Дервезесине, аль-Җапалы кервенсарайына бакан угра, мени шол ерден тапарсың» дийди. Шей дийди-де, элиме шол дүвүнчеги берип, өз ёлуна гидиберди, дүвүнчекде болса харыдың нусгасы барды. Менем алыҗылара хабар берип чыкдым, хер сириниң өзи маңа йүз йигрими дирхем гетирди. Ине, онсоң мен йүкчүлеримден дөрт адамы алдым-да, онуң салгы берен ерине уградым, барсам, ол йигит маңа гарашып дуран экени. Ол мени гөрен бадына еринден турды-да, аммарыны ачды. Йүкчүлер онуң ичиндәки дәнәни чыкардылар, биз оны өлчәп гөрдүк вели, элли сири, бәш йүз дирхемлик дәне чыкды. Онсоң ол йигит маңа: «Сениң деллаллык эдениң үчин, хер сирисине он дирхем берйәрин, пуллары йыгнап ал, өзүңе етйәниңден галан дөрт йүз элли дирхеми-де маңа сакла; мен галан харытларымы-да сатып боланымдан соң, өзүм сениң яныңа барып, пулумы алып гайдарын» дийди. Менем: «Боляр!» дийип, онуң элинден өпдүм-де, янындан гайтдым, шол гүн маңа мүң дирхем дүшди. Ол йигит бир айлап гара бермән гезенден соң гелди-де: «Ханы пуллар тайярмы?» дийип, менден сорады. Менем эдеп билен еримден туруп, оңа салам бердим, соңундан болса: «Белки, дүшүп аңрыбәри бир зат ийип-ичерсиң?» дийдим. Эмма ол отурмады-да: «Сен пулы тайяр эдип гой, мен гелип алып гидерин» дийип, ене өз ёлуна гитди. Мен болсам онуң пулуны тайярлап гоюп, онуң гелерине гарашып отурдым. Ол ене бир айлап гара бермеди. менем өз янымдан: «Бу йигит рехимдарыңам барып ятан рехимдары» дийип ойландым. Бир ай геченден соң, ол гатырлы гелди, өзи-де овадан лыбасларың ичинде мисли тәзе доган ай ялы ялпылдап дур. Хамала диерсиң, эдил яп-яңы хаммамдан чыкып гелен ялы, йүзи ай кимин ягты салярды, яңаклары гызарып, маңлайы ялпылдап дурды, яңакларындакы гоша халы болса гарамык дәнеси кимин, өңде бириниң васп эдиши ялы, ак йүзүне гелшип дурды:

Шемсу-камар шөхле сачар йүзүнден,
Багтыярлык нурун дөкер гөзүнден.

Җемалын гарамак кейпи-сападыр,
«Гел» дийсе, овазы җана шыпадыр.

Гөрк-гөрмеги нәзик, инче, неписдир,
Аклы дуры, юваш хем гөвни песдир.

Аперин, бу хусны битен җепбара!
Сөенне парх гойян ол бирибара!

Мен оны гөрен бадыма туруп, элинден өпдүм-де, онуң өңүнде дик дуруп, җанының саглыгыны хем ишиниң ровач болма-

гыны дилег эдип, оңа: «Эй, җенап, мендәки пулларыңы алҗак дәлми?» диийдим. Ол болса маңа: «Ховлукмак нәмә герекмиш? Мен өз ишлерими бирийүзли эдип боланымдан соң алып гидерин-дә» диийип җогап берди-де, ене өз ёлуна өтәгитди. Мен өз янымдан: «Алладан ант ичйән, бу йигит индики гезек геленде, мен оны хөкман мыхманлыга чагырарын, чүнки мен онуң пулларыны йөредип, сөвда эдип, онуң аркасындан эсли мая топладым ахыры!» диийип ичими геплетдим.

Йыл аяк боланда ол доланып гелди, өзи-де өңкүсинденем гөзел лыбаслар гейнип гелди велин, гөрмәге гөз герек. Инс, онсоң мен онуң диенине-айданына гулак асман, мыхман болуп. мениң хеззетләп берен тагамымдан ийип-ичип гитмесең болмаз диийип, зор билен диен ялы оны мыхман эдиндим. Онда ол йигит: «Диңе шейле шерт билен: мениң үчин эден харажатларың хеммеси мениң сендәки пулумың хасабына болсун» диийди. Менем: «Боляр!» диийдим-де, оны отуртдым, өзүмем чыкып, бармалы ериме бардым, тайярламалы затларың хеммесини хәзирледим, иер-ичер ялы, ене-енелери гетирип өңүнде гойдум-да, оңа: «Алланың хакы үчин!» диийдим. Онсоң олам столҗугың башына гечип, өзүниң чеп элини узадып, мениң билен нахар эдинмәге отурды, менем муңа хайран галдым. Биз ийип-ичип боланымыздан соң, мен онуң элини ювдурдым, сүпүрмәге десмал әбердим. Онсоң мен онуң өңүнде ширин-шекер ныгматлары гойдум, шондан соң ол икимиз сөхбете башладык. Шонда мен оңа: «Эй, мениң җенабым, мени багышла, сен нәме үчин нахары чеп элиң билен ийдиң? Белки, сениң саг элиңиң агырян ери бардыр? диийдим. Ол мениң бу айданымы эшидип, шейле наманы айтды:

«Эй достум, сорашып гозгама дердим,
Көп хунаба ютдум, кән эҗир гөрдүм.

Пелек агяр үчин ярдан айырды,
Межбурлык гурасын — сынам сындырды».

Онсоң ол элини чыкарып гөркезди вели, середип гөрсем, онуң эли чапылып кесилен экени, голуның гошарындан ашагы кесилип айрылыпдыр. Мен оны гең гөрүп, агзымы аңкардыпдырын, ол йигит болса: «Сен муны гең гөрме, өзүңем сениң билен нахар иймәге отурамда, чеп элим билен иеними улумсылыкдандыр өйдүп гөвнүңе гетирмегин, мениң саг элимиң кесилип айрылмагының болса бичак үйтгешик себәби бар» диийди. Мен ондан: «Онуң нәхили себәби бар?» диийип сорадым вели, ол йигит: «Билер болсаң, мениң аслым Багдатдан, мениң атам ол ерде танымал адамды. Мен етишип, әр яшына етен вагтымда, Мүсүр юрды хакында сыяхатчыларың, җаханкешделериң хем тәҗирлериң гүррүңлерини көп эшидипдим, ине, онсоң шол гүррүңлер мениң калбыма орнашып галыпдыр. Мениң атам

арадан чыкансоң, мен Багдат хем Мосул харытларындан бирентек затлары алып Багдатдан чыкып уградым. Алланың өзи мениң ишими оңуна эден экени, мен ол ерден гайдып, сизиң шу шәхериңизе гадам басдым» дийди-де, йигит өз сөзүниң шу еринде аглады-да, шу наманы айтды:

«Йити гөзлиң гүвләп гитҗек чайындан
Сокур совлуп гачар, бармаз оюндан.

Данаң өз дилинден көйҗек еринде,
Самсык сөз ойнатмаз хыял-серинде.

Халалхонлар ковлап тапсалар рызкны,
Азгынлар месиргәп, кыларлар пыскны.

Гочаклар чәресиз гөз яшын акдыр,
Бу рахман рахымдан буйрулан такдыр».

Йигит шу газалы айданындан соң, ене гүррүңини довам этди: «Мен Каире гелдим-де, өз харытларымы Масрур кервенсарайында дүшүрдим. Йүкүми дүшүрип боланымдан соң, хызматкәриң элине пул бердим-де, бизе иер ялы бир зат гетирип бер дийдим, өзүмем бираз салым ятдым. Ондан соң турдум-да, Бейн-ал-Касрейн көчесине айлаң-чайлаң эдип гелдим-де, ол гиҗәни шол ерде ятып гечирдим. Эртеси еримден турдум-да, маталы гүлебенди ачдым, онсоң өз-өзүме: «Гидейин-де, базарлара айланып гөрейин, ол ерде ягдайларың нәхили-ненеңсидигини билейин!» дийдим. Мен мата-марлыклардан бирнәчесини алагада, өз хызматкәрлеримиң бириниң элине бердим-де, гөтерип экитдирип, Җирҗис базарына уградым. Ол ерде деллаллар мени гаршыладылар (олар мениң геленимден хабарлы экен), олар мениң маталарымы алдылар-да: «Мата алан гел!» дийип гыгырышып башладылар. Эмма олар мениң дерегими-де чыкарып бермедилер, менем муңа гынандым. Онсоң деллалларың баштутаны маңа: «Эй, җенап, мен пейда гетирҗек зады билйәрин, сен мениң айданыма гулак асдаҗык, бейлеки сөвдагәрлериң эдиши ялы эт-де, шаятларың, мүрзәниң хем замунчыларың хузурында, харытларыңы бирнәче ай мөхлети билен несъе бер, өзүңем хер хепдәниң пеншенбе хем душенбе гүнлеринде пул алып дурарсың, шейдибем дирхем барыны йыгнарсың: хер дирхемиң ики болар, онянча өзүңем Каири хем Нили гөрерсиң» дийди. Менем: «Бу айданың оңат пикир!» дийдим-де, деллаллары ызыма тиркәп, кервенсарая бакан гайтдым. Олар мениң маталарымы базара алып гайтдылар, менем олара сатан матамың бахаларыны задыны язышдырып, барыбам замунча элтип тассыкладып, диллеринден хем хат алдым-да, ене кервенсарая доланып бардым. Мен бирентек гүнлери башымдан гечирдим, хер гүнем бир күйзеҗик шерап билен эртирлик эдинип, хер гүнем тәзе эт хем ширин-шекер ныгматлар гетирдип, бир айлап яшадым. Ине, онсоң мениң пул алып башламалы айым

хем гелип етди, онсоң мен хер пеншенбеде хем душенбеде базара барып, сөвдагәрлериң дуканының янында отурярдым, замунчыдыр мүрзе болса пулы өйледен соң гидип гетирип берйәрдилер, мен болсам оларың гетирип берен пулларыны санап алярдым-да, гапҗыга салып мөхүрлейәрдим, онсоң яным пуллы ене кервенсарая гайдып гелйәрдим. Ине, онсоң гүнлерде бир гүн (мунуң өзи душенбе гүнүди), мен хаммама гирдим-де, ондан чыкып, кервенсарая доланып барып, өз яшаян җайыма гелип, бир күйзеҗик шерап билен әртирлик эдиндим, онсоң бирсалым ятдым, оянанымдан соң, турагада, бир товугы ийдим, онсоң үстүме атыр сепип зат эдип, Бедретдин Бустани дийилйән бир тәҗириң дуканына бардым. Ол тәҗир мени гөрүп, маңа: «Хош гелдиңиз!» дийди. Онсоң ол базар ачылянча, мениң билен бирсалым гүррүңлешип отурды. Шол арада-да бирден инче билли, йөриши хайбатлы, башы ловурдап дуран өрән овадан чаргатлы, төверек-дашына атыр ысыны күкедип дуран бир сыратлы зенан гелип гирди. Ол башындакы өртгүҗини галдырды велин, онуң гара гөзлерине гөзүм дүшди, ол аял болса Бедретдине салам берди, ол хем онуң саламыны алды, ол икиси гүрлешип дурдулар; мен ол аялың геплейшини гөрүп-эшидип дуршума оңа ашык боланымы дуйман галыпдырын, ол мениң хут калбымы әеледи дуруберди. Онсоң ол аял Бедретдине йүзленип: «Сенде зер җәхекли овадан гүлли мата бармы?» дийди. Ол хем өзүниң менден алан маталарындан бир топуны чыкарып гөркезди. Олар бахасыны сөвдалашып, бир мүң ики йүз дирхеме разы болушдылар. Онсоң ол аял тәҗире: «Мен бу матаны алып гидейин-де, пулуңы хем барып иберейин» дийди, эмма тәҗир оңа разы болман: «Болмаз, ханым, ынха матаның эеси-де шу тайда дур, мен оңа өз мөхлетинде пулуны төлемели» дийди. Ол аял хем оңа: «Пәхей, иши гайдан дийсәним! Мен сенден хер хили маталары баха давасыны этмән, пул барыны дөкүп алып йөрмәге өвренишипдирин, шейдип мен саңа өз диениңденем артык газанмага мүмкинлик берйәрин, пулуңы-да сакламан иберип дуряры» дийди. Тәҗир болса оңа: «Догры, эмма мен шу гүнүң өзүнде хасаплашмага меҗбур ахыры» дийип җогап берди. Ол гелнем гахарланды-да, матасыны Бедретдиниң йүзүкессирин зыңып гойберип: «Сизиң тохум-тиҗиңизде-де адамың гадрыны билйәни ёкдур-ла!» дийип азгырылды, шей дийибем чыкып гитрады. Ол нәзенин мениң йүрегими өзи билен алып гиден ялы дуйгыны сыздым. Онсоң менем еримден туруп, онуң ызындан ылгап етип сакладым-да: «Ай, нәзенин ханым, башыңа дөнейин, маңа рехим эт-де, өз асыллы гадамыңы маңа бакан урсана!» дийдим. Ол ызына өврүлип йылгырды-да: «Хә, сениң хатыраң үчин доланаярын» дийди-де, дуканың гапдалындакы отургыҗа барып отурды. Онсоң мен: «Шол топ матаны нәчә алдың?» дийип, Бедретдинден сорадым. Олам: «Бир мүң бир йүз дирхеме

алдым» дийип җогап берди. Мен оңа: «Саңа ене йүз дирхем пейда болар ялы эдейин. Маңа кагыз бер, мен саңа шол баханы төлеҗекдигим барада дилимден хат берейин» дийдим. Онсоң мен Бедретдине дил хаты язып бердим-де, ол матаны алагада, шол гелне бердим: «Ме, ал-да гидибер, пулуны бересиң гелсе, индики базар гүни гетирсеңем болар, эгер ислесең болса, мениң мыхманым хөкмүнде саңа совгат бердигим болсун» дийдим. Онда ол гелин: «Алла сениң берекедиңи артдырсын, мениң пулумы саңа гетирип берсин, сени мениң эрим болар ялы этсин!» дийди (Алла онуң дилегини кабул хем этди). Онсоң менем: «Ханым, гой, шол мата сениңки болсун, шонуң ялы матаны ене-де аларсың, йөне сен маңа йүзүңи бир гөркез ахыры» дийдим. Мен онуң йүзүне назар саламда, шол назарымың өзи маңа мүңлерче гезек ах чекдирип, йүрегимде оңа сөйги одуны туташдырды, асла мениң бүтин акыл-хушум еримден учды. Ондан соң ол нэзенин йүзүниң өртгүҗини гойберди-де, матаны хем алып: «Җенап, мени бикарар эдип гояймагын!» дийди-де, өз ёлуна гитди. Мен болсам шол отурышыма, тэ гүн өйледен агянча, базарда аңкарылып отурыпдырын, акылымы-хушумы йитирип, өзүми бүтинлей сөйги хәкимлигиниң ыгтыярына берипдирин. Онсоң мен өз калбымы эелэн сөйгиниң гүйҗи билен еримден туруп, ол аялың нэхили машгаладыгы хакында тэҗирден сорап хабар тутдум. Тэҗир болса: «Онуң пулы бар, ол бир эмириң гызы, атасы болса өлди, онуң ызында бичак көп зады галды, хеммеси-де шол гыза галды» дийип җогап берди.

Онсоң мен ол тэҗир билен хошлашып чыкып гитдим-де, өз мыхманханама гайдып бардым, маңа агшамлык нахар гетирип бердилер, эмма мен велин шол гызы ятлап отурышыма, хич зат ийип билмедим, нэме этҗегими билмэн, ятмак үчин ериме гирдим. Эмма мениң гөзүме укы гелмеди, эртире ченли уклап билмэн даңымы атырдым. Эртирден соң еримден турдум-да, өңки эшиклерими геймэн, башга хили лыбасларымы гейдим, эртирлик нахарының башында бир голчаҗык шерап ичип, аз-маз иен болдум. онсоң ене шол тэҗириң дуканына бакан чыкып уградым. Барып онуң билен саламлашып зат эдип, ене онуң дуканында өңки отурышым ялы отурдым. Ынха, ол җуван зенан ене шол гелен вагты, өңкүсинденем гөзел лыбаслар гейип гелди, янында хем хызматкәр гырнагы барды. Ол аңырдан гелшине, Бедретдине дэл-де, маңа салам берди-де, мениң өмрүмде эшитмедик дилеварлык билен, шейлеки ширин лабыз билен сөзлэп: «Дүйнки алан матамың бахасы үчин мүң ики йүз дирхемиңи алып гайтмак үчин мениң яныма кимем болса бирини гошуп гойбер» дийди. Менем оңа: «Бейле ховлукмак нэмэ герекмиш?» диен болдум. Онда ол нэзенин: «Сенден махрум этмесин-дэ!» дийип сесленди-де, маңа пул берди. Мен онуң билен гүррүңлешип отурдым. Мен оны өз ыгтыярыма алмак

ислейәндигими аңлатмак үчин оңа үмледим, ол хем дүшүнди-де, йүреги ярылан дек болуп, хасыр-хусур еринден турды, мениң йүрегим болса инди оңа баглангыды. Онсоң ол туруп гитди велин, менем базардан чыкып, гараба-гара, онуң ызына дүшүп уградым. Бирден бир гыз мениң яныма гелди-де: «Җенап, сен мениң бикәм билен геплеш!» дийди. Мен муңа гең галып: «Бу ерде мени танаян адам болмалы дәл ахыры!» дийдим. Эмма ол гыз: «Вей, җенап, сен оны не бейле тиз ядыңдан чыкардың?! Мениң бикәм хәлки тәҗириң дуканында гөрен зенаның ахыры» дийип геңиргенди. Ине, онсоң мен ол гыз билен тиркешип, бейлеки базара бардым вели, гызың бикеси мени гөрен бадына гуҗагына гысды-да: «Вах, мениң сөйгүли дилдарым, сен мениң бүтин йүрегими эеледиң, сен мениң калбыма орнашдың, мен саңа түйс ашык болупдырын, сени гөренимден бейләк, мениң гөзүме не укы гелди, не рахат, шондан бәри ийип-ичмекденем кесилдим» дийди. Менем оңа: «Вах, мениң калбымдакы харасат сениңкиден муң эссе артык болса нәдерсиң, дүнйәде сенден башга хич зада мәтәчлигим ёк» дийип җогап бердим. Онсоң ол: «Вах, сөйгүлим, мениңки шейлемикә я сениңки?» дийип сорады. Мен оңа: «Мен бу тайда бир ят адам, мениң кервенсарайың мыхманханасындан башга ятмага еримем ёк — дийип җогап бердим. — Эгер рехим этсең, өз яныңа ал мени». Онда ол: «Боля, йөне бу гүн бәхлил, эртир метҗитден соң бир зат болаймаса, бу гүн хич зат болмаз. Сенем барып намазыңы ока-да, онсоң эшекли пайтуна мүнүп, ал-Хаббания көчесини сорабер, оны тапаныңдан соң, Албу-Шама лакамлы Берекет баярың өйи ниреде дийип сора, мен шол ерде яшаярын. Өзүңем гиҗә галмагын, мен саңа гарашҗакдырын» дийип җогап берди.

Мен бегенҗимден эдил гуш болуп учайҗак болдум, шейдибем биз хошлашдык. Онсоң мен ене өз яшаян мыхманханама гайдып гелдим, өзүмем узынлы гиҗәни укламанҗык гечирдим, асла даң атанына-да ынанмадым. Эртирден соң туруп, эгинбашларымы чалшырдым, өзүме тимар берип, үстүме мүшк-анбар дөкүп болмаҗымы болдум, элли динары-да яглыга дүвәгеде чыкып, Масрур кервенсарайындан Зувейле дервезесине ченли пыяда йөрәп гитдим. Ол ерден болса эшекли пайтун тутдум--да, пайтуның эесине: «Мени ал-Хаббания экит» дийдим. Пайтунчы эдил гөз ачып-юмасы салымың ичинде барып етди--де, дем салыма хем гойман, ал-Мункари дийилйән мәхелледәки улы дервезәниң агзында аяк чекди. Онсоң мен оңа: «Дервезеден гир-де, пылан баярың өйүни сорап салгы ал» дийдим. Пайтунчы тиз гидиши ялы, доланып гелип: «Гирибер!» дийди. Онсоң мен оңа: «Мениң өңүме дүш-де, шол өйүң янына бар! Эртир ир билен шу ере гелип, ене мени ызыма алып гайдарсың» дийип, пайтунча табшырдым. Пайтунчы болса маңа гарап: «Алланың хакы үчин!» дийди, онсоң менем онуң элине гызыл пулдан чәрьек динары тутдурдым.

Мени дөшлери төзеришип дуран, йүзлери ай ялы ики саны яш гыз гаршылады. Ол маңа: «Гирибер, бизиң бикәмиз саңа гарашып отыр! Ол сениң гелҗегиңе бегенип, узаклы гиҗәни укламан гечирди» дийдилер. Ине, онсоң мен ёкаркы җая барып гирдим вели, онуң еди гапысы бар экени, төверек-дашы хем дуршуна айна болуп дур, әпишгелери-де бага бакан ачыляр экени, багда болса гөвнүң ислән ир-иймишлер салланышып дур, ичинден сувлы яплар шаглап акышып ятыр, дүрли гушлар сайрашып сазда-сөхбет эдйәрлер; җайың ичи солтаның өз хеки билен агардылыпдыр, середен адамың йүзи гөрнүп дур, тамың ёкаркы петигине болса ловурдап дуран алтын харплар билен дога-салаватлар язылыпдыр вели, йөне серетсең гөзүңи гамашдырайын диййәр. Җайың дүшеги болса мермер дашындан болуп, аклы-гызыллы реңклер билен өвшүн атып ловурдап дур, ортарасында хем ичи сувлы ховуз, ховзуң гырасында болса гызылдан гуйлан гушлар отыр, оларың-да агызларындан лагыл-гөвхер хем якут кимин ловурдап сув пүркүлип дур. Ичерсине болса дүрли реңкде докалан йүпек халылар язылып, кесе гапдалына-да күрсүлер гойлуп чыкылыпдыр. Мен ичерик гирип отурдым вели, аңрымы-бәрими серетмәнкәм, эййәм ол нәзенин перизат мениң янымда хәзир болды, гөрсем ол дуршуна алтын-зер билен безелен лыбасларда, башына хем лагыл-гөвхер хем гыммат бахалы зүммерет гашлы, алтын отагалы тәч гейипдир, ынха гөрсең — дуран бир перизат! Ол мени гөрен бадына, йүзүме нәз билен йылгырып серетди-де, бирден гарса гуҗаклап, өзүне чекди, гөвүслерини ойкап гуҗагына гысды, агзыны агзыма гоюп, дилимден сормага дурды. Менем онуң эдиши ялы, онуңкыны сордум. Онсоң ол мениң йүзүме бакып: «Бу чынмыка? Догруданам, сен мениң яныма гелдиңмикәң?» дийди. Менем оңа: «Мен сениң гарып гулуңдырын!» дийдим. Онсоң ол: «Саңа гурбан! Хош гелипсиң! Алладан ант ичйән, ынан, сени гөрен гүнүмден бәри мениң не укы билен хошум бар, не-де иймек-ичмек билен, күйүм-пикирим — бир сен» дийип сесленди. «Менем эдил өзүң ялы-да!» дийип җогап бердим. Онсоң биз аркайын отурып гүрлешип башладык, өзүмем утанҗымдан яңа йүзүми галдырып билмән отырдым. Онсоң дерревиң өзүнде мениң өңүмде сачак язып, дүрли-дүмен, үйтгешик-үйтгешик иймитлер гойдулар: үстүне зирке сепилен этмисиң, пәкизе ары балына биширилен кәдили гутапмы, ичи дыкылан җүйҗе товукмы — ол икимиз билеҗе отурып ийдик-ичдик, кемини гойман нахар эдиндик. Онсоң маңа леген билен күндүк гетирип бердилер, мен элими ювдум, онсоң биз үстүмизе гүл сувуны пүркүп, тәмизлендик, отурып гүррүң этдик. Онсоң ол гыз шу наманы айтды:

«Гелйәниңи билип, айдым-саз этсем,
Дидәмиң гарасын паяндаз этсем.

Җайың салып берсем гөзүм үстүнде,
Парахат ятырсам габак астында».

Онсоң ол өзүниң чекен хесретлерини айдып берди, онсоң менем онуң үчин өзүмиң нәхили хасрат чекенлигими айдып бердим, икимизем зейренишдик. Оңа болан сөйгим йүрегими әеләп, әхли пулларам мениң гөзүме гөрүнмеди. Онсоң биз тә гиҗәниң бирвагтына ченли ойнашдык, гүлүшдик, өпүшдик, гучушдык, онсоң гызлар бизе агшам нахарыны әбердилер, нахарың яны биленем шерап гетирдилер. Мен бир середип гөрсем, хут бир той-томаша гурлан ялы болуп дур! Биз гиҗәниң ярына ченли ийип хем шерап ичип отурдык, онсоң еримизе гирип ятдык, мен онуң билен эртире ченли биле ятдым, өзүмем шол гиҗеки ялы гиҗәни бүтин өмрүмде гөрен дәлдирин. Эртирден соң мен еримден турдум-да, пуллы дүвүнчеги оңа бакан оклап гойбердим, онсоң онуң билен хошлашып, дашарык чыкдым. Ол болса аглады-да: «Эй, мениң җенабым, сениң гүл йүзүңи мен инди ене хачан гөрүп билерин?» дийди. Менем оңа: «Мен сениң яныңа хәли агшам гелерин» дийип җогап бердим. Дашарык көчә чыкдым вели, мени дүйн шу ере гетирип гиден пайтунчым, мениң чыкарыма гарашып, дервезәниң агзында дуран экени. Мен онуң пайтунына мүндүм-де, ене шол Масрур кервенсарайындакы мыхманханама доланып бардым. Мен онуң пайтунындан дүшүп, оңа ярым динар бердим-де, оңа: «Сен гүн яшар учурларында ене шу ере гел!» дийдим. Ол хем: «Боляр!» дийип җогап берди. Мен өз җайыма барып, эртирлик нахарымы эдиндим, онсоң ене маталарым үчин дүшйән пулларымы йыгнамак үчин базара бакан уградым. Базардан гайдып гелип, ол гыз үчин бир гузыны говурдып тайярлатдым, онсоң ене дүрли-дүмен ширин-шербетлер алдым-да, ол затлары гөтерип экитмек үчинем бир хаммал тутуп, хеммесини онуң себедине гапгардып, элине-де хакыны берип, гызың өйүне ибердим, өзүм болсам ене ызыма доланып өз ишим билен болдум, шейдибем гүн яшара ченли, өз ишлерим билен гүмра болдум. Гүн яшыберенде болса, пайтунчы яныма гелди, онсоң менем ене элли динары яглыга дүвүп алагада, гызың янына бакан атландым. Барып гөрсем, мениң гелериме дийип, җайың ашагында дүшелен мермерлери сырып-сүпүрип, гапылары айналарыны хем мис тутавачларыны сүпүришдирип ялпылдадып гоюпдырлар, чыралара яг гуюп, шемлери якып, иер-ичер ялы затлары йайрадып гоюпдырлар, шераплар болса сүзүлги дур. Мениң бараныма мәхетдел, мениң ярым голларыны мениң бойнума салып: «Сен мени көп гарашдырып бикарар этдиң!» дийип, нәз-керешме билен ах чекди. Онсоң бизи сачак башына чагырдылар, биз ийип-ичип кейпимизи көкледик. Гызлар гелип сачагы йыгнадылар-да, тәзеден шерап гойдулар. Онсоң биз тә гиҗәниң бирвагтына ченли арасыны үзмән шерап ичдик. Ярыгиҗе учурларын-

да ятылян отага гечип, эртире ченли гучушып ятдык. Эртирден соң мен еримден турдум-да, хемишеким ялы, оңа элли динар дүвүлги яглыгы бердим-де, онуң янындан чыкып гайтдым. Дашарык чыкан вагтымда, пайтунчының маңа гарашып дураныны гөрдүм, ене онуң пайтунына мүнүп, өз мыхманханама гайдып гелдим. Гелибем аз-кем ятып укымы дурладым-да, ондан соң мен агшамлык нахар үчин тайярлык гөрүп башладым: нахарың дашынданам хоз алып дөвүп-ардышдырдым, палавың гапдалы билен иер ялы бадам маңызларыны хэзирледим, говрулан пынтык алдым, шерап билен иер ялы тэзе хем какадылан мивелер алдым, гүл десселеринден чемен багладым — бу затларың хеммесини хаммала берип, сөйгүлимиң өйүне ибердим. Ондан соң гиҗара өз җайыма гелип, хемишеким ялы, элли динары яглыга дүвэгеде дашарык чыкдым, ене шол өңким ялы, эшеге гошулан пайтуна мүнүп, онуң өйүне бакан уградым. Баранымдан соң ене шол өңкимиз ялы ийдик, ичдик, кейпимизи көкледик, эртире ченли биле ятдык, эртирден соң туруп, ене шол өңким ялы, пуллы дүвүнчеги онуң өңүне оклап чыкып гайтдым, ене шол пайтуна мүнүп, өз мыхманханама гайдып гелдим. Шу хили гүнлериң өзи бирнэче ватлап довам этди. Ине, онсоң гүнлерде бир гүн, мен гиҗе ятып, эртир турсам, кисэмде не бир динар бар, не-де дирхем — көр көпүксиз галсам нэтҗек! Шонда мен өз-өзүме: «Бу затларың хеммеси-де шейтаның эден иши!» дийдим-де, шу газалы айтдым.

«Гарып дүшен бая дүнйэ даралар,
Мисли гүн яшанда нуры саралар.

Ек еринде хергиз кылмазлар ядын,
Гелсе, «Пайың ал» дийп тутмазлар адын.

Базарда мүйнлүдир, галдырмаз йүзүн,
Чөле чыкып сыкар ган яшлы гөзүн.

Валла, ынан, гарып киши мат болар,
Доган-гардаш, ил-гүнүне ят болар».

Мен мыхманханадан чыкдым-да, Бейн-ал-Касрейн көчеси билен бираз йөрэп, Зувейле дервезесиниң эдил алкымына етип дурдум. Гөрсем, адамлар хүмер болшуп дурлар, дервезэниң агзы мэрекеден хырын-дыкын. Маңлая озалдан язылан ыны гөрмели болансоң, мен бир эсгериң янына барып, оңа гысмылҗырапдырын, бир гөрсем, мениң элим онуң җүбүсине гирипдир, мен онуң җүбүсини сермешдирйэрин, ине, онсоң мениң элим онуң җүбүсиндэки гапҗыгына илди, бир гөрсем, элим эййэм эсгериң гапҗыгыны җүбүсинден чыкарып алыпдыр. Эсгер хем җүбүсиниң еңлэндигини дуйды, ол җүбүсини эли билен сермэп барлап гөрди, эмма элине зат илмеди. Онсоң ол өврүлип мениң йүзүме серетди-де, менден башга хич кимиң иши дэлдигини билип, сердессесини ёкарык гөтерэгеде, депэме бир ин-

дерди вели, мен диң аркан серрелип йыкылдым. Адамлар бизиң дашымыза тегеленип үйшдүлер-де, эсгериң атының җылавындан япышдылар: «Адамың көплүгинден, дарышганлыкдан пейдаланып, сен бу йигиди бейле гаты урупсың!» дийдилер. Эмма эсгер оларың үстүне гыгырып: «Бу бир дейюс огры ахыры!» дийди. Менем шол пурсатда айңалып, адамларың: «Бу бир негөзел овадан йигит ахыры, онуң алан зады ёк!» дийип гыгырянларыны эшидип галдым. Бирнәчелери ынандылар, бирнәчелери болса ынанмадылар, хер ким бир зат дийип өлчерип дөкди. Онсоң адамлар мени сүйреклэп, эсгериң элинден алҗак болдулар. Шол вагт хем, озалдан маңлая языланы үчин, бирден велими, ясавулмы, сакчылармы — бир топар болуп шакырдашып-гүпүрдешип дервезеден гирдилер. Олар эсгердир мениң дашымда мәрекәниң хүмер болуп дураныны гөрүп, деррев бизиң янымыза гелдилер. Вели гелип: «Бу тайда нәме бар?» дийип сорады. Эсгер болса: «Үстүмде Алла бар, җенап, бу огры! Мениң җүбүмде гөк гапҗыгым барды, ичинде хем йигрими динар болмалы, мәрекәниң арасына дүшен вагтымда, бу мениң гапҗыгымы огурлап алды» дийди. Онда вели: «Сениң яныңда башга адам бармыды?» дийип, эсгерден сорады. — Эсгер хем: «Ёк» дийип җогап берди. Онсоң вели ясавула гыгырды, ол гелип мениң ягырнымдан пенҗелэп тутды вели, шол пурсадың өзүнде иманым терсине өврүлен дек болдум. Онсоң вели ясавула: «Хәзириң өзүнде сыпыр эшиклерини!» дийди. Онсоң мени сыпырмага дурдулар вели, солдатың гапҗыгы мениң эшигимиң бир еринден чыкайды. Гапҗыгы тапанларындан соң, вели оны элине алагада ачып, ичиндәки пулы санап гөрди велин, эдил эсгериң айдышы ялы, догруҗа йигрими динар экени. Бу ягдайы гөренсоң велиниң гахары гелди-де, сакчылары чагырды, онсоң мени онуң янына элтдилер, ол хем менден: «Хей йигит, догрыңы айт, сен шу гапҗыгы огурладыңмы я ёк?» дийип сорады. Мен йүзүми ашак салып дуршума, өз янымдан ичими гепледип: «Эгер мен оңа «огурламок» дийсем, ол гапҗыгы мениң гейимимиң ичинден өзи тапып алды ахыры, эгер «огурладым» дийип боюн алсам, онда мен хорлуга сезевар боларын» дийдим. Онсоң мен башымы дик тутдум-да: «Хава, оны мен алдым» дийдим. Вели мениң бу айданымы эшидип, бичак гең гөрди, онсоң шаятлары чагырды, олар хем гелдилер-де, мениң айданларымың догрулыгыны тассыклап шаятлык этдилер. Бу затларың хеммеси-де дессалымың ичинде, Зүвейле дервезесиниң агзында болан затлар. Ине, онсоң вели җеллада буйрук берди, җелладам гелэгеде, мениң саг элими кесип айырды. Муңа болса эсгериңем йүреги авап, маңа мундан артык җеза бермезлиги хайыш этди, онсоң вели-де мени ташлап, өз угруна гидиберди. Адамлар болса мениң төверегимден айрылман дурдулар, өзлери-де маңа бир голча шерап гетирип бердилер. Эсгер болса гапҗыгы маңа берди-де: «Сен бир гөзел

йигит, сен огры болмалы дәлсиң» дийди. Шондан соң мен шу бейди айтдым:

«Ынангыл сөзүме, мертлериң мерди,
Валла, огры дәл мен, ышк салды дерди.

Пелек гапыл басып торлады дашым,
Мәтәчлик, налачлык чашырды башым.

Сен дегил сен, худа хайран эйледи,
Патышалык тәҗим вейран эйледи».

Ине, онсоң ол эсгер мениң янымдан айрылды-да, гапҗыгыны хем маңа берип, өз ёлуна өтәгитди, онсоң менем элимиң дашына эсги-песгилери долашдырып голтугыма гысдым-да гидибердим. Шондан соң мениң лапым кеч, халым перишан болуп, башыма дүшен бу белалар зерарлы гүл меңзим саралып-солды. Мен шол гидишиме гөни ол аялың өйүне бардым, өзүмем яравсыз боланым үчин, дүшеге гечип йыкылып ятдым. Ол аял мениң йүзүмиң реңкиниң үйтгәндигини гөрүп: «Сениң нирәң агыряр, асла гөрйән вели, сениң угруң ёк ялы-ла?» дийип сорады. Мен оңа: «Мениң келләм агыряр, асла саглыгымың угры ёк» дийип җогап бердим. Ондан соң онуң гахары гелип, мениң ягдайымы гайгы эдинип башлады-да: «Мениң йүрегиме от берме, җенабым! Ханы дик отур, башыңы галдыр, өзүңем шу гүн нәме-нәмелериң үстүнден бараныңы маңа мазалыҗа айдып бер, сени не дөв чалды? Сениң нәме-де болса бир беланың үстүнден баранлыгыңы мен йүзүңден гөрүп дурун» дийип җибриндi. Мен оңа: «Мени геплетҗек болма» дийип җогап бердим. Онсоң ол аглап башлады-да: «Гөрйән вели, сен эййәм менден доюпсың өйдйән! Сениң хемишекилигиң ёкдугыны, менден бизар боландыгыңы гөрүп дурун» дийип хоркулдады. Мен сесими чыкармадым, ол болса мениң билен геплешҗек болуп җан эдйәрди, маңа лак атярды, эмма мен оңа гайтаргы бермейәрдим. Онсоң агшам дүшүп гараңкы гатышды вели, ол маңа нахар эберди, эмма мен өзүмиң чеп элим билен иййәндигими, ол гөрер өйдүп, горкыма, нахардан боюн гачырдым: «Мениң хәзир хич зат иесим геленок!» дийдим. Онсоң ол ене: «Бу гүн саңа нәме болан болса, сен гизлеме-де, маңа айдып бер, асла нәме үчин сениң кейпиң ёк, нәме үчин йүрегиң сет-пара, халың тең, дүшүндир ахырын» дийип дилленди. Мен оңа: «Хәзир мен саңа айдып берейин, гыссанма» дийип җогап бердим. Онсоң ол маңа шерап сүзүп берди-де: «Ынха шуны бир ич бакалы, бу сениң гөвнүңи ачар! Хөкман ичерсиң, ал, өзүңем нә ахвалат боланыны гүррүң бер!» дийди. Мен оңа: «Нәме мен саңа хөкман гүррүң бермелими?» дийипдим. Ол болса: «Әлбетде!» дийип сесленди. Онсоң мен оңа: «Эгер хөкман гүррүң бермели болян болса, онда сен өз элиң билен сүзүп бер-де, мени шерапдан мазалыҗа гандыр» дийдим. Онсоң ол булгуры долдурып

узатды, менем ичдим, ол ене долдурып эберди, менем булгуры онуң элинден өзүмиң чеп элим билен кабул эдип алдым, шол вагт хем мениң гөзлеримден яш дамҗалары пайырдап дөкүлди. Онсоң мениң гахарым ичиме сыгман, шу наманы айтдым:

«Акыллы, үшүкли мусулман бенде,
Багты ятып болар болса шерменде,

Овал таңрым аңкасыны ашырар,
Гэбиңи аздырар, башың чашырар.

Болҗак иш болансоң аклын яр эдер,
«Шундан ыбрат ал» дийип ыгтыяр эдер».

Шу газалы айдып боланымдан соң, онуң узадан шерабыны ене чеп элим билен кабул эдип агладым, ол болса мениң болшума хайран галып, бир эрбет гыгырды-да: «Сен нәме үчин аглаярсың? Сен мениң йүрегиме көз басдың! Нәме үчин сен булгуры чеп элиң билен алдың?» дийип сорады. Менем: «Элиме чыбан чыкды» диен болдум. Онда ол маңа: «Ханы чыкар элиңи, мен сениң чыбаныңы ярайын» дийди. Эмма мен оңа: «Хәзир оны ярмагың вагты геленок! Мени бизар эдип отурма! Шу вагт мен элими чыкарып билҗек дәл!» дийдим.

Ондан соң мен элимдәки булгуры башыма чекдим. Онсоң ол хем, тә мен ичип-ичип серхош болуп йыкылянчам, шерап сүзүп берди. Мен өзүми билмән уклап ятыркам, ол мениң элимиң гошарындан бейлесиниң кесилип айрыландыгыны гөрүпдир, мениң эндам-җанымы сермешдирип-барлашдырып гөрүп, хәлки огурлык гапҗыгы-да тапыпдыр. Ине, онсоң бу ахвалаты гөрүп, мениң башыма инен бела-бетере ол бичәре шейле бир гынаныл хапа болупдыр, асла дүнйәде хениз онуң ялы халы перишан болуп гынанан адам болан дәл болса герек, мениң халымы гайгы эдип, узынлы гиҗәни укламан, өртенип гечирипдир. Эртирден соң укудан ояныл гөрсем, ол мениң үчин чорба гайнадып хәзирлән экени. Туранымдан соң, оны маңа эберди вели, гөрсем, ол чорба дөрт товугың этинден гайнадылан экени! Онуң яны биленем бир голча шерап гетирип ичирди. Мен ичип-ичип боланымдан соң, хемишеки эдишим ялы, гапҗыгы онуң янында гоюп, өзүмем чыкып уграмакчы боланымда, ол маңа: «Нирә гитҗек?» дийди. Менем оңа: «Әй, бир ере барып гайтмак ишим бар» диен болдум. Эмма ол чүрт-ёлук: «Хич яңа-да гитмерсиң, отур!» дийди. Онсоң мен отурдым вели, ол йүрегинден сыздырып: «Сениң сөйгиң, гөр, нәмелере барып етен экени: сен бар-ёк пулуңы харчлап гутарып, өз элиңден махрум болан экениң-ле! Сениң өңүңде касам эдйәрин — Алла муңа шаят! — Мен сенден хич хачан эл чекмерин! Мениң айдян сөзлеримиң хакдыгына болса, басым өзүңем гөз етирерсиң!» дийди. Онсоң ол шол ериң өзүнде шаятлары чагырмак үчин адам иберди, шаятларам гелди велин, ол: «Сиз шу йигит

билен мениң ника хатымы язып, шаят болуп тассыклаң, онсоңам мениң ондан өзүм үчин галың аландыгымы хем язып гөркезиң» дийди. Ине, онсоң шаятларам мениң билен ол икимизиң ника шертнамамызы язып тассыкладылар. Соңра ол гыз: «Ынха, мениң шу сандыкдакы пулларымың хеммесиниң, шонуң ялы-да мениң эхли хызматкәр гул-гырнакларымыңам хеммесиниң шу йигидиң ыгтыярына гечйәндигини хем язып тассыклаң» дийди.

Шаятлар онуң бу айданларыны-да язып тассыкладылар, менем өзүме гечен мирасы кабул этдим, шаятларам өзлерине дүшйән хакларыны алып чыкып гитдилер. Онсоң ол мениң элимден тутуп идекләп экитди-де, аммарың янына әлтип дурузды, шол ердәки эпет бир сандыгың агзыны ачды-да: «Гел, бу сандыгың ичинде нәме бардыгыны гөр» дийди. Менем барып середип гөрсем, онуң ичи дүвүнчек-дүвүнчек яглыкдан долы экен! Ол болса маңа бакып: «Булар шол сениң маңа гетирип берен пуллы дүвүнчеклериңдир, булар сениң пулларың. Сениң хер гезек элли динар дүвүп, маңа ташлап гидйән пуллы яглыкларыңы мен шу сандыкда йыгнапҗык гойярдым. Ынха, инди сениң пулларың өзүңе гайдып гелди, алып билерсиң, шу гүнки гүн сенден бай адам ёк. Тәлейиң өзи мен себәпли сениң сынаңа шикес етирди: сен саг элиңи гидердиң, мен муны хич хачан ерине салып билҗек дәл, элимден гелҗек зат ёк. Асла мен сениң үчин өз җанымы пида этсемем — хениз аздыр. Сен менден рүстем чыкдың — дийди. Онсоң ол маңа гарап: — Өз пулларыңы кабул эт!» дийди. Онсоң менем онуң сандыгыны өз яныма гечирдим, онуң пулларыны-да өзүмиңкилериң үстүне гошдум. Шондан соң мениң йүрегиме шатлык аралашып гөвнүм гөтерилди, башымдакы гайгы-аладалар еле соврулан дек айрылып гитди. Мен өз аялымы гуҗаклап огшадым-да, оңа хошаллык билдирдим. Ол болса маңа: «Сен маңа ашык боланың үчин, элиңден махрум болдуң! Мен инди нәдип сениң ол эдениңи ерине салып билерин? Алладан ант ичйән, мениң саңа болан сөйгимиң хатырасы үчин, өзүмиң ширин җанымдан геченим биленем, саңа етен зепериң өвезини тутуп билмезмикәм өйдйән, шонуң үчинем, мен саңа нәме этсем-де, сениң хатыраңа етип билмерин» дийди.

Ондан соң ол өз өйүнде бар болан гейим-геҗимлере ченли, бүтин гыммат бахалы затларына ченли эхли эмләклерини айратын хата язып мөхүрләп, мениң адыма гечирди-де, шол гиҗе мениң аладам билен гүмра болды. Онсоң менем оңа өз башыма дүшен ишлериң хеммесини гүррүң эдип берип, онуң билен узаклы гиҗе гүррүңлешип ятдым. Шондан соң бир ай хем гечип-гечмәнкә, онуң саглыгы йөвселләп башлады, кесели барха гүйҗәп, диңе элли гүн өмүр сүрди-де, аманадыны табшырып, о дүнйәде яшаянларың арасына өтәгитмели болды. Мен эдилмели затлары эдишдирип, оны оңат җайладым, онуң үчин гур-

хан окатдым, онуң садакасы болсун дийип, гөлегчи болуп баранлара бирентек пул пайладым. Оны җайлап болуп геленимден соң гөрсем, онуң бичак улы мал-мүлки, түкениксиз байлыгы бар экени. Онуң аммарларының биринде болса күнҗи бар экени, онуң бир бөлегини болса ынха саңа сатдым. Мениң көп вагтдан бәри сениң яныңа гелип билмәнлигимиң себәби-де шол: галаныны-да сатмак, бейлеки аммарлардакы затлары-да сатмак иши билен мешгул болдум, өзүмем хенизе-бу гүне ченли пулларымы долы йыгнап, хасаплашып гутарып билемок. Индем болса мен саңа бир зат айдайын вели, сен шоңа гаршы болма--да, мениң айданымы эдәй, чүнки мен сениң дузуңы ийдим: шол күнҗиниң бахасындан сениң элиңе дүшен пулуң хеммесини мен саңа багышлаярын. Ине, мениң саг элимиң гошарындан кесилип айрылып, нахары чеп элим билен иймегимиң себәби-де яңкы айданларымдан ыбарат».

Мен оңа: «Сен өрән рехимдар хем согап газанян адам экениң» дийдим. Онсоң ол маңа: «Сен мениң билен бизиң юртлара-ха гидәймерсиң? Мен Каир хем Александрия харытларындан йүкүми тутдум. Белки, сен маңа ёлдаш болуп гитмәге разылык берерсиң?» дийди. Менем оңа: «Боляр» дийдим-де, догар айың башында уграмак мөхлетини беллешдик. Менем онсоң өзүмдәки бар затларымың хеммесини сатышдырып, базарлы харытлардан йүкүми тутдум. Ине шейлелик биленем, ол йигит икимиз ёла дүшүп, бу юртлара, ягны сизиң ерлере бакан уградык. Онсоң ол йигит бу ере гетирен харытларыны сатып ерлешдирди-де, олара дерек бу ерден, сизиң юрдуңыздан тәзе харытлар алып, ене Мүсүр юрдуна бакан уграды. Мениң болса бу гиҗе шу ерде болмак язгыдым бар экени, ине онсоң бу ят үлкеде мениң башыма шу хили иш дүшди дуруберди. Ничик гөрдүң, заманамызың шахы-солтаны, мениң бу айдып берен ахвалатым ол күйкиниң башындан гечен ахвалатдан хас гызыклы дәлми эйсе?»

Онда патыша: «Ёк, сизиң барыңызы асып өлдүрмек герек» дийипдир. Шол вагт гөзегчи Чынмачын патышасының өңүне гечип шейле дийипдир: «Эгер мениң сөзүме ынансаң, мен шол күйкини тапмазымдан озалкы вагтың ичинде өз башыма дүшен иши саңа гүррүң эдип берейин, эгер мениң гүррүңим күйкиниң гүррүңинден-де хас гызыклы-гең болса, сен бизиң ганымызы багышлармың?» Патыша хем: «Боляр» дийипдир. Ине, онсоң гөзегчи гүррүң бермәге башлапдыр:

ГӨЗЕГЧИНИҢ ХЕКАЯТЫ

«Билер болсаң, мен өтен агшам бир үйшмелеңде болдум, ол ерде гурхан окамаклыгы гурапдырлар хем-де кануңчылары йыгнапдырлар. Окалҗак затлар окалып болнандан соң, сачак язылып, нахар чекилип башланды. Әберилен затларың арасында

зирке сепилен хем шекере ятырылан бадам маңзы-да бар экени. Онсоң бизем илеррәк сүйшәгеде, бадам ийип башладык, эмма арамызда биримиз чете чекилип отурды-да, бадам иймекден, кес-келләм, йүз дөндерди. Биз оңа хер нәче ялбарып, хер нәче хөдүр-керем этсек-де, ол эдил әхт эден ялы, бадама элини-де узаданок. Хер ничигем болса, биз оны өз мейлине гоймадык, хер этдик, хесип этдик, гараз, ийдирҗек болдук. Эмма ол: «Маңа зор билен ийдирҗек болмаң, озал бадам ийип, алҗак алмытымы аландырын, инди бир азар бермәң!» диййип дердинди. Соңундан хем шейле дийди:

«Депиң алып угра, эшит перманы,
Халасаң гөзүңе чек шу сүрмәни».

Ол сөзүни тамам эденинден соң, биз ондан «Алланың хакы үчин, айт, сен нәме үчин бадам иймеҗек боляң?» диййип сорадык. Онда ол: «Эгер мен оны хөкман иймели болайсам-да, мен оны диңе элими кырк гезек сабын билен, кырк гезек сода билен, кырк гезегем ашгар билен, элими җеми йүз йирими гезек юванымдан соң иерин» диййип җогап берди. Шол вагт өйүң эеси өз хызматкәрлерине сув гетирмеги хем-де ол йигидиң айдан затларының хеммесини гетирип, онуң элини ювдурмагы буюрды. Ине, онсоң ол йигит өз айдышы ялы эдибем элини ювды, диңе шондан соң сачагың башына гечип, гөвүнли-гөвүнсиз элини узадып, кәярым бир маңзы агзына салып иен болмага башлады. Эмма ийсе-де, бирхили горкян ялы, чекине-чекине, сеңригини йыгрып, зор билен диен ялы иййәрди. Биз муңа хайран галдык. Йигит хер гезек элини узаданда, онуң эли титрейәрди, өзи-де элиниң башам бармагыны чоммалдып узадярды. Ине, онсоң бирденкә гөрсек, онуң башам бармагы җонтук экен, асыл бармагы кесик болса нәтҗек! Середип отурсак, ол дөрт бармагы билен иййән экени.

Онсоң биз ондан: «Алланың хакы үчин, сениң башам бармагыңа нәме болды? Оны Алланың өз ярадышы шейлеми я-да башга бир бетбагтлыга учрадыңмы?» диййип сорадык. Онда ол яш йигит: «Эй доганларым, мениң еке бир шу башам бармагым шейле дәл, бейлеки башам бармагымам шунуң ялы, ики аягымың-да башам бармагы шейле. Ынха, гөрәйиң» диййип җогап берди. Онсоң ол өзүниң бейлеки элиниңем башам бармагыны ачып гөркезди. Биз середип гөрсек, онуң чеп элиниңем башам бармагы саг элиниңки ялы җонтук экени, онуң айдышы ялы, аякларының ам башам бармагы ёк экени. Биз онуң бармакларының шейледигини гөрүп геңиргенип, оңа: «Биз сениң башыңа дүшен иши билмек ислейәрис, нәме үчин сениң башам бармакларыңы кесип айырдылар, онсоңам сен нәме үчин элиңи йүз йигрими гезек ювдуң?» дийдик.

Онда ол йигит: «Билер болсаңыз, мениң атам тәҗирди, өзи-де Харун ар-Решит халыфың дөврүнде Багдадың иң бай

тәҗирлериниң бириди — дийип гүррүң бермәге башлады. — Ол шерап ичмеги хем саз-сөхбети бичак говы гөрйәрди, ылайта-да тамдырада чалынян сазлары диңлемеги халаярды, өленде онуң ызында чигит ялы-да зады галмады. Мен оны дәп-дессур боюнча җайладым, онуң үчин гурхан чыкартдым, гиҗе-гүндиз ятлап ясыны тутдум, ондан соң онуң дүканыны ачдым вели, ызында сувытлы зады галмандыгыны гөрдүм, оңа дерек онуң көп бергиси галан экен. Онсоң мен онуң алгыдарларыны гөрүп, ялбарып-якарып, олары бирнеме көшешдирип, йүреклерине теселли бердим. Өзүмем бу анна гүнүнден индики анна гүнүне ченли сөвда эдип, газананымы атамың алгыдарларына бердим. Шейдип мен атамың хемме бергилерини долы үзүп гутардым. Ондан соң болса гиҗәми гүндиз эдип, өз маямы көпелдип башладым. Ине, онсоң гүнлерде бир гүн, бир гезек мен отыркам, бирденкә ослагсыз ерден, бир овадан яш гелне гөзүм дүшди вели, онуң ялы овадан нәзенини мен өмрүмде хич хачан гөрмәндим, өзи-де шейле бир үйтгешик говы либаслар гейнип, гыммат баха шай-сеплер дакынып безенипдир, хут гөрмәге гөз герек, өзи-де гатырың үстүнде отыр, өңүнде бир гул, ызында хем бир гул бар. Онсоң ол базара гирилйән дервезәниң агзында гатыры саклады-да, дервезеден гирди вели, агта гул хем онуң ызындан галман йөрәп баршына: «Ханым, гирсең гир вели, эмма өзүңиң бу ере гелендигиңи хич киме билдирме, ёгсам сен бизиң гаршымыза гахар-газап одуны туташдырарсың» дийди. Онсоң ол аял сөвдагәрлериң дүканларына айланып сер салян вагтында, агта гул онуң дашыны габсап, оны адама гөркезмеҗек болуп җан эдйәрди. Онсоң ол аял айланып гөрүп, мениңкиден башга ачык дүканың үстүнден барып билмеди-де, мениң яныма гелди, агта гул хем онуң ызысүре гелип етди. Онсоң ол нәзенин мениң дүканымың агзында отурды-да, маңа эдеп билен салам берди вели, мен онуң лабзы ялы ширин лабызлы, җана якымлы ширин сөзлери өмрүмде хич хачан эшитмәндим. Ондан соң ол өз йүзүни ачды вели, гөрсем, эдил айың бөлеги ялы ялпылдап дур, мен онуң йүзүне назар саланымда, мүңлерче гезек ах чекеними дуйман галыпдырын, махласы, мениң йүрегимде оңа болан сөйги оды ловлап туташды. Мен онуң йүзүне өвран-өвран середип доюп билмән, шу наманы айдар болдум:

«Гүлгүн лыбас ярым бир гулак асса,
Терк аҗал эшретдир, хасса мен, хасса!

Бага гирип үзсем алма-нарындан,
Шонда, белкем, өлмен дерт-азарындан»;

Ол мениң бу сөзлерими эшидип, маңа шейле җогап гайтарды:

«Бир дем унутсам-да галмаз карарым,
Хергиз ракып йүзне болмаз гарарым.

Овал-ахыр гөвүн берсем агяра,
Сениң ышкың багрым кылсын сет пара.

Калбымың гайнамы сынмаз кыямат,
Дидарың дердиме дерман довамат.

Ашыклык җамыны долы нош этдим,
Сенем ичсеңдиң дийп гөвнүм хош этдим.

Гитсең, алып гитгин җеседим-җаным,
Бир ерде депин кыл окып ыманым.

Соңра адым тутуп хабар гат маңа,
Сүңклерим шакрашып җогап бийр саңа.

Айтсалар: «Исләниң диле җепбардан»,
Өтүнч сорарн сенден хем бирибардан».

Бу газалыны айдып гутаранындан соң, ол менден: «Ай. йигит, сенде овадан маталар ёкмы?» дийип сорады. Менем оңа: «Ханым, сениң садык гулуң гарып болса-да, саңа яраҗак матаны тапар, йөне биразаҗык гараш, ынха, тәҗирлер дүканларыны ачарлар вели, өзүм саңа гетирип берерин» дийип җогап бердим. Ондан соң болса мен онуң билен гүррүңлешмәге башлап, сөйги деңзине гарк болуп, ашыклык ёлларында азашып гездим. Онсоң тәҗирлер дүканларыны ачдылар вели, менем турагада гидип, оңа герек затларың хеммесини тапып алып гелдим. Җеми бәш мүң дирхемлик зат алан экеним. Ол нәзенин эберен парчаларымы алды-да, агта гулуң элине тутдурды, агта хем голтугына алып чыкып уграды. Ине, онсоң олар базар җайындан чыкдылар вели, ол зенаның гатырыны гетирип бердилер, олам өзүниң нирედендигини-де маңа айтман мүнди-де, гидиберди, менем ондан сорап-идәп дурмагы өзүме услып билмедим. Тәҗирлер болса, әлбетде, өз берен маталарының пулуны талап этдилер, менем олара бәш мүң дирхем бергилидигими бойнума алмага меҗбур болдум.

Мен ол нәзенине ашык болуп, ышкың хесери биленем өйүме гайтдым. Өйде маңа агшамлык нахарыны эбердилер, мен гөвүнли-гөвүнсиз бирки агыз иен болдум вели, шол гыз ядыма дүшенсоң, иймек-ичмек биленем хезилим болмады-да, ятмак үчин ериме гирдим. Ятыбам билмедим, гөзүме укы гелмеди. Мен шу хили аласармык ягдайда бир хепдәни башымдан гечирдим, тәҗирлер болса алгыларыны талап этдилер. Эмма мен оларың ене бир хепде гайрат этмеклерини хайыш этдим. Бир хепде гечениден соң, гөрсем, ынха ол нәзенин ене өз гатырыны мүнүп геләйди, янында-да шол агтадыр ики хызматкәр гулы бар. Ол маңа салам берип, саг-аманлык сорашандан соң: «Эй, мениң җенабым, биз сениң маталарың пулуны гетирмеги бирнеме гиҗикдирдик! Замунчыны чагыр-да, бизден пулуңы ал» дийди. Онсоң замунчы гелди вели, агта гул хем пулы чыкарып гойды, эмма мен пулы-да йыгнамадыксыран болуп, тә базар ачылянча, онуң билен сүйҗи гүррүңлер эдип отурдым. Базар

ачылан соң болса, ол маңа: «Мениң үчин оны ал, муны ал, ене-енелери ал» дийип, бир топар заді санашдырды. Менем тәҗирлериң дуканына барып, гызың гөвнүниң ислән затларының хеммесини кемини гойман алышдырдым-да, гетирип бердим. Ине, онсоң олам мениң билен пулуң гүррүңини-де этмән, ол затлары алды-да, гидиберди. Ол гиденден соң вели, мен өз эдениме пушман болдум, чүнки мениң оңа эберен затларым мүң динарлык дагы бар экени.

Ол гидип, мениң гөзүмден йитенсоң, мен өз-өзүме: «Бу нәхили сөйги? Ол гыз маңа бары-ёгы бәш мүң дирхем берип, мүң динарлык зат алып гитди!» дийип ичими геплетдим. Онсоң өзүмиң тәҗирлер билен хасаплашмага пулумың етмеҗекдигини билип, ене өзүме: «Тәҗирлер-ә диңе бир мени билйәрлер! Бу гыз йөне бир гезип йөрен алдавчы өйдйән: ол өзүниң оваданлыгы хем гөзеллиги билен мениң башымы айлап алдап йөрендир, мениң яшдыгымы гөрүп, үстүмден гүлүп, мени ойнап гидипдир, мен болсам онуң нереде яшаяндыгыны-да сорамандырын» дийдим. Мен шейдип гайгы этдим йөрдүм, ол гыз болса бир айлап гара бермән оңды, тәҗирлерем менден пулларыны талап эдип, гыссап җанымы алып барярдылар. Менем гыссанҗыма ерими сатмага дурдум, өзүм болсам ичимден пикир эдип, өзүми өлдүрип дынайсам диййәрдим. Ине, онсоң бир гүн мен шейдип пикире батып отыркам, сөзе-де салым ёк, бир гөрсем, ынха, ол гыз базар җайының агзында гатырдан дүшүп, гөни мениң яныма бакан гелйәр. Оңа гөзүм каклышан бадына, мениң келләмдәки думанлы агыр пикирлер эдил еле соврулан ялы болуп учуп гитди, өзүмиң гайгы-хесретими-де унудыпдырын, ол болса нәз-керешме билен ширин-ширин даншып, мениң билен сөхбет эдип отурышына: «Замунчыны гетир-де, пулларыңы өлчәп ал» дийди-де, өзүниң алан затларының пулуны артыгы билен берди. Соңра болса ол ене мениң билен сөхбете башлады, мен бегенҗимден яңа тас өлүпдим.

Онсоң ол менден: «Сениң аялың бармы?» дийип сорады. Менем оңа: «Ёк, мениң асла аялдан таныш-билшимем ёк» дийип җогап бердим-де, хоркулдап агладым. Ол: «Сен нәме үчин аглабердиң?» дийип геңиргенди. Менем оңа: «Зыяны ёк!» дийип җогап бердим. Ондан соң мен бирнәче динары чыкарып алагада, агта гулуң элине тутдурдым-да, шу болуп дуран ишлере онуң шаят болмагыны хайыш этдим. Агта болса лох-лох гүлди-де: «Бу гызың саңа ашыклыгы сениң оңа ашык болшуңдан бәш-бетер ахыры. Онуң сенден мата алянлыгының себәби, оңа мата гереклиги үчин дәл, ол диңе сени сөййәнлиги үчин алды. Гөвнүңде нәме пикириң болса, ондан чекинме-де айдыбер, сениң агзыңдан чыкан сөзи онуң ёкуш гөрҗек гүманы ёкдур» дийди. Мениң агта гула пул берениме болса ол гыз гөрен экени.

Онсоң мен ене онуң янына барып отурдым-да, оңа: «Өз гарып гулуңа рехим эдип, онуң сенден этҗек хайышыны битир-

сең, дүнйәде арманым ёк!» дийдим-де, өз йүрегимде дыкын уруп дуран арзув-хыяллрымың барысыны оңа аян этдим. Олам мениң теклибиме разылык җогабыны берди-де, янындакы агта гула: «Сен мениң хатымы муңа гетирип берерсиң» дийди. Онсоң маңа йүзленип: «Сен шу агта нәме дийсе, шонуң айданыны эдибергин» дийди. Ине, онсоң ол ериңден турды-да, чыкып гитди. Онсоң менем тәҗирлериң алгыларыны әлтип бердим, олар пейда барыны гөрдүлер, мениң пайыма дүшен зат болса ондан хабар-хатыр болманлыгы үчин гайгы-хасрат чекип йөрмек болды. Мен гиҗелер уклап билмән, онуң пикирини эдйәрдим. Тей ахыры арадан телим гүн гечениден соң, бир гүн мениң яныма шол агта гул гелди, мен оңа хормат-хеззет этдим. Онсоң ол гыз хакда ондан хабар сорадым. Ол болса: «Гыз нәхошлады», дийип җогап берди. Мен агта гула ялбарып: «Онуң хал-ягдайы нәхили, дүшүндириш берсене» дийдим. Ондан соң агта маңа шейле гүррүң берди: «Ол гызы Харун ар-Решит халыфың аялы Ситт-Зубейда тербиеләп етишдирди — ол гыз онуң голундакы гырнакларының бириди. Эмма ол гыз өз бикесиниң дилини тапып, көшкден чыкайын диен вагты чыкмага, гирейин диен вагты хем гирмәге ругсат алды, шейдибем ол бейлеки гырнакларың үстүнден хөкүмдарлык этмек дереҗесине етмеги газанып билди. Ине, онсоң ол өз ягдайы хакында бикесине гүррүң берип, өзүниң саңа әре берилмегини ондан хайыш эдипдир. Эмма Ситт оңа: «Мен ол йигидиң өзүни өз гөзүм билен гөрмән, бу хили иши эдип билмерин; эгер ол йигит саңа меңзеш болса, онда мен сени оңа әре чыкарарын» дийипдир. Ынха, индем биз сени көшге әкитмекчи. Эгер сен аяллар көшгүне дүшүп билсең, ол гыз билен никалашып билерсиң; эгер сениң ол ере гирҗек болляндыгың билнәйсе болса, онда сениң башыңы кесип ташларлар. Ери, сен муңа нәме айдарсың?» Мен оңа: «Сениң билен гидерин, өзүмем сениң айданларыңа дөз гелерин» дийип җогап бердим.

Ондан соң агта хызматкәр маңа: «Агшам дүшерем вели, сен метҗиде бар, ол ерде агшам намазыны ока, гиҗәңи-де шо тайда ятып гечир. Ол Ситт-Зубейданың шол Тигр дерясының боюнда салдыран метҗидидир» дийди. Менем оңа: «Баш үстүне, икелләп гидерин» дийип җогап бердим. Ине, онсоң агшам дүшди вели, менем метҗиде бакан уградым, барып намазымы окадым, гиҗәми-де шол ерде гечирдим. Даң атан чагларында болса, бирденкә ики саны агта хызматкәр гайыклы пейда болды, янларында хем бош сандыклары барды. Ол сандыклары олар гетирип метҗиде салдылар. Ондан соң хызматкәрлериң бири гидип, бири хем галды. Мен онуң йүзүне мазалырак середип гөрсем, асла ол мениң билен шол гыз икимизиң арамызда гезйән өз адамымыз — агта хызматкәримиз экен. Ине, онсоң ене бирсалымдан мениң сөйгүлимиң өзем геләйди. Ол гелен бадына, мен еримден тарса турдум-да, оны гуҗагыма гысдым,

олам мени шапба-шупба огшашдырды, өзем аглады. Онсоң биз аз салым гүррүңлешип отурдык. Соңра болса ол гыз мени алагада, бир сандыга салды-да, агзыны хем мәкәм япды. Ондан соң ол агта хызматкәриң янына барды, онуң янында болса бир топар гош-голам ялы затлар кәнди, олар шол затлары алып сандыклара гапгармага дурдулар, сандыклары ызлы-ызына затдан долдурып, агызларыны япярдылар. Шейдибем хемме затлары ерлешдирип боланларындан соң, олар сандыклары гайыга йүкледилер-де, Ситт-Зубейданың көшгүне бакан алып уградылар. Мениңем гөвнүме хер хили пикирлер гелип башлады, шонда мен өз-өзүме: «Сөйги себәпли өлдүгим болайса герек! Менем бир максат-мырадыма етип билермикәм я билмезмикәм?» дийип ойланярдым.

Мен сандыкда ятан еримде аглап-аглап худайы чагырмага башладым: «Худайым, мени шу беладан бир сыпдыравери» дийип ялбарярдым. Олар болса гайыгы сүрүп гидип отырдылар, тей-ахыры сандыклары алып, халыфың кабул эдиш җайының агзына бардылар-да, бейлеки сандыкларың арасы билен мениң ятан сандыгымы-да гөтерип ичерик салмага башладылар. Мениң сөйгүлим аяллар көшгүне серетмек үчин гапыларың агзында гаравул гойлан агта гулларың хем хызматкәрлериң бирнәчесиниң душундан билдирмән алып гечип, бир гарры агта гулуң янына етенде, яңкы гарры укудан оянды-да, гызың үстүне гыгырып: «Бу сандыкларың ичиндәки нәме?» дийди. Гыз болса: «Оларың ичи затдан долы, өзем Ситт-Зубейда үчин алнан затлар» дийип җогап берди. Онсоң агта гул: «Мен оларың ичинде нәме бардыгыны өз гөзүм билен середип гөрҗек, шонуң үчинем сандыклары бирин-бирин ачып гөркез!» дийди. Эмма гыз гаршылык гөркезип: «Олары ачан болуп дурмагың нәмә гереги бармыш?» дийди. Агта гарры вели: «Гепиң көпелтме, ачмалы дийилдими, хөкман ачмак герек!» дийип азгырылды-да, ериңден турды, өзи-де бада-бат мениң ятан сандыгымы ачмагы буюрды. Онсоң мени ол агтаның янына гөтерип алып уградылар вели, мениң акылым-хушум серимден учды, горкымдан яңа ичен сувымы-да саклап билмән, сандыгың ичини шалпы-шараң эдипдирин, сандыкдан сув җораланып акып, уграпдыр. Онсоң гыз хем ол агта гула гарап: «Вах, яшулы, сен-ә мениңем, өзүңиңем, хут икимизиңем ишимизи гайтардың, барып он мүң динарлык не гөзел затлары заялатдың! Бу сандыкда дүрли-дүрли реңме-рең лыбаслар билен дөрт чүйше Земзем[1] сувы барды. Ана, гөрдүңми, ол эшиклериң үстүне сув дөкүлип, бири-бирине реңки ёкашып, инди гөрер ялы болмаз» дийди. Ине, онсоң гарры горкусына: «Сандыкларыңы ал-да, ёк болсана, гырнак» диен болды. Ана, онсоң хызматкәрлерем деррев мени сандыгым

---

[1] Земсем (абыземзем) — Мекгеде бир гуйының ады, диндар мусулманлар онуң сувуны дерманмыш хасап эдйәрлер.

билен гөтерип экитдилер, бейлеки сандыклары-да мениңкиң ызы билен гөтерип гайтдылар. Олар гөтерип гидип баряркалар, мениң гулагыма кимдир бириниң: «Ишиң гайтсын, иши гайдан! Халыф, халыф!» диен сес эшидилди. Мен бу сеси эшидип, хут дирилигиме гөмлен дек болдум, онсоң хич кимиң айтмага намыс этмеҗек сөзлерини айтдым. «Гудраты гүйчли бейик таңрының өзүнден башга, дүнйәде хич хили гүйч ёкдур, хемме заг Алланың эмри билендир! — дийдим-де: — Мениң өз элим билен башыма беланы сатын алып йөршүме серетсене!» дийип кәйиндим. Ондан соң мен халыфың ол гыздан, мениң сөйгүлимден: Ай, иши гайдан, бу сандыкдакы затларың нәме?» дийип сораныны эшитдим. Ол бичәре болса: «Бу сандыкларда Ситт-Зубейданың дүрли лыбаслары бар» дийип җогап берди. Халыф болса оңа: «Ханы ач сандыкларыңы менем бир гөрүп-бакайын!» дийәймезми. Мен онуң бу айданыны эшидип, белли-күлли өлүп галдым, өзүмем: «Алладан ант ичйән, шу гүн мениң бу ягты җахаңда яшанымың иң соңкуҗа гүнүдир! Эгер мен шу гүн өлмесем, онда мениң өз сөвер ярым билен никалашдыгымдыр, башга хич хили гепем болмаз, гүррүңем. Эмма хәзир мениң шу сандыкда ятандыгым билнәйдиги, онда келләмиңем кесилдигидир! Өвф!» дийип ичими гепледийәрдим. Өзүмем етишибилдигимден худайы чагырып: «Алладан өзге хич хили худайың ёклугына шаятдырын, Мухаммедем Алланың ресулыдыр» дийип текрарлаярдым.

Онсоң мен гызың: «Бу сандыкларда Ситт-Зубейда үчин ниетленип, маңа ынанылан лыбаслар хем хер дүрли затлар бар, өзем бу затлары хич ким гөрмесин дийип саргады» диенини эшидип ятырдым — дийип, ол йигит гүррүң бермегини довам этди. — Эмма халыф: «Мен бу сандыклары хөкман ачып, ичинде нәме затлар бардыгыны гөрмесем болмаз!» дийди. Онсоң ол хызматкәрлери чагырды-да, олара: «Ханы гетириң сандыклары мениң яныма!» дийип гыгырды. Шундан соң вели мен өзүмиң арманлы өлҗекдигиме биркемсиз гөз етирдим, мениң үчин дүнйә тамам болды. Онсоң хызматкәрлер сандыклары ызлы-ызына онуң янына гетирип башладылар, халыф болса оларың ичинде гүл ыслы овадан-овадан реңме-рең маталарың хем лыбасларың бардыгыны гөрйәрди. Сандыклары ызлы-ызына ачярдылар, халыф болса тә мениң ятан сандыгыма гезек гелйәнчә, оларың ичиндәки әшиклери хем бейлеки затлары бирян уҗундан гөзден гечирип дурды. Гезек мениң сандыгыма етип, оны ачмак үчин эллерини-де уzадышып үграпдылар вели, шол икарада гыз хайдан-хай халыфың янына барды-да: «Сениң өңүңде дуран сандыгы гелиң Ситт-Зубейданың өз янында ачалың, ёгсам мунда онуң яшыран саклаян затлары бар!» дийди. Халыф хем гызың бу айданларыны эшиденсоң, сандыклары ичерик салмага ыгтыяр берди. Шондан соң хызматкәрлер гелэгеде, мениң ятан сандыгымы гөтерип экитдилер-де, уллакан

бир җайың ичинде, бейлеки сандыкларың арасында гойдулар (мениң болса агзымда нем галман кепэпди). Ине, онсоң мениң сөвер ярым гелэгеде, мени чыкарды-да: «Инди саңа хич хачан өлүмем ёкдур, хорлугам; инди гөврүмиңи гиң тут-да, йүрегиңи рахатландыр, өзүңем Ситт-Зубейда гелйэнчэ, шу тайда отур, несип болса, мени өз яныңа алаймагыңам эхтимал» дийди.

Мен аз салым отурдым вели, ынха, бир гөрсем, он саны гыз тиркешип гелйэр, өзлери-де нэхили гызлар, эдил ай ялы ялпылдашып дурлар, онсоң олар ики хатар болдулар, оларың ызындан болса ене йигримиси гелйэр, өзлери-де мэмелери тирсилдешип дуран гөзеллер, ине, оларың ортарасы билен Ситт-Зубейда салланҗырап гелйэр. Онуң эгниндэки дүрли лыбаслар хем көп түйсли шай-сеплер зерарлы ол зордан йөрейэрди. Ол мениң яныма етип геленде, төверегиндэки хызматкэр гызлар гайра-гайра чекилдилер. Онсоң мен онуң янына бардым-да, эглип тагзым эдип, аяк тозуны огшадым. Ондан соң ол маңа отур дийип үмледи. Менем онуң өңүнде отурдым. Ол болса мениң аслымы билмек үчин сорап-идэп башлады, менем онуң соран затларына җогап бердим. Ол менден хошал болуп: «Бизиң тербийэмиз бидерек болман экени, гыз!» дийди.

Ондан соң болса ол маңа: «Билип гойгун, бу гыз бизиң хут өз чагамыз орнундадыр, шонуң үчинем ол Аллатагаланың кепиллиги билен саңа ынанылан машгаладыр» дийди. Мен ене эглип тагзым эдип, онуң аяк тозуны огшадым, ине шейлелик биленем, Ситт-Зубейда ол гызың мениң билен никалашмагына разылык берди. Ондан соң ол мениң шу ерде он гүнлэп болмалыдыгымы айтды. Менем он гүнлэп гызы гөрмэн, оларың җайында яшадым, диңе хызматкэр аялларың бири маңа эртирине хем агшамына нахар гетирип берйэрди. Шол мөхлети гечирип гутаранымдан соң, Ситт-Зубейда ол гызы маңа никалап бермек ниетиниң бардыгыны халыфа айдып, онуң билен маслахатлашып гөрүпдир, халыфам муңа ругсат берипдир, өзи-де ол гыза он мүң динар пул гойбермели дийип буйрук берипдир. Ондан соң Ситт-Зубейда шаятларың хем казының ызындан адам ибердип, олары чагырдып гетирдип, ол гыз билен мениң никамы язып тассыклатды. Ондан соң ника сувуны хем дүрли-дүмен сүйҗи ныгматлар билен оңат тагамлар хэзирлэп, эхли җайлара дашадылар. Шейлелик билен, ене он гүн гечди, диңе йигрими гүн гечди дийилен соң, гыз хаммама барып гелди, онсоң нахар чекилди, дүрлү-дүмен ныгматларың арасында үстүне гүл сувы сепилен хем зирке сепилип шекерде ятырылан бадам маңзы, гызардылып говрулан товук бутлары ялы акылыңы хайран эдйэн ныгматлар барды. Алладан ант ичйэн, мен бадам маңзындан агзымы айрып билмэн, тэ герк-гэбе болуп дойянчам ийипдирин-де, элими сүпүренем болупдырын вели, эмма эллерими мазалы ювмагы унудан экеним. Агшам дүшүп, гараңкы гатышан соң, шемлер якылды, соңра эллери депрекли айдымчы

гызлар гелди. Онсоң гелин айлап, онуң йүзүни ачып гөркезмәге башладылар, хер гезегем оңа алтын пуллар берйәрдилер, шейдип оны бүтин көшге айлап чыкдылар. Шондан соң болса оны гетирдилер-де, эгниндәки гат-гат лыбасларыны бирнеме азалдып, онуң йүкүни еңлетдилер. Ине, онсоң тей-ахыры ол икимиз бир җайда икичәк болуп галдык-да, дүшегимизиң үстүне гечдик. Мен оны гуҗагыма гысып ятышыма, оңа өзүмиң эелик эдйәниме өзүм ынанмаҗак болярдым. Эмма ол бирден мениң элимден бадам ысының гелйәндигини аңдыда, чиркин сес эдип гыгырды. Ине, онсоң онуң гыкылыгына думлы-душдан хызматкәр гызлар ылгашып гелдилер. Геле-гелмәшлерине-де ондан: «Саңа нәм болды, доган җан?» дийип сорадылар. Ол хем: «Бу самсыгы мениң янымдан ёк эдиң! Мен муны акыллы-башлы йигитдир өйдүп йөрсем нәтҗек!» дийип җогап берди. Мен аңк-таңк болуп: «Мен самсык болуп нәме эдипдирин ахыры?» дийип сорадым. Ол болса мениң үстүме хеңкирип: «Самсыгың бири, эгер самсык болмасаң, нәме үчин бадам ийибем элиңи ювмансың? Алладан ант ичйән, сениң бу этмишиң үчин, мен сениң теммиңи берерин! Мениң ялы гыза сенételлиниң эелик этмеги, хий, болуп билҗек затмыдыр!» дийди. Ине, онсоң ол бейле янында ятан өрме гамчыны алагада, мениң ягырныма, отыр ериме дүрре гамчы билен тә өзүмден гидйәнчәм сайгылады. Уруп-уруп кейпден чыкыбам, хызматкәрлере: «Муны экидиң-де, шәхер хәкимине табшырың-гой, онуң бадам ийип ювмадык элини кесип айырсынлар!» дийип буйрук берди. Мен онуң бу айданларыны эшидип: «Эй, гудратлы таңрым! Мениң бадам ийип, элими ювманым үчин, элими кесип айырҗакларм ыка!» дийип геңиргендим. Хызматкәр гызлар хем онуң янына барып: «Доган җан, бу гезекликче сен оңа бейле газап этмеде, гүнәсини геч!» дийип ялбардылар. Эмма ол: «Алладан ант ичйән, мен онуң тенинден гараз бир ерини кесип айырмасам болмаз!» дийип гыгырды. Ине, онсоң ол чыкды гитди-де, он гүнләп йитирим болды, мен онуң нireде, нәме ишләп йөренини гөрүп билмедим, эмма он гүнден соң гайдып гелди-де, маңа бакып: «Хәй, йүзүгара дийсәним! Бадам ийип, ызындан элиңи ювмасаң, нәхили боляндыгыны мен сениң гөзүңе гөркезерин!» дийди.

Онсоң ол хызматкәрлери чагырып, мениң элими-аягымы даңдырды, өзи болса элине пәкини алагада, мениң башам бармакларымы кесип айырды, (ынха, өзүңизиң гөрүп отурышыңыз ялы, агалар), мен өзүмден гидип йыкылыпдырын. Онсоң ол бармакларымың кесилен ерине дерман сепип, ганыны тутдурды вели, менем: «Индиден бейләк элими кырк гезек сабын билен, кырк гезек сода билен, кырк гезегем ашгар билен ювман бадам иймерин!» дийип башладым. Ол мениң яңкы айдышым ялы эдип элими ювман бадам иймеҗекдигиме касам этдирди. Ине, онсоң ынха сиз яңы шу ере бадам гетирдиңиз вели, мениң реңким да-

гым үйтгэп гитди-де, өз янымдан: «Шу бадам зерарлы мениң башам删 бармакларымы кесип айырдылар» диййип ятладым. Сиз мени халыс меҗбур эдениңиз үчин, мен иймели болуп: «Өзүмиң эхт эдип айдан сөзүмиң үстүнде хөкман тапылмагым герек» диййип ичими геплетдим.

«Ери, ондан соңкы ишиңиз нэхили болды?» диййип, отуранлар ол йигитден сорадылар. Ол йигит болса: «Мен онуң өңүнде касам эденимден соң, онуң йүреги ерине гелди, онсоң мен онуң янында ятдым — диййип җогап берди.— Шондан соң ол икимиз бирнэче вагтлап биле яшадык. Бир гүн ол маңа: «Өзүмизден башга адам аягы дүшмейэн ерде, халыфың көшгүнде бейдип яшап йөрмегимиз говы дэл. Асла сениң өзүңем бу ере диңе Ситт-Зубейданың тагалласы аркалы гелип дүшдүң» дийди. Онсоң ол мениң элиме элли мүң динар пул берди-де: «Ынха, шу пуллары алып гит-де, өзүмиз үчин оңат гиң җай сатын ал» дийди. Менем чыкып гитдим-де, онуң айдышы ялы, гиңишликли, овадан, нэче болсаң-да сыгышмак болҗак оңат җай алдым. Ине, онсоң аялым өзүниң озал топлап йыгнан затларының хеммесини, өзүниң бүтин байлыгыны, мата-марлыкларыны, оңат-оңат гыммат бахалы шай-сеплерини шол тэзе алан җайымыза гетирди. Ынха, мениң башам бармакларымың кесилип айрылмагына себэп болан зад-а шу».

Ине, онсоң бизем ийип-ичип болдук-да, чыкып гайтдык, шондан соңам ынха күйки билен болан ваканың үстүнден бардык, ынха мениң-э шундан башга айтҗак гепимем ёк, гүррүңимем».

Патыша болса: «Ёк, бу хекаятың күйкиниң хекаятындан тэсин ери ёк; гайтам күйкүниң башындан гечен вака мундан хас тэсин хем хас гызыклы, шонуң үчинем, сизиң барыңызы асып өлдүрмек герек» диййипдир. Ондан соң хэлки еврей еринден туруп, патышаның дабаның ашагыны огшап: «Патышахы элем, мен саңа күйкиниң гүррүңинденем гызыклы хекаят айдып берейин» диййипдир. Онда Чынмачын патышасы: «Сенем ичиңде нэмэң бар болса, дөк орта!» диййипдир. Онсоң евреем айтмага башлапдыр.

ЕВРЕЙ ХЕКИМИҢ ХЕКАЯТЫ.

Ынха мениң яш вагтларымда башымдан гечен затларың иң бир гызыклысы. Мен Сирияның Дамаск шэхеринде болуп, шол ерде хем окадым; ине, онсоң бир гүн мен отыркам, бирденкэ гөрсем, Дамаск шэхер хэкиминиң көшгүнден хызматкэр гул мениң яныма гелип: «Мениң хоҗайыным билен геплешип гайт!» дийди. Менем онсоң онуң билен чыкып ууградым-да, хөкүмдарың җайына барып, ичерик гирип гөрсем, сүтүнли эйваның ашагында селеңлэп дуран ерде, аргуван агаҗындан ясалып, гыраларына-да алтын чайылан тагтчаның үстүнде бир адам чэшерип ятан экени; гөрсем, ол өз деӊ-душларының арасында

деңи-тайы болмадык бичак овадан йигит, өзи-де нәсаглап ятан экени. Мен бәрден баршыма онуң башуҗунда отурдым; онсоң ол оглан маңа гөзи билен үмләп ышарат этди, менем оңа йүзленип: «Эй, җенап, ханы маңа элиңи эбер гөрейин, Алла сени өз пенасында аман саклагай!» дийдим. Ол маңа чеп элини чыкарып узатды велин, мен муңа хайран галып: «Тоба, Алла җан! Өзи бир шейле улы ериң машгаласында өсүп етишен яш йигит, дүйбүнден тербие алмадык болара чемели! Бу не бейле гең гөрмели зат!» дийип, өз янымдан ичими гепледип геңиргендим. Онсоң мен онуң йүрек дамарының уршуны барлап гөрдүм-де, оңа дерман язып бердим. Өзүмем онуң янына он гүнләп гатнап серетдим; онсоң ол даянды, хаммама барып ювнуп-ардынып чыкды. Хөкүмдар мени бичак аҗайып сылаг билен хорматлап сылаглады, өзи-де мени Дамаскдакы кеселхананың үстүнден середйән эдип белледи. Онсоң мен ол йигидиң өзи билен хаммама гидип, бүтин хаммамы бошатмалы дийдим, онуң хызматкәрлери гелип, онуң эшиклерини чыкардылар; ол йигиди яңаңачлан вагтларында, онуң саг элиниң тәзеликде, якын вагтларда кесилип айрыландыгыны гөрдүм, асла онуң нәсаглыгының-да сапагы шол экени. Мен бу ахвалаты гөренимден соң, бичак гең галдым хем-де йигидиң дүшен ягдайына йүрегим авап гынандым. Онуң эндамына гөз айлан вагтымда болса, онуң гамчы билен сайгыланып, эндамының гөкдалак эдилендигини гөрдүм. Йигит болса шол зерарлы эндамына дерман чалан экени. Мен муңа бир эрбет болдум, асла йүзүм хем үйтгәп, гахарым йүзүме чыкып гиден экени. Ол йигит мениң йүзүме середип, мениң бозуланымы йүзүмден аңды-да: «Заманамызың иң оңат хекими, сен бу затлары гең гөрме — дийди.— Ынха, хаммамдан чыканымыздан соң, мен саңа хеммесини гүррүң эдип берерин».

Биз хаммамдан чыкып, өе баранымыздан соң нахар эдиндик, дем-дынҗымызы алдык. Соңра яңкы йигит маңа: «Белки, дашарык, ёкаркы эйвана чыкып, бирсалым гүррүңлешип отурарыс?» дийди. Менем оңа: «Аҗап болар!» дийдим. Онсоң ол йигит дүшеклери ёкарык чыкарып, бир гузыны-да говрун бизе эбермели хем-де иер ялы миве гетирмели дийип, гапы хызматкәрлерине буйрук этди. Ине, онсоң биз ёкарык чыкып ийдик, ичдик, кейпимизи көкледик, йигит чеп эли билен ийәрди. Онсоң мен оңа: «Ханы, башыңдан гечен ахваллары айдып отур» дийдим.

Ине, онсоң ол йигит: Эй, заманамызың кәмил хекими, мен айдайын, сен диңле — дийип, өз башындан гечиренлерини гүррүң бермәге башлады.— Билер болсаң, мен Мосулда өнүп өсенлердендирин, мениң атамың атасы өленден соң, онуң он саны оглы галан экени, ине, хеким ага, мениң атам хем шол он доганың бири, өзи-де иң улусы экен. Оларың хеммеси-де өсүп етишип, кемала гелип өйленипдир. Шол гиден небереден диңе

мениң атамдан бир огул галыпдыр, ол хем ынха мен; галанларындан болса, ягны докуз догандан хич бир өнелге болмандыр. Ине, онсоң мен өз агаларымың арасында өсүп етишдим. Олар мениң өнүп-өсүшиме бичак бегенип хем гуванып йөрдүлер. Мен улалып, эр яшына етен вагтымда, гүнлерде бир гүн Мосулың улы метҗидине бардым (ол гүн болса анна гүнүди, мениң атам хем янымыздады). Ине, онсоң биз ол ерде җума намазыны окадык. Онсоң улы ил чыкып гитди. Эмма мениң атам хем агаларым шол ерде галып, дүрли юртларың гең-таң затлары, дүрли шэхерлериң аҗайып тэсинликлери хакында гүррүң эдип отурдылар. Олар Каир шэхерини-де ятладылар, мениң агаларым болса: «Нил дерясы билен Каир шэхери ялы гөзел шэхер ериң йүзүнде хем ёкдур диййип, сыяхатчылар айдярлар» дийдилер. Мен оларың шу гүррүңлерини эшидип, Каире гидесим гелди. Мениң атам болса: «Каири гөрмедик адамың дүнйэни гөрмедигидир — дийди. — Онуң топрагы алтын, онуң Нили болса — дуран бир гөзеллик; Каириң гелин-гызлары — җеннетиң хүйрүлери, онуң җайлары — көшк, ол ериң ховасы болса шейле бир хоштап, өзи-де җана якымлы, эдил дерман-да. Онсоңам Каириң өзи бейле говы болмаз ялы хем дэл, себэби Каир диймегиң өзи бүтин җахан дийилдиги ахырын. Хут Алланың мынасып гөрен адамы оны шейле тарыплапдыр:

Хей гидип бормы Каирден — кейп, сапасы, зовкы бар!
Өзге юрт тутсам мекан, болмазмы гөвнүм бикарар?

Мисли долмуш мүшки-анбардан бу шэхриң ховасы,
Перилер зүлпүнде ёкдур эйле мүшкүң новасы.

Энтегем тарыпы кем, мисли бир багы эрем,
Бар ери бойра дүшекли, көп болар яссыгы хем.

Түйс шэхердир, шугласы хушуң алып, гөзүң гапар,
Беглери хем хублары бар ислеген задын тапар.

Юрдуны сорар доганлар, арада ыграр, вепа,
Җайы меҗлис хурма багы, чекилер кейпи-сапа.

Эй каирли достларым! Кысматда болса айралык,
Эхди-пейманда дурарс, билмерис гайры гылык.

Бу баглаң хош өвүсгинин хергиз айытмаң еллере,
Яңланар тарлар үчин экитмесин ят иллере.

Эгер сиз онуң багларыны агшам чагларында үстлерине көлеге салып угрансоң бир гөрсеңизди — диййип, атам гүррүң берйэрди.— Ана, сиз онуң гудратыны шонда гөрердиңиз, хайран галып тен берердиңиз».

Ине, онсоң олар Каири хем онуң Нилини суратландырмага башладылар — диййип, ол йигит гүррүң берйэрди.— Олар гүррүңлерини гутардылар, мен Каириң гөзелликлери хакында

оларың айданларыны эшидип, йүрегимиң танапының бир уҗы Каире багланан ялы болуп галды. Олар гүррүңлерини тамамлап, хер ким өйли-өйүне дагады. Менем ериме гирип ятдым вели, ол гиҗе асла гөзүме укы гелмеди, Каир хакындакы өвгүли гүррүңлер йүрегими гүрсүлдедип ятырмаярды, асла шондан соң мениң ишдәм хем тутулып, иймек-ичмек биленем угрум болмады. Арадан кән гүн гечмәнкә, мениң агаларым Мүсүре гитмекчи болуп башладылар, ине, онсоң менем атамың өңүнде аглап-эңрәп, маңа хем ол ере гитмәге ругсат бермегини газандым. Атам маңа-да сатар-совар ялы харыт җемләп беренден соң, олара: «Муны Каире гойбермәң, гой, ол өз харытларыны Дамаскда сатып ерлешдирсин!» дийип табшырды.

Ине, онсоң мен атам билен хошлашдым, шейлелик биленем, ёла дүшүп, Мосулдан чыкып уградык-да, тә Халап шәхерине етйәнчәк ёл сөкдүк. Ол ерде бирнәче гүн болуп, ене ёла дүшүп, аз йөрәп, көп йөрәп, Дамаск шәхерине барып етдик. Гөрсек, бу шәхер акар сувлы хем баглы-бакҗалы, гушлы-гумрулы, дүрли мивелери болан җеннетиң баглары ялы, мивели бага бай шәхер экени. Ине, онсоң бизем шәхериң кервенсарайларының биринде йүк яздырып дүшледик. Мениң агаларым зат сатып, зат алып сөвда этмәге башладылар, арасы билен мениңем харытларымы сатып бердилер. Шейлелик билен, мениң бир дирхемлик харыдым бәш дирхем гетирип берди, мен бу хили пейда гөрениме бегендим. Онсоң мениң агаларым мени галдырдылар-да, өзлери Мүсүр илине бакан уградылар, олар гиденсоң, мениң бир өзүм Дамаскда галып, бичак овадан салнан бир җайда яшамага дурдум, ол җайың оваданлыгыны беян этмәге дилим асгын гелйәр, онуң үчин төлемели крейи болса айда ики динарды. Ине, онсоң мен тә янымдакы пулларымы совуп гутарянчам, ийип-ичип гезип йөрмекден башга ишим ёкды. Ине, онсоң, гүнлерде бир гүн, мен шол җайың дервезесиниң янында отыркам, бирденкә гөрсем, мениң яныма безенип-бесленен бир овадан нәзенин гелди вели, асла онуң ялы овадан гөзеле өмрүмде гөзүм дүшмәнди. Мен оңа гөзүми гыпып гойбердим вели, ол шо бадың өзүнде дервезеден күрсәп гирди, ол җая гиренден соң, менем гирип, ишиги япдым, ол өз йүзүниң өртгүҗини аркан серпди-де, никабыны айырды велин, гөрсем, гөзелликде оңа тай бардыр өйтмедим, шол бада калбымда ышк оды туташып, бүтин йүрегим оңа майыл болуп галды. Мен хайдан-хай турагада пессеҗик нахар столуны гетирип, иң оңат тагамлары, дүрли иймишлери хем мивелери, махласы, хеззетлемек үчин наз-ныгматларың говусындан говусыны гетиришдирдим. Мен ол затлары гетирип хәзирләнимден соң, билеҗе отурып ийип-ичдик, ойнашдык, гүлүшдик, гүлүшме-дегишмеден соң, мей ичип, серхош болдук, ондан соң мен онуң билен биле ятып, ол гиҗәни тә эртире ченли айшы-эшретде гечирдим. Мен оңа он динар

узатдым вели, онуң йүзи чытылып, гашлары гатышды-да: «Түф, сизиң йүзүңизе, мосуллылар! Нэме сен мен пул үчин шейдип йөрендир өйдйэрмиң?» дийип азгырылды. Ине, онсоң ол өз җүбүсинден он бэш динары чыкарагада, маңа нэлет айдып: «Алладан ант ичйэн, эгер сен шуны менден алмасаң, мен сениң яныңа доланып гелмерин!» дийип сесленди. Онсоң менем онуң пулуны алдым вели, ол маңа: «Сөйгүлим, сен маңа үч гүнден соң гараш: икинди билен агшам намазының аралыгында мен сениң яныңда пейда боларын. Өзүңем шу пуллара дүйнкиң ялы наз-нагматлары алып тайярлап гой» дийди. Онсоң ол мениң билен хошлашып чыкып гитди велин, мениң бүтин акыл--хушум хем онуң билен биле чыкып гитди. Үч гүн геченсоң ол ене гелди, эгнинде болса озалкысынданам гыммат баха парчалардан тикилен үйтгешик-үйтгешик лыбаслар барды, өзи-де өңкүсинденем гөрмегейди. Мен болсам иер-ичер ялы затлары ол гелмезинден кэн озал тайярлашдырып гоюпдым, онсоң биз ийдик-ичдик, өңкимиз ялы агшам ятып, эртир турдук, онсоң ол маңа ене он бэш динар берди-де, ене үч гүнден яныма гелҗекдигини айдып гитди.

Менем иер-ичер ялы затлары алышдырып, тайярлап гойдум. Ине, онсоң ол бирнэче гүн геченден соң, биринҗи хем икинҗи гезек гелендэки гейип гелен лыбасларындан-да говуларыны гейип, өңкүсинденем бетер безенип гелди-де: «Мениң җенабым, мен овадан дэлми нэме?» дийип сорады. Менем өз айдышына гөрэ: «Вах, хава-ла, Алла җан бар!» дийип җогап бердим. Ондан соң ол маңа: «Мениң өзүмденем говы, менденем яш бир гыз бар, шоны өз яным билен шу ере гетирмэге ругсат берермиң, гой, олам бизиң билен ойнашсын-гүлүшсин, гөвнүни ачсын. Ол биреййэмден бэри екесирэп, карары етмэн отыр, ол мениң билен гайдып, янымда бир гиҗе болуп гайтмага ругсат сорады» дийди. Мен онуң бу айданына: «Боля, үстүмизде Худай бар, гетир!» дийип җогап бердим. Ондан соң биз ийип--ичип, кейпимизи көкледик-де, эртире ченли биле ятдык. Эртеси ол он бэш динары чыкарып: «Мениң яным билен гелҗек гыз үчинем етер ялы, өңки алян затларың үстүне ене бирнеме гош» дийди. Шондан соң ол ене чыкып гитди. Дөрдүнҗи гүн дийленде мен онуң үчин хемишеким ялы нахар тайярлап гойдум; ине, бир гөрсем, ол гүн яшандан соң пасырдап гирди, янында-да йүзи пердели бир аял машгала бар. Олар ичерик гирип отурдылар вели, менем оны гөрүп, шу наманы айтдым:

«Не аҗайып дөвүр, не аҗап заман,
Бозуклар тоба эдип дийди: «Эл-аман!»

Ышк зыят, гөвүн чаг, хумарлы башың,
Салгын эшдениңде гөтерлер хушуң.

Тирме астында долан айың хиссеси,
Лыбас ичре дал чыбыгың дессеси.

Яңагының алы җаным якышлы,
Нергиз гөзи хумарала бакышлы.

Ышкым кемал тапды, етдим мырада,
Гам думаны даргап, яр сунды бада».

Мен бегенип, булары гүлер йүз билен гаршылап, шемлери якышдырдым; олар болса үстки лыбасларыны айрып, аркайын отурдылар, тәзе гелен гызам йүзүниң пердесини айырды вели, гөрсем, онуң йүзи мисли долан ай ялы ялпылдап дур, догрусыны айтсам, оңа тай гелҗек гөзели хениз гөрмэндим. Мен еримден туруп, оларың өңүне иер-ичер ялы затлары гетиришдирип гойдум, онсоң нахар эдинмәге отурдык, мен тәзе гелен гыза хызмат эдип башладым, оңа ийдирдим-ичирдим, шерап сүзүп бердим, онуң билен чакышдырып ичдим. Ине, онсоң озалкы гыз өз янындан габанмага башлап: «Алладан ант ичйән, бу гыз менден гөзел герек?» дийип сорады. Менем: «Хава, валла, чыным!» дийип җогап бердим. Онсоң ол маңа: «Мениң диеними этҗек болсаң, сен шу гиҗе бу гыз билен биле ят» дийди. Менем оңа: «Баш үстүне, гөзүмиң үстүне, сениң айданың мениң үчин пермандыр!» дийип җогап бердим. Онсоң ол еринден турды-да, бизе дүшек язып берди, менем ол гыз билен дүшеге гечдим-де, эртире ченли онуң янында ятдым. Мен ятан еримде эйләме-бейлә өврүлемде, гөрсем, эндам-җаным өл-мыҗҗык ялы болуп дур, мен дерләндирин өйдүп, туруп дик отурдым, онсоң янымдакы гызы оярмак үчин онуң эгинлеринден чекип ыраладым вели, онуң келлеси яссыкдан хол бейләк тогаланып гитди. Мениң акылым-хушум серимден учды-да, йүрегим ярылан ялы болуп: «Я ярадан, өзүң горавери!» дийип гыгырыпдырын. Ол келләниң кесилендигини гөрүп, мен отуран еримден өзүмиң озалкы ашнамы гөзләп (гөзүмиң өңи болса гараңкырап, дүнйә түм гараңкы болуп дурды), төверегиме гөз гездирдим, эмма оңа гөзүм илмәниңден соң, онуң бу гызы менден габаныпөлдүренлигине дүшүндим.

«Я гудраты гүйчли Аллахым, керемли таңрым, өзүң гарашык эт! Ери, инди мен нәме этсемкәм?» дийип ичими геплетдим. Шейдип, бирсалым ойланып отуранымдан соң, еримден турдум-да, эшиклерими чыкарып, тамың ортарасындан чукур газдым, онсоң ол гызы алагада гыммат баха лыбаслары-шайлары зады билен чукура салып, үстүне гум сүрүп гөмдүм, өңкүси ялы текизләп, җайың мермер дүшегини-де ерли-еринде гоюшдырдым. Ондан соң ювундым-да, тәзе эшиклерими гейдим, онсоң галан пулумы алып, җайдан чыкдым-да, гапысыны гулпладым; онсоң җай эесиниң янына барагада, йүрегиме даш баглап, бир йыллык крейни төледим, соңра: «Мен өз агаларымың янына Каире гитҗек» дийдим.

Ине, онсоң мен Каире гидип, өз агаларым билен тапышдым, олар мениң гелениме бегендилер, өзлери-де хемме затларыны

сатып болан экенлер. Олар: «Сен нәме үчин гелдиң?» дийип сорадылар. Менем олара: «Сизи гөресим гелип йүрегим гысды» дийип җогап бердим, өзүмем янымда пулумың азаландыгыны айтмадым. Ине, онсоң менем оларың яны билен Каире хем Нил дерясына сейил эдип, шол ерде бир йыл болдум. Өзүмем агаларымың гайтҗак вагтлары голайлаянча, өз янымдакы пула эл уруп, ийип-ичип, харчладым йөрдүм. Гайдылҗак учурларда болса мен оларың янындан гачып, гидип гизлендим. Олар мени гөзләп-гөзләп, менден хич хили хабар тутуп билмән: «Ол, мегерем, Дамаска гайдып барандыр» дийип чаклапдырлар-да, ол ерден гайдыпдырлар. Мен болсам чыкагада, тә янымдакы пулум гутарянча, үч йыллап Каирде яшадым. Өзүмем хер йыл җайың эесине там крейими иберип дурярдым. Үч йылдан соң болса мениң йүрегим гысып башлады (янымда болса диңе бир йыллык җай крейне етерлик пулум галыпды, онсоң мен Каирден чыкып, ене Дамаска бардым, өзүмем ене шол җайымда дүшледим.

Җайың эеси мениң геленим е бегенди. Мен җайыма гирип гөрсем, хемме отаглары өңкүси ялы гулплы дуран экени; онсоң мен отаглары ачышдырдым, ол ердәки затларымы чыкарышдырдым. Онсоң мен шол гиҗе өлдүрилен гыз билен ятан дүшегими галдырып гөрүп, дүшегиң ашагындан гашлары гыммат баха дашлы алтын монҗук тапдым. Мен оны элиме алагада, өлдүрилен гызың ган-кокуны сүпүришдирдим-де, оны сынлап дуршума, ол пахыры ятлап агладым. Ондан соң шол ерде ики гүн болуп, үчүнҗи гүни хаммама бардым-да, ювундым, эшиклерими чалшырып тәзеледим. Шонуң биленем янымдакы пулум дүйбүнден гутарды. Ине, онсоң бир гүн мен базара бардым велли, элбетде, озал маңлайыма язылан болмага чемели, мен шейтан пәлине уюп, хәлки алтын монҗугы алагада, базара чыкардым, элтибем деллалың элине бердим. Ине, онсоң ол еринден турды-да, мени өз яшаян җайымың эеси билен бир ерде отуртды, өзи болса базар гызышянча гарашып дурды. Онсоң яңкы монҗугы алагада, маңа-да гөркезмеҗек болуп, огрынлык билен оңа-муңа хөдүрләп башлады. Бир гөрсек, ол тылла монҗугың өзи бичак гыммат баха зат экени — ол ики мүң динара гечен экени. Эмма деллал яныма гелди-де: «Бу монҗуклар мисден ясалан галп шай экени, франкдан эдилен зат экени, шонуң үчинем онуң бахасы мүң дирхеме гелипдир» дийди. Менем оңа: «Хава-ла, биз оны бир аялы алдадып, онуң билен дегишмек-гүлүшмек үчин мисден ясапдык. Мениң аялыма мирас галан бир затды, индем биз оны сатмакчы болдук. Бар, мүң дирхеме гечйән болса берип гойбер-де, пулуны алып гайт» дийдим.

Эмма деллал мениң бу айдынымы гең гөрүп, монҗуклы меселәниң бир сырының бардыгыны аңды-да, базарбашының янына барып, монҗугы оңа элтип берди. Базарбашы болса велиниң янына гидип: «Бу монҗугы мен бирвагт огурладыпдым,

ынҳа индем огрыны тапдык, ол тәҗир огулларының эшигине гирип гезип йөрен экени» дийипдир.

Ине, онсоң мен гөзүми ачмага-да етишмәнкәм, эййәм дашымы габап алдылар-да, шол ериң өзүнде туссаг эдип, велиниң янына экитдилер. Онсоң вели менден сораг эдип, монҗугың ниреден алнандыгыны сорады, менем оңа өзүмиң шол деллала айданымы айтдым. Вели болса лох-лох эдип гүлди-де: «Сениң бу айдян геп-сөзлериңиң екеҗеси-де чын дәл!» дийип сесленди.

Мен эйләми-бейләми бакманкам, дерревиң өзүнде яланачладылар-да, дүрре гамчы билен ёнума сайгылап башладылар вели, гамчы өзүниң деген ерини эдил якып-яндырып баряр; онсоң менем авусына чыдаман: «Оны мен огурладым!» диен болдум. Өз янымдан болса: «Говусы, мен огурладым диенимдир, эгер букавың хак эесини мениң янымда өлдүрдилер дийсем, онда онуң үчин мениң өзүми-де өлдүрерлер» дийип ичими гепләетдим.

Ине, онсоң олар мени монҗук огурлан эдип яздылар-да, элими кесип айырдылар, кесилен ерини болса гызгын яга дагладылар, мен болсам өзүмден гидипдирин. Онсоң маңа шерап ичирип өзүме гетирипдирлер; өзүме геленимден соң болса, элими алдым-да өе гайтдым. Өйүң эеси болса маңа: «Эгер башыңа бу хили иш дүшен болса, мениң өйүмден бери айрылавери, ниреден тапсаңам, өзүңе ер тапын, чүнки сен огурлыкда айпланан адам» дийди. Мен болсам оңа: «Эй, мениң җенабым, хич болмаса ики я үч гүн гайрат эт, мен өзүме җай тапынҗак болайын» дийип җогап бердим. Онсоң олам: «Боля» дийип, мениң янымдан чыкып гитди. Мен җайда еке галып отуран еримде агламага башладым: «Мен инди бу голак элим билен ненең эдип, өз доган-гарындашларымың арасына гайдып бараркам? Мениң бигүнәдигими болса олар биленоклар! Белки, Алланың өзи говусыны этсин-дә!» дийип, зар-зар агладым.

Өй эеси мениң янымдан чыкып гиденсоң, мениң башым улы хасратда галып, ики гүнләп хич зада яраман йыкылып ятдым, үчүнҗи гүн болса, хениз гөзүми ачып-ачманкам, өйүң эеси хем онуң яны билен бирнәче лешгер алып, базарбашы — бир топар болуп ичерик гирдилер. Базарбашы болса мени монҗук огрусы дийип текрарлаярды. Мен оларың янына барып: «Ери, нәме болды?» дийип сорадым. Олар болса мениң эйләме-бейләме бакарыма-да май бермән, шол сагадың өзүнде элими-аягымы баглап, бойнума зынҗыр салдылар-да: «Сенден алнан тылла монҗук Дамаск шәхериниң хәкимине, везирине хем казысына иберилди, олар болса шол монҗугың үч йыл мундан озал, хөкүмдарың гызы билен билеликде йитирим боландыгыны айтдылар» дийдилер.

Мен бу хабары эшидип, йүрегим агзымдан чыкара гелип, өз-өзүме: «Ишим гайтды, инди өлҗегим икучлы дәлдир! Алладан ант ичйән, мен хөкман хәкиме хеммесини болшы ялы догры

айдайын, ана, онсоң ол мени өлдүреси гелсе өлдүрер, багышласы гелсе-де багышлар» дийдим.

Мени хәкимиң янына элтдилер вели, ол мени гөрүп, өз өңүнде дик дурузды-да, гөзүниң гытагы билен маңа середип, янымдакылара йүзленди: «Нәме үчин сиз мунуң элини кесип айырдыңыз? Бу бир бетбагт адам, асла мунуң эден этмиши ёк ахыры, сиз онуң элини кесип, нәхак ере оңа азар берипсиңиз». Мен онуң бу айданларыны эшидип, арка тапынан ялы болдум, йүрегим ерине гелип, калбыма мәртлик аралашды-да: «Алладан ант ичйән, җенап, асла мен огры дәл! Йөне маңа бидерек ерден шу хили улы гүнә йөңкәп, базарың ортарасында яңаңачлап, гамчы билен енҗип, зор билен боюн алдырдылар — мен өз үстүме ёк гүнәни чекип, огурлык эденими яландан бойнума алып, өз-өзүме ялан сөзледим, хакыкатда болса, мениң асла огурлан задым ёк» дийдим. Онсоң хәкимдар: «Сенде гүнә ёк!» дийди-де, базарбашының өзүни туссаг эдип, оңа: «Сен онуң элиниң хунуны төле, ёгса-да мен сени асып өлдүрерин, әхли пулларыңы-да элиңден аларын!» дийди. Онсоң ол нөкерлери чагырды вели, олар хем базарбашыны сүдүрләп алып гитдилер, менем хөкүмдарың янында галдым. Онсоң хәкимиң ыгтыяр бермеги билен мениң бойнумдакы зынҗыры айырдылар, элими-аягымы бошатдылар. Онсоң хөкүмдар мениң йүзүме серетди-де: «Оглум, сен маңа догрыңы айт-да, хеммесини болшы ялы эдип гүррүң бер: бу монҗук саңа ниреден хем нәхилилик билен дүшди?» дийип сорады. Онсоңам шейле дийди:

«Догручыл бол, хак сөз ганың дөксе-де,
Соңкы гүн тамуг дек нара якса-да».

Менем оңа: «Эй мениң җенабым, мен саңа догрусыны догры айдайын» дийип җогап бердим-де, биринҗи гыз билен өз арамда болан затлары, онсоң мениң яныма онуң икинҗи бир гызы гетиришини хем оны габанмак зерарлы өлдүренлигини оңа гүррүң берип, ол ваканы болшы ялы долы беян этдим. Хәкимдар бу ахвалаты эшидип башыны яйкады-да, саг эли билен чеп элине урды, онсоң яглыгыны йүзүне тутуп аглады-да, шу наманы айтды.

«Баша дүшер болды ёвуз мүшгиллер,
Мушакгат, мәхнетден бүкүлди биллер.
Хиҗран ахыр болмаз, өмрүң сүтемдир,
Ахыр боланда-да, высал бир демдир»

Ондан соң ол мениң яныма гелди-де: «Билер болсаң, оглум — дийип, гүррүң бермәге дурды: — гызларың улусы — мениң гызымды, мен оны улы алада билен экләп-сакладым. Ол етишенсоң болса, мен оны Каире ибердим, онсоң ол өз агасының оглуна әре барыпдыр; эмма онуң адамсы өлүпдир, онсоң ол мениң яныма гайдып гелди. Бир гөрсем, ол Каирде хер хили эрбетчиликлер этмәге өвренишен экени, шонуң үчинем ол

сениң яныңа дөрт гезек барып, ондан соң өзүнден кичи аял доганыны сениң яныңа элтипдир; оларың икиси-де бир энеден болуп, бири-бирини бичак говы гөрйәрдилер. Ине, онсоң улусы билен сениң араңда болҗак иш болансоң, ол өзүниң бу сырыны кичисине аян эдипдир вели, кичиси хем онуң яны билен гитмәге ислег билдирип, онуң экитмегини хайыш эдипдир. Шондан соң улусының еке өзи гайдып гелди, мен кичисиниң ниреде галандыгыны ондан соран вагтымда, онуң аглаяндыгыны гөрдүм. Ондан соң ол болан ахвалаты гизлинликде өз энесине гүррүң берди (менем шол ердедим), өз аял доганыны өзүниң нәдип өлдүрендигини айтды. Шондан соң ол агламасыны гойман: «Тә өлйәнчәм, онуң өлүмине аглаҗакдыгыма Алладан ант ичйәрин!» дийййәрди. Шейле хем болды. Гөр ахыры, нәхили ахваллар болды, оглум! Мен саңа бир зат айтмакчы велин, сенем гаршы болуп дурма: мен сени өзүмиң кичи гызыма өерейин, ол өңки икиси билен сүйтдеш дәл, өзи-де чыкмадык улугыз; мен онуң үчин сенден хич зат алҗак дәл, гайтам сизиң экленҗиңизи берип дурҗак, сен мениң оглум орнунда боларсың».

Менем: «Боляр — дийдим — хий, шейле затлары пикир эдип билҗекмидик!» Ине, онсоң хәкимдар шол сагадың өзүнде казыны хем шаятлары чагырдып гетиртди-де, бизиң ника хатымызы язып берди, менем онуң гызының янына гирдим, ол болса мениң үчин базарбашыдан бичак көп пул алды, ине, онсоң мен онуң янында иң ёкары орны эеледим. Шол йылам мениң атам өлди, хәкимдар болса өз тарапындан ол ере чапар иберди, ол хем мениң атамдан галан пуллары маңа гетирип берди, ынха индем мен барып ятан аҗайып дурмушда яшаярын. Ынха мениң саг элимиң кесиклигиниң себәби шу».

Мен муңа хайран галдым, өзүмем ол йигидиң янында үч гүн болдум, ол маңа көп пул берди, онсоң мен онуң янындан гайдып, ынха, сизиң шу шәхериңизе гелдим, бу ерде мениң оңат дурмушым барды вели, ынха, шу күйки билен болан ахвалат болды дуруберди».

Эмма Чынмачын патышасы: «Ёк, сениң бу айдан хекаятың күйкиниң башындан гечен ахвалатдан гең-энайы дәл, шонуң үчинем сизиң хеммәңизи асып өлдүрмек герек, йөне эхли гүнәлериң башыны башлан тикинчи галды — дийди-де: — Хей, тикинчи, эгер сен шу күйкиниң тарыхындан хас гызыклы бир зат айдып берсең, мен сизиң этмишиңизи багышлайын» дийип гыгырды.

Ине, онсоң тикинчи хем орта чыкып, гүррүң бермәге дурды.

ТИКИНЧИНИҢ ХЕКАЯТЫ.

«Заманамызың шахы-солтаны, билер болсаң, ынха дүйн мениң башымдан шейле бир хайран галмалы гең ахвалат болуп гечди. Күйкә душ гелмезимден озал, мен гүнүң сәхер чаг-

ларында өз дост-ярларымдан бириниң өйүнде гурлан мейлисде болупдым, ол ере шу шәхериң илатындан йигримә голай адам йыгнанан экени. Бизиң арамызда тикинчи, нечҗар, докмачы ялы дүрли сенетчилер барды. Гүн доган чагында, бизе иймек үчин нахар эберип башладылар. Бирден өйүң эеси бизиң яны-мыза ичерик гирди велин, онуң яны билен Багдат шәхеринден болан бир овадан йигит хем гирди. Гөрсек, ынха бир үсти-башы пәкизе, гейнүвли гөрмегей йигит, йөне вели онуң бир аягы агсак экени. Ол бизиң үстүмизе гирен бадына гол говшурып салам берди, бизем оны хорматлап еримизден турдук, ол бизиң билен отурмакчы болуп йөнеленде вели, бирденкә бизиң арамызда бир адамың, ягны бир деллегиң бардыгыны гөрди-де, отурмакдан боюн гачырып, ызына чыкып гитмекчи болды. Эмма биз оны тутуп сакладык, өй эеси ол йигиде азатда-мазат япышып, оңа ялбармага дурды-да: «Нәме үчин сен гелеңсоң гитҗек боляң?» дийип сорады. Ол йигит болса: «Алланың хакы үчин, агам, сен маңа хич хили гаршылык гөркезме! Мениң бу ерден чыкып гитҗек болмагым, ынха, хол отуран этеңенәлст деллек себәпли» дийип җогап берди. Өй эеси онуң айдан сөзлерини эшидип, бичак гең галды-да: «Бу нәхили боля! Бу йигит Багдатдан гелен адам, эмма нәме үчин бу деллек онуң йүрегини бозярка?!» дийди. Биз болсак ол йигидиң йүзүне середишдик-де: «А-хов, йигит, сениң бу деллеги йигренмегиң себәби нәме? Айдып бер бизе!» дийишдик.

«Ай, җемагат, Багдат шәхеринде бу деллек икимизиң арамызда шейле бир иш болды — дийип, ол йигит гүррүң бермәге башлады. — Мен шу деллек себәпли өз аягымы дөвдүрип, агсак болуп галдым, шонуң үчинем мен шу деллек билен бир ерде отурып-турушмазлыга, асла онуң болян шәхеринде-де яшамазлыга касам этдим. Ине, шол зерарлы-да Багдатдан чыкып, өз шәхерими терк эдип, шу шәхере гөчүп гелдим[illegible]дем болса мен хут шу сагадың өзүнде бу шәхерден чыкып, шу гиҗәми-де ёлда-ызда гечирмелидирин».

«Алланың хакы үчин, сен бизе өз башыңдан гечирениңи гүррүң бер!» дийип, биз оңа ялбардык.

Ине, онсоң ол йигидем гүррүң бермәге дурды (деллегиң болса йүзи саралып-солды): «Адамлар, билер болсаңыз, мениң атам Багдадың улы тәҗирлериниң бириди, гудратлы Первердигәр болса оңа менден башга перзент бермәндир. Мен өсүп-улалып, әр яшына етенимден соң, мениң атам бейик Таңрының халаныны эдип, өзүни онуң ыгтыярына гечирди, маңа болса пул, хызматкәрлер, гул-гырнаклар галдырып гитди, менем онсоң оңат гейнип, оңат ийип-ичмәге башладым. Эмма Алланың эмри билен, мениң йигрендигим аял болды. Ине, онсоң гүнлерде бир гүн, мен Багдадың көчелеринден гечип баяркам, ёлумың угрунда бир топар аяла душ гелдим-де, ызыма бакан гөтердим өкҗәни, гачып гөзлеринден сыпып, бир петигиң

гапдалындакы кесе отургыҗың үстүнде гизленип отурдым. Отуранымдан бир минут хем гечип-гечмәнкә, бирден габадымдакы өйүң маңа тарапкы эпишгеси ачылды вели, гөрсем, эпишгеден маңа бир гыз гөрүнди, өзи-де эдил долан айлы гиҗәниң айы кимин ялпылдап дур, асла оваданлыкда оңа тай гелҗек гызы хениз гөрмәндим. Ол гыз эпишгәниң өңүнде гойлан гүллере сув сепен болуп дурды. Онсоң ол гыз сага-сола товланҗырады-да, эпишгәни япып, аңырлыгына гитди велин, мениң йигренҗим сөйгә өврүлди дуруберди. Менем шол отурышыма бүтин дүнйәден бизар болуп, шол ерде тә гүн яшянча отурдым. Ине, бир гөсем, бизиң шәхеримизиң хәкими гелйәр, өңүнде бир топар гул, ызында хем бир топар хызматкәр нөкери бар. Ол атдан дүшди-де, хәлки гызың гөрнен өйүне гирди вели, мен онуң шол гызың атасыдыгыны аңдым. Онсоң мен халым перишан, лапыкеч ягдайда өйүмизе гайтдым, өе гелибем шол гызың пикири билен башга зада баш галдырман, өз дүшегимде йыкылып ятдым. Онсоң мениң хызматкәр гырнакларым яныма гелдилер, төверегимде тегеленишип отурдылар, маңа нәме боландыгыны билмән азара галдылар, менем оларың гепине-гүррүңине җогап хем бермән ятырдым, олар болса мениң халыма гынанып аглашдылар, улы алада галдылар.

Онсоң мениң яныма бир гаррыҗа кемпир гелди, ол мени гөрен бадына, мениң нәме дердимиң бардыгыны билди. Ол мениң башуҗумда отурды-да, мениң билен сүйҗи-сүйҗи гүррүң эдип: «Җан балам, сен маңа догруҗасыны айдай, эгер ашык болан болсаң, сениң өз магшугыңа говушмагың үчин мен элимден геленини эдерин» дийди. Мен өз дердими оңа айдан вагтымда болса, ол маңа: «Балам, ол гыз Багдат хәкиминиң гызыдыр, өзи-де оны хемише гулп астында саклаярлар. Сениң оны гөрен ериң шол гызың болян отагыдыр, онуң атасының болса ашакда улы җайы бардыр. Ол гыз хемише еке отуряндыр. Мен олара йыгы-йыгыдан баряндырын, шоңа гөрә-де сен онуң билен диңе мениң көмегим аркалы душушып билерсиң — җанлан ахыры!» дийди.

Мен онуң айданларыны эшиденимден соң, өзүми эле алып, бирнеме догумландым, шол гүн муңа мениң хоссарларым-да бегендилер, эртеси ир билен болса мен эййәм сагалан адамдым. Онсоң гарры кемпир ол гызың янына гидип, җуда якымсыз хабар билен гайдып гелди, асла онуң йүзи-гөзи хем үйтгән экен. Ол: «Балам, ондан маңа етен азары сен сорама! Мен оңа бу хабары айтдым вели, ол гыз маңа: «Гарры мелгун дийсәним, эгер сен шу тетелли гепиңи бес этмесең, гаты чынымдыр, мен сениң өзүңе мынасып теммиңи берерин!» дийип гахарланды. Йөне айыбы ёк, мен онуң янына соң ене бир гезек барарын» дийди. Гаррының бу хабары ене мениң дердими артдырды.

Шондан бирнәче гүн гечeнсоң, ол гарры ене мениң яныма гелип: «Оглум, сен маңа халат салмалысың!» дийди. Мен онуң

бу айданына монча болуп, йүрегим ерине гелен ялы бегенип: «Дүнйәде сениң кем задың болмаз!» дийдим. Ол гарры болса: «Дүйн мен ол гызың янына бардым вели, ол мениң халымың теңдигини, гөзлеримиң яшлыдыгыны гөрүп: «Дайза җан, гөрйән вели, сениң кейпиң ёк ялы-ла?» дийди. Менем онуң бу айданыны эшиденимден соң, гөзлеримден яш дөкүп: «Кейигим, җенап гызы, мен сени йүрегинден сөййән йигидиң янындан гелдим ахыры, ол нерессе сен зерарлы өлҗек болуп ятыр» дийдим. Онсоң ол (йүреҗигиниң юмшандыгы болса билдирип дурды): «Сениң ол айдян йигидиң өзи ниреден?» дийип, менден сорады. Менем оңа: «Ол мениң оглум, хут өз йүрегимден өндүрен мивәм; бирнәче гүн мундан озал, сен эпишгедәки гүллере сув сепип йөркәң, ол сени сынлап гөрүпдир, сениң йүзүңи гөрен бадына-да, саңа ашык болуп акылыны-хушуны йитирипдир. Онсоң бу хабары саңа илки мәлим эден гүнүм сениң маңа берен җогабыңы оңа хабар беренимде, онуң дерди өңкүсинденем артды, ол башыны яссыкдан галдырман ятыр, өзүң гарашык этмесең, ол хөкман сен дийип өлҗек» дийип җогап бердим. Онсоң ол: «Диңе мен зерарлы шейдип ятырмы?» дийип ах чекди (йүзи-де саралып-солара гелипдир). Мен хем оңа: «Алладан ант ичйән, ынан, хут сен зерарлы! Дагы нәмедир өйдйәң?» дийип җогап бердим. Ине, онсоң олам: «Бар, оңа менден салам айт, өзи-де мениң ол зерарлы чекйән дердимиң онуңкыдан телим эссе артыкдыгыны оңа хабар бер. Анна гүни болар вели, гой, ол намаз вагтындан өңрәк шу ере гелсин, мен ашак дүшүп, оңа дервезәни ачып берерин-де, оны өз отагыма гетирерин, онсоң икимиз бирселлем биле боларыс; ол мениң атам намаздан гайдып гелмезиниң өң янында чыкып гайдар» дийип җогап берди.

Мен кемпириң бу хабарыны эшиден бадыма, мениң чекйән хорлукларым башымдан деп болуп, йүрегим ерине гелип рахатландым. Мен оңа халат-серпай берип гойбердим, ол болса: «Сен аркайын болай, йүрегиңи рахат сакла» дийип чыкып гитди, мен болсам: «Асла мениң йүрегимде дерт галмады» дийдим. Муңа болса мениң дост-ярларым хем бейлеки гарындашларым бичак бегендилер.

Анна гүнүне ченли шейле болды. Ине, онсоң гарры гелип, мениң халымдан хабар алды, менем оңа җанымың саг, кейпимиң гачдыгыны айтдым. Онсоң мен эгин-эшиклерими гейип, ювнуп-ардынып, гызың янына гитмек үчин адамларың намаз окамага метҗиде уграмакларына гарашып дурдум. Шол вагт гарры кемпир маңа: «Энтек сениң вагтың бар, шонуң үчинем, сен хаммама гидип ювунсаң, сачыңы-да алдырсаң кем болмазды, ылайта-да гүйчли кеселден соң, мунуң өзи говы боларды» дийди. Менем оңа: «Гаты догры айдяң, йөне мен сачымы сырдырайын-да, хаммама соң өтәгидейин» дийдим.

Ине, онсоң мен сачымы сырдырмак үчин деллеги чагырмакчы

болуп, өз хызматкәримиң бирине: «Базара бар-да, деллеклериң акыллыракларындан бирини алып гел, йөне вели мүң гепиң башына етип яңрап, петең-бизарымы чыкарҗак яңрасы болмасын» дийип табшырдым. Ине, онсоң хызматкәрем гидип, ынха шу этеңенәлет гоҗаны алып гелди. Ол гелип маңа салам берди, менем адам ялы саламыны алдым. Онсоң ол: «Гөрйән вели сен хорланыпсың» дийди. Менем оңа: «Хә мен нәхошлапдым» дийип дүшүндирдим. Онда ол: «Алла сениң гайгы-гамыңы деп этсин, дерт-белалардан горап сакласын!» дийип дилег этди.

Менем: «Агзыңдан худай эшитсин!» дийдим. Онсоң деллек сесленди: «Худая шүкүр эт, мениң җенабым, хернә саг-аман гутулыпсың! Сен сачыңы еңлетмекчими я-да ган алдырҗакмы? Ибн Аббасың айтмагына гөрә, — Алла оңа рахмет нурыны сачсын! — пыгамберимиз: «Анна гүни гылыны гыркдыраның башындан етмиш бела деп болар» дийипдир; ене шонуң айтмагына гөрә, ол: «Анна гүни өз тенине сүлүк гойберен адам гөзүниң көр болмак беласындан хем телим кеселден дынар» дийипдир».

Мен оңа: «Сен бу гүррүңлериңи гой-да, хәзириң өзүнде туруп, мениң башымы сырып бер, мен яравсыз адам!» дийдим. Онсоң деллек еринден туруп, элини узадагада, яглыгыны чыкарды-да ачды вели, бирденкә гөрсем, яглыгының ичинде гырасы күмүш еди гөзли йылдызнамасы бар экен. Ине, онсоң деллек оны элине алып, җайың ортарасына барды-да, гүнүң шөхлесине бакан йүзүни ёкарык тутуп, эсли вагт середип дурды, соңундан-нам шейле дийди: «Билер болсаң, шу гүнүң, ягны, анна гүнүниң, пыгамбериң гөчен вагтындан хасапланылян (онуң шанына шөхрат хем салават!) алты йүз алтмыш үчүнҗи йылың, Исгендер заманындан хасапланылян еди мүң үч йүз йигриминҗи йылың сапар айының онундакы анна гүнүниң башындан бәри секиз градусдыр алты минут гечипдир, шу гүнки гүнде догмалысы болса, хасаплашык ылмының дүзгүнлерине гөрә, Марс йылдызыдыр, өзи-де бир себәп билен, онуң гаршысында дуран Меркурий экен, бу болса хәзир сач сырмагың говудыгыны гөркезйәр, онсоңам мунуң өзи сениң бир адам билен душушмак арзувың бардыгыны маңа аян эдйәр, онуң өзи аматлы-да болҗак, йөне вели соңундан болҗак затлар хем геп-гүррүңлерем бар, оны болса мен саңа айтҗак дәл».

Мен гахарланып: «Аллададан ант ичйән, сен мени бизар этдиң, өзүңем өңүнден гөрен болуп, мениң гөвнүме ёк затлары гетирдиң. Мен болсам сени башга зат үчин дәл-де, диңе башымы сырдырмак үчин гетиртдим ахыры! Басымрак бол-да, мениң башымы сырып бер, өзүңем мениң билен гүррүңиңи азрак эт!» дийдим. Деллек болса ене маңа: «Алладан ант ичйән, эгер сен шу гүн өз башыңа нәме дүшҗегини билйән болсаң, онда сен шу гүн хич зат этмән ятардың. Мен нәме эт дийсем,

шоны-да этмеги саңа маслахат берйәрин, чүнки мен йылдыз хасабына эсасланып айдярын» дийди.

Менем оңа: «Алладан ант ичйән, мен сенден башга йылдыз ылмындан баш чыкарян деллек гөрмәндим, йөне вели мен сениң җуда бидерек яңраяныңы билйән, шоңа гөзүмем етик. Мен сени диңе башымы сырдырмак үчин чагыртдым, сен болса бидерек яңрамак үчин гелене меңзейәрсиң» дийдим. Онда деллек ене маңа бакып: «Мен саңа ене бирнәче затлары айдып берейинми?— дийди. — Йылдыз санап билйән деллеги саңа худай берипдир. Мениң хемме затдан: җадыгөйликденем, грамматикаданам, сарп-нахуданам, риторикаданам, дилеварлыкданам, логикаданам, астрономияданам, геометрияданам, канунчылыкданам, раватданам, гурханданам башым чыкяр, мен энчеме китаплары окап ят тутдум, бирнәче ишлере баш гошдум хем баш чыкардым, ылымлар окадым хем аңырсына етдим, сенетлер өврендим хем эле алдым, хемме затлар билен мешгул болдум хем баш гошдум. Сениң атаң мени аз яңраянлыгым үчин халаярды, шоңа гөрә-де саңа хызмат этмек мениң борҗумдыр. Йөне вели мен сениң айдышың ялы яңра бейлеки дәлдирин, шоңа гөрә-де маңа салыхатлы хем дымма дийип ат берйәрлер. Сениң этмели задың: Аллаха шүкүр этмели хем-де мениң айданыма гаршы болмалы дәл, мен сениң чын маслахатчыңдырын, ниетим саңа ягшылык этмекдир, өзүмем бүтин бир йыллап сениң хызматыңда болмак ислейәрин, сенем мениң гадырымы билмелисиң, онуң үчин сенден музд тамакинем дәл».

Мен онуң бу айданларыны эшидип: «Сен шу гүн мени өлдүрмән дынмаҗак өйдйән, хөкман өлдүрйәң» дийип җибриндим. Онда деллек маңа шейле җогап берди: «Эй, мениң җенабым, мениң өзүмден бейлеки алты доганымың хеммесинден тапавутланып, яңра дәлдигим зерарлы, иллер маңа Дымма дийип ат берди, чүнки мениң доганларымың атлары яңралык билен бағланышыклы: улы доганыма Бабук-Яңра, икинҗисине Халдар-Гыкылыкчы, үчүнҗисине Факик-Самра, дөрдүнҗисине Асвани-Күйзе, (хемише агзы күйзәң агзы ялы ачык дур диен маныда), бәшинҗисине Фашшар-Паң, алтынҗысына-да Шакашик-Гүрлемпач дийййәрлер, единҗисине болса Самит-Дымма дийййәрлер, олам өзүм».

Деллек гүррүңини бичак узага чекенсоң, мениң гасыгым ярылара гелени үчин, мен хызматкәриме: «Онуң элине чәрьек динар бер-де, ковуп гойбер, Алланың хакы үчин, ол мениң янымдан оварра болсун! Башымы сыраны-да герек дәл, бейлекисиде!» дийдим — дийип, ол йигит гүррүң берди. — Эмма деллек мениң өз хызматкәриме айданымы эшидип: «Вей, җенап, бу нәме дийдигиң болды? Саңа хызмат этмән, пул алмаҗагыма Алладан ант ичйәрин, өзем мен саңа хөкман хызмат этмелидирин! — дийип гыгырып башлады. — Мен саңа хызмат этмәге борчлудырын, өзем сениң гөвүн ислегиңи ерине етирмелиди-

рин, асла мен сенден хак алмагың пикиринем эдемок. Эгер сен мениң гадыр-гымматымы билмейәнем болсаң, эмма мен сениң гадыр-гымматыңы билйәндирин, сениң атаң пахыр бизе мерхемет эдендир, оңа-да гудратлы Алланың өзи мерхемет этсин, ол бенде бичак гайратлы адамды. Үстүмде Алла бар, бир гезек, ынха шу гүнки ялы, таңрының назар салан оңат бир гүнүнде, сениң атаң мени өз янына чагырдып гетиртди, менем онуң янына гелдим вели (ол өзүниң дост-ярлары билен йыгнанышып отуран экен), ол маңа: «Маңа ган алып бер!» дийди. Онсоң менем йылдызнамамы алагада, онуң белентлигини өлчәп гөрдүм вели, йылдызларың ерлешиши онуң үчин догры гелмейән экени, шол зерарлы-да ол вагт ган алмагың өзи агыр болҗакды, ине, онсоң менем бу ягдайы дүшүндирип гайтдым, ол болса мениң айданыма эермек билен болды-да, ган алдырмакдан сакланды, мен болсам оны васп эдип, онуң шанына шу газалы айтдым:

«Ган алып берсем дийип, алы хузура гелдим,
Йөне бу гүн гаршыда шум йылдыз барын билдим.

Соң гошулдым сөхбете, тәсин затлар дилимде,
Тапылмады тай маңа ылымда хем билимде.

Хезил этди җенабым, хуллас гөненди җаны,
Дийди: «Сөзүң дүрдәне, аклың тылла магданы».

Менем бердим җогабын: «Өзүң җошдуң бу генҗи,
Сен өвретдиң барысын, сенсиң ылмың гуванҗы.

Сахы, җомарт, рехимли, сап ѳвүнли, мылайым,
Пикир-пайхас харманы, узак яша, худайым!»

Сениң атаң муңа түйс йүрекден шат болуп, хызматкәрине гыгырды-да, оңа: «Бу адама бир йүз үч динар билен бир халат яп!» дийди. Айдышы ялы-да, ол затлары маңа говшурды. Аматлы хем айны вагты геленде болса, мен оңа ган алып бердим. Ол болса мениң айданыма гаршы болмады, гайтам, маңа хошаллык билдирип, таңрыялкасын айтды, онуң янына гелип йыгнанан адамлар хем маңа хошаллык билдирдилер. Ган алмаклыгы гутаранымдан соң, мен геплемән дуруп билмедим-де: «Алланың хакы үчин, мениң җенабым, сениң: «Бу адама бир йүз үч динар бер!» диениң себәби нәме?» дийип сорадым. Ол болса маңа: «Бир динар йылдыз санайҗылыгың үчин, бир динар гүррүң берениң үчин, бир динарам ган алып берениң үчин, йүз динардыр бир халат болса мени тарыплап газал дүзениң үчин» дийип җогап берди».

Мен оңа: «Сен кимин адам билен таныш боланы үчин, Аллатагала онуң гүнәсини багышласын-да!» дийдим вели, бу деллек лох-лох гүлүп, шейле дийди: «Алладан өзге худай болуп билмез, Мухаммедем Алланың ресулыдыр! Хеммәни үйтгедип,

өзи үйтгемейәне ат-оваза болсун! Үстүмде Алла бар, мен сени акыллымыкаң өйдйәрдим вели, эмма сен нәсаглыгыңдан самраярсың. Алла өзүниң бейик китабында: «Зерре-де гаргарын, зерре-де ялкарын» дийипдир, шол зерарлы-да, сен хер ничигем болса, ялканыпсың. Мен сениң нәме үчин дарыгяндыгың себәбини билемок, йөне вели сен блйәрмиң, сениң атаң хем бабаң пахыр менден маслахатсыз чөп башыны гымылдатмаздылар. «Маслахатлы бичилен дон гысга гелмез дийипдирлер» ахыры; ене бир накылда болса: «Яшулусы болмадыгың, өзи яшулы болуп билмез» дийилйәр. Шахыр шейле дийипдир:

Башын тутар болсаң бир мөхүм ишиң,
Маслахатын алгын пәхимдар кишиң.

Сен хер бир ишден баш чыкармакда маңа тай гелҗек адамы гөзләбем тапып билмерсиң, өзүмем ики аягымың үстүнде дик дуруп, саңа хызмат эдип дурсам-да, сен мени ядадаңок, эмма гел-гел, нәме үчин мен сени ядадярмышым? Эйсем-де болса, айыбы ёк, сениң атаң пахырың маңа эден ягшылыкларының хатырасы үчин мен сабырлы хем аркалы болаярын».

Мен оңа: «Хай, эшегиң гуйругы бол-а, эгер худай чапсын, сен гүррүңиңи узага чеке-чеке, мениң үстүме абанып, асыл гепиңи гутармадың-ла! Сен мениң башымы сырып бер-де, янымдан гүм бол!» дийип гыгырдым. Шондан соң деллек мениң башымы эзди-де: «Мен сениң халыс йүрегиңе дүшеними өзүмем билйәрин, эмма мен сени гүнәкәр хасапламок, себәби дийсең, сениң акылың кемтер, өзүңем хениз яш чага, сени эгниме гөтерип, мекдебе гатнадып йөренимиң өзи дүйн дәлмиди» дийди. Мен: «Җан доган, Алланың хакы үчин, мениң билен ишиңи гутарянчаң гайрат эт-де, сесиңи кес, онсоң худай бизар-мен бизар, шу тайдан саг-аман өз ёлуңа угравери!» дийип, үстүмдәки эгинбашларымы җырым-җырым эдип йыртышдырдым. Мениң шейденими гөренден соң, деллек пәкисини алып, оны чалмага дурды, өзи-де мениң хушум башымдан учара голайлаянча чалды дурды, ахыры гелип сырмага башлады, келләмиң эл ялы ерини сырды-да, элини ёкарык галдарып дуршуна: «Билер болсаң, җенап, эвмек — шейтандан, сабыр — рахмандан! — дийип, шу наманы айтды:

Алңасама, эвме — эвмек шейтандан,
Иле рехм кыл — рахмет ягар хер яндан.

Зулм эйлеме — берер товпыгың җепбар,
Бетер зулма учрар хер бир сүтемкәр».

Ондан соң ол: — Эй мениң җенабым, гөрйән вели, сен мениң нәхили улы орунда дурянлыгымдан хем бихабар болсаң герек — дийди. — Мениң элим патышаларың, эмирлериң, везирлериң, акылдар-билимдарларың хем мынасып уламаларың депесинденем инйәндир, чүнки шахыр маңа шейле айдыпды:

Дүр монжугы сандым хер хүнәрменди,
Бу деллек бир гөвхер, мен оңа бенди.

Даналар «Лепбей!» дийип алыпдыр дашын,
Гол астында саклар шаларың башын».

Онсоң мен оңа: «Сен өзүңден соралмаян затлары айтмагыңы гой-да, ишиң билен болсана, сен мениң йүрегиме дүшдүң, халыс петең-бизарымы чыкардың!» дийип гыгырдым. Деллек болса: «Гөвнүме болмаса, сен ховлугян ялы-ла?» дийип сорады. Менем: «Хава, хава, ха-ввв!» дийип гыгырдым; шол вагт ол: «Сабыр эт» әвмек шейтандандыр, шейтан пәлине гитмегиң соңы болса өкүнч хем умытсызлыкдыр. Иң говусы, хер бир ишде ховлукмазлыкдыр дийип, бир бенде айдыпдыр, кимем болса, ятан ери ягты болуп, иманы хемра болсун! Алладан ант ичйән, сениң бу ховлугян ишиңден мениң гөвнүм сув ичмейәр. Мениң диеними этсең, сен өз йүрегиңе дүвен ишиңи маңа аян эт: сен башга бир задың үстүнден барарсың өйдүп горкярын. Намаз вагтына ченли ене үч сагат галды ахыры. Мен бу барада шүбхели болуп галмакчы дәлдирин — дийип, сөзүниң үстүни етирди. — Эмма мен вагтыны такык билмек ислейәрин, чүнки аңырсына гөз етирмезден, сөзүңи бидерек шагладып йөрмегиң өзи масгарачылыкдыр, ылайта-да, мениң ялы билгичлер үчин говы дәл, себәби дийсең, мениң ат-абрайым, газанан шөхратым адамларың арасында дилден-диле гечип әлеме яйрапдыр, шоңа гөрә-де, бейлеки йылдыз санайжыларың айдып йөрүшлери ялы, мен чен билен айдып йөрмели дәлдирин, мениң айданым — айданым болмалыдыр».

Ине, онсоң ол әлиндәки пәкисини ташлады-да, йылдызнамасыны алып, гүнүң ашагына гитди, ол ерде эп-эсли вагтлап эгленди, ондан соң гайдып гелди-де: «Намаз вагтына ченли үч сагат галыпдыр, шондан азам дәл, көпем» дийди.

Мен оңа: «Алланың хакы үчин, бес эт инди — дийип җибриндим. — Сен мениң хут багрымы параладың!» дийдим. Ондан соң деллек пәкисини алып, оны чалмага дурды, онсоң ене шол өңкүси ялы, келләмиң биразаҗык ерини сырды-да: «Мен сениң шу алңасаклыгыңа гынанярын, эгер сен нәме үчин алңасаяндыгың себәбини маңа айтсаң, өзүң үчин говы болар; өзүң билйәң ахыры, сениң атаң хем бабаң пахыр менден маслахатсыз чөп башыны гымылдатмаздылар» дийди. Ине, онсоң мен ондан дынып билмеҗегиме гөзүм етенсоң, өз янымдан: «Намаз вагты етип гелди, мен болсам илат метҗитден чыкманка гызың янына гитмекчи болуп отырын. Эгер бир минутлыкча гиҗә галсам, онуң янына нәхили ёл билен гирип билерин!» дийип ичими гепледим.

Онсоң оңа: «Гүррүңиңи азрак эт өзүңем бу хили болар-болмаз яңраманы гой-да, ишиң билен бол, мен өз достларымдан бириниң янына мейлисе гитҗек» дийдим. Деллек болса мейлис

диеними эшидип: «Бу гүн — мениң үчин иң бир хайыр-сахаватлы гүн болмалы! Мен дүйн өз таныш-билишлеримден бирнәчесини шу гүн өйүме чагырыпдым, өзүм болсам олара иер-ичер ялы, аңры-бәри тайярламагы ядымдан чыкаран экеним, ынха инди диңе шу вагт ядыма дүшди. Вах, арман, оларың өңүнде масгара болмалы болдум!» дийди. Мен оңа: «Раст мениң бу гүн мейлисе гидйәними билен болсаң, сен онуң гайгысыны этме. Эгер сен басымрак болуп, мениң башымы сырмак ишиңи чалтрак гутарсаң, мениң өйүмдә-ки иер-ичер ялы затларың хеммеси сенинки болсун» дийдим.

Онда деллек: «Алла сениң дөвлетиңи зыят этсин! Мен билип гояр ялы, мениң өз мыхманларыма хөдүрләр ялы нәме задың бар болса, айдып бер» дийди. Менем оңа: «Мениң бәш дүрли нахарым бар, он саны чаларак гызардылып говрулан товук, тутуш бир гузы бар» дийип җогап бердим. Онда ол: «Вах, гетирипҗик гөркезәйсеңдиң, өз гөзүм биленем бир гөрсемдим!» дийип шапбылдады. Менем ол затларың хеммесини гетирип бериң шуңа дийип, хызматкәрлериме буюрдым. Онсоң ол гетирилен затлары гөрүп: «Сен Алланың сөен адамысың! Сениң йүрегиң гөр нәхили асыллы экен! Йөне вели, гүл сувудыр мүшк-анбар герек экени» дийди. Менем оңа бахасы элли динарлык зады кагыза долангылыгына онуң элине бердим, онуң ичинде мүшк-анбар ялы хер дүрли хош ыслы затлар барды.

Вагт аз галыпды, мениң йүрегим даралярды, шонуң үчинем оңа: «Шуны ал-да, мениң келләми долы сырып бер, өзи-де Мухаммедиң өмрүнден саңа пент болсун — Алла оңа керемни эчилсин!» дийдим. Эмма деллек: «Алладан ант ичйән, эгер онуң ичиндәки затларың хеммесини гөрүп чыкман, оны алмарын!» дийип сесленди. Онсоң менем хызматкәре буйруп, кагызы ачдырдым вели, деллек йылдызнамасыны элинден гачырып, ашак отурды-да, кагызың ичиндәки мүшк, анбар ялы хош ыслы затлары сынлап башлады, шейдибем мени аңры хетдиме етирди. Ондан соң ол еринден туруп, пәкисини элине алып, мениң келләмиң ене биразаҗык ерини сырды-да, шейле дийди:

«Бу огланың болшы агын атасы,
Дарагт көке гөрә, ёкдур хатасы.

Алладан ант ичйән, балам — дийип, маңа йүзленди: — Мен саңа хошаллык билдирҗегими-де билемок, сениң атаңа билдирҗегими-де билемок, чүнки мениң шу гүнки гураҗак мейлисимиң хеммеси сениң садакаң хем ягшылыгың бир бөлегидир. Эмма мениң мыхманларымың арасында бу хеззете мынасып адам ёк, мениңкә гелҗек хорматлы җенаплар түкел хаммам эеси Зенгут, галла сөвдагәри Салы, нойба сатан Салит, дүекеш Суайд, онсоң Сувейд хаммал, Абу-Мукариш хаммамчы, Касым гаравул, Керим атбакар, Икриш гөкчи, Хумейд сүбсегәр тетел-

ли адамлар. Өзи-де оларың арасында йүреге дүшеген, беззат, яңра я-да агыр адам хем ёк, онсоңам оларың хер бириниң өз эдйән тансы бар, хер бириниң өз айдян газалы бар. Йөне оларың иң говы тарапларының бири — олар сениң хызматкәр гулуң ялы, көп геплемеги хем яңралыгы биленоклар. Хаммам эесини алып гөрсек, ол депрек билен гошуп, бирхили гең айдым айдяр, онсоң танс эдип: «Мен гидейин, эне җан, голчаҗыгымы долдурайын!» дийип айдым айдяр. Галла сатан болса бейлекилере гөрә хас өкдедигини гөркезйәр: тансам эдйәр, онсоң: «Галмады арманым менде, башым саңа олды бенде!» дийип айдымам айдяр вели, хеммелериң эрән багрыны даш эдйәр дийип, оңа гүлүшйәрлер. Сүбсегәр айдым айданда болса, учуп барян гушларам сакга дуруберйәр. Онуң бар билйәни: «Аялымың тәзелиги, гөйә улы сандыкдадыр», онуң өзи вели гөрмегей хем шадыян адам, шонуң үчинем, мен онуң шанына газал дүздүм:

Хапа дашян достум мениң гөз гуванҗым ханыманым,
Кадды бойы серви нахал, хусны якар ыстыханым.

Бу гүн ыкбал ярлык эдип, бегендирди мен дымманы,
Гөрүп достум гелендигин. җош урды ышгым умманы.

Дийдим: «Гардаш, туташдырдың йүрекде сөнмез аташы,
Дийди: «Гең дәл, болан болсам бирденкә күречи башы».

Оларың хер хайсысы-да шадыян хем гүлкүнч затлар айдып адамлары өкделик билен гүймейәр. Йөне вели, гүррүң беренден эшидениң билен гөрениң дең болмаяр — дийип, сөзүниң ызыны етирди. — Шонуң үчинем, эгер сен хормат эдип, бизиңкә барайсаң, мунуң өзи бизиң үчинем, сениң үчинем говы зат боларды. Сен өз дост-ярларыңдан бириниң өйүне гитмек хыялыны гой болсун эт. Онсоң-да сениң кеселден яңа гутуландыгың аламатлары йүзүңденем билдирип дур. Сениң барып-да яңра адамлара габат геләймегиңем мүмкиндир, өзлерине дегишли болмадык затларың гүррүңини эдип отуран яңра душарсың я-да оларың арасында яланчы-яңраның болмагы мүмкин, онсоң сениңем келләң агырар. Сен нәсагланыңдан соң, хениз оңлы даяныбам билмәнсиң ахыры».

Мен ичи янаның гүлкүсини эден болуп: «Муны хачанам болса, башга бир гүне гоялы — дийип җогап бердим. — Сен менлик ишиңи гутар, гудраты гүйчли Таңрының пенасы астында менем гидейин, сен болсаң өз дост-ярларың янына бар, олар сениң гелериңе гарашып отурандырлар».

Онда деллек: «Вах, җенап, мен сени диңе шол аҗайып адамлар билен, көне адамларың огуллары билен душушдырмак ислейәрин ахыры — дийип гүрлемәге башлады. — Өзи-де оларың арасында яңра хем көп геплеген адамлар ёк. Мен өзүмиң улалып кемала гелен вагтымдан бәри, өзүне дегишли болмадык зат-

лары сорап отуран адам билен асла ыснышып билемок, шонуң үчинем, хемише өзүм ялы, геплемезек адамлар билен барыш-гелиш эдйәрин. Эгер сен олары хич болманда екеҗе гезек гөрүп, олар билен достлук ачайсаң, сен өз дост-ярларыңы бүтинлей ташларсың». Менем оңа: «Шолар аркалы Алла сениң шатлыгыңы беркарар этсин! Хайсы-да болса, гараз бир гүн мен оларың янына хөкман барарын» дийдим. Онда деллек: «Мен сениң хут шу гүн бармагыңы ислейәрин! — дийип сесленди. — Эгер сен мениң достларымың янына мениң билен биле гитмеги йүрегиңе дүвен болсаң, онда сен маңа багышлан затларыңы олара элтип бермәге ругсат эт. Эгер сен бу гүн хөкман өз дост-ярларың янына гитмекчи болсаң, онда мен сениң өзүме эчилен хем хорматлап берен шол затларыңы өйүме экидейин-де, өз достларымың өңүнде гоюп гайдайын, гой, олар маңа гарашмасынлар-да, ийсинлер, ичсинлер, кейплерини көклесинлер, мен болсам сениң яныңа гайдып гелейин, онсоң сениң достларыңың янына икимиз биле өтәгидерис. Мен өз достларымы өйүмде гоюп гайданым биленем оларың менден өйке-кине этҗек гүманлары болмаз, чүнки бизиң арамызда хич хили дар гурсаклык ёкдур. Мен деррев гайдып гелерин, онсоң сен хер ере гитсеңем, мен сенден галмарын». Мен: «Ери-гөги ярадан гудратлы Аллатагаланың хакы үчин! — дийип гыгырдым. — Сен өз достларыңың янына бар-да, олар билен мейлис эт, менем өз достларымың янына гидейин-де, бу гүн оларыңкыда болайын: олар маңа гарашып отурандырлар». Онда деллек: «Мен сениң еке өзүңи гойберип билмерин» дийип җогап берди. Онсоң мен оңа: «Мениң барҗак ериме өзүмден башга хич ким барып билмез» дийдим. Эмма деллек: «Гөрйән вели, сен хайсы-да болса бир аял билен беллешипсиң өйдйән, ёгсам болмаса сен мени өз яның билен экидердиң ахыры — дийди. —Өзгелере гаранда, бу бабатда мениң хак-хукугым хас улудыр, шоңа гөрә-де сениң ислейән задың ерине дүшмегине мен саңа көмек берейин. Мен сениң җаныңы гайгы эдйән: хайсыдыр бир аялың янына барарсың-да, бир бела-бетере ёлугарсың өйдүп горкярын. Бу шәхерде, Багдатда, онуң ялы ише баш гошуп билйән адам ёкдур, ылайта-да бу гүнки ялы гүнде, онсоңам бизиң Багдадымызың велиси бичак берк тутян, сарпасына хормат гоюлян адамдыр.

Мен оңа: «Хәй, иши гайдан, бетнам гоҗа, җәхеннем бол шу тайдан! Сен маңа нәмелер айдып самраярсың!» дийип гыгырдым. Онда деллек: «Пәхей, акмак дийсәним, сен маңа өз ичиңден: — бу нә бихая гарры! — диййәнсиң. Өзүңем шейден болуп менден сыр гизлеҗек болярсың, эмма мен бу затлара дүшүнйәрин, аңырсына-да гөзүм етип дураны үчин, саңа бу меселеде шу гүн өзүм көмек бермекчи» дийди.

Мен бу деллегиң айдянларыны өз хоссарларым хем гоңшуларым эшидер өйдүп горкдум-да, бирентеклэп сесими чыкарман отурдым. Шейдишибем биз намаз вагтының геленини дуй-

ман галдык, онсоң весъетнама мөхлети гелип етди. Ахыры деллек мениң башымы сырып болды вели, мен оңа: «Бу иер-ичер ялы затлары ал-да, өз достларың янына бар. Сен доланып гелйәнчәң, мен бу тайда гарашып-отурайын, онсоң икимиз биле гидерис» дийдим.

Мен-бу этеңенәледи өз янымдан сыпайычылык билен ковмак үчин, онуң дилини тапарын өйдүп, пара-пешгеш билен, алдав билен дынмакчы болуп элимден геленини этдим, шол угруна кован болдум отурдым, эмма ол: «Сен мени алдаярсың, еке өзүң гидерсиңем, хөкман бир беланың үстүнденем барарсың, онсоң чыкара дешигем тапмарсың. Алланың хакы үчин, еке гитме, мен гелинчәм гараш, икимиз биле гидели, менем сениң ишиң җүпүне дүшүшини гөрейин» дийди. Менем оңа: «Боля, йөне мени гарашдырып гояйма» дийдим. Ине, онсоң бу этеңенәледем мениң өзүне берен иер-ичер ялы хем бейлеки затларымы алып, мениң янымдан гүмүни дартып гитди, эмма ол затлары өйүне гөтерип экитдирмек үчин хаммала берипдир-де, өзи болса хайсыдыр бир көчеҗигиң гапдалында букулып галыпдыр. Менем хайдан-хай турагада (азанчылар болса эййәм пыгамбериң шанына салават айдып болупдылар), өзүмиң эшиклерими гейдим-де, көчә чыкдым, онсоң гидип, шол көчеҗиге етенимден соң, шол гызы гөрен еримдәки өйүң янында аяк чекдим, гөрсем, шол гаррыҗа кемпирем маңа гарашып дуран экени. Онсоң менем онуң билен шол гызың болян өйүне гирип, ёкары чыкдым-да, ол тама гирдим. Ине, онсоң бирденкә гөрсем, өйүң эеси метҗитден гайдып гелип, җая гирди-де, дервезесини шарк-мурк гулплады. Менем ёкаркы тамың эпишгесинден ашак середип гөрсем, ынха бу деллек! — Алла товпыгыны берсин — дервезәниң агзында писини ашырып отыр. Мен: «Бе, бу мелгун мениң бу ере геленими нireден билдикә?» дийип, ичими геплетдим. Эдил шол минутың өзүнде-де, Алланың өзи маңа гейдирен гораг пердесини сыпырып айырмак ислэни себәпли-де, өй эесиниң хызматкәр гырнакларындан бири нәмедир бир зады ядындан чыкарыпмы нәмеми хоҗайын оны урмага башлады, олам улы или билен аглап гыгырды вели, онуң гулларындан бири ылгап гелип, ол гырнагы халас этмекчи болды, эмма хоҗайын оны-да урды, онсоң олам бар-бар багырып гыгырды. Шонда бу этеңенәлет деллек болса өй эеси мени урияндыр өйдүпдир-де, галмагал турзуп, өзүниң үст-башыны йыртышдырып, депесинден гум совруп, дат-бидат эдип. төверекден харай ислэп, алагыкылык этди. Онуң төверегинде-де адамлар барды, бу болса: «Хәкимиң өйүнде мениң җенабымы өлдүрдилер!» дийип надаралык эдип башлады.

Ондан соң ол мениң өйүме бакан гыкылык эдип уграпдыр, адамлар болса онуң ызына дүшүп барышларына, мениң хоссарларыма хем хызматкәрлериме хабар етирипдирлер. Ине, онсоң мен эйләми-бейләми бакманкам, мениң адамларым улы ыз-

лашык болуп, яка йыртып, яс тутуп, өзлери-де: «Вай, бизиң җенабымызей!» дийип аглашып, мениң гирен өйүме етип гелдилер. Бу деллегем якасыны сал-сал эдип, оларың өңүне дүшүп гыгырып гелйәрди, улы илем онуң ызында сом-саяк. Мениң хоссарларым сес эдйәрдилер, деллек болса оларың хеммесинден бетер гыгырярды, олар: «Вай, өлдүрилипдирей! Вай, өлдүрилипдирей!» дийип аглашып, эңрешип, мениң гирен өйүме бакан гелйәрдилер.

Өй эеси болса дервезәниң дашындакы бу гыкылыгы эшидип, өз хызматкәрлеринден бирине: «Нәме болдука, гөрүп гел» дийипдир. Хызматкәрем дашарык чыкып гөрүп, өз хожайыныныӊ янына доланып гелип: «Җенап, дервезәниң агзындакы адам он мүңденем көп, аялмы, эркекми, хүмер берип дурушларына: «Вай өлдүрилипдир!» дийшип гыгырышярлар, өзлерем бизиң өйүмизе бакан эллерини узадышярлар» дийип хабар берди. Хәким бу хабары эшиденде, мунуң өзи нәме-де болса, дүйпли зат өйдйән дийип, өзи-де гахар-газаба мүнүп, турагада чыкып дервезәни ачды. Дервезәң агзында хүмерленишип дуран мәрекәни гөрүп, аңк-таңк болуп: «А-хов, җемагат, бу нәме болдугы?» дийип сорады. Мениң адамларым болса онуң үстүне гыгырышып: «Хай, этеңенәлет, хәй, итиң бири, хәй, доңуз оглы, сен бизиң җенабымызы өлдүрипсиң!» дийип гыгырышдылар. Хәким болса олара: «А-хов, адамлар, мен сизиң җенабыңызы өлдүрер ялы, ол нәме эдипдир? Ынха, мениң өйүм сизиң гөзүңизиң алнында дур» дийди. Деллек оңа: «Яңы сен оны гамчы билен уруп дурдуң, мен онуң гыкылыгыны эшитдим» дийди. Хәким болса ене: «Мен оны өлдүрер ялы, онуң эден этмиши нәме, асла оны мениң өйүме ким салды, ниреден гетирип, нирә салды?» дийип сорады. Онда деллек: «Әм-сәмсирән болма, яшулы! Мен бу затларың хеммесине белет. Сениң гызың оны, олам сениң гызыңы сөййәр. Ол сениң өйүңе гирен вагтында, сенем оны дуйдуң-да, сен өз хызматкәрлериңе оны урмалы дийип буйрук бердиң, оларам оны урдулар. Алладан ант ичйән, я-ха икимизиң давамызы халыфың диваны ачып берер я-да сен бизиң җенабымызы чыкар дашарык, хоссарлары оны алып экитсинлер, болмаса-да, ынха өзүм өйүңе гирип, оны алып чыкарын, онсоң өзүң масгара боларсың» дийди.

Онда хәким (онуң агзы агыздырыклы ялы геплейәрди, өзи-де мәрекәниң өңүнде утанчлы гөрүнйәрди): «Эгер сен дogрыңы айдян болсаң, өзүң өе гир-де, оны чыкар онда» дийип җогап берди.

Деллек еке бөкенде өе гирди; менем онуң өе гиренини гөрүп, чыкып гачмагың ёлуны агтарып башладым. Эмма мен өз гирен тамымың ичинде дуран уллакан сандыкдан башга, аматлы чыкалга тапмадым. Ине, онсоң мен шол сандыгың ичине гирдим-де, агзыны япып, демими алмага-да горкуп ятдым. Деллек болса ичерик гирди-де, геле-гелмәше, алахасырды болуп, мени

гөзлемәге дурды, өзи-де мениң ниреде болмагымың мүмкиндигини билҗек болуп ойланярды. Онсоң ол эйлесине-бейлесине гаранҗаклады-да, мениң ятан сандыгымың янына гелди, бирденем ол сандыгы депесине гөтерип алып уградь вели, мениң горкымдан яңа тас җаным чыкыпды. Деллек болса хайдап барярды. Онсоң мен мундан гачып гутулып билмеҗегими аңып, сандыгың агзыны ачмагы йүрегиме дүвдүм. Ачагада ере бөкүбем аягымы дөвдүрдим. Онсоң дервезе ачылды вели, гөрсем, ол ере улы мәреке топланан экени.

Шунуң ялы гүнде, баша иш дүшен вагтында хайры етер диййип, мен өз яным билен пул гөтерйәрдим. Ине, онсоң голтугыма элими сокагада бир пенҗе гызыл пулы алдым-да, адамларың үстүне пенҗеләп гызыл пуллары сечдим, шейдибем оларың үнсүни өзүмден совмак исследим. Ине, айданым ялы, адамлар пул чөплемәге эңдилер-де, шонуң билен гарабашагай болдулар, менем көчәниң бурчундан өврүлдим-де өкҗәни гөтердим, Багдадың көчелери билен сага-сола егдекләп гачдым. Эмма бу этеңенәлет деллек вели, шонда-да мениң ызымдан галман, мен хайсы дешиге сүмсем, бу хем ызым билен сүмйәрди-де: «Олар мениң җенабыма яманлык эдип, мениң ичими якҗак болдулар! Аллаха шүкүр, маңа худай көмек этди, мениң җенабымы-да Алланың өзи оларың элинден халас этди! — диййәрди. — Сениң ахмал галмаклыгың хемише мениң гахарымы гетирйәрди, гөр, сен өзүңе нәхили зепер етирдиң, эгер Алланың өзи мени сениң яныңа ибермедик болса, онда сен өзүңиң шу дүшен дузагыңдан сыпып билмездиң, сениң башыңа шейле бир товкыны салардылар вели, онсоң сен ол беладан хич хачанам гутулып билмездиң. Мениң хут сениң үчин яшап хем-де сени беладан гутарып йөрмегим үчин нәче берерсиң? Алладан ант ичйән, сениң шу ахмал болмагың өзи мениң җанымы алды, сен болсаң ене еке өзүң гитмекчи болупдың! Эмма биз ене сениң билен деӊ болуп дурмарыс, чүнки сен кемакыл хем алңасак болярсың». ·

Мен оңа: «Сен маңа етирен бу зыянларыңы-да аз гөрүп, ене мениң ызымдан ылгап йөрсүң, үстесине-де базарың ичинде маңа бу хили сөзлерем айдярсың-ла!» диййип гыгырдым вели, шу деллеге гахарым гелшинден яңа тас йүрегим агзымдан чыкыпды. Онсоң мен базарың ичиндәки мыхманхана барып гирдим-де, оларың эесинден харай исследим, онсоң ол бу деллеги мениң яныма гойбермеди. Мен мыхман отагларының биринде отуран еримден өзүме: «Мен инди бу этеңенәлет деллекден сыпып билҗек дәл өйдйән, онуң гиҗеде-гүндиз-де мениң янымдан айрылҗак гүманы ёк, мениң болса онуң йүзүни гөрмәге халыс рухум чатанок!» диййип ичими геплетдим.

Онсоң мен шол сагадың өзүнде шаятлары чагырдып гетиртдим-де, өз гарындашларымың адына весъетнама яздырдым, өзүмиң пулларымы олара пайладым, онсоң йөрите беемчи бел-

ләп, оңа өйүми хем ерими сатмагы табшырдым, алнан пуллары-да улы-кичи доган-гарындашларымың хеммесине пайлап бермели этдим. Өзүм болсам шу арагезер этеңетден халас болмак үчин башымы алып чыкып гитдим, ынха индем шол вагтдан бәри юрт сырып йөрүн. Мен ынха сизиң шәхериңизе гөчүп гелип, бу ерде бирнәче вагт яшапдым вели, сиз мени мыхманлыга чагырдыңыз, ине, менем сизиңкә гелип гөрсем, бу арагезер этеңенәлет өңүмде, өзи-де сизиң хорматлы мыхманыңыз болуп отуран экен. Ери онсоң, өзүмиң башыма шунча күлпетлер салан, мениң аягымың дөвлүп, майып болмагыма себәп болан шу тетелли адамың бар еринде, сизиң араңызда отурып кейп чекмәге нәдип мениң йүрегим чыдам эдип билсин?»

Шондан соң ол йигит иймек-ичмекден бизар болды, биз болсак онуң хекаятыны эшидип, деллеге йүзленип: «Бу йигидиң сен хакда айдян затлары догрумы?» дийип ондан сорадык. Ол хем бизе шейле җогап берди: «Алладан ант ичйәрин, мен өзүмиң билим-дүшүнҗәм, акылым хем мертлигим зерарлы оңа шол затлары этдим, эгер мен болмадык болсам, ол хөкман өлерди. Онуң халас болмагына диңе мен себәп болдум, энтегем онуң багты гетирип, аягыны майыпланы говы болды, ёгсам онуң ганыны алмаклары мүмкинди. Эгер мен көп геплеген болсам, онда мен оңа ягшылык эдибем билмездим. Ынха, мен сизе өз башымдан гечирен вакамы айдып берейин, онсоң сиз мениң аз геплейәндигиме, өзүмиң алты доганымдан тапавутланып, менде яңралыкдан асла нышанам ёкдугына ынанарсыңыз».

ДЕЛЛЕГИҢ ӨЗИ ХАКЫНДАКЫ ХЕКАЯТЫ

«Ал-Мустади биллахың оглы ал-Мустансир биллах[1] заманында мен Багдатда болупдым, ол вагтлар халыфың өзем Багдатдады. Бир гезек халыфың он саны җенаятча бичак гахары гелен экен, шонуң үчинем, олары байрамчылык гүнүнде мениң яныма гетир дийип, шәхер хәкимине буйрук берипдир (олар ёл угурларында талаңчылык эдйән огрулар экени). Ине, онсоң шәхер хәкими барып олары тутагада, гайыга мүндүрипдир-де, өзи хем оларың янына мүнүпдир. Мен оларың барянларыны гөрүп: «Бу адамлар хөкман мейлисе чыкандырлар, өзлери-де, мениң пикиримче, шол гайыгың үстүнде узынлы гүн ийип-ичип кейп чекип отурҗакдырлар. Эгер мен болаймасам, оларың ийип-ичйән затларына шәрик болуп билҗек адам ёкдур» дийип ойландым-да, еримден турагада, олара бакан уградым, бу җемагат диңе мениң ялы гайратлы хем салыхатлы адамлар өйд-

---

[1] Халыф ал-Мустансир биллах (1226—1242-нҗи йылларда хөкүм сүрүпдир), ол 1170—1180-нҗи йылларда хөкүм сүрен патыша ал-Мустадиң оглы дәл-де, агтыгы болан.

йән дийип, шол гайыга мүндүм-де, олара гошулдым гидибердим. Олар болса деряның бейлеки тарапына гечдилер-де, гайыкдан дүшдүлер. Ине, шол сагатда-да хәкимдарың нөкерлери хем эсгерлери гелип, эллериндәки зынҗырлары огруларың боюнларына салдылар, оларың шабадына мениңем бойнума зынҗыр салдылар — нәме мунуң өзи мениң мертлигим зерарлы болан ахвалат дәлми, мениң шонда-да сесими чыкарман дурмагым болса, нәме, мениң геплемезек адамдыгымы гөркезмейәрми, җемагат? Ине, онсоң бизи зынҗырлап идип экитдилер-де, әхли диндарларың хөкүмдары ал-Мустансир биллахың өңүнде дуруздылар, ол болса он адамың онусының-да келлесини кесип ташламалы дийип хөкүм этди. Онсоң җеллат бизиң янымыза гелип, илки билен ган дүшегиниң үстүнде отурды, соңундан болса гылыҗыны япаңачлады-да, бирян уҗумыздан келләмизи ёлуп башлады, шейдибем он келләни ёлуп ташлады, диңе мен галдым. Халыф болса середип гөрди-де: «Нәме үчин сен докуз адамың келлесини алдың?» дийип җеллатдан сорады. Җеллат болса: «Алла сакласын! Хий, сен он келләни кесмели диерсиң-де, менем докузыны кесеринми?!» дийип геңиргенди. Эмма халыф оңа: «Мениң пикиримче, сен диңе докуз адамың келлесини кесдиң, ынха бу, сениң өңүңде отуран болса онунҗысы болмалы» дийди. Онда җеллат: «Сениң рехимдарлыгыңдан касам эдйәрин, он келле кесдим!» дийди.

— Онсоң олары санап гөрдүлер — дийип, деллек гүррүң берйәрди. — Гөрселер, догрудан-да, он экени. Ондан соң халыф мениң йүзүме серетди-де: «Мунуң ялы пурсатда сесиңи чыкарман отурмага сени нәме меҗбур этди? — дийип сорады. — Өлүме хөкүм эдиленлериң арасында сен нәхили пейда болдуң, онуң себәби нәме? Сениң өзүң хорматлы гарры, эмма сениң акылың аз экени!» Мен диндарлар хөкүмдарының бу айданларыны эшидип, оңа шейле дийдим: «Билер болсаң, бейик хөкүмдар, мен бир гарры-дымма, мениң акылымам көп, мениң акылымың көплүгиниң, мениң парасатлылыгымың, геплемезеклигимиң болса хич чәги ёкдур, мениң кәрим болса деллекчилик. Дүйнки гүнде, эртир ир билен, бу он адамың гайыга бакан гидип баряндыкларыны гөрдүм-де, олар гайыкда мейлис этҗекдирлер өйдүп, оларың арасына гошулдым-да, менем гайыгың ичине гирдим. Арадан салым гечмәнкә, нөкерлер гелдилер-де, оларың боюнларына зынҗыр салдылар, оларың арасы билен мениңем бойнума зынҗыр салдылар; эмма мен өзүмиң бичак мертлигим себәпли сесими чыкармадым, яңрап отурмайын дийдим, мунуң өзи мертликден башга зат дәлдир. Ине, онсоң бизи гетирип, сениң өңүңде дик дуруздылар, сенем он адамың келлесини кесмели дийип хөкүм этдиң. Мен җелладың өңүнде галдым, эмма өзүми сизе танатҗак болмадым — мунуң өзи-де барып ятан мертликден башга зат дәлдир, мен шол хили мертлигим зерарлы, олар билен биле өлмәге кайыл болдум.

Эмма вели мениңки өмүр-бакы шейле болуп чыкяр: мен иле ягшылык эдйән, эмма ил маңа бир ерде яманлыгың эрбеди бар болса, шонуң биленем җогап берйәр».

Ине, онсоң халыф мениң сөзлерими эшиденсоң, мениң бичак мертдигими хем диңе мениң аркамдан улы ховплардан халас болан бу йигидиң айдышы ялы яңра дәл-де, геплемезекдигими билен вагтында, ол шейле бир гүлди вели, асла гүле-гүле кесе йыкылды, соңундан болса маңа: «Эй, Дымма яшулы, сениң бейлеки алты доганыңам хут сениң өзүң ялы акыллы-парасатлы, ылымлы хем яңрамазак адамлармы?» дийди. Мен оңа: «Оларың маңа меңзейән ери бар болса, гой, олар ериң йүзүнде яшамасынларам, дири гезмесинлерем! — дийип җогап бердим. — Диндарларың хөкүмдары, сен мениң гөвнүме дегдиң, мениң доганларымы асла маңа деңемек болмаз, чүнки оларың хер бири өзүниң яңралыгы хем бигайратлыгы себәпли өзүне лайыкатлы майып болуп галды: бири гышык, икинҗи бири көр, үчүнҗиси тентек, дөрдүнҗисиниң гулагы хем бурны кесилен, бәшинҗисиниң додагы кесилен, алтынҗысы болса күйки. Эмма мени вели яңрадыр өйтмегин, хөкүмдарым. Мен саңа барысыны беян этмелидирин, өзи-де мениң мертлигим оларың хеммесиниң мертлигинденем артыкдыр. Өзи-де оларың хер бири бир беланың үстүнден бараны үчин майып болды. Оларыңам барысыны саңа айдып берейин».

ДЕЛЛЕГИҢ БИРИНҖИ ДОГАНЫ ХАКЫНДА ХЕКАЯТ

«Билер болсаң, диндарларың хөкүмдары, доганларымың биринҗиси (өзи болса күйки) өзүниң сенеди боюнча Багдатда тикинчиди, өзи-де бир бай адамдан крейне алан дүканҗыгында гейим тикйәрди. Ол бай болса дүканҗыгың ёкарсындакы җайда яшаярды, җайының ашагы болса дегирменди. Бир гезек, мениң доганым өз дүканҗыгында гейим тикип отырка, башыны галдыранда, өйүң әпишгесинден адамлара середип дуран бир аялы гөрүпдир вели, эдил тәзе доган ай ялы овадан экени. Мениң доганым оны гөрен бадына, йүрегинде сөйги ышгының оды туташыпдыр, асла ол узын гүн шол аяла аңкарылып отурышына, агшама ченли тикимини-де гоюп середип отурыпдыр. Эртеси гүни болса, ол сәхер чагларында дүканыны ачып, тикин тикмәге отурыпдыр-да, хер гезек иңңесини санҗанда шол әпишгә бакан середйән экени. Онсоң ол ене шол аялы гөрүп, оңа болан сөйгүси хем йүрегиндәки мейли хас хем артып башлапдыр. Үчүнҗи гүн гелип етен вагтда болса, ол ене өз ерине гечип отурып, шол аяла бакан середип башлапдыр, онсоң ол аял хем онуң болуп отурышыны гөрүп, онуң өзүне ашык болуп өртенйәнлигини аңыпдыр. Онсоң ол аял онуң йүзүне середип йылгырыпдыр, доганым хем ол аялың йүзүне середип йылгырыпдыр. Ондан соң ол аял аңырлыгына гидип, онуң гөзүнден

йитипдир-де, онуң янына өз хызматкәр гырнагыны иберип, гызыл йүпек матаны яглыга дүвүп берип гойберипдир. Ине, онсоң хызматкәр гырнак онуң янына гелип, шейле дийипдир: «Мениң бикәм саңа салам говшурмагы табшырып: «Ынха, шу матадан өз мерхеметли эли билен бизе көйнек бичсин, өзүни-де гаты говы тиксин» дийип иберди». Ол болса: «Лепбей, хызматына тайярдырын!» дийип җогап берипдир. Онсоң ол оңа көйнек бичипдир-де, шол гүнүң өзүнде-де тикип тайяр эдипдир. Эртеси гүни болса хызматкәр гырнак ир биленҗик онуң янына гелипдир-де: «Мениң бикәм саңа салам гөндерйәр хем-де сениң өтен гиҗәни нәхили гечирендигиңи сораяр. Ол узынлы гиҗе уклап билмеди, себәби дийсең онуң бүтин йүрегини сен эеләпсиң» дийипдир. Ондан соң болса гырнак онуң өңүнде сары атлаз матаны гоюпдыр-да: «Мениң бикәм саңа шу матадан ики җүп балак бичсин-де, шу гүнүң өзүнде-де тикип тайяр этсин дийип табшырды» дийипдир. Мениң доганым болса оңа: «Лепбей, хызматына тайярдырын! Оңа көп салам говшур, онсоңам: «Сениң садык гулуң буйругыңа тайяр, гөвнүниң исләнини буйруберсин» дийип, оңа айдайың дийип җогап берипдир.

Ондан соң ол матаны бичмәге башлапдыр-да, ыхлас билен тикип, балаклары тайяр эдип гоюпдыр, бирнәче вагтдан болса ол аял әпишгәниң агзындан гөрнүпдир-де, илки гөзлерини сүзүп, соңунданам онуң йүзүне йылгырып бакып, үм билен оңа салам берипдир, доганым болса оны эле саландырын өйдүпдир. Ондан соң ол аял ене аңырлыгына гидипдир, онсоң хызматкәр гырнак гелипдир, ол хем өзүниң тикип тайярлан балакларыны җүпи билен оңа берипдир, ол хем алып гидипдир. Агшам дүшенсоң, ол өз ерине гечип, тә эртире ченли уклап билмән, узынлы гиҗәни эйлесине-бейлесине агдарылып гечирипдир. Эртеси болса ол ир билен өз ерине гелип отуран бадына, хызматкәр гырнак онуң янына гелип: «Сени мениң җенабым агам чагыряр» дийипдир. Доганым бу хабары эшидип, горкусындан йүреги ярылара гелипдир, хызматкәр гырнак болса онуң бичак горканыны гөрүп: «Сен ягшылыкдан башга хич хили яманлык гөрмерсиң! Мениң бикәм билгешлинден сени мениң җенабым билен танышдырҗак боляр» дийипдир. Ондан соң ол бичак бегенип, гырнагың ызына дүшүп гурапдыр, онсоң аялың эриниң — җенабың янына барып, эглип салам берип, онуң аяк тозуны огшапдыр, ол хем онуң саламыны алып, оңа көп-көп мата берип: «Шулардан маңа көйнек бичип тикип бер» дийипдир. Мениң доганым болса: «Аҗап болгай, гөзүм үстүне!» дийипдир-де, агшама ченли турман ишләп, йигрими көйнек дагы бичипдир, өзи-де узынлы гүн иймән-ичмән ишләпдир. Онсоң хоҗайын ондан: «Бу ишиң музды нәче болмалы?» дийип сорапдыр. Доганым болса: «Йигрими дирхем» дийип җогап берипдир. Шондан соң ол аялың эри — җенап хем өз хызматкәр

гырнагыны чагырып: «Йигрими дирхем гетирип бер!» дийипдир. Мениң доганым болса сесини чыкармандыр. Эмма җенабың аялы оңа гөз үмләп: «Ондан пул алма» дийип ышарат эдипдир. Шондан соң мениң доганым җенаба йүзленип: «Алладан ант ичйән, мен сенден хич зат алып билмерин!» диен болупдыр-да, тикинлерини алып чыкып гидиберипдир. Эмма, хакыкатына гараныңда вели, мениң доганым көр көпүге-де мәтәчди, шоңа гарамаздан, ол азрак ийип-ичип, көр оңңут эдип, үч гүнләп ишләп, онуң көйнеклерини ыхлас билен тикипдир. Онсоң хызматкәр гырнак гелип: «Ханы, нәме иш битирдиң?» дийип сорапдыр. Доганым болса оңа: «Тайяр!» дийип җогап берипдир-де, өзүниң тикен геймлерини алып, оларың өйүне бакан украпдыр, әлтибем ол көйнеклери шол аялың адамсына говшурып, шол сагадың өзүнде ызына гайдыпдыр. Онсоң ол аял мениң доганымың пикир-хыялының нәмедигини өз эрине шугуллапдыр (мениң доганымың болса ол затлардан хабары ёк экени), шондан соң эр-аял икиси диллешип, оңа мугтуна геййим тикдирмеги, шейдибем онуң үстүнден гүлмеги йүреклерине дүвүпдир. Эртир ир билен доганым өз дуканына гелен вагтында, оларың хызматкәр гырнагы онуң янына гелип: «Сен мениң баярым билен геплешип гайт!» дийипдир. Олам гырнагың ызына дүшүп украпдыр; оларың өйүне барып, баярың янына гирен вагтында, ол: «Сен маңа бәш саны җилтге тикип бер!» дийипдир. Мениң доганым хем онуң буйран эшиклерини өлчәп бичипдир-де, иши өз дуканына алып гайдыпдыр. Ине, онсоң ол онуң эшиклерини тикип болуп, шол аялың эрине әлтип берипдир вели, ол хем онуң гейим тикишинден хошал болуп, пуллы гапҗыгы гетирмеги хызматкәрине буйрупдыр. Онсоң ол пул берҗек боланда, мениң доганым алҗак болуп элини-де узадан экен вели, шол пурсатда ол аял эриниң еңсесинде дуран еринден оңа: «Хич зат алма!» дийип ышарат эдипдир. Мениң доганымам ол адама: «Пул берҗек болуп ховлугып дурмасана, җенап, хачан алсагам вагт тапылар!» диен болуп, ичини тутуп чыкып гайдыпдыр, шейдибем өзүни эшекден бетер кемсиндирипдир, себәби дийсең, ол бәш тарапдан зыян чекипдир: сөйги дерди, газанчдан галып тозмагы, ачлыгы, ялаңачлыгы хем аргынлыгы — буларың хеммеси биригип, онуң үстүне агыр бела болупдыр, ол болса чыдан болуп гезип йөрүпдир. Мениң доганым оларың әхли буйран ишлерини эдип гутарансоң, олар оны өз хызматкәр гырнакларына өерен болуп, оны алдап, масгаралапдырлар. Өерен гиҗесинде мениң доганым онуң янына гирмекчи боланында, олар оңа: «Эгер сен шу гиҗәни эртире ченли дегирменде ятып гечирсең, гаты гowы болар!» дийипдирлер.

Мениң доганым оларың гепине ынанып, шол гиҗәни дегирменде еке ятып гечирипдир, аялың эри болса дегирменчи билен диллешип, оны узынлы гиҗе дегирмен айлап отурар ялы эдипдир.

Мениң доганым дегирмениң ичинде ятырка, гиҗәниң ярында онуң үстүне дегирменчи гелипдир-де: «Бе, бу өкүз нәме үчин дегирмен айламан бикәр ятыр, биҙиң болса үведилмедик бугдайымыз көп» дийип ылгап чыкып, дегирмениң долусына бугдай гуюпдыр. Онсоң элине бир йүп алып гелип, мениң доганымың бойнундан салагада, дегирмениң чархына баглапдыр-да: «Чув, хайда, чалтрак айла дегирмени! Сениң билениң-битирениң ийип-ичип ятмак-ла!» дийип, гамчыны алагада, гомуна-да биркини шарпылдадыпдыр вели, доганым аглап гыгырыпдыр, эмма онуң дадына етен болмандыр. Ине, онсоң олам тә эртире ченли дегирмен айлап, ун үвәпдир.

Шол вагт хем өйүң эеси гелип, мениң доганымың дегирмен айлаян агаҗа баглыдыгыны гөрүп, сесини чыкарман гидиберипдир, ондан соң ир билен хызматкәр гырнагың өзи онуң янына гелип: «Сениң башыңа дүшен бу ягдая мен бичак гынанярын; биз, мениң бикәм икимиз сениң аладаңы эдип йөрүс» дийипдир. Эмма мениң доганымың урлуп хорлананы зерарлы хем ядавлыгындан яңа, онуң җогабыны бермәге-де дили ысмандыр.

Шондан соң доганым өз өйүне гайдып барыпдыр; онсоң бирден онуң янына шол агшам онуң ника хатыны язан язувчы гелйәр-де, оңа салам берип: «Алла сениң өмрүңи узак этсин! Илкагшамдан эртире ченли гуҗаклашып-гучушып, нәз-керешме билен кейп чекен адамың йүзи шейле болярмыка!» дийййәр. Онда мениң доганым: «Ялан сөзләни Алла хем ялкамасын!— дийип җибринипдир.— Мүң гезек нәлет болсун, мен диңе эртире ченли өкүзе дерек дегирмен айлап, ун үвемек үчин баран экеним!»

Онда язувчы оңа: «Сен өз башыңа дүшен затлары маңа айдып бер» дийипдир. Онсоң мениң доганым хем болан затлары гүррүң эдип берипдир вели, язувчы: «Сениң йылдызың ол гызың йылдызы билен бап гелмейәр, йөне вели эгер сен ислесең, мен сениң ол хатыңы үйтгедип берейин» дийипдир. Онда мениң доганым: «Середип гөр, сениң башга мекирлигиң галмадымыка!» дийип җогап берипдир-де, язувчының янындан туруп, өзүниң иш ерине барып, гүзеран гөрмек үчин газанч эдер ялы иш гетирен болмазмыка дийип гарашмага дурупдыр. Эмма шол вагт бирденкә ене шол хызматкәр гыз гелипдир-де: «Мениң бикәм билен геплешип гайт!» дийипдир. Онда мениң доганым оңа: «Җәхеннем бол, бедасылың гызы, сениң бикәң билен мениң ишим ёк!» дийипдир. Хызматкәр гызам онуң бу айданыны барып, өз бикесине хабар берипдир. Онсоң мениң доганым эйлесини-бейлесини бакманка, ол аял эпишгеден середип хем агламҗырап: «Мениң сөйгүлим, нәме үчин инди сениң билен бизиң ишимиз ёкмуш?» дийип гыгырыпдыр.

Эмма доганым оңа җогап бермәндир. Онсоң ол аял ант ичип, авы ялап, дүйн дегирменде онуң башына дүшен ишде

өзүниң гүнәсиниң ёкдугыны, бу ишде өзүниң гүнәсиздигини айдыпдыр. Онсоң мениң доганым онуң оваданлыгына хем гөзел гөркүне майыл болуп, өзүниң дүйнки чекен хорлугыны унудып, онуң ширин-ширин сөзлерине ынаныпдыр-да, онуң әхли этмишлерини багышлапдыр, оңа гөзи дүшүп дураныны шатланыпдыр. Онсоң ол онуң билен яңадандан саламлашып, саглык-аманлык сорашып, иш башында бирмейдан гүрлешип отурыпдыр. Ондан соң хызматкәр гыз онуң янына гелип: «Мениң бикәм салам иберди хем шейле дийди: онуң әри бу гүн өз достларының өйүнде ятҗак, ол өз достларының янына гиден вагтында, сен бизиңкә гелерсиң-де, мениң бикәм билен тә эртире ченли биле ятып, гиҗәңи хош гечирерсиң» дийипдир.

Әри болса өз аялына: «Оны сенден дашлашдырмак үчин нәме этсеккәк?» дийипдир. Онда аялы: «Гел, мен оңа шейле бир мекирлик эдейин вели, гой, ол бүтин шәхере масгара болсун» дийип җогап берипдир. (Ол аялың этҗек мекирликлеринден болса мениң доганым дүйбүнден бихабар экени).

Ине онсоң агшам дүшйәрем вели, хызматкәр гыз мениң доганымың янына гелипдир-де, оны өз өйлерине алып барыпдыр. Ол аял болса мениң доганымы гөрен бадына: «Алладан ант ичйән, мениң җенабым, сени бичак гөресим гелди!» диен болупдыр. Онда мениң доганым: «Алланың хакы үчин, хемме затдан өңүрти басымрак бир өпүш!» дийипдир. Ол гепини соңлап-соңламанка, ол аялың әри бейлеки отагдан чыкып гелипдир-де: «Алладан ант ичйән, мен сенден диңе саклав башының янында дынарын!» дийип гыңралыпдыр. Мениң доганым хем оңа ялбармага башлапдыр, ол болса онуң ялбармасына гарамандыр-да, оны велиниң янына экидипдир, вели болса оны гамчы билен урмалы хем дүйә мүндүрип, шәхере айламалы дийип хөкүм эдипдир. Илат болса оңа: «Ынха, кесекиниң харемханасына гирйәниң чекйән җезасы!» дийшип гыгырышыпдырлар. Ондан соң хем оны шәхерден чыкарып ковуп гойберипдирлер, ол хем чыкып, нирә гитҗегини билмән дуран экени. Менем горкуп, онуң ызындан етдим-де, оны өзүм эклэп-сакламага боюн болуп, ызына алып гайтдым, өзүмем оны шу вагта ченли өз өйүмде саклап гелйәрин.

Халыф болса мениң бу сөзлериме гүлүп хезил этди. Ол: «Берекелла, Дымма, берекелла, геплемезек!» дийди-де, маңа сылаг бермели хем чыкарып гойбермели дийип буйрук берди. Эмма мен: «Өзүмиң бейлеки доганларымың-да башындан гечен лери айдып гутарянчам, сенден хич зат алып гитмерин, йөне вели мени көп геплейәндир өйтмегин» дийдим.

ДЕЛЛЕГИН ИКИНҖИ ДОГАНЫ ХАКЫНДА ХЕКАЯТ

«Билер болсаң, мусулманларың хөкүмдары, мениң икинҗи доганыма Бакбака диййәрлер, өзи-де тентегрәкди. Гүнлерде бир гүн, ол өз иши билен гидип барярка, бирденкә онуң өңүнден

бир гарры кемпир чыкыпдыр-да: «А-ю, адам, ханы бираз аяк чек! Мен саңа бир юмуш буюрҗак, эгер гөвнүңден турса, сен оны маңа битирип берерсиң, маслахаты-да Алладан сора» дийипдир. Мениң доганым хем аяк чекипдир вели, ол гарры кемпир: «Мен саңа бир зат айтҗак, онуң ёлуны-да саңа салгы берҗек, йөне вели сениң гепиң-сөзүң узак болмасын» дийипдир. Мениң доганым: «Айт бакалы, эшидели» дийип җогап берипдир. Онсоң кемпир: «Гөзел ымарат хем ичинден сув акып ятан, хош ысы бурк урян баг хакында, дүрли мивелер хем ал шераплар билен агшамдан тә даңдана ченли сени гуҗагына гысып ятҗак гөзел нәзенин хакында сен нәме айдарсың? Эгер сен мениң айдышым ялы этсең, эшрет гөрерсиң» дийипдир.

Мениң доганым болса ол кемпириң бу айданларыны эшидип: «Ханым сен нәме үчин бу иш билен ала-бөле маңа йүзлендиң? Сен мениң нәмәме хөвес этдиң?» дийип сорапдыр. Онда ол кемпир мениң доганыма: «Кән геплегич болма дийип, мен саңа айтдым ахыры! Сесиңи чыкарма-да, дүш ызыма» дийип җогап берипдир. Ол кемпир шейле дийипдир-де, ызына өврүлип уграберипдир, мениң доганым хем онуң айдан затларына гызыгып ызына дүшүберипдир. Ине, онсоң олар бир топар хызматкәрли затлы уллакан бир җая барыпдырлар, кемпир оны ызына тиркәп, йүзүниң угруна ёкарык чыкыберипдир, мениң доганым аҗайып көшкде пейда болупдыр.

Онсоң ол өйүң адамлары оны гөрүп: «Сени бу ере ким алып гелди?» дийип, доганымдан сорапдырлар. Кемпир болса: «Оңа азар бермәң, кесиң сесиңизи, онуң йүрегини дарыкдырыҗы болмаң, ол бир ишчи, өзи-де бизе герек адам» дийипдир. Ондан соң кемпир оны безегли бир отага алып барыпдыр вели, онуң ялы оңат отагы доганым хич хачан гөрмән экени. Олар шол отага гирипдирлерем вели, бирнәче аял туруп, мениң доганыма салам берип, оны өз янларына гечирип отурдыпдырлар, арадан биразаҗык салым геченсоң болса, онуң гулагына улы гыкылык эшидилипдир, бирденкә хызматкәр гырнаклар пейда болупдыр, оларың арасында болса йүзи долан ай ялы ялпылдап дуран бир овадан гыз бар экени. Мениң доганым хем онуң йүзүне назар салып, еринден турагада, ол гыза эглип тагзым эдипдир, гыз болса онуң саламыны алып мүбәрекләпдир-де, отурмагы теклип эдипдир. Ол хем отурыпдыр вели, гыз оңа йүзленип: «Алла сениң мертебәңи белент этсин, сенде ягшылык диен зат бармыдыр?» дийип сорапдыр. Мениң доганым болса: «Ханым, мениң бүтин калбым ягшылыкдан долудыр!» дийип җогап берипдир. Ондан соң ол гыз иер-ичер ялы зат гетирмеги буйрупдыр, оңа хер дүрли тагамлар гетирип берипдирлер, онсоң олам иймәге башлапдыр. Шонлукда ол гыз гүлмекден яңа өзүни рахатландырып билмәндир, мениң доганым онуң йүзүне серден вагтында болса, ол гыз оңа гүлйән ялы терзде өз хызматкәрлерине бакан өврүлипдир. Онсоң ол

гыз мениң доганыма өз сөйгүсини гөркезмек билен, оңа лак атып, дегшип башлапдыр, мениң доганым болса, эшеклигини эдип, хич зада дүшүнмән, йүрегиндәки хыжувыны саклап билмән гыжынып отурышына, ол гыз, хакыкатдан-да, өзүни сөййәндир өйдүп, ондан тамакин болуп отуран экени.

Нахар ийлип болансан соң, шерап гетирипдирлер, ондан соң болса хер бири тәзе доган ай ялы, эллери тарлы он саны хызматкәр гыз гелип, дүрли оваз билен якымлы яңланян айдымлар айтмага башлапдырлар. Мениң доганымың шатлык җошгуны серинден ашып, ол гызың элинден булгуры алып башына чекипдир-де, онуң өңүнде аяк үстүне галыпдыр. Ондан соң болса булгуры гыз ичипдир вели, мениң доганым оңа: «Нош болсун!» дийипдир-де, оңа баш эгип, тагзым эдипдир. Ондан соң гыз оңа ене бир булгур шерап берипдир, ол шоны ичипдирем вели, гыз онуң еңсе чукурына дүвүндирип гойберипдир. Доганым онуң бу болшуны гөрүп, эдил еңсесинден итилен ялы болуп дашарык дазырдап чыкыпдыр. Шол вагт хәлки кемпир оңа гөз үмләп: «Долан ызыңа!» диен шекилде ышарат эдипдир. Ол хем доланыпдыр. Онсоң гыз оңа отурмагы теклип эдипдир, ол хем отурыпдыр, өзи-де доланып сесини чыкарман отурыпдыр, эмма гыз оны ене урмага башлапдыр. Шонлукда, ол гыз өз ураны биленем оңман, хызматкәрлерине-де оны урдурыпдыр, өзи болса гарры кемпире: «Мен мундан оңат зат гөрен дәлдирин!» дийипдир. Кемпир болса: «Хава, раст айдяң, ханым!» дийип сесленипдир.

Онсоң хызматкәр гызлар оны тә өзүнден гидип йыкылянча уруипдырлар. Соң мениң доганым өзүне гелип, ябан этмәге угран вагтында, кемпир онуң ызындан етип: «Биразаҗык гайрат эт-де, чыда, ондан соң сен өз гөвнүң ислейәнини газанып билерсиң» дийипдир. Онда доганым: «Мен хачана ченли сабыр эдип чыдайын? Еңсәме урулмакдан яңа мен хушумы йитирдим ахыры» дийипдир. Онда кемпир: «Гыз серхош болан вагтында, сен гөвүн максадыңа етип билерсиң» дийип җогап берипдир. Мениң доганым ене өз ерине гелип отурыпдыр. Онсоң хызматкәр гызларың бириси-де галман, хеммеси өр аяк үстүне галыпдырлар, шол вагт гыз мениң доганымың үстүне хош ыслы атырлар сепип, мүшк-анбарлар билен галламалы, үстүне гүл сувуны пүркмели дийип буйрук эдипдир. Олар хем гызың айдышы ялы эдипдирлер. Ондан соң ол гыз: «Алла сениң мертебәңи белент этсин! Сен мениң өйүме гелип, мениң хемме шертлерими берҗай этдиң, өзүмиң гаршыма чыкан адамлары болса ковуп чыкарярдым. Эмма сабырлылык гөркезенлер болса өз гөвүн-ислеглерине етйәрдилер» дийипдир. Мениң доганым хем оңа: «Ханым, мен сениң гарып гулуңдырын хем сениң өз элиңдәки адамдырын» дийип җогап берипдир. Онда гыз: «Билип гой, Алла мени шадыянлыгы сөййән эдип ярадыпдыр, онсоңам кимде-ким маңа табын болян болса, шол хем өз гөвүн-

-ислегине етип билйэр» дийипдир. Ондан соң ол шол җайда бар болан адамларың хеммесиниң шатлык билен долуп-дашмагы үчин, өзүниң хызматкэр гызларына иң ёкары чекимлере гыгырып айдым айтмагы буйрупдыр. Ондан соң болса ол гызларың бирине: «Сен өз җенабыңы алып гит-де, этмели затлары эдишдирип, онсоң оны дерревиң өзүнде мениң яныма алып гел» дийипдир.

Хызматкэр гыз мениң доганымы алып уграпдыр (доганым болса өзүне ол гызың нэме этҗекдигини-де билмейэр экени); шол пурсатда хэлки кемпир онуң ызындан етип: «Гайрат эт, гайрат эт, инди кэн зат галмады!» дийипдир. Шондан соң мениң доганымың йүзи ягтылып гидипдир, онсоң ене ол хызматкэр гызың янына барыпдыр (кемпир болса зол ёлбойы оңа: «Гайрат эт, сен эййэм максадыңа етдиң!» дийййэр экени); мениң доганым болса кемпире йүзленип: «Бу хызматкэр гыз маңа нэме этмекчи?» дийип сорапдыр. Кемпирем оңа: «Бу ерде ягшылыкдан башга зат ёкдур! Мен саңа кепил боларын! Ол сениң гашларыңы гаралап, муртуңы тимарламакчы!» дийип җогап берипдир. Онда мениң доганым: «Гашымың гарасы-ха сабын билен ювсаң айрылар гидер вели, йөне муртумы ёланда агырдар-да!» дийипдир. Онда кемпир: «Сен онуң кеҗине гайдыҗы болаймагын, хэзир онуң йүреги саңа майыл болупдыр» дийипдир. Ине, онсоң мениң доганым гашының гараланмагына хем муртуның ёлунмагына чыдам эдип дурупдыр. Хызматкэр гыз оны тимарлап болсандан соң, өз бикесиниң янына барып, бу барада оңа хабар берипдир вели, ол гыз: «Ене бир кеми галды: сен онуң сакгалыны-да сыр, гой, ол түй чыкмадык оглан ялы болсун» дийипдир. Хызматкэр гыз хем мениң доганымың янына гелип, өз бикесиниң берен буйругыны оңа айдыпдыр. Мениң акмак доганым болса: «Онсоң мен ненең эдип, утанман ине гөрнүп билерин?» дийипдир. Онда кемпир: «Ол муны диңе сениң түйҗерип дурмазлыгың үчин, сениң сакгал-муртуң йүзүне батып дурмазлыгы үчин, сениң тимарлыҗа гөрүнмегиң үчин эдйэр ахыры. Ол саңа түйс йүрекден ашык болуп, йүрегинде ышк оды дөрэпдир, гайрат эт ахыры: сениң ислегиң берҗай болҗак болуп дур» дийип дүшүндирипдир.

Онсоң мениң доганым оңа-да кайыл болуп, хызматкэр гыза табын болуп дуруп, оңа сакгалыны-да сырдырыпдыр. Ине, онсоң хызматкэр гыз оны гашлары гаралдылан, сакгал-мурты сырылан, йүзи гызардылан гөрнүшде алып гелипдир! Гыз муны гөрүп алланичигси болуп горкупдыр, соңундан болса оңа гүлкүси тутуп, гүле-гүле кесе йыкылыпдыр-да: «Җенабым, болса-да, сен өзүңиң шу сыпатларың билен мени хайраң галдырдың!» дийипдир. Ондан соң ол гыз мениң доганымы ериндеи турзуп, оңа бөкеҗеклэп танс этдирипдир. Ол хем онуң буйругына гөрэ, патырдыклап танс этмэге дурупдыр вели, яңкы овадан гыз элине яссык илсе-де, көвүш илсе-де гайгырман, оңа

зыңмага дурупдыр, бейлеки хызматкәр гызларам элине илен зат билен оны урмага башлапдырлар, алма-да габат гелсе, туршумы-сүйҗүми, пыртыкал-да габат гелсе, оңа дазырдадып сала-сала, бичәрәни тә өзүнден гидип йыкылянча урупдырлар, эндам-җаныны гөк-ала эдипдирлер.

Шондан соң гарры кемпир оңа: «Инди сен өз максадыңа етдиң. Инди сен урларын өйдүп горкма, йөне инди диңе бир шерти галды, ол хем болса: ол гыз серхош болан вагтында, өзүниң хемише эдехәтине гөрә, илки өзүниң хемме эшиклерини, көйнек-балакларыны бүтинлей чыкарып, чув ялаңач болар. Онсоң ол сениңем өз эшиклериңи чыкарып, чув ялаңач болуп ылгамагыңы талап эдер. Онуң өзи сениң өңүңден гачар, сенем оны нирә гитсе сыпдырман коваламалысың. Онсоң шол бармаша сениң ужңыдың турар вели, ана, шол вагт хем ол саңа нәме этсең ыгтыяр берер» дийипдир.

Ондан соң ол гыз оңа: «Сыпыр эшиклериңи» дийипдир. Мениң доганым хем өзүниң хемме эшиклерини чыкарып ялаңачланыпдыр (өзи вели утанҗындан ере гирәйҗек боляр экени), онсоң ол гыз оңа: «Ханы инди тур-да, ылга, менем ылгаҗакдырын—дийип, өзи-де эшиклерини чыкарып ялаңачланыпдыр-да:— Эгер сен бир зат эдесиң гелйән болса дүш ызыма!» дийипдир. Ине, онсоң ол гыз онуң өңүнден гачып ууграпдыр, доганым хем оны коваламага башлапдыр. Ол гыз бир тамдан икинҗи тама гачярмыш, мениң доганым хем ызындан галман ковярмыш. Ахыры ол гыҗнып ковуп йөркә, онуң ужңыды саңгаты болуп турупдыр. Гыз хем оны гөрүп, бир гараңкы тамың ичине гачып гирипдир вели, мениң доганым хем онуң ызы билен шол тама урдурып гирен бадына, бир юкалан тагтаның үстүне басанда, ашагы опурылып, дик ашаклыгына гүпүрдәп, йыкылып гачаныны өзи-де дуйман галыпдыр. Шол җайдан ашак йыкылып дүшенден соң гөрсе, ол көчәниң ортарасында, дери-гөн сөвдасы эдилйән дери базарының ичинде сомалып дуран экени. Ине, онсоң мениң доганымың бу элхенч гөрнүшде — чув ялаңач болуп, ужңыдыны турзуп, сакгалы-гашы сырылгы, йүзүни чым гызыл эдип дуршуны гөрен базарчылар гызыл-гыран болшуп, эл чарпышып гыгырышярлар-да, оны шол ялаңачлыгына дери билен, гөн билен урмага башлаярлар, мениң доганым болса хушуны йитирип йыкылып галяр. Онсоң оны шол дуршуна эшеге йүклейәрлер-де, велиниң янына алып барярлар. Вели хем оны гөрүп: «Бу ким?» дийип, олардан сорапдыр. Олар болса: «Бу шу болуп дуршуна везириң өйүнден ашак тогаланып гачып, бизиң арамыза дүшди» дийипдирлер. Ине, онсоң вели хем оңа темми берип, онуң бойнуның йүзүне йүз гамчы урмалы, ондан соң хем Багдатдан ёк эдип ковуп гойбермели дийип буйрук берипдир. Оны кован вагтларында, мен эшидип, ызындан етдим-де, оны огрынлык билен ене шәхере гайтарып гетирдим, ондан соң өзүм онун гүзеранына етерлик харҗыны

бермеги өз үстүме алдым. Эгер мен гайратлы адам болмадык болсам, онда ол тетелли адама ягшылык этҗек болуп азара галып йөрмездим ахыры».

ДЕЛЛЕГИҢ ҮЧҮНҖИ ДОГАНЫ ХАКЫНДА ХЕКАЯТ

«Мениң үчүнҗи доганым хакында айдыланда болса, онуң адына Факык диййәрлер, өзи-де көр. Ыкбалы хем язгыды бир гүн оны улы бир өйүң үстүнден әлтипдир вели, ол хем өй эесинден тамакин болуп, ол өзи билен геплешер өйдүп хем ондан нәме-де болса гараз бир затҗык диләп аларын өйдүп, онуң дервезесини какыпдыр. Өйүң эеси-де аңырдан гелип: «Ким-ов дервезәни какян?» диййип сорапдыр. Эмма оңа җогап берен адам болмандыр. Ондан соң өй эесиниң ене батлы сес билен «Ким-ов?» диййип, гайталап сорандыгыны доганым эшитсе-де, оңа җогап бермәндир. Онсоң өй эесиниң гапа бакан йөрәп гелйәнини доганым эшидип дурса-да сесини чыкармандыр, ол гелип дервезәни ачыпдыр-да: «Саңа нәме герек?» диййип, доганымдан сорапдыр. Мениң доганым болса оңа: «Алланың хакы үчин, гөвнүңден чыкараның!» диййипдир. Онда өй эеси: «Сен көрми?» диййип сорапдыр. Мениң доганымам: «Хава» диййип җогап берипдир. Онда өй эеси оңа: «Ханы, әбер элиңи!» диййипдир. Мениң доганымам өй эеси бир зат берҗекдир өйдүп, оңа элини узадыпдыр вели, олам онуң элинден тутуп, тә иң ёкаркы тамың үстүне барянча, басганчакдан ёкарлыгына идип экидипдир. Мениң доганым болса өз янындан ол адам өзүни одук-будук зат билен нахарлап, элине-де гараз бир затҗык берип гойберер диййип чак эдипдир.

Өй эеси оны ёкары чыкарып: «Хава, көр, саңа нәме герек?» диййип, доганымдан сорапдыр. Мениң доганым болса шол өңки айдышы ялы: «Мерхеметли Аллатагаланың ёлуна айдан-диениңден гараз бир затҗык берсең боляр» диййип җогап берипдир. Онда өй эеси: «Нәме, Алланың саңа гоюп гиден зады бармышмы бу тайда!» диййип херрелипдир. Онда мениң доганым оңа: «Пә-хей. сен-ә, бей диййҗек болсаң, шо тайда, дервезәң агзында, ердекәк айдайсаң болмадымы?» диййип иңирдәпдир. Өй эеси болса оңа: «А сен нәме, харамзада, мениң билен шол ерде бада-бат геплешәймедиң?» диййип җогап берипдир. Онсоң мениң доганым: «Ери, сен инди мени нәтмекчи боляң?» диййип, ондан сорапдыр. Ол болса: «Мениң саңа берер ялы задым ёк» диййип җогап берипдир. Онда мениң доганым: «Мени басганчакдан ашак өзүң дүшүрип гойбер онда» диййипдир. Өй эеси болса: «Хонха ёлуң, гидибер өзүң» диййип җогап берипдир. Ине, онсоң доганымың өзи ашак дүшүп уграп, дервезе билен аралыкда йигрими басганчак галан вагтында, бирденкә аягы тайып йыкылыпдыр-да, дервезә бакан тогаланып гидипдир,

өзи-де шонда келлесини ярдырыпдыр. Онсоң шол ерден нирә баряныны-да билмән, чыкып уграпдыр вели, өзүниң көр ёлдашларындан бирнәчеси ызындан етип: «Бу гүн элиңе нәме дүшүрип билдиң?» дийип, ондан сорапдырлар. Мениң доганым болса өзүниң нәхили зада дучар боландыгыны олара гүррүң эдип берипдир-де, соңундан: «Доганлар, мен өзүмиң озалкы галанҗа пулумдан бирнемеҗик алып, өзүме харч эдинмесем болҗак дәл» дийипдир.

Яңкы өй эеси болса гараба-гара оларың ызларына дүшүп баршына доганымың гүррүңини эшидип гелйәр экени, эмма доганым билен онуң ёлдашлары өз ызларына дүшүп гелйән адамдан бихабар экени. Онсоң мениң доганым өз өйүниң деңесине етип, өйүне совлуп гирипдир вели, ол адам хем онуң ызысүре барып гирипдир (доганымың болса ондан хабары ёк экени), ине доганым өз ёлдашларының гелерине гарашып отурыпдыр. Онсоң ёлдашлары гелипдир вели, доганым олара: «Гапыны ичинден илдириң-де, өйи барлаң, бизиң ызымыз билен өе башга бир ят адам гирен болаймасын» дийипдир. Ол адам мениң доганымың бу айданыны эшидйәр-де, өйүң ёкарсындан салланып дуран йүпден япышып ёкарык галяр. Көрлер болса өйүң ичини сермешдирип барлап, хич хили үйтгешик адам тапмандырлар. Ондан соң олар үйшүп, мениң доганымың янында отурярла-да,, өзлериниң пулларыны санамага башлаярлар. Санап гөрселер, он ики мүң дирхем болайыпдыр!

Ондан соң олар пулы ене тамың бир бурчунда гоюп, онуң уҗундан херси өзүне гереҗигини аляр, галаныны болса шол ере атыпдырлар. Олар пулы гоюп, тапан-тупанҗа затларыны өңлерине алып, нахар-шам эдинмәге башлапдырлар.

Мениң доганым бирденкә диңширгенип, өз янларында ким-де болса бир ят адамың бардыгыны онуң агзының гәвүшешинден аңлап, өз ёлдашларына: «Бизиң арамызда бир ят адам-а бар!» дийипдир-де, элини узадыпдыр вели, онуң эли хәлки өй эесиниң якасындан илипдир. Ине, онсоң олар оны көрүң элине бүре дүшен ялы эдип, шапладып тутагада, гүтдеде-гүтде, мазалыҗа онуң сувуна дегипдирлер. Уруп кейпден чыканларындан соң болса: «Дат-бидат, ай, мусулманлар, етевериң, бизиң ичеримизе огры гелип гирипдир, бизиң йыгнанҗа пулумызы-да огурлаҗак боляр!» дийшип гыгырышыпдырлар.

Оларың гыкылыгына адамлар ерли-ерден ылгашып гелип, бир топар җеменде үйшүпдир. Яңкы адам хем оларың янына барып, өзи-де оларың бири ялы, көр болан болуп гөзүни чаларак юман болупдыр-да, гайтам оларың өзлерине огурлык япып гыкылыклап башлапдыр вели, оңа хич кимем шүбхеленмәндир. Ол адам көрлериң өзлеринденем бетер болуп: «Ай, мусулман гардашлар, мен диңе Алланың өзүне сыгынярын, мен солтана арз эдйәрин, Алланың хем велиниң эденине кайыл!» дийип

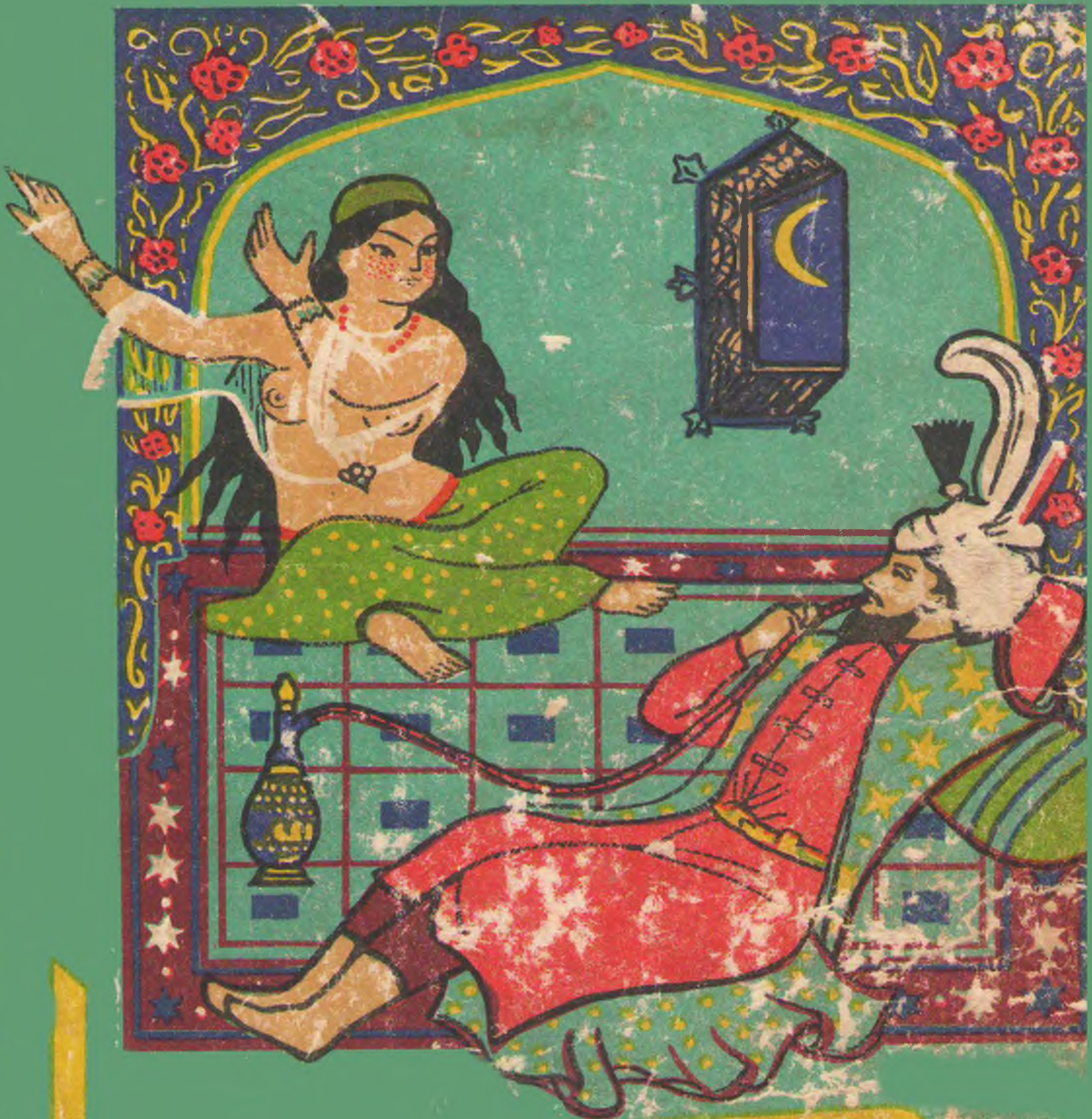

Мең бер кичә